॥अथ दशमस्कन्धोत्तरार्द्धप्रारम्भः॥

१
भा॰द॰
उ॰
१

॥श्रीगणेशायनमः॥ ततःपंचाशत्तमेतुजरासंधभयाद्दिव कारयित्वांबुधौदुर्गंतन्निनायनिजंजनम् १ कपटात्
कपटैरेवहत्वादैत्यानयत्नतः अजयच्चरासंधंधर्मेणैवतुधार्मिकम् २ अस्तिप्राप्तिसंज्ञिके ईयतुःजग्मतुः॥१॥२
कंसेशोकः कृष्णेचामर्षः ताभ्यांयुतः ३ न्यरुणत्ररोध ४ तस्यबलंसैन्यम् उद्वेलंलंघितमर्य्यादंसागरमिव तेन

॥श्रीगणेशायनमः श्रीशुकउवाच अस्तिप्राप्तिश्चकंसस्यमहिष्यौभरतर्षभ मृते
भर्त्तरिदुःखार्त्तेईयतुःस्मपितुर्गृहान् १ पित्रेमगधराजायजरा
संधायदुःखिते वेदयांचक्रतुः सर्वमात्मवैधव्यकारणम् २ स
तदप्रियमाकर्ण्यशोकामर्षयुतो नृप अयादवींमहींकर्त्तुंचक्रेप
रममुद्यमम् ३ अक्षौहिणीभिर्विंशत्यातिसृभिश्चापिसंवृतः यदुरा
जधानींमथुरांन्यरुणत्सर्वतोदिशम् ४ निरीक्ष्यतद्बलंकृष्णउद्वे
लमिवसागरम् स्वपुरंतेनसंरुद्धंस्वजनंचभयाकुलम् ५ चिंतया
मासभगवान्हरिःकारणमानुषः तद्देशकालानुगुणंस्वावतारप्रयोजनम् ६ ॥

तस्यबले
नसंरुद्धम् ५ किंबलमेवहन्मिनमागधंमागधंवाहत्वाबलंगृण्हामि यद्वासमागधंसर्वंहन्मीतिचिंतयामास नतुप्र एमः
थमंकथंजेष्यामीत्येवचिंतयितुंयुक्तंतत्राह कारणमानुषइति भूभारावतारकारणेनमानुषः नतुतत्त्वतइति ६।६। २

एवंत्रिधाविचिंत्यप्रथमंपक्षंनिर्धारितवान्तदाह चतुर्भिः हनिष्यामीति ७ बलायोद्यमंकर्त्तोकरिष्यति ८ नन्वत।
एवहंतव्यस्तत्राह एतदर्थंइति एतच्छब्दार्थंस्पष्टयतिभूभारहरणायेति ९ अयमेतदर्थोऽवतारइत्युपलक्षणमित्याह ॥

हनिष्यामिबलंत्वेतद्भुविभारंसमाहितम् मागधेनसमानीतंवश्यानांसर्वभूभुजाम् ७
अक्षौहिणीभिःसंख्यातंभटाश्वरथकुंजरैः मागधस्तुनहंतव्योभूयःकर्त्ताबलोद्यम् ८ ए।
तदर्थोऽवतारोहिभूभारहरणायमे संरक्षणायसाधूनांकृतोऽन्येषांवधायच ९ अन्योपि
धर्म्मरक्षायैदेहःसंभ्रियतेमया विरामायाप्यधर्म्मस्यकालेप्रभवतःक्वचित् १० एवंध्या
यतिगोविंदआकाशात्सूर्य्यवर्च्चसौ रथावुपस्थितौसद्यःससूतौसपरिच्छदौ ११ आयुधा
निचदिव्यानिपुराणानियदृच्छया दृष्ट्वातानिहृषीकेशःसंकर्षणमथाब्रवीत् १२ पश्या।
र्य्यव्यसनंप्राप्तंयदूनांत्वावतांप्रभो एषतेरथआयातोदयितान्यायुधानिच १३ यानमा
स्थायजह्येतद्व्यसनात्स्वान्समुद्धर एतदर्थंहिनोजन्मसाधूनामीशशर्मकृत् १४ ॥ ५ ॥

अन्योपीति प्रभवतःउद्भवतः १० ससूतौसारथिसहितौ परिच्छदःपरिकरोध्वजकवचादिस्तत्सहितौ ११ । १२ ।
त्वमेवअवन्रक्षकोनाथोविद्यते येषांतेत्वावंतः तेषाम् १३ ॥

दंशितौबद्धकवचौ १५ स्वायुधाढ्यौशोभनायुधसंपन्नौ १६ पुरुषाअधमायस्मादितिवास्तवोर्थः हेपुरुषोत्तमेति १७॥
गुप्तेनसर्वांतरत्वात् दर्शनानर्हेणहे ऽमंदबध्नातीतिबंधुरविद्यातांहंतीतितथा हेअविद्यानिरसनेति याहिप्राप्नुहि १८ अ

त्रयोविंशत्यनीकाख्यंभूमेर्भारमपाकुरु एवंसंमंत्र्यदाशार्हौदंशितौरथिनौपुरात् १५॥
निर्जग्मतुःस्वायुधाढ्यौबलेनाल्पीयसावृतौ शंखंदध्मौविनिर्गत्यहरिर्दारुकसारथिः १६
ततोभूत्परसैन्यानांहृदिवित्रासवेपथुः तावाहमागधोवीक्ष्यहेकृष्णपुरुषाधम १७ नत्व
यायोद्धुमिच्छामिबालेनैकेनलज्जया गुप्तेनहित्वयामंदनयोत्स्येयाहिबंधुहन् १८ त
वरामयदिश्रद्धायुद्ध्यस्वधैर्य्यमुद्वह हित्वावामच्छरैश्छिन्नंदेहंस्वर्य्याहिमांजहि १९॥
श्रीभगवानुवाच नवैशूराविकत्थंतेदर्शयन्त्येवपौरुषम् नगृह्णीमोवचोराजन्नातुर
स्यमुमूर्षतः २० श्रीशुकउवाच जरासुतस्तावभिसृत्यमाधवौमहाबलौघेनबलीय
साऽवृणोत् ससैन्ययानध्वजवाजिसारथीसूर्य्यानलौवायुरिवाभ्ररेणुभिः २१॥ २१॥

च्छेद्यदेहोऽसावितिस्वयमेवमत्वाऽपरितोषात्पक्षांतरमाह यद्वामांजहीति १९ यथाश्रुतार्थग्रहणेनभगवतउत्तरं
नैवशूराइति विकत्थंतेश्लाघंते २० माधवौमधुवंशसंभवौ महतासैन्यसमूहेनावृतवान् वायुरभ्रैःसूर्य्यंरेणुभि राम:
श्चाग्निंयथेत्यदर्शनमात्रमेवावरणमितिसूचितम् २१॥

२२ परस्यानीकानि सैन्यानि तान्येव पयोमुचो मेघास्तेषां शिलीमुखा बाणाः तेषामत्युल्बणं वर्षं तेन पीडितं व्यस्फूर्जयत् उज्जृम्भितवान् २३ तदाह गृह्णन्निति निषङ्गादिषुधेः शरान् गृह्णन् अथ तान् गुणे संदधत् गुणमाकृष्य निशितबाणसमूहान् मुंचन् निघ्नन् प्रहरन् पत्तिः पदातिः निरंतरमिति ग्रहणादिक्रियाविशेषणं ज्वलत्काष्ठभ्रमणे यथा चक्रवद्भ्र।

सुपर्णतालध्वजचिह्नितौ रथावलक्षयंत्यो हरिरामयोर्मृधे स्त्रियः पुराट्टालकहर्म्यगोपुरं समाश्रिताः संमुमुहुः शुचार्दिताः २२ हरिः परानीकपयोमुचां मुहुः शिलीमुखात्युल्बणवर्षपीडितम् स्वसैन्यमालोक्य सुरासुरार्चितं व्यस्फूर्जयच्छार्ङ्गशरासनोत्तमम् २३ गृह्णन्निषंगादथ संदधच्छरान् विकृष्य मुंचन् शितबाणपूगान् निघ्नन् रथान् कुंजरवाजिपत्तीन् निरंतरं यद्वदलातचक्रम् २४ निभिन्नकुंभाः करिणो निपेतुरनेकशोऽश्वाः शरवृक्णकंधराः रथा हताश्वध्वजसूतनायकाः पदातयश्छिन्नभुजोरुकंधराः २५ संछिद्यमानद्विपदेभवाजिनामंगप्रसूताः शतशोऽसृगापगाः भुजाहयः पूरुषशीर्षकच्छपा हतद्विपद्वीपहयग्रहाकुलाः २६ ॥

२३ तितद्वद्यस्फूर्जयदिति २४ हता अश्वाः ध्वजाः सूताः नायका रथिनश्च येषु ते २५ संछिद्यमाना द्विपदाद्भा वाजिनश्च तेषामंगेभ्यः प्रसूता असृगापगाः रुधिरनद्यः परस्परं प्रवर्त्तिता इति तृतीयेनान्वयः प्रसिद्धनदीरूपकमाह भुजा एव अहयो यासु ताः पुरुषाणां शीर्षाण्येव कच्छपा यासु ताः द्विपा एव द्वीपा अं

भा०द० करा:ऊरवश्चमीनायास्ता: नराणांकेशाएवशैवलंयास्ता: धनूंष्येवतरंगाआयुधान्येवगुल्मास्तैश्चतैश्चसंकुला:
उ० अच्छूरिकाश्चर्माणिचक्राणिवातान्येवावर्त्ता: तैर्भयानका:महामणीनाप्रवेका:उत्तमाआभरणानिचयथायथंअ
३ श्मान:शर्कराश्चयास्ता: २७ भीरूणांभ यावहा: मनस्विनांहर्षकार्य्य: २८ किंचसंकर्षणेनापितद्बलंस्वयंप्रणीतं अंग

करोरुमीनानरकेशशैवलाधनुस्तरंगायुधगुल्मसंकुला: अच्छूरिकावर्त्तभयानकाम
हामणिप्रवेकाभरणाश्मशर्करा: २७ प्रवर्त्तिताभीरुभयावहामृधेमनस्विनांहर्षकरी:।
परस्परम् विनिघ्नताऽरीन्मुसलेनदुर्मदान्संकर्षणेनापरिमेयतेजसा २८ बलंतदंगार्ण
वदुर्गभैरवंदुरंतपारंमगधेंद्रपालितम् स्वयंप्रणीतंवसुदेवपुत्रयोर्विक्रीडितंतज्जगदीश
योःपरम् २९ स्थित्युद्भवांतंभुवनत्रयस्ययःसमीहतेऽनंतगुण:स्वलीलया नतस्यचित्रं
परपक्षनिग्रहस्तथापिमर्त्यानुविधस्यवर्ण्यते ३० जग्राहविरथंरामोजरासंधंमहाबल
म् हतानीकावशिष्टासुंसिंह:सिंहमिवौजसा ३१॥ हेराजन् अर्णववत् दुर्गंदुर्गमंभैरवंभयंकरंच
यतोदुरंतपारंअंतोऽत्रतलंपारमवधि:दु:शब्दोनिषेधेविक्रमेणागाधंदेशतश्चनिरवधिकमित्यर्थ: किंचमगधेंद्रेण।
चपालितंबलंयदेवं भूतंरामकृष्णयो:कर्मोक्तंतस्यरंकेवलंतयोर्विक्रीडितंनतुपराक्रम: २९ नचैतदाश्चर्यमित्याह।
स्थित्युद्भवांतमिति।तर्हिकिमित्याश्चर्यमिववर्णितंतत्राह तथापीतिमर्त्याननुविधत्तेअनुकरोतीतिमर्त्यानुविधस्तस्य ३०

हतावहुशः अरातयो येन तथाभूतमपि जरासंधं वध्यमानं वारयामासेति ३२।३३ पवित्रार्थानि धर्मोपदेशपराणि पदा
नि येषु तैर्वाक्यैर्न्नयैर्नीतिभिः प्राकृतैर्लौकिकैः तत्र लौकिकन्यायमाहुः स्वकर्मेति यदुभिरल्पकैः कृत्वा तेमहतः।
पराभवः केवलं कर्मबंधेन प्राप्तः अतस्त्वया न लज्जितव्यमिति ३४ बार्हद्रथो जरासंधः ३५ मुकुंदोपि ययाविस्तनुषं

बध्यमानं हतारातिं पाशैर्व्वारुणमानुषैः वारयामास गोविंदस्तेन कार्य्यचिकीर्षया ३२॥
समुक्तो लोकनाथाभ्यां व्रीडितो वीरसंमतः तपसे कृतसंकल्पो वारितः पथि राजभिः
३३ वाक्यैः पवित्रार्थपदैर्न्नयनैः प्राकृतैरपि स्वकर्मबंधप्राप्तोऽयं यदुभिस्ते पराभवः ३४
हतेषु सर्वानीकेषु नृपो बार्हद्रथस्तदा उपेक्षितो भगवता मागधान्दुर्मना ययौ ३५ मु
कुन्दोऽप्यक्षतबलो निस्तीर्णारिबलार्णवः विकीर्य्यमाणः कुसुमैस्त्रिदशैरनुमोदितः
माथुरैरुपसंगम्य विज्वरैर्मुदितात्मभिः उपगीयमानविजयः सूतमागधवंदिभिः ३७।
शंखदुंदुभयो नेदुर्भेरीतूर्याण्यनेकशः वीणावेणुमृदंगानि पुरं प्रविशति प्रभौ ३८ सि
क्तमार्गां हृष्टजनां पताकाभिरलंकृताम्॥ ३६।अः नक्षतं बलं यस्य सः तस्यैवामृतदृष्ट्याक्षतप्रतिसं
धानादिति भावः निस्तीर्णः अनायासेनैव तीर्णोऽरिबलार्णवो येन साधु साध्विति अनुमोदितश्च ३६ प्रत्युद्यतैर्मथुरावासि
भिः जनैरभिसंगम्य मिलित्वा ३७ तदा प्रभो पुरं प्रविशति सति शंखादयो नेदुः ३८ कथंभूतां पुरं तदाह सिक्तमार्गामि

५०
भा०द० निर्घुष्टां निनादितां कौतुकेन उत्सवेन आ सर्वतो बद्धानि तोरणानि यस्यां तां ३९ निचीयमानः विकीर्यमाणः प्रविवेशे
उ० नि विपरिणतानुषंगः ४० आयोधनं रणभूमिस्तत्रस्थं वित्तं वीराणां भूषणं ४१ तावतीति छेदः तावति पराजये वर्त्तमा

४ निर्घुष्टां ब्रह्मघोषेण कौतुकाबद्धतोरणाम् ३९ निचीयमानो नारीभिर्माल्यदध्यक्षतांकु-
रैः निरीक्ष्यमाणः सस्नेहं प्रीत्युत्कलितलोचनैः ४० आयोधनगतं वित्तमनन्तं वीरभूषण
म् यदुराजाय तत्सर्वमाहृतं प्रादिशत्प्रभुः ४१ एवं सप्तदशकृत्वस्तावत्यक्षौहिणीबलः
युयुधे मागधो राजा यदुभिः कृष्णपालितैः ४२ अक्षिण्वंस्तद्बलं सर्वं वृष्णयः कृष्णते।
जसा हतेषु स्वेष्वनीकेषु त्यक्तोऽयादरिभिर्नृपः ४३ अष्टादशमसंग्राम आगामिनि तदं
तरा नारदप्रेषितो वीरो यवनः प्रत्यदृश्यत ४४ रुरोध मथुरामेत्य तिसृभिर्म्लेच्छकोटि।
भिः नृलोके चाप्रतिद्वन्द्वो वृष्णीन् श्रुत्वात्मसंमितान् ४५ तं दृष्ट्वाचिन्तयत्कृष्णः संकर्ष
णसहायवान् अहो यदूनां वृजिनं प्राप्तं ह्युभयतो महत् ४६ यवनोऽयं निरुन्धेऽस्मानद्य
तावन्महाबलः मागधोऽप्यद्य वा श्वो वा परश्वो वागमिष्यति ४७॥ नेपि अक्षौहिण्यो बलं यस्य-
सः सप्तदशकृत्वः सप्तदशवारान् युयुधे ४२ अक्षिण्वन् क्षयन्निन्युः ४३ अष्टादशमे अष्टादशे संग्रामे भाव्ये तन्मध्ये
अकस्मात्कालयवनः प्राप्तः ४४ आत्मसंमितान् स्वतुल्यान् ४५ वृजिनं दुःखं उभयतः यवनाज्जरासंधाच्च ४६ नदाह

अस्यअनेन ५८।५९ समुद्रमध्येदुर्गन्तन्मध्येनगरंकृत्स्नाद्भुतंसर्वाश्चर्य्यमयंअचीकरत्कारयामास ५० त्वष्टा
विश्वकर्मातदीयंशिल्पनैपुणंचक्रियाकौशलंतदाह सार्द्धैस्त्रिभिःरथ्येतिरथ्याराजमार्गाःपुरतःवीथ्यःउपमार्गाः
पश्चिमतःउभयतोपिचत्वराण्यंगणानितन्मध्येकोष्ठाःततोऽप्यतःसुवर्णभवनानितदुपरिस्फाटिकाट्टालिकास्त
दुपरिहेमकुंभाइतिवहुभूमिकंयथावास्तुवास्तुगृहादिनिर्माणस्थानंतदनतिक्रम्यविनिर्मितं ५१ सुराणांद्रुमलता

आवयोर्युध्यतोरस्यपद्यागंताजरास्रुतः बंधून्वधिष्यस्यथवानेष्यतेस्वपुरंबली ५८ त
स्मादद्यविधास्यामोदुर्गंद्विपदुर्गमम् तत्रज्ञातीन्समाधायपवनंघातयामहे ५९ इति
संमंत्र्यभगवान्दुर्गंन्द्वादशयोजनम् अन्तःसमुद्रेनगरंकृत्स्नाद्भुतमचीकरत् ५० दृश्यन्
तेयत्रहित्वाष्ट्रविज्ञानशिल्पनैपुणम् रथ्याचत्वरवीथीभिर्यथावास्तुविनिर्मितम् ५१ सु
रद्रुमलतोद्यानविचित्रोपवनान्वितम् हेमशृंगैर्दिविस्पृग्भिःस्फाटिकाट्टालगोपुरैः ५२
राजतारकूटैःकोष्ठैर्हेमकुंभैरलंकृतैः रत्नकूटैर्गृहैर्हैमैर्महामरकतस्थलैः ५३ ५२ अश्वयेषुला

न्युद्यानानिविचित्रोपवनानिचतैरन्वितंहेममयानिशृंगाणियेषुतैर्दिविस्पृग्भिःअत्युच्चैःस्फाटिकाअट्टालाउपरि
भूमिकागोपुराणिचद्वाराणितैर्निर्मितमित्युत्तरेणान्वयः ५२ राजतारकूटैःरजतंआरकूटंचपीतलोहंताभ्यांनिर्मितैः
कोष्ठैःअश्वशालाऽन्नशालादिभिःकथंभूतैर्हेमकुंभैरलंकृतैःतथारत्नकूटैःपद्म रागादिशिखरैःहैमैःसौवर्णैःमहा

मरकतमयानिस्थलानियेषुतैर्गृहैश्च ५३॥

भा०द० किंचनगरद्वारादौवास्तोष्पतीनांदेवानांचगृहेर्वलभीभिश्चंद्रशालिकाभिश्चनिर्मितंयदुदेवगृहैःराजगृहैरुल्लसतशो
उ० भमानं ५४पारिजातंचग्राहिणान्प्रस्थापयामासेतिशुकपरीक्षितसंवादात्पूर्वभावित्वात्भूतनिर्देशःमर्त्यधर्मैःक्षुदे
५ पिपासादिषड्र्मिभिः ५५ निधिपतिःकुवेरःअष्टौकोशान्निधीन् पद्मश्चैवमहापद्मोमत्स्यकूर्मौतथोदकःनीलोमुकुंदः

वास्तोष्पतीनांचगृहैर्वलभीभिश्चनिर्मितम् चातुर्वर्ण्यजनाकीर्णयदुदेवगृहोल्लसत्॥
५४ सुधर्मांपारिजातंचमहेंद्रःप्राहिणोद्धरेः यत्रचावस्थितोमर्त्योमर्त्यधर्मैर्नयुज्यते।
५५ श्यामैककर्णान्वरुणोहयांश्छुक्लान्मनोजवान् अष्टौनिधिपतिःकोशान्लोकपालो।
निजोदयान् ५६ यद्यद्भगवतादत्तमाधिपत्यंस्वसिद्धये सर्वंप्रत्यर्पयामासुर्हरौभूमिग।
तेनृप ५७ तत्रयोगप्रभावेननीत्वासर्वजनंहरिः प्रजापालेनरामेणकृष्णःसमनुमंत्रि।
तः निर्जगामपुरद्वारात्पद्ममालीनिरायुधः ५८ ॥इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कं
धेदुर्गनिवेशनंनामपंचाशत्तमोध्यायः॥५०॥ ५० ॥ ६ ॥ श्रीरामचंद्रप्रसन्न

शंखश्चनिधयोष्टौप्रकीर्त्तिता इतिप्रसिद्धान् निजोदयान् निजविभूतीः ५६ अन्येचसिद्धादयोभगवतास्वाधि।
कारसिद्धयेयत् यदाधिपत्यंदत्तमासीत् तत्सर्वंप्रत्यर्पयामासुरिति ५७ यथाकालयवनोनवेतिनचासौजनः त
थायोगप्रभावेननीत्वात्वमत्रस्थित्वाप्रजाःपालयअहंपलायिष्येइतिसमनुमंत्रितःकृतानुमंत्रइत्यर्थः॥५८॥इ

सिद्धान्तप्रदीपिकायां अ: ५०

एकपंचाशत्तमेऽहन्मुचुकुंदद्दशा हरिः यवनंमुचुकुंदेनस्तुतःसन्नन्वकम्पत १ यवनेंद्रस्कतान्कालयवनाद्यदुभीषणात् हरिर्हरगिरःस्वैरंपालनाय पलायत २ यदागार्ग्यःश्याले नषंढइत्युक्तस्तदायादवैरुपहसिते क्रुद्धोसौश्रीमहेशंप्रसाद्य यदुभीषणंपुत्रवरंलब्धवान् ततश्चयवनेंद्रेण अपुत्रेणस्वक्षेत्रेपुत्रोत्पादनाय प्रार्थितोगार्ग्यः कालयव

श्रीशुकउवाच॥ तंविलोक्यविनिष्क्रांतमुज्जिहानमिवोडुपम् दर्शनीयतमंश्यामंपीतकौशेयवाससम् १ श्रीवत्सवक्षसंभ्राजत्कौस्तुभामुक्तकंधरम् पृथुदीर्घचतुर्बाहुंनवकंजारुणेक्षणम् २ नित्यप्रमुदितंश्रीमत्सुकपोलंशुचिस्मितम् मुखारविंदंबिभ्राणंस्फुरन्मकरकुंडलम् ३ वासुदेवोह्ययमितिपुमान्श्रीवत्सलांछनः चतुर्भुजोरविंदाक्षोवनमाल्यतिसुंदरः ४ लक्षणैर्नारदप्रोक्तैर्नान्योभवितुमर्हति निरायुधश्चलन्पद्भ्यांयोत्स्येनेननिरायुधः ५ इतिनिश्चित्ययवनःप्राद्रवंतंपराङ्मुखम् अन्वधावज्जिघृक्षुस्तंदुरापमपियोगिनाम् ६ हस्तप्राप्तमिवात्मानंहरिणासपदेपदे नीतोदर्शयतादूरंयवनेशोद्रिकंदरम् ७॥ ॥नमज्जीजनदितिपुराणप्रसिद्धं पुरद्वाराद्विनिष्क्रांतं उज्जिहानंउद्गच्छंतं १।२ नित्यप्रमुदित मित्यादिमुखारविंदविशेषणं ३।४ नारदोक्तैरेतैर्लक्षणैरयंपुमान् वासुदेवएवनान्योभवितुमर्हति अयंचनिरायुधः अतोऽनेनपद्भ्यामेवचलन्निरायुधोहंयोत्स्यामि ५ इतिनिश्चित्यतंपराङ्मुखंप्रा

अहताशुभः अक्षीणकर्मा ८।९ तंशयानमच्युतंमत्वाअताडयदिति १०।११ तस्यक्रुद्धस्यदृष्टिपातेनसंदीप्तोयः स्वदेहजोऽग्निस्तेन १२ यवनमर्दयतिहिनस्तीतितथासकस्यवंश्यः किंवीर्य्यःकीदक्प्रभाववान् किंतेजःकस्यवी

पलायनंयदुकुलेजातस्यतवनोचितम् इतिक्षिपन्ननुगतोनैनंप्रापाहताशुभः ८ एवं
क्षिप्तोऽपिभगवान्प्राविशद्गिरिकंदरम् सोऽपिप्रविष्टस्तत्रान्यंशयानंददृशेनरम् ९ न
न्वसौदूरमानीयशेतेमामिहसाधुवत् इतिमत्वाऽच्युतंमूढस्तंपदासमताडयत् १० सउ
त्थायचिरंसुप्तःशनैरुन्मील्यलोचने दिशाविलोकयन्पार्श्वेतमद्राक्षीदवस्थितम् ११
सतावत्तस्यरुष्टस्यदृष्टिपातेनभारत देहजेनाग्निनादग्धोभस्मसादभवत्क्षणात् १२ रा
जोवाच कोनामसपुमान्ब्रह्मन्कस्यकिंवीर्यएवच कस्माद्गुहांगतःशिश्येकिंतेजोय
वनार्दनः १३ श्रीशुकउवाच सइक्ष्वाकुकुलेजातोमांधातृतनयोमहान् मुचुकुंदइति
ख्यातोब्रह्मण्यःसत्यसंगरः १४ सयाचितःसुरगणैरिंद्राद्यैरात्मरक्षणे असुरेभ्यःप
रित्रस्तैस्तद्रक्षांसोऽकरोच्चिरम् १५ लब्ध्वागुहंतेस्वःपालंमुचुकुंदमथाब्रुवन् राजन्वि
रमतांकृच्छ्राद्भवान्नःपरिपालनात् १६ नरलोकेपरित्यज्यराज्यंनिहतकंटकम्॥ एवंपुनइ

त्यर्थः शिश्येअशयिष्ट १३ सत्यःसंगरोयुद्धंप्रतिज्ञावायस्यसः १४।१५ गुहंकार्त्तिकेयंस्वःपालंस्वर्गपालकंसैनान्य
म् १६ उज्झितास्त्यक्ता॥

गताइत्यर्थः १७ किंच सुताइति तुल्यकालीयाः त्वत्समानकालीनाः कालिताः विचालिताः १८ मत्प्रजाः कोऽन्यः कालये

अस्मान्पालयतो वीर कामास्ते सर्व उज्झिताः १७ सुता महिष्यो भवतो ज्ञातयोऽमात्यमं
त्रिणः प्रजाश्च तुल्यकालीया नाऽधुना सन्ति कालिताः १८ कालो बलीयान्बलिनां भग
वानीश्वरोऽव्ययः प्रजाः कालयते क्रीडन्पशुपालो यथा पशून् १९ वरं वृणीष्व भद्रं ते ऋ
ते कैवल्यमद्य नः एक एवेश्वरस्तस्य भगवान्विष्णुरव्ययः २० एवमुक्तः स वै देवानभिवं
द्य महायशाः निद्रामेव ततो वव्रे स राजा श्रमकर्षितः २१ यः कश्चिन्मम निद्राया भंगं कु
र्यात्सुरोत्तमाः स हि भस्मी भवेदाशु तथोक्तश्च सुरैस्तदा अशयिष्ट गुहाविष्टो निद्रया
देवदत्तया २२ स्वापं यातं यस्तु मध्ये बोधयेत्त्वामचेतनः स त्वया दृष्टमात्रस्तु भस्मी भवे
तु तत्क्षणात् २३ यवने भस्मसान्नीते भगवान्सात्वतर्षभः आत्मानं दर्शयामास मुचुकुं
दाय धीमते २४ तमालोक्य घनश्यामं पीतकौशेयवाससम् श्रीवत्सवक्षसं भ्राजत्कौस्तु
भेन विराजितम् २५ चतुर्भुजं रोचमानं वैजयंत्या च मालया चारुप्रसन्नवदनं स्फुरन्मक
रकुण्डलम् २६ ॥ इति चेदत आहुः कालइति कालयते इतस्ततश्चालयति १९ तस्य कैवल्यस्य २०।२१

५१

भा०द० २७ धर्षितः अभिभूतः दुर्धर्षमप्रधृष्यं २८ विपिने अरण्ये तत्रापि गिरेः गह्वरे दुःप्रवेशस्थाने तत्रापि उरुकंटके पद्मपलाशस॰

उ० प्रेक्षणीयं नृलोकस्य सानुरागस्मितेक्षणम् अपीच्यवयसं मत्तमृगेंद्रोदारविक्रमम् २७ पर्य्य॰

७ पृच्छन्महाबुद्धिस्तेजसा तस्य धर्षितः शंकितः शनकै राजा दुर्धर्षमिव तेजसा २८ मुचुकुंद

उवाच को भवानिह संप्राप्तो विपिने गिरिगह्वरे पद्भ्यां पद्मपलाशाभ्यां विचरस्युरुकंटके

२९ किंस्वित्तेजस्विनां तेजो भगवान्वा विभावसुः सूर्यः सोमो महेंद्रो वा लोकपालो परोऽपि वा

३० मन्ये त्वां देवदेवानां त्रयाणां पुरुषर्षभम् यद्बाधसे गुहाध्वांतं प्रदीपः प्रभया यथा ३१ शु

श्रूषतामव्यलीकमस्माकं नरपुंगव स्वजन्म कर्म गोत्रं वा कथ्यतां यदि रोचते ३२ वयं तु

पुरुषव्याघ्र ऐक्ष्वाकाः क्षत्रबंधवः मुचुकुंद इति प्रोक्तो यौवनाश्वात्मजः प्रभो ३३ चिरप्र॰

जागरश्रांतो निद्रयापहतेन्द्रियः शयेऽस्मिन्विजने कामं केनाप्युत्थापितोऽधुना ३४ सोऽ

पि भस्मीकृतो नूनमात्मीयेनैव पाप्मना अनंतरं भवाञ्छ्रीमांल्लक्षितोऽमित्रशातनः ३५

तेजसा तेऽविषह्येण भूरि द्रष्टुं न शक्नुमः हतौजसो महाभाग माननीयोऽसि देहिनाम् ३६

दशाभ्यां पद्भ्यां विचरसीति २९ तेजः मूर्त्तिः प्रभावो दीप्तिर्वा ३० सर्वत्रापरितोषादाह मन्य इति पुरुषर्षभं श्रीविष्णुं गु॰

हाध्वांतं गुहांतस्तमः ३१।३२ वयं त्विति वंश्याभिप्रायेण बहु

वचनं तेष्वहं मुचुकुंद इति प्रोक्त इति यौवनाश्वो मांधातुः पि

३९।३९ क्वचित्कदाचित्कश्चित् यद्यपि रजांस्यपि विममे गणितवान् तथापि जन्मानि कर्माणि न विमिमीते ३९

एवं संभाषितो राज्ञा भगवान्भूतभावनः प्रत्याह प्रहसन्वाण्या मेघनादगभीरया ३७ श्रीभग-
वानुवाच जन्मकर्माभिधानानि संति मेऽङ्ग सहस्रशः न शक्यंतेऽनुसंख्यातुमनंतत्वान्मा-
याऽपि हि ३८ क्वचिद्रजांसि विममे पार्थिवान्युरुजन्मभिः गुणकर्माभिधानानि न मे जन्मा-
नि कर्हिचित ३९ कालत्रयोपपन्नानि जन्मकर्माणि मे नृप अनुक्रमंतो नैवांतं गच्छंति पर-
मर्षयः ४० तथाप्यद्यतनान्यंग शृणुष्व गदतो मम विज्ञापितो विरिंच्येन पराऽहं धर्मगुप्तये
भूमेर्भारायमाणानामसुराणां क्षयाय च ४१ अवतीर्णो यदुकुले गृह आनकदुंदुभेः वदं-
ति वासुदेवेति वसुदेवसुतं हि माम् ४२ कालनेमिर्हतः कंसः प्रलंबाद्याश्च सद्द्विषः अयं-
च यवनो दग्धो राजंस्ते तिग्मचक्षुषा ४३ सोऽहं तवानुग्रहार्थं गुहामेतामुपागतः प्रार्थितः प्र-
चुरं पूर्वं त्वयाहं भक्तवत्सलः ४४ वरान्वृणीष्व राजर्षे सर्वान्कामान्ददामि ते मां प्रपन्नो जनः क-
श्चिन्न भूयोऽर्हति शोचितुम् ४५ श्रीशुक उवाच इत्युक्तस्तं प्रणम्याह मुचुकुंदो मुदान्वितः॥ ११४०।४६

४३ तिग्मचक्षुषा निमित्तेन मयैव दग्धः ४३।४४ अपूर्णोऽहमिति शोचितुम् यद्वा अन्यैर्दत्तेषु वरेषु सीयमाणेषु यथा शोचति

नैवं मां प्रपन्नः मद्दत्तवराणामक्षय्यत्वादिति भवः ४५ अ
ष्टाविंशतिमे युगे भगवान्॥

भा० द० अवतरिष्यतीतिरद्धगर्गवाक्यमनुस्मरन्नित्यर्थः ४५ तद्भक्तिरेवकेवलंदुर्लभाकामास्तुतुच्छानवरणयोग्याइत्याशयेनअभ
उ० क्तानांसंसारमष्टभिःप्रपंचयन्स्तौति विमोहितइति हेईश योषिच्चपुरुषश्चेतिद्विविधोप्ययंजनस्त्वदीयमाययाविमोहितःअतः
८ अनर्थदृक् अनर्थेसंसारेदृक् दृष्टिर्यस्यासौ यद्वा अर्थं परमार्थस्वरूपंत्वांनपश्यतीतितथा अतस्त्वांनभजतिकिंतुपरस्परंवंचितःस
न् सुखेच्छयादुःखानामेवप्रभवोयेषुतेषुगृहेष्वेवसज्जतइति ४६ किंच कामसुखंसूकरादिष्वपिसंभवतिभगवद्भज

ज्ञात्वानारायणंदेवंगर्गवाक्यमनुस्मरन् ४५ मुचुकुंदउवाच विमोहितंयञ्जनईश।
माययात्वदीययात्वांनभजत्यनर्थदृक् सुखायदुःखप्रभवेषुसज्जतेगृहेषुयोषित्पुरु
षश्चवंचितः ४६ लब्ध्वाजनोदुर्लभमत्रमानुषंकथंचिदव्यंगमयत्नतोऽनघ पादारविं
दंनभजत्यसन्मतिर्गृहांधकूपेपतितोयथापशुः ४७ ममैषकालोऽजितनिष्फलोगतोरा
ज्यश्रियोन्नद्धमदस्यभूपतेःमर्त्यात्मबुद्धेःसुतदारकोशभूष्वासज्जमानस्यदुरंतचिंतया ॥ ४८ ॥

नंतुनमानुषजन्मव्यतिरेकेणेतिमानुषत्वंप्राप्यत्वामभजन्नतिमूढइत्याह लब्ध्वेति अत्रकर्मभूमौदुर्ल
भमधमकोटिभिरपिदुःप्रापंअव्यंगंअविकलांगंकिंच असतिविषयसुखेमतिर्यस्यसः गृहमेवांधकूपस्तस्मिन्प
तितः यथापशुस्तृणलुब्धोंऽधकूपेपततीति ४७ नकेवलमस्यजनस्यैयंगतिःकिंतुममापितथैवेत्याह ममेति मर्त्येश एमः
रीरे आत्मबुद्धिर्यस्यतस्यमम अतएवसुतादिष्वासज्जमानस्य ४८॥ ८

उन्नद्धमहत्त्वं प्रपंचयति कलेवर इति घटकुड्यादिसदृशे दृश्ये ऽनात्मनि यत एवं सदुर्म्मदो ऽभवं अतो ममैष कालो निष्फ
लो गत इति ४९ त्वामगणयं तत्त्वमाक्रमसीत्याह प्रमत्तमिति प्रमत्तं अनवहितं त्वामंतकमविगणय्य देहादिष्वासक्तमि
ति यावत् कुतः प्रमत्तं इतिकृत्यचिंतया एवमेवं करणीयमिति मनोरथपरंपरया मनोरथे भग्नेपि विषयेषु लालसं उत्सुकं
प्राप्तेपि पुनः प्रवृद्धो लोभस्तृष्णा यस्य तं अंतकस्त्वमभिपद्यसे अभिभवसीत्यर्थः क्षुधा सृक्किणी लेलिहानो ऽहिराखुम्

कलेवरे ऽस्मिन् घटकुड्यसंनिभे निरूढमानो नरदेव इत्यहम् वृतो रथेभाश्वपदात्यनीक-
पैर्गां पर्य्यटंस्त्वा ऽगणयन्सुदुर्मदः ४९ प्रमत्तमुच्चैरितिकृत्यचिंतया प्रवृद्धलोभं विषये
षु लालसम् त्वमप्रमत्तः सहसा ऽभिपद्यसे क्षुल्लेलिहानो ऽहिरिवाखुमंतकः ५० पुरार
थैर्हेमपरिष्कृतैश्चरन् मतंगजैर्वा नरदेवसंज्ञितः स एव कालेन दुरत्ययेन ते कलेवरो
विट्कृमिभस्मसंज्ञितः ५१ निर्ज्जित्य दिक्चक्रमभूतविग्रहो वरासनस्थः समराजवं-
दितः ॥

षकमिवेति ५० किंच कालात्मना त्वया ऽभिपन्नो देह एवं भवतीत्याह पुरेति श्वशृगालादिभिर्भक्षितो
विट्संज्ञितः तैरभक्षितः कृमिसंज्ञितः दग्धो भस्मसंज्ञितो भवतीति बुद्ध्या विचार्य्यैवंभूते शरीरे ममतां कुर्वंतो जना
हरिं नाराधयंति ते आत्मनिशत्रुभूता ज्ञेयाः सनंतयतः योनेः सहस्राणि बहूनि गत्वा दुःखेन लब्ध्वापि च मानुषत्वं सुखावहं
येन भजंति विष्णुं ते वै मनुष्या आत्मनि शत्रुभूता इति ५१ किंच अंतकप्राप्तेः प्रागपि दिग्विजयिनो राज्ञोपि पारतंत्र्यदुःखं तदेव

५१ भा०द० उ० ९ निर्जितेति अभूतविग्रहः अविद्यमानसंग्रामः पूर्व्वं ये समाना राजानस्तैराजभिर्वीदितोपि मिथुनीभावः स्फुरन्नेव परं। येषु तेषु योषितां गृहेषु क्रीडामृग इव इतस्ततो नीयते ५२ किंच तत्रातितृष्णाकुलस्य न भोगक्षणः कश्चिदस्तीत्याह क रोतीति तपसि अधःशयनब्रह्मचर्यादौ स्फुनिष्ठितः पुनश्च स्वराडिहं स्यामिति यद्वा जन्मांतरेष्वेवमेव चक्रवर्त्ती स्या मिति ५३ तदेवमष्टभिः श्लोकैरीशब्रह्मादिसुखानां संसारप्रपञ्चभक्तत्वात्तन्निवृत्तिक्रममाह भवापवर्ग इति भो अच्युत।

गृहेषु मैथुन्यसुखेषु योषितां क्रीडामृगः पूरुष ईश नीयते ५२ करोति कर्माणि तपःसु निष्ठितो निवृत्तभोगस्तदपेक्षयाददत् पुनश्च भूयेयमहं स्वराडिति प्रवृद्धतर्षो न सुखाय कल्पते ५३ भवापवर्गो भ्रमतो यदा भवेज्जनस्य तर्ह्यच्युत सत्समागमः सत्संग मो यर्हि तदैव सद्गतौ परावरेशे त्वयि जायते मतिः ५४ मन्ये ममानुग्रह ईश ते कृतो रा ज्यानुबंधापगमो यदृच्छया यः प्रार्थ्यते साधुभिरेकचर्यया वनं विविक्षद्भिरखंडभूमि

भ्रमतः संसरतो जनस्य यदा त्वदनुग्रहेण भवस्य बंधस्य अपवर्ग अंतो भवेत् प्राप्तकालः स्यात् तदा सतां पैः ५५ संगमो भवेत् यदा च सत्संगमो भवेत् तदा सर्वसंगनिवृत्त्या कार्य्यकारणनियंतरि त्वयि भक्तिर्भवति ततो मुच्यत इत्य र्थः ५४ मम तु सत्संगमात्पूर्व्वमेव यो राज्यादिसंगविच्छेदो जातः सोयं त्वया महाननुग्रहः कृत इत्याह मन्य इति ते त्वया रामः साधुभिर्विवेकिभिस्तपसे वनं प्रवेष्टुमिच्छद्भिः स्वयं त्यक्तुमलभमानैः प्रार्थ्यत इति ५५ ॥ ५५ ॥ ॐ ॥ ९

तदेवं विषयसेवामार्गं भगवत्सेवामार्गं च विविच्य वरान् वृणीष्वेति यदुक्तं तत्रोत्तरमाह नकामय इति अकिंचना निवृत्ताभिमानाः आर्यो विवेकी ५६ रजस्तमः सत्वगुणैरनुबध्यंत इति तथाताः ऐश्वर्य्यादिशात्रुसरणादिधर्मादिरूपाः विसृज्य परं पुरुषमीश्वरं ज्ञप्तिमात्रं ज्ञानघनं कुतः निरंजनं तत्कुतः निर्गुणं तदपि कुतः अद्वयं अत एवाऽक्षरं त्वां शरणं व्रजामीति ५७ भुंक्ष्व तावद्भोगान् कैवल्यं तु करस्थमेवेति पुनर्वरैः प्रलोभयंतं श्रीकृष्णं पादोपग्रहणेन प्रार्थयते चिरमिति वृ

नकामयेऽन्यं तव पादसेवनादकिंचनप्रार्थ्यतमाद्वरं विभो आराध्य कस्त्वां ह्यपवर्गदं हरे वृणीत आर्यो वरमात्मबंधनम् ५६ तस्माद्विसृज्याशिष ईश सर्वतो रजस्तमः सत्वगुणानुबंधनाः निरंजनं निर्गुणमद्वयं परं त्वां ज्ञप्तिमात्रं पुरुषं व्रजाम्यहम् ५७ चिरमिह वृजिनार्त्तस्तप्यमानोऽनुतापैरवितृषषडमित्रोऽलब्धशांतिः कथंचित् शरणद समुपेतस्त्वत्पदाब्जं परात्मन्नभयमृतमशोकं पाहि मापन्नमीश ५८ श्रीभगवानुवाच ॥ सार्वभौममहाराजमतिस्ते विमलोर्ज्जिता वरैः प्रलोभितस्यापि न कामैर्विहतायतः ५९

जिनैः कर्मफलैरार्त्तः पुनस्तद्वासनाभिस्तप्यमानस्तथापि अवितृषषडमित्रः तृडेव तृषा तृष्णा न वितृषाः षडमित्राः शत्रव इंद्रियलक्षणा यस्य सः अत एव च अलब्धशांतिः कथंचिद्दैववशेन लब्धशांतिरिति वा शरणं त्वज्ज्ञानं तद्ददातीति तथा हे शरणद समुपेतः प्राप्तोहं अशोकत्वे हेतुः अभयं तत्रापि हेतुः ऋतं सत्यं आपन्नं आपदा व्याप्तं

भा॰द॰ अप्रमादायनभवत्येवंकुतइत्यतआह नधीरिति एकांतभक्तानांधीराशीर्भिःप्राप्ताभिरपिनभिद्यतेनासज्जतइ
उ॰ त्यर्थः ५९ व्यतिरेकमाह युंजानानामिति उत्थितं विषयाभिमुखम् ६१ तुभ्यंतव ६२ युक्त्याभासेनभीषयंस्तपसि॰
२० प्रलोभितोवरैर्यस्त्वमप्रमादायविद्धितत् नधीर्मय्येकभक्तानामाशीर्भिर्भिद्यतेक्व
चित् ६० युंजानानामभक्तानांप्राणायामादिभिर्मनः अक्षीणवासनंराजन्दृश्यतेक्व
चिदुत्थितम् ६१ विचरस्वमहींकामंमय्यावेशितमानसः अस्त्वेवनित्यदातुभ्यंभक्ति
र्मय्यनपायिनी ६२ क्षात्रधर्मस्थितोजन्तून्न्यवधीर्मृगयादिभिः समाहितस्तत्तपसाजह्य
घंमदुपाश्रितः ६३ जन्मन्यनंतरेराजन्सर्वभूतसुहृत्तमः भूत्वाद्विजवरस्त्वंवैमामुपै
ष्यसिकेवलम् ६४ ॥इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेयवनवधमुचुकुंदस्तु
तिरेकपंचाशत्तमोऽध्यायः ५१ श्रीशुकउवाच इत्थंसोऽनुगृहीतोंगकृष्णेनेक्ष्वाकुनंद
नः तंपरिक्रम्यसन्नम्यनिश्चक्रामगुहामुखात् १ सवीक्ष्यक्षुल्लकान्मर्त्यान्पशून्वीरुद्व
नस्पतीन् ॥ ६३ लोकसंग्रहेप्रवर्त्तयतिक्षात्रधर्मेति ६३ ६४ इतिदशमेटीकायांएकपंचाशत्तमः ५१ द्विपं॰ रामः
चाशत्तमेधावन्भयाद्विगतःपुरीं अन्वमोदतसंदेशंरुक्मिण्याद्विजवर्णितम् १ ॥१क्षुल्लकान्अल्पः॥ ॥ ॥ १०

प्रमाणान् २ तपसिश्रद्धायुतः ३ तत्रचबदर्य्याश्रमम् ४ निन्येनयन्मार्गेचलतिस्म ५।६ वेगरभसंवेगोद्रेकम् ७ भी
रुभीनवत् भीरोरपिभीतवत् अतिभीतवदित्यर्थः चेरतुः पलायेतांबहुयोजनंदेशम् ८ अप्रमाणवित् प्रमाणमियं

मत्वाकलियुगंप्राप्तंजगामदिशमुत्तराम् २ तपःश्रद्धायुतोधीरोनिस्संगोमुक्तसंशयः
समाधायमनःकृष्णेप्राविशद्गंधमादनम् ३ बदर्य्याश्रममासाद्यनरनारायणालयं
म् सर्वद्वंद्वसहःशांतस्तपसाराधयद्धरिम् ४ भगवान्पुनराव्रज्यपुरींयवनवेष्टिताम्
हत्वाम्लेच्छबलंनिन्येतदीयंद्वारकांधनम् ५ नीयमानेधनेगोभिर्नृभिश्चाच्युतचोदि
तैः आजगामजरासंधस्त्रयोविंशत्यनीकपः ६ विलोक्यवेगरभसंरिपुसैन्यस्यमाध
वौ मनुष्यचेष्टामापन्नौराजन्दुद्रुवतुर्द्रुतम् ७ विहायवित्तंप्रचुरमभीतौभीरुभीतवत्
पद्भ्यांपद्मपलाशाभ्यांचेरतुर्बहुयोजनम् ८ पलायमानौतौदृष्ट्वामागधःप्रहसन्ब
ली अन्वधावद्रथानीकैरीशयोरप्रमाणवित् ९ प्रद्रुत्यदूरंसंश्रांतौतुंगमारुहतांगि
रिम् प्रवर्षणाख्यंभगवान्नित्यदायत्रवर्षति १०॥

त्ताज्ञातंनवेत्तीतितथा ९ तुङ्गंएकाद
शयोजनोन्नतम् प्रकर्षेणवर्षत्यस्मिन्नितिप्रवर्षणइत्याख्यायस्यतम् तदाह भगवानिति भगवानिंद्रः ॥१०॥

भा०द० तत्र वि विन्न पतयोः पदन्निलयस्थानम् अनधिगम्य ११ ततो गिरेः दशचैकंच यानि योजनानि तावदुत्तुंगात् मा
उ० गधसंरोधदेशमतिक्रम्य परतोऽधो निपेततुः १२।१३।१४ श्रीकृष्णस्य विवाहान्निरूपयितुं वलदेवविवाहं नवम

११ गिरौ निलीनावाज्ञाय नाधिगम्य पदं नृप ददाह गिरिमेधोभिः समंतादग्निमुत्सृजन् ११
तत उत्पत्य तरसा दह्यमानाद्गुभौ नटात् दशैकयोजनोत्तुंगान्निपेततुरधो भुवि १२ अल
क्ष्यमाणौ रिपुणा सानुगेन यदूत्तमौ स्वपुरं पुनरायातौ समुद्रपरिखान्नृप १३ सोपि दग्धा
विति मृषा मन्वानो बलकेशवौ बलमाकृष्य सुमहन्मगधान्मागधो ययौ १४ आनर्ता
धिपतिः श्रीमान्रैवतो रेवतीं सुताम् ब्रह्मणा चोदितः प्रादाद्बलायेति पुरोदितम् १५॥
भगवानपि गोविंद उपयेमे कुरूद्वह वैदर्भीं भीष्मकसुतां श्रियो मात्रां स्वयंवरे १६ प्र
मथ्य तरसा राज्ञः शाल्वादींश्चैद्यपक्षगान् पश्यतां सर्वलोकानां तार्क्ष्यपुत्रः सुधामिव
१७ राजोवाच भगवान्भीष्मकसुतां रुक्मिणीं रुचिराननाम् राक्षसेन विधानेन उपयेम

स्कंधोक्तमनुस्मारयति आनर्तेति १५ मात्रां कलाम् १६ गरुडो यथा देवान् प्रमथ्य सुधामहृत् इति श्रुतम् १७
रत्तथेति १७ राक्षसो युद्धहरणादिनिस्मृतेः राज्ञः प्रमथ्येति च त्वदुक्त्या राक्षसेन विधानेनोपयेमे परिणीतवानि

विशेषंतुश्रोतुमिच्छामः १९ श्रवणोत्कंठ्यमाविष्करोति ब्रह्मन्निति पुण्याः महाफलाः माध्वीः श्रुतिसुखावहाः॥
लोकस्यमलापहाश्च शृण्वानःशृण्वन्नित्यर्थः श्रुतज्ञः श्रुतसारवित् नित्यनूतनाः प्रतिक्षणमाश्चर्य्यवत्प्रतीयमानाः

भगवन्श्रोतुमिच्छामःकृष्णस्यामिततेजसः यथामागधशाल्वादीन्जित्वाकन्यामुपा
हरत् १९ ब्रह्मन्कृष्णकथाःपुण्यामाध्वीर्लोकमलापहाः कोनुतृप्येतशृण्वानःश्रुत।
ज्ञोनित्यनूतनाः २० श्रीशुकउवाच राजासीद्भीष्मकोनामविदर्भाधिपतिर्महान् त
स्यपंचाभवन्पुत्राःकन्यैकाचवरानना २१ रुक्म्यग्रजोरुक्मरथोरुक्मबाहुरनंतरः।
रुक्मकेशोरुक्ममालीरुक्मिण्येषांस्वसासती २२ सोपश्रुत्यमुकुंदस्यरूपवीर्य्यगुणश्रि।
यः गृहागतैर्गीयमानास्तंमेनेसदृशंपतिम् २३ तांबुद्धिलक्षणौदार्य्यरूपशीलगुणाश्र।
याम् कृष्णश्चसदृशींभार्य्यांसमुद्वोढुमनोदधे २४ बन्धूनामिच्छतांदातुंकृष्णायभगि
नीन्नृप ततोनिवार्य्यकृष्णद्विट्रुक्मीचैद्यममन्यत २५ तदवेत्यासितापांगीवैदर्भीदुर्म
नाभृशम् विचिंत्याप्तंद्विजंकंचित्कृष्णायप्राहिणोद्द्रुतम् २६॥ १९।२०।२१।२२।२३।२४ चै

द्यममन्यत तस्यावरमित्यर्थः २५ अवेत्यज्ञात्वा असितापांगीकृनीलकटाक्षाकृष्णायकृष्णमानेतुंप्रेषयामास
२६॥

भा०द० २७ प्रतीहारैर्द्वारपालैः २८ आत्मानंश्रीकृष्णं २८ अभिमृशन्शनैःसंमर्दयन् २९।३० सधर्मोऽस्यब्राह्मणस्याखि
उ० लकामदोग्धाभवतियद्वा सब्राह्मणोऽस्यविश्वस्याखिलकामधुगिति ३१ लोकानाप्नोतिलोकाल्लोकांतरंपर्य्यट
१२ तिनैकत्रनिर्वृतस्तिष्ठतीत्यर्थः नाप्नोतीतिपाठेसुरेश्वरोपिभूत्वालोकान्नाप्नोतिउत्तमलोकान्प्राप्तोऽप्यप्राप्तवत्क्लिश्य

द्वारकांससमभ्येत्यप्रतीहारैःप्रवेशितः अपश्यदाद्यंपुरुषमासीनंकांचनासने २७ दृष्ट्वा
ब्रह्मण्यदेवस्तमवरुह्यनिजासनात् उपवेश्यार्हयांचक्रेयथात्मानंदिवौकसः २८ तंभु
क्तवंतंविश्रांतमुपगम्यसतांगतिः पाणि नाभिमृशन्पादावव्यग्रस्तमपृच्छत २९ क
च्चिद्द्विजवरश्रेष्ठधर्मस्तेवृद्धसंमतः वर्त्ततेनातिकृच्छ्रेणसंतुष्टमनसःसदा ३० संतुष्टो
यर्हिवर्त्तेतब्राह्मणोयेनकेनचित् अहीयमानःस्वाद्धर्मात्सह्यस्याखिलकामधुक् ३१॥
असंतुष्टोऽसकृल्लोकानाप्नोत्यपिसुरेश्वरः अकिंचनोपिसंतुष्टःशेतेसर्वांगविज्वरः
३२ विप्रान्स्वलाभसंतुष्टान्साधून्भूतसुहृत्तमान् निरहंकारिणःशांतान्नमस्येशिर
साऽसकृत् ३३ कच्चिद्वःकुशलंब्रह्मन्राजतोयस्यहिप्रजाः सुखंवसंतिविषयेपाल्यमा

नीत्यर्थः शेतेसुखमास्तेइत्यर्थः तदेवाह सर्वेष्वंगेषुवाक्पाण्यादिषुविज्वरस्तापरहितः ३२ नाःसमेप्रियः ३४ रामः
स्वलाभःस्वतएवप्राप्तोलाभः आत्मलाभोवातेनसंतुष्टान् पूर्ण्यान्साधून्स्वधर्मनिष्ठान् ३३ यस्यराज्ञोविषयेदेशे ॥३४ १२

यतःस्थानात् यदिच्छयायत्कार्य्यसेच्छयादुर्गंसमुद्रं ३५ संपृष्टःसंप्रश्नःप्रष्टव्योर्थोयंसःपरमेष्ठिनापरमेश्वरेणबंधूनाम॰
नभिप्रेतंरुक्मिणश्चेष्टितमित्यादिसर्वम् ३६ रुक्मिण्यास्वयमेकांतेलिखितादत्तपत्रिकामुद्रामुन्मुच्यकृष्णायप्रेमचि
न्हामदर्शयत् ब्राह्मणःश्रीकृष्णानुज्ञयावाचयति श्रुत्वेति अयमर्थःहेअच्युत हेभुवनसुंदरेतिऔत्सुक्यंद्योतयति
क्कतवमहिमाक्कचाहंरूपकुलशीलादियुक्तापितथापिअपगतात्रपायस्मात्ततमेचित्तंत्वयिआविशतिआसज्ज॰

यतस्त्वमागतोदुर्गंनिस्तीर्य्येहयदिच्छया सर्वन्नोब्रूह्यगुह्यंचेत्किंकार्य्यंकरवामते ३५
एवंसंपृष्टसंप्रश्नोब्राह्मणःपरमेष्ठिना लीलागृहीतदेहेनतस्मैसर्वमवर्णयत् ३६ रु॰
क्मिण्युवाच श्रुत्वागुणान्भुवनसुंदरशृण्वतांतेनिर्विश्यकर्णविवरैर्हरतोंगतापम् रूपं
दृशांदृशिमतामखिलार्थलाभंत्वय्यच्युताविशतिचित्तमपत्रपंमे ३७ कात्वामुकुंदमह॰
तीकुलशीलरूपविद्यावयोद्रविणधामभिरात्मतुल्यम् धीरापतिंकुलवतीनवृणीतक
न्याकालेनृसिंहनरलोकमनोभिरामम् ३८॥ एतेतद्गुणनस्तत्राह शृण्वतांकर्णविवरैरंतःप्रविश्य अंगता
पंअङ्गेतिपृथक्संबोधनंवाहरतस्तवगुणान्श्रुत्वातथादृशिमतांचक्षुष्मतांदृशामखिलार्थलाभात्मकंरूपंचश्रुत्वेति
३७ अहोकुलकन्यानामिदंअतिधार्ष्ट्यंइतिमाशंकीत्याह कात्वेति हेमुकुंद हेनृसिंहनरश्रेष्ठकानामकन्याकुलवतीन
धामहतीपुरुगुणोदारातथाधीराधृतिमतीत्वांपतिंनवृणीतमय्येवकेयंदोषशङ्केतिभावःकथंभूतंगुणशीलादिभिः
आत्मानेवतुल्यंनिरूपममित्यर्थःद्रविणंद्रव्यसंपत्धामप्रभावःतथानरलोकस्यमनसांश्रीभिरामोअभिरमणंयस्मात्तं

५२

भा०द० हि विभो तत्तस्मान्मे मया भवान् खलु पतिर्वृतः आत्मा च भवतोऽर्पितः अतस्त्वमत्रागत्य मां भवतो जायां विधेहि विप

उ० स्विवाधकं चैद्यो तयं त्याह मा वीरभागमिति वीरस्य तव भागं आरात् शीघ्रं एत्य आगत्य चैद्यो माऽभिमर्शतु मा स्पृशतु मृगप

१३ तिर्वलिं गोमायुवत् गोमायुः शृगाल इवेति ३९ अनेकजन्मकृतैः सुकृतैरिदमेव भूयादिति प्रार्थयते पूर्तेति पूर्तं कूपा

दि इष्टं अग्निहोत्रादि दत्तं हिरण्यादि नियमस्तीर्थाटनादि कृतं कृच्छ्रादि ४० चैद्याय बंधुभिरर्पितायां त्वयि किमधुनाके

तन्मे भवान्खलु वृतः पतिरंग जायामात्मार्पितश्च भवतोऽत्र विभो विधेहि मा वीरभागम भिमर्शतु चैद्य आरात् गोमायुवन्मृगपतेर्बलिमंबुजाक्ष ३९ पूर्तेष्टदत्तनियमव्रतदेवविप्रगुर्वर्चनादिभिरलं भगवान्परेशः आराधितो यदि गदाग्रज एत्य पाणिं गृण्हातु मे न दमघोषसुतादयोऽन्ये ४० श्वो भाविनि त्वमजितोद्वहने विदर्भान् गुप्तः समेत्य पृतनापतिभिः परीतः निर्मथ्य चैद्यमगधेन्द्रबलं प्रसह्य मां राक्षसेन विधिनोद्वह वीर्यशुल्काम् ४१ अंतःपुरांतरचरीमनिहत्य बंधूंस्त्वामुद्वहे कथमिति प्रवदाम्युपायं॥ रणीयमित्यपेक्षया माह श्वो भाविनीति हे अजित

श्वो भाविनि उद्वहने विवाहे प्रथमं गुप्तः अलक्षित एवागत्य पश्चात् पृतनापत्तिभिः परिवृतः सन् चैद्यादिबलं निर्मथ्य प्रसह्य ब लात् वीर्यप्रभावदर्शनमेव शुल्कं वैवाहिकं देयं यस्यास्तां मां अनेन राक्षसविधिनोद्वहेति उपदेशरहस्यं ४१ ननु भवतु शि शुपालादिबलप्रमथनं अंतःपुरमध्यगतायास्तव हरणे त्वद्बंधुवधोऽपि प्रसज्जेतेत्यत आह अंतःपुरेति पुराद्बहिर्वर्तमानां

अंबिकागृहादेवममहरणंस्रुकरमितिभावः ४२ ननुकिमनेनानर्थकारिणानिर्बंधेनचैद्योपितावस्तुख्यातगुणकर्म योग्यएववरइतितत्राह यस्येति हेअंबुजाक्षयस्यभवतोंघ्रिपंकजरजोभिःस्नपनंआत्मनस्तमसोऽपहत्यैउमापतिरिवम हांतोवांछंति तस्यभगवतःप्रसादंयर्ह्यहंनलभेयनप्राप्नुयांतर्हिव्रतेरुपवासादिभिःकृशान् असून्प्राणानजह्यांसजेयं

पूर्वेद्युरस्तिमहतीकुलदेवियात्रायस्यांबहिर्नववधूर्गिरिजामुपेयात् ४२ यस्यांघ्रिपंकजर जःस्नपनंमहांतोवांछंत्युमापतिरिवात्मतमोऽपहत्यै यर्ह्यंबुजाक्षनलभेयभवत्प्रसादंज ह्यामसून्व्रतकृशान्शतजन्मभिःस्यात् ४३ ब्राह्मणउवाच इत्येतेगुह्यसंदेशायदुदेव मयाहृताः विमृश्यकर्तुंयच्चात्रक्रियतांतदनंतरम् ४४ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदश मस्कंधेरुक्मिण्युद्वाहेद्विपंचाशत्तमोध्यायः ५२ श्रीशुकउवाच वैदर्भ्याःसतुसंदेशंनिश म्ययदुनंदनः प्रगृह्यपाणिनापाणिंप्रहसन्द्विजमब्रवीत् १ श्रीभगवानुवाच तथाह मपितच्चित्तोनिद्रांचनलभेनिशि वेदाहंरुक्मिणाद्वेषान्ममोद्वाहोनिवारितः २ ॥ ततःकि

मित्यत आह शतजन्मभिरिति एवमेववारंवारंजह्यांयावच्छतजन्मभिरपितवप्रसादःस्यादिति ४३ अत्रयत्कर्तुंक रणीयंतद्विमृश्यक्रियतांतच्चानंतरमेवक्रियातमिति ४४ इतिश्रीभागवतेदशमस्कंधेटीकायांद्विपंचाशत्तमः ५२ त्रिपं चाशत्तेभगवाविदर्भानद्भुतेहिंतःरुक्मिणीमहरत्कृष्णोमिषतांद्विषतांबलात् १ निद्रायाअलाभेकारणंतरंवेदेतितया

५२

भा०द० आनयिष्ये आनेष्यामि राजन्यापसदान् राजसुहीनान् उन्मथ्यानयने दृष्टांतः एधस इति ३ उद्वाहर्क्षमिति परश्वो रात्रौ विवा
उ० हनक्षत्रमिति विज्ञाय तस्यां रात्र्यां प्रस्थाय प्रातर्विदर्भदेशानगमच्छ्वोभाविलग्नमजितोद्वहने विदर्भान् गुप्तः समेत्येति रुक्मि
१४ णीसंदेशात् ४ शैब्य इत्यादीनि चत्वारि अश्वनामानि ५।६ पुत्रस्य रुक्मिणः स्नेहेन तद्वशमनुगच्छतीति तथा अनेन शिशुपा

तामानयिष्य उन्मथ्य राजन्यापसदान्मृधे मत्परामनवद्यांगीमेधसोऽग्निशिखामिव ३ श्री
शुक उवाच उद्वाहर्क्षं च विज्ञाय रुक्मिण्या मधुसूदनः रथः संयुज्यतामाशु दारुकेत्याह सा
रथिम् ४ स चाश्वैः शैब्यसुग्रीवमेघपुष्पबलाहकैः युक्तं रथमुपानीय तस्थौ प्रांजलिरग्रतः
५ आरुह्य स्यंदनं शौरिर्द्विजमारोप्य तूर्णगैः आनर्तादेकरात्रेण विदर्भानगमद्धयैः ६ रा
जा स कुंडिनपतिः पुत्रस्नेहवशं गतः शिशुपालाय स्वां कन्यां दास्यन् कर्माण्यकारयत्
पुरं संमृष्टसंसिक्तमार्गरथ्याचतुष्पथम् चित्रध्वजपताकाभिस्तोरणैः समलंकृतम् ८
स्रग्गंधमाल्याभरणैर्विरजोंऽबरभूषितैः जुष्टं स्त्रीपुरुषैः श्रीमद्गृहैरगरुधूपितैः ९ ॥

लेन भिक्षुचिं द्योतयति कर्माणि पुरालंकारपितृदेवार्चनादीनि ७ तान्येवाह पुरमित्यादि चतुर्भिः संमृष्टाः संसिक्ता
श्च मार्गा रथ्या यस्मिन् तत् चित्रा ध्वजेषु पताकास्ताभिः समलंकृतमकारयत् ८ स्रग्गंधमाल्याभरणैरित्यत्र मत्वर्थी द्र द०म०
ष्टव्यः यद्वा स्रग्गंधमाल्यानि आबिभ्रतीति तथा तैः तथा विरजोंऽबरैर्भूषितैश्च स्त्रीपुरुषैर्जुष्टं तथा श्रीमद्गृहैश्च जुष्टम् ९ १४

यथान्यायमन्यांश्चकन्यांप्रतिमंगलंवाचयामास १० कृतंकौतुकेनविवाहसूत्रेणमंगलंयस्यास्ताम् अहतन्नवीनम् भूषणोत्तमैश्चभूषिताम् ११ वध्वास्तस्याःकन्यायाः अथर्ववित् अथर्वणमंत्रवित् १२। १३ अभ्युदयउचितम् १४।

पितॄन्देवान्समभ्यर्च्य विप्रांश्च विधिवन्नृप भोजयित्वायथान्यायंवाचयामासमङ्गलम् १० सुस्नातांसुदतीकन्यांकृतकौतुकमङ्गलाम् अहतांशुकयुग्मेनभूषिताभूषणोत्तमैः ११ चक्रुःसामर्ग्यजुर्मन्त्रैर्वध्वारक्षांद्विजोत्तमाः पुरोहितोऽथर्ववित्तु जुहावग्रहशांतये १२ हिरण्यरूप्यवासांसितिलांश्चगुडमिश्रितान् प्रादाद्धेनूश्चविप्रेभ्योराजाविधिविदांवरः १३ एवंचेदिपतीराजादमघोषःसुतायवै कारयामासमंत्रज्ञैःसर्वमभ्युदयोचितम् १४ मदच्युद्भिर्गजानीकैःस्यंदनैर्हेममालिभिः पत्यश्वसंकुलैःसैन्यैःपरीतः कुंडिनंययौ १५ तंवैविदर्भाधिपतिःसमभ्येत्याभिपूज्यच निवेशयामासमुदाकल्पितान्यनिवेशने १६ तत्रशाल्वोजरासंधोदंतवक्त्रोविदूरथः आजग्मुश्चैद्यपक्षीयाःपौंड्रकाद्याःसहस्रशः १७ कृष्णरामद्विषोयत्ताःकन्यांचैद्यायसाधितुम्॥

ततश्चतुरंगसैन्यैःपरीतःपरिवृतःकुंडिनंभीष्मकस्यपुरंययौ मदंच्यवंतेइतिमदच्युतस्तैःस्यंदनैःरथैः हेमरचितामालाविद्यंतेयेषुतैः १५ कल्पितंनिर्मितंयदन्यनिवेशनंतस्मिन् १६। १७ यद्दिश्रीकृष्णोहरेदितिशंकिनाः॥

भा०द० कन्यां साधयितुमित्यर्थः १८।१९।२०। २१ सूर्योदयात्पूर्वमेवोत्कंठितेन रुक्मिण्यचिंतयदित्याह भीष्मकन्येति प्रत्यापत्तिं प्र- स्कं०१०
उ० त्यागमनं २२ त्रियामा रात्रिस्तावन्मात्रेणांतरितः अल्पराधसः मंदभाग्यायाः २३ जुगुप्सितं धार्ष्ट्यादि अपीति शंका
१५ यद्यागत्य हरेत्कृष्णो रामाद्यैर्यदुभिर्वृतः १८ योत्स्यामः संहतास्तेन इति निश्चितमान-
साः आजग्मुर्भूभुजः सर्वे समग्रबलवाहनाः १९ श्रुत्वैतद्भगवान्रामो विपक्षीयनृपोद्य-
मम् कृष्णं चैकं गतं हर्तुं कन्यां कलहशंकितः २० बलेन महता सार्द्धं भ्रातृस्नेहपरिप्लुतः
त्वरितः कुंडिनं प्रागाद्गजाश्वरथपत्तिभिः २१ भीष्मकन्या वरारोहा कांक्षंत्यागमनं हरेः प्र-
त्यापत्तिमपश्यंती द्विजस्याचिंतयत्तदा २२ अहो त्रियामांतरित उद्वाहो मेऽल्पराधसः ना-
गच्छत्यरविंदाक्षो नाहं वेद्म्यत्र कारणम् २३ सोऽपि नावर्त्ततेऽद्यापि मत्संदेशहरो द्विजः अ-
पि मय्यनवद्यात्मा दृष्ट्वा किंचिज्जुगुप्सितम् २४ मत्पाणिग्रहणे नूनं नायाति हि कृतोद्यमः
२४ दुर्भगाया न मे धाता नानुकूलो महेश्वरः देवी वा विमुखा गौरी रुद्राणी गिरिजा सती २५

यं नायाति हि कृतोद्यम इति अयमर्थः जादैः कृतोद्यमत्वात्तन्न प्रस्थापितवान् प्रस्थानावसरे च किंचिन्मयि राम:
जुगुप्सितं मत्वा प्रत्याचष्टे अतः सोऽपि द्विजो नूनं नायातीति २४ यद्वा ततो निर्गतोऽपि श्रीकृष्णो मद्दैववैमुख्यात्क्वचि- १५
त्प्रतिबद्धो भवेदित्याह दुर्भगाया इति २५

कालज्ञा ना अधुनापि गोविंदागमनकाल इति मन्वाना किंचिदाश्वस्तचित्ता सती चिंतास्तब्धे लोचने निमीलितव
तीत्यर्थः २६ प्रियभाषिणः प्रियसूचकाः २७ पुरोपवनं प्राप्तेन श्रीकृष्णेन विनिर्दिष्टः प्राप्तं मां कथयेत्यादिष्टः २८ नम्रग्रास्ता
त्मनो देहस्य गतिर्यस्य तं लक्षणाभिज्ञा दूतस्य लक्षणं तत्तत्कार्य्यसूचकमभिजानातीति तथा २९ तस्यै प्राप्तं यदुनंदनं
आवेदितवान् तच्च शशंस आत्मोपनयनं प्रति आत्मनः स्वयं कृष्णस्यानयनं प्रति तेन तद्द्विजेन सत्यवचनं प्रोक्तमिति आ

एवं चिंतयती बाला गोविंदहृतमानसा न्यमीलयत कालज्ञा नेत्रे चाश्रुकलाकुले २६ ए
वं बध्वाः प्रतीक्षंत्या गोविंदागमनं नृप वाममूरुर्भुजो नेत्रमस्फुरन् प्रियभाषिणः २७ अ
थ कृष्णविनिर्दिष्टः स एव द्विजसत्तमः अंतःपुरचरीं देवीं राजपुत्रीं ददर्श ह २८ सा तं प्रहृ
ष्टवदनमव्यग्रात्मगतिं सती आलक्ष्य लक्षणाभिज्ञा समपृच्छच्छुचिस्मिता २९ तस्या
आवेदयत्प्राप्तं शशंस यदुनंदनम् उक्तं च सत्यवचनमात्मोपनयनं प्रति ३० तमागतं स
माज्ञाय वैदर्भी हृष्टमानसा न पश्यंती ब्राह्मणाय प्रियमन्यन्ननाम सा ३१॥ ९ त्मनः प्राणेश्वर
स्येति वा यद्वा आत्मनस्तस्याउपनयनं प्रति श्रीकृष्णेन यदुक्तं सत्यवचनं तामानयिष्य इत्यादि तच्च शशंस अवर्णयदि
त्यर्थः ३० तं श्रीकृष्णं अस्मिन् कार्य्ये सर्वत्र स्वार्प्यपूर्णीं प्रमिति नत्रुचितं प्रियमपश्यंती तदा केवलेन नाम पश्चाद् हदुरदा वित्यर्थः
यद्वा मां श्रियं येन मंतितेतावत् सर्वं संपदामास्पदं भवंति किंपुनर्मयि प्रणतायामिति तनोऽधिकमन्यत् प्रियमपश्यंती न

णमपित्र्य प २

३२।३३ महामतिरित्यनेन श्रीकृष्णोवाढं कन्यामुद्वोढुमेवागतः स्यादिति वरोचितेन विधिना समपूजयदिति सूचितम् ३४
यथायथावत्समेतानां राज्ञां मध्ये वीर्य्यादि अनतिक्रम्य तं तं समर्हितवानित्यर्थः ३५ श्रीकृष्णे भाविकर्मसूचकं जनानुरा
गं दर्शयति कृष्णमागतमिति त्रिभिः ३६ अस्यैव रुक्मिण्येव अर्हत्येव असावेव भैष्म्या एव समुचित एवेति षड्वधारणा

घ्रातौ श्रुत्वा स्वदुहितुरुद्वाहप्रेक्षणोत्सुकौ अभ्ययात्तूर्य्यघोषेण रामकृष्णौ समर्हणैः ३२ म
धुपर्क्कमुपानीय वासांसि विरजांसि च उपायनान्यभीष्टानि विधिवत्समपूजयत् ३३ तयोर्नि
वेशनं श्रीमदुपकल्प्य महामतिः ससैन्ययोः सानुगयोरातिथ्यं विदधे यथा ३४ एवं राज्ञां समे
तानां यथावीर्य्यं यथावयः यथाबलं यथावित्तं सर्वैः कामैः समर्हयत् ३५ कृष्णमागतमा
कर्ण्य विदर्भपुरवासिनः आगत्य नेत्रांजलिभिः पपुस्तन्मुखपंकजम् ३६ अस्यैव भार्य्या
भवितुं रुक्मिण्यर्हति नापरा असावप्यनवद्यात्मा भैष्म्याः समुचितः पतिः ३७ किंचित्सु
चरितं यन्नस्तेन तुष्टस्त्रिलोककृत् अनुगृण्हातु गृण्हातु वैदर्भ्याः पाणिमच्युतः ३८ एवं प्रे
मकलाबद्धा वदंति स्म पुरौकसः॥ ९ नितत्रैकस्मिन्व्यतिरेकप्रदर्शनमुपलक्षणार्थं नापरेति नच वाक्य
भेददोषः अनूद्य विधेयभेदेन विभिन्नानामेव वाक्यानां सहप्रयोगात् ग्रहं संमार्ष्टि इत्यादिवदिति ३७ अयमेवानुग्रहइ
ति निर्दिशंति गृण्हात्विति ३८ प्रेम्णः कलालेशः तेन बद्धा वदंति स्म संपूर्णम्॥ छ ॥ ॥ छ ॥

प्रेमतेषांहृद्येवाऽवर्त्तत इत्यर्थः ३९ तस्या आगमनं विशिनष्टि द्वयेन प्रद्यामिति ४० अपि च मृदंगेत्यादि जघ्निरे आ-
हताः वादिताइत्यर्थः ४१ वारमुख्या गणिकोत्तमाः ४२ ४३ उपस्पृश्य आचम्य ४४ प्रवयसो वृद्धाः भवान्वितामिति भ

कन्या चांतःपुरात्सा गाइदैर्गुप्तां विकालयम् ३९ प द्यां विनिर्य्ययौ द्रष्टुं भवान्याः पादपल्लव
म् सा चानुध्यायती सम्यक् मुकुन्दचरणांबुजम् ४० यतवाङ्मातृभिः सार्द्धं सखीभिः परिवा
रिता गुप्ता राजभटैः शूरैः सन्नद्धै रुद्यतायुधैः मृदंगशंखपणवा तूर्य्य भेर्य्यश्च जघ्निरे ४१ ना-
नोपहारबलिभिर्वारमुख्याः सहस्रशः स्रग्गंधवस्त्राभरणैर्द्विजपत्न्यः स्वलंकृताः ४२ गायं
तश्च स्तुवंतश्च गायका वाद्यवादकाः परिवार्य्य वधूं जग्मुः सूतमागधवंदिनः ४३ आसाद्य दे
वीसदनं धौतपादकरांबुजा उपस्पृश्य शुचिः शांता प्रविवेशाऽम्बिकांतिकम् ४४ तां वै प्रवय-
सो बालां विधिज्ञा विप्रयोषितः भवानीं वंदयांचक्रुर्भवपत्नीं भवान्विताम् ४५ नमस्ये त्वाऽ
म्बिकेऽभीक्ष्णं स्वसंतानयुतां शिवाम् भूयात्पतिर्मे भगवान् कृष्णस्तदनुमोदताम् ४६ अ
द्भिर्गंधाक्षतैर्धूपैर्वासःस्रग्माल्यभूषणैः नानोपहारबलिभिः प्रदीपावलिभिः पृथक् ४७

वत्सोपसर्ज्जनत्वं स्त्रीकर्म्मोचितमुक्तम् ४५ नमस्यइति रुक्मिण्या तद्देवदृष्टोयं मंत्रः स्वसंतानयुताम् गणेशादिस
हितां आत्मारामोऽप्यौकथ्यत्वसत्तिर्भवेदिति चेदत आह तदनुमोदतामिति भवती श्रीकृष्णएव वा ४६ वासःस्रग्गंधादि

भा०द० तथा विप्रस्त्रियोऽपि तैर्द्रव्यैर्लवणादिभिश्च समपूजयन्निति ४८ शेषां निर्माल्यम् ४९ मुनिव्रतं मौनादि भृत्यां सखीं ५०
उ० तां विलोक्य वीरा मुमुहुरिति तृतीयश्लोकेनान्वयः श्यामां अजातरजस्कां कुंतलेभ्यः शंकितइव चपले ईक्षणे यस्यास्तां
१७ ५१ द्विजा दंता एव कुंदानां कुड्मलानि मुकुलानि बिंबफलवत् योऽधरस्तस्य द्यु तिभिः शोणायमानानि यस्यास्तां कलाशो

विप्रस्त्रियः पतिमतीस्तथा तैः समपूजयन् लवणापूपतांबूलकंठसूत्रफलेक्षुभिः ४८ त-
तस्ताः स्त्रियस्ताः प्रददुः शेषां युयुजुराशिषः ताभ्यो देव्यै नमश्चक्रे शेषां च जगृहे वधूः ४९ मुनि-
व्रतमथ त्यक्त्वा निश्चक्रामांबिकागृहात् प्रगृह्य पाणिना भृत्यां रत्नमुद्रोपशोभिना ५० तां दे-
वमायामिव वीरमोहिनीं सुमध्यमां कुंडलमंडिताननाम् श्यामां नितंबार्पितरत्नमेख-
लां व्यंजत्स्तनीं कुंतलशंकितेक्षणाम् ५१ शुचिस्मितां बिंबफलाधरद्युतिशोणायमानद्वि-
जकुंदकुड्मलाम् पदा चलंतीं कलहंसगामिनीं सिंजत्कलानूपुरधामशोभिना ५२ विलो-
क्य वीरा मुमुहुः समागता यशस्विनस्तत्कृतहृच्छयार्दिताः ५३ यां वीक्ष्य ते नृपतयस्तदुदा-
रहाससव्रीडावलोकहृतचेतस उज्झितास्त्राः पेतुः क्षितौ गजरथाश्वगता विमूढा यात्राच्छ-
लेन हरयेऽर्पयतीं स्वशोभाम् ५४॥ ५१ भात तयुक्तं नूपुरं सिंजच्च तत्कलानूपुरं च तस्य धामदीप्तिः तेन शोभि-
तुं शीलमस्य तेन पदा चलंतीम् ५२। ५३ न केवलं मुमुहुः पेतुश्चेत्याह यामिति यात्रामिषेण हरये स्वलावण्यं समर्पयंतीं यां

वीक्ष्यास्त्रितौ पेतुः सा तानूष्मा न्तानू हियेस न न देवा च्युतं स्ह
शेत्यन्तरेणान्वयः ५४॥

चलत्पद्मकोशतुल्यौ चरणौ चालयंती ५५ सुपर्णलक्षणं गरुडध्वजं हरिः सिंहः ५६ असहमानानां तेषां आक्रोशमाह अहो धिगस्मान् यतोऽस्माकं यशो गोपैर्हृतमिति ५७ ॥ इति दशमे टीकायां त्रिपंचाशत्तमः ५३ ॥ चतुःपंचाशत्तमे तु

सैवं शनैश्चलयती चलपद्मकोशौ प्राप्तिं तदा भगवतः प्रसमीक्ष्यमाणा उत्सार्य्य वामकरजैरलकानपांगैः प्राप्तान् ह्रियैक्षत नृपान् ददृशेऽच्युतं सा ५५ तां राजकन्यां रथमारुरुक्षतीं जहार कृष्णो द्विषतां समीक्षताम् रथं समारोप्य सुपर्णलक्षणं राजन्यचक्रं परिभूय माधवः ततो ययौ रामपुरोगमैः शनैः शृगालमध्यादिव भागहृद्धरिः ५६ तं मानिनः स्वाभिभवं यशःक्षयं परे जरासंधवशा न सेहिरे अहो धिगस्मान् यश आत्तधन्वनां गोपैर्हृतं केशरिणां मृगैरिव ५७ ॥ इति श्रीभागवते महापुराणे दशमस्कंधे रुक्मिणीहरणं नाम त्रिपंचाशत्तमोऽध्यायः ५३ श्रीशुक उवाच ॥ इति सर्वे सुसंरब्धा वाहानारुह्य दंशिताः स्वैः स्वैर्बलैः परिक्रांता अन्वीयुर्धृतकार्मुकाः १ तानापतत आलोक्य यादवानीकयूथपाः तस्थुस्तत्संमुखा राजन् विस्फूर्ज्य स्वधनूंषि ते २ ॥

॥ जित्वा राज्ञोऽरिपक्षगान् रुक्मिणं च विरूप्याथ भैष्म्याः पाणिं पुरेऽग्रहीत् १ इतीति अहो धिगस्मानित्येवं वदंतः सुसंरब्धाः क्रोधाविष्टाः दंशिताः कृतसन्नाहाः परिक्रांताः परिवृताः अन्वीयुः अन्वधावन् १ विस्फूर्ज्य टंकारयित्वा ॥ २ ॥ ७ ॥ ८ ॥ रामः ॥ ८ ॥

भा०द० परेषांशराणांबाहुल्येयादवानामचलत्वेदृष्टांतः मेघाइति ३ ऐक्षन्ऐक्षत ४ मास्मभैः माभयंकुरु हेवामलोचनेवरा-
उ० क्षिनावकैःत्वदीयैःकृत्वा ५ सत्वासौविक्रमश्चेतम् ६ उष्णीषाणिशिरोऽवतंसवस्त्राणितत्सहितानिशिरांसि ७ करभाः
१८ अश्वपृष्ठेगजस्कन्धेरथोपस्थेचकोविदाः मुमुचुःशरवर्षाणिमेघाअद्रिष्वपोयथा ३ प
त्युर्बलंशरासारैश्छन्नंवीक्ष्यसुमध्यमा सव्रीडमैक्षत्तद्वक्त्रंभयविह्वललोचना ४ प्रह-
स्यभगवानाहमास्मभैर्वामलोचने विनंक्ष्यत्यधुनैवैतत्तावकैःशात्रवंबलम् ५ तेषांत-
द्विक्रमंवीरागदसंकर्षणादयः अमृष्यमाणानाराचैर्जघ्नुर्हयगजान्रथान् ६ पेतुःशिरां-
सिरथिनामश्विनांगजिनांभुवि सकुंडलकिरीटानिसोष्णीषाणिचकोटिशः ७ हस्ताः
सासिगदेष्वासाःकरभाऊरवोंऽघ्रयः अश्वाश्वतरनागोष्ट्रखरमर्त्यशिरांसिच ८ हन्यमा
नबलानीकावृष्णिभिर्जयकांक्षिभिः राजानोविमुखाजग्मुर्जरासंधपुरःसराः ९ शिशु
पालंसमभ्येत्यहृतदारमिवातुरम् नष्टत्विषंगतोत्साहंशुष्यद्वदनमब्रुवन् १० भोभोःपुरु
षशार्दूलदौर्मनस्यमिदंत्यज नप्रियाप्रिययोराजन्निष्ठादेहिषुदृश्यते ११ यथादारुम
यीयोषिन्नृत्यतेकुहकेच्छया॥ प्रकोष्ठाःविस्तृतकराःऊरुविशेषणंवा ८ । ९ अप्राप्तदारमेवतम् । शम
हृतदारमिवातुरम् १० निष्ठास्थैर्य्यम् ११ कुहकोनर्त्तयितातस्येच्छयादुःखेऽपीहमानत्वेनपारवश्यंव्यक्तम् ॥ १८

दर्शितम् १२ अत्र चाहमेव दृष्टांत इत्याह जरासंध: शौरे रि तिकृष्णात्सकाशात् परं संयुगं परं केवलमंतिमं वा जिग्ये

एवमीश्वरतंत्रोयमीहते स्फुरवद्दुःखयोः १२ शौरेः सप्तदशाहं वै संयुगानि पराजितः त्रयो
विंशतिभिः सैन्यैर्जिग्य एकमहं परम् १३ तथाऽप्यहं न शोचामि न प्रहृष्यामि कर्हिचित्।
कालेन दैवयुक्तेन जानन्विद्रावितं जगत् १४ अधुनापि वयं सर्वे वीरयूथपयूथपाः पराजि
ताः फल्गुतंत्रैर्यदुभिः कृष्णपालितैः १५ रिपवो जिग्युरधुना काल आत्मानुसारिणि तदा
वयं विजेष्यामो यदा कालः प्रदक्षिणः १६ एवं प्रबोधितो मित्रैश्चैद्योगात्सानुगः पुरम् ह
तशेषाः पुनस्तेऽपि ययुः स्वं स्वं पुरं नृपाः १७ रुक्मी तु राक्षसोद्वाहं कृष्णद्विडसहन्स्वसुः पृ
ष्ठतोऽन्वगमत्कृष्णमक्षौहिण्या वृतो बली १८ रुक्म्यमर्षी सुसंरब्धः शृण्वतां सर्वभूभुजा
म् प्रतिजज्ञे महाबाहुर्दंशितः सशरासनः १९ अहत्वा समरे कृष्णमप्रत्यूह्य च रुक्मिणी
म् कुंडिनं न प्रवेक्ष्यामि सत्यमेतद्ब्रवीमि वः २० इत्युक्त्वा रथमारुह्य सारथिं प्राह सत्वरः।
नोदयाश्वान्यतः कृष्णस्तस्य मे संयुगं भवेत् २१ अद्याहं निशितैर्बाणैर्गोपालस्य सुदुर्मतेः
नेष्ये वीर्यमदं येन स्वसा मे प्रसभं हृता २२॥ ॥जिनवानहम् १३ दैवमदृष्टं तद्युक्तेन १४ फल्गुतंत्रैः स्व
ल्पसैन्यैः १५ प्रदक्षिणः अनुकूलः १६।१७।१८।१९।२०।२१ गोपालस्य वेदपालकस्य निवास्तवोऽर्थः तथा सुदुर्मतेरि
ति शोभना अनुग्रहवती दुष्टेष्वपि मतिर्यस्य तस्येति २२॥

२३ यदूनांकुलपांसनकुलदूषणवस्तुनस्तुयदूनांकुलस्यपतेहेअंसनस्वयंचरिपुहननचतुरअंससमाघातइस्य

विकत्थमानःकुमतिरीश्वरस्याप्रमाणवित्‌रथेनैकेनगोविंदंतिष्ठतिष्ठेत्यथाह्वयत्२३
धनुर्विकृष्यसुदृढंजघ्नेकृष्णंत्रिभिःशरैःआहचात्रक्षणंतिष्ठयदूनांकुलपांसन२४
कुत्रयासिस्वसारंमेमुषित्वाध्वांक्षवद्धविः हरिष्येऽद्यमदंमंदमायिनःकूटयोधिनः२५
यावन्नमेहतोबाणैःशयीथामुंचदारिकाम्‌स्मयन्कृष्णोधनुश्छित्वाषड्भिर्विव्याधरुक्
मिणम्‌२६अष्टभिश्चतुरोवाहान्द्वाभ्यांसूतंध्वजंत्रिभिःसचान्यद्धनुरादायकृष्णंविव्या
धपंचभिः२७तैस्ताडितःशरौघैस्तुचिच्छेदधनुरच्युतःपुनरन्यदुपादत्ततदप्यच्छिनद
व्ययः२८परिघंपट्टिशंशूलंचर्मासीशक्तितोमरौयद्यदायुधमादत्ततत्सर्वंसोच्छिनद्धरिः
२९ततोरथादवप्लुत्यखड्गपाणिर्जिघांसया कृष्णमभ्यद्रवत्क्रुद्धःपतंगइवपावकम्‌३०
तस्यचापततःखड्गंतिलशश्चर्मचेषुभिः छित्वासिमाददेतिग्मंरुक्मिणंहंतुमुद्यतः३१
दृष्ट्वाभ्रातृवधोद्योगंरुक्मिणीभयविह्वला पतित्वापादयोर्भर्तुरुवाचकरुणंसती३२॥

स्माद्धातोःकर्त्तरिलुङ्‌प्रत्ययोनचादिविहितः२७ध्वांक्षःकाकःसयथाहविर्मुष्णातितद्वत्वस्तुतस्तुअध्वांक्षवदि

३३ परित्रासेन विकंपितान्यंगानि यस्याः तया शुचा शोकेन अवशुष्यन्मुखं यस्याः रुद्धः कंठो यस्याः सा च सा च तथा
कातर्येण वैक्लव्येन विस्रंसिता हेममयी माला यस्याः तया गृहीतौ पादौ यस्य सः ३४ सश्मश्रुकेशं सहितानि स्थाने स्थाने

योगेश्वराप्रमेयात्मन्देवदेवजगत्पते हंतुं नार्हसि कल्याण भ्रातरं मे महाभुज ३३ श्रीशु॥
क उवाच तयापरित्रासविकंपितांगया शुचावशुष्यन्मुखरुद्धकंठया कातर्यविस्रं॥
सितहेममालया गृहीतपादः करुणो न्यवर्तत ३४ चैलेन बध्वा तमसाधुकारिणं सश्म॥
श्रुकेशं प्रवपन्व्यरूपयत् तावन्ममर्दुः परसैन्यमद्भुतं यदुप्रवीरा नलिनीं यथा गजाः ३५
कृष्णांतिकमुपव्रज्य ददृशुस्तत्र रुक्मिणम् तथाभूतं हतप्रायं दृष्ट्वा संकर्षणो विभुः वि॥
मुच्य बद्धं करुणो भगवान्कृष्णमब्रवीत् ३६ असाध्विदं त्वया कृष्ण कृतमस्मज्जुगुप्सितं
वपनं श्मश्रुकेशानां वैरूप्यं सुहृदो वधः ३७ मैवास्मान्साध्व्यसूयेथा भ्रातुर्वैरूप्यचिंतया
सुखदुःखदो न चान्योस्ति यतः स्वकृतभुक् पुमान् ३८ बंधुर्वधार्हदोषोपि न बंधोर्वधमर्ह
ति त्याज्यः स्वेनैव दोषेण हतः किं हन्यते पुनः ३९ क्षत्रियाणामयं धर्मः प्रजापतिविनिर्मितः

अवशिष्टानि शिष्टानि श्मश्रूणि केशाश्च यथा भवंति तथा तेनैवासिना प्रवपन्मुंडयन्व्यरूपयत् विरूपमकरोत् ३५ तथाभूतं ह
तप्रायमित्युत्तरवाक्येऽप्यन्वयः ३६।३७ रुक्मिणीं सांत्वयति मैवास्मानिति ३८ पुनः कृष्णमाक्षिपति बंधुरिति ३९ पु
नर्हंसीमत्याह क्षत्रियाणामिति॥

भा०द० येन धर्मेण भ्रातापि भ्रातरं हन्यात् ततस्तस्माद्घोरतरः अतिदारुणः धर्मोस्ति अतः कोस्माकमपराध इति भावः ४० पुनः श्री
उ० कृष्णं प्रत्याह राज्यस्येति तथाप्यस्माकमेतदनुचितमितिभावः ४१ पुनर्देवी प्रत्याह तवेयमिति सर्वभूतेषु दुर्हृदामहिता
२० नां भ्रातॄणां अज्ञवद्यद्भद्रं मन्यसे इच्छसि इयं तव विषमा असमीचीना बुद्धिः कुतः यतस्तरेव कृतदामभद्र इति यद्वा सर्वभू
तेषु दुर्हृदामपि स्वकृतद्रोभद्रमेव दंडरूपं मुंडनमभद्रं यन्मन्यसे तवेयं विषमा बुद्धिरिति अथवा सर्वभूतेषु मध्ये दुर्हृदां

भ्राताऽपि भ्रातरं हन्यात्येन घोरतरस्ततः ४० राज्यस्य भूमेर्वित्तस्य स्त्रियो मानस्य तेजसः॥
मानिनोऽन्यस्य वा हेतोः श्रीमदांधाः क्षिपंति हि ४१ तवेयं विषमा बुद्धिः सर्वभूतेषु दुर्हृदा
म् यन्मन्यसे सदाभद्रं सुहृदां भद्रमज्ञवत् ४२ आत्ममोहो नृणामेष कल्प्यते देवमायया॥
सुहृद्दुर्हृदुदासीन इति देहात्ममानिनाम् ४३ एक एव परो ह्यात्मा सर्वेषामपि देहिनाम् ना
नेव गृह्यते मूढैर्यथा ज्योतिर्यथा नभः ४४ देह आद्यंतवानेष द्रव्यप्राणगुणात्मकः आत्मन्य
विद्यया क्लृप्तः संसारयति देहिनम् ४५॥ ॥ शिशुपालादीनां अभद्रं सुहृदां भद्रं च यन्मसे तवेयं विष

माबुद्धिः समान भवति अज्ञवत् अज्ञानामिव ४२ कुतः इत्यत आह आत्ममोह इति ४३ परमार्थमाह एक एवेति परः
शुद्धः ज्योतिश्चंद्रादिर्यथोदकेषु नभो यथा घटादिष्विति ४४ कुतस्तर्हि न चंद्रादिवदात्मानं एकं शुद्धं प्रतीमस्तत्राह देह राम:
इति द्रव्यमधिभूतं प्राणा इंद्रियाण्यध्यात्मं गुणशब्देनाधिदैवं तत्त्रितयात्मकदेहोपाधिना शुद्धो न प्रतीयत इत्यर्थः ४५॥ २०

ननुदेहसंबंधेनाऽपिसंसारेसतिशुद्धत्वंगतमेवनत्राह नात्मनइति हेसतिअन्येन अधिभूतादिना आत्मनःसंयोगवियो-
गोनस्तःकुतःअसतःअसत्वादन्यस्येत्यर्थःकुतोऽसत्वंतत्राह तद्धेतुत्वादिति तस्यान्यस्यभूतेंद्रियादेःप्रसिद्धेःप्रकाशस्यतद्धे-
तुत्वात् आत्महेतुत्वात् ननुदेवैरधिष्ठितेभ्यइंद्रियेभ्योभूतानांप्रतीतिःप्रसिद्धा भूतप्रतीत्याचतत्प्रसिद्धिर्नात्मनइत्यतआ-
ह दृग्रूपाभ्यांयथारवेः यथाप्रकाश्यप्रकाशकत्वेनवर्त्तमानयोरपिचक्षूरूपयोःरवेःसकाशात्प्रसिद्धिःद्वयोरपितेजस-
त्वात्तदभेदश्चतथाभूतेंद्रियादीनांपरस्परंसिद्धानामपिचैतन्याधीनएवप्रकाशःतत्कार्य्यत्वाच्चतद्व्यतिरेकेणासत्वंचे-
त्यर्थः तथाचद्वादशेवक्ष्यति दीपश्चक्षुश्चरूपंचज्योतिषोनपृथग्भवेत् एवंधीःखानिमात्राश्चनस्फुरन्त्यतमादृतादिति

नात्मनोन्येनसंयोगोवियोगश्चासतःसती तद्धेतुत्वात्तत्प्रसिद्धेर्दृग्रूपाभ्यांयथारवेः ४६ ज-
न्मादयस्तुदेहस्यविक्रियानात्मनःक्वचित् कलानामिववनैवेन्दोर्मृतिर्ह्यस्यकुहूरिव॥
४७ यथाशयानआत्मानंविषयान्फलमेवच अनुभुंक्तेऽप्यसत्यर्थेतथाप्नोत्यबुधोभवं ४८

यद्वारवेःप्रसिद्धाभ्यामेवदृग्रूपाभ्यांपरस्परंप्रसिद्धिर्य्यथाभवतितद्वदिति ४६ देहसंबंधाभावादेवनात्मनोजन्मादयो-
पीतिवक्तुंजन्मादीनांदेहधर्मत्वमाह जन्मादयस्त्विति ननुकथंतर्हिजातोऽहंबालोहंवृद्धोऽहमितिआत्मनिजन्मादि-
प्रतीतिःदेहजन्मादिनैवेतिसदृष्टांतमाह कलानामिवेति इंदोःकलानामेवजन्मादयोनेंदोःयथातद्वत् यथाचकलाना-
शादेवकुहूरमावास्याइंदुक्षयउच्यतेतद्वदस्यात्मनोःदेहनाशादेवमृतिव्यवहारइत्यर्थः ४७ नन्वात्मनोदेहादिसंबंधाभा-
वेकथंभोक्तृभोग्यभोगप्रतीतिरित्याशंक्यस्वप्नदृष्टांतेनसमर्थयते यथाशयानइति आत्मानंभोक्तारंविषयान्भोग्यान्फ-
लंभोगंअसत्यप्यर्थेअनुभुंक्ते तथाबुधः संसारंप्राप्नोतीति ४८॥

५४

भा०द० आत्मानं शोषयति विमोहयति चेति तथा निर्हृत्य अपाकृत्य ४९ समादधे समाहितमकरोत् ५० रुक्मिणस्त्वेवं श्रुतवतो
उ० नाज्ञानं निवृत्तमिति दर्शयन्नाह प्राणावशेष इति ५१ अहत्वा अज्ञात्वा अदुर्मतिमिति वसतीर्थः अप्रत्यूह्य अनादृत्य

२१ तस्मादज्ञानजं शोकमात्मशोषविमोहनम् तत्त्वज्ञानेन निर्हृत्य स्वस्था भव शुचिस्मिते ४९
शुक उवाच एवं भगवता तन्वी रामेण प्रतिबोधिता वैमनस्यं परित्यज्य मनो बुद्ध्या समाद-
धे ५० प्राणावशेष उत्सृष्टो द्विड्भिर्हतबलप्रभः स्मरन्विरूपकरणं वितथात्ममनोरथः ५१ अ-
हत्वा दुर्मतिं कृष्णमप्रत्यूह्य यवीयसीम् कुंडिनं न प्रवेक्ष्यामीत्युक्त्वा तत्रावसद्रुषा ५२ च-
क्रे भोजकटं नाम निवासाय महत्पुरम् भगवान्भीष्मकसुतामेवं निर्जित्य भूमिपान् पुरमा-
नीय विधिवदुपयेमे कुरूद्वह ५३ तदा महोत्सवो नृणां यदुपुर्यां गृहे गृहे अभूदनन्यभावा-
नां कृष्णे यदुपतौ नृप ५४ नरा नार्यश्च मुदिताः प्रमृष्टमणिकुंडलाः पारिबर्हमुपाजह्रुर्वर-
योश्चित्रवाससोः ५५ सा वृष्णिपुर्युत्तम्भितेन्द्रकेतुभिर्विचित्रमाल्यांबररत्नतोरणैः बभौ प्र-
तिद्वार्युपक्लृप्तमङ्गलैरापूर्णकुंभागरुधूपदीपकैः ५६ ॥ ॥ अप्रतिबुद्धेति तु समं यवीयसीं स्वसारं य-
त्र विरूपितस्तत्रैवावसत् तत्र भोजकटं नाम पुरमभवत् ५२।५३।५४ वरयोर्वरबध्वोः पारिबर्हं देयमुपस्करम् ५५ एमः
उत्तम्भितैरिंद्रकेतुभिर्ध्वजविशेषैः उपक्लृप्तानि मङ्गलानि लाजांकुरपुष्पप्रकारादीनि तैः ५६ ॥ ५६ ॥ ॥ २१

आहूताः प्रेष्ठाः भूभुजः तेषां गजैः परामृष्टा उच्छ्रिताः रंभाश्च पूगाश्च तैरुपशोभिता यद्वा तैरेव गजैः परामृष्टाः संस्पृष्टाः रं-
भाश्च पूगाश्च तैरुपशोभिता ५७ संभ्रमादौत्सुक्यात्परिधावतां बंधूनां मध्ये मिथः समेत्य मुदं प्रापुः ५८।५९।६०॥ इति द-
शमे टीकायां चतुःपंचाशत्तमः ५४॥ पंचपंचाशत्तमे तु प्रद्युम्नोऽजनि कृष्णात् शंबरेण हृतः सोऽथ हत्वा तं कांतया गमत् १

सिक्तमार्गामदच्युद्भिराहूतप्रेष्ठभूभुजाम् गजैर्द्वास्सु परामृष्टरंभापूगोपशोभिता ५७ कुरु-
सृंजयकैकेयविदर्भयदुकुंतयः मिथो मुमुदिरे तस्मिन्संभ्रमात्परिधावताम् ५८ रुक्मि-
ण्याहरणं श्रुत्वा गीयमानं ततस्ततः राजानो राजकन्याश्च बभूवुर्भृशविस्मिताः ५९ द्वारका-
यामभूद्राजन्महामोदः पुरौकसाम् रुक्मिण्या रमयोपेतं दृष्ट्वा कृष्णं श्रियः पतिम् ६०॥ इ-
ति श्रीभागवते महापुराणे दशमस्कंधे रुक्मिण्युद्वाहोत्सवे चतुःपंचाशत्तमोऽध्यायः ५४॥
श्रीशुक उवाच कामस्तु वासुदेवांशो दग्धः प्राग्रुद्रमन्युना देहोपपत्तये भूयस्तमेव प्रत्यप-
द्यत १ स एव जातो वैदर्भ्यां कृष्णवीर्यसमुद्भवः प्रद्युम्न इति विख्यातः सर्वतोऽनवमः पितुः

प्रद्युम्नहानिलाभाद्यैः शंबराहरणादिना कुटुंबिनामपत्यादिस्पृहदुःखमसूसुचत् २ जांबवत्या विवाहेभ्यः प्रागेव
प्रद्युम्नजन्म ततो विवाहाः ततः शंबरागारात्प्रद्युम्नप्रत्यागमनम् अतः पुत्रकथनप्रस्तावेऽपि प्रद्युम्नस्य जातमात्रस्य
शंबरेण हरणं निरूप्यते प्रत्यागमनं तु उत्तरकालीनमपि कथापर्यवसानायात्रोक्तमिति वासुदेवाधिष्ठितचित्तप्रभवत्वाद्
सुदेवांशः सृष्टिहेतुत्वाच्च देहोपपत्तये देहप्राप्तये १ अनवमः अन्यूनः २॥

५५
भा०१० मः प्रसिद्धः कामशत्रुः शंबरस्तमात्मनः शत्रुं विदित्वाहृत्वा समुद्रे प्रास्य प्रक्षिप्य गृहमगादिति ३ निर्जगार गिलितवान्
उ० तं शंबरः कामरूपी हृत्वा तोकमनिर्दशम् स विदित्वात्मनः शत्रुं प्रास्योदन्वत्यगाद्गृहम् ३
२२ तं निर्जगार बलवान्मीनः सोऽप्यपरैः सह वृतो जालेन महता गृहीतो मत्स्यजीविभिः ४
तं शंबराय कैवर्त्ता उपाजह्रुरुपायनम् सूदा महानसं नीत्वाऽवद्यन्स्वधितिनाऽद्भुतम् ५
दृष्ट्वा तदुदरे बालं मायावत्यै न्यवेदयन् नारदोऽकथयत्सर्वं तस्याः शंकितचेतसः बाल
स्य तत्त्वमुत्पत्तिं मत्स्योदरनिवेशनम् ६ सा च कामस्य वै पत्नी रतिर्नाम यशस्विनी पत्यु
र्निर्दग्धदेहस्य देहोत्पत्तिं प्रतीक्षती ७ निरूपिता शंबरेण सा सूपौदनसाधने कामदेवं शि
शुं बुद्ध्वा चक्रे स्नेहं तदाऽर्भके ८ नातिदीर्घेण कालेन स कार्ष्णी रूढयौवनः जनयामास
नारीणां वीक्षतीनां च विभ्रमम् ९ सा तं पतिं पद्मदलायतेक्षणं प्रलंबबाहुं नरलोकसुंदर
म् सव्रीडहासोत्तभितभ्रुवेक्षती प्रीत्योपतस्थे रतिरंग सौरतैः १० तामाह भगवान्कार्ष्णि
र्मातस्ते मतिरन्यथा मातृभावमतिक्रम्य वर्त्तसे कामिनी यथा ११ रतिरुवाच भवान्नाराय
णसुतः शंबरेणाहृतो गृहात्॥ ४ स्वधितिना शस्त्रिकया अवद्यन् अवाद्यन् खंडितवंतः ५ तत्त्वकामोऽ
यं तव भर्त्तेति उत्पत्तिं श्रीकृष्णाद्रुक्मिण्यामुत्पन्न इति ६ यशस्विनी पतिव्रता भर्तृदेहप्राप्तिं प्रतीक्षमाणा ७ तं शिशुंका

मदेवं बुद्ध्वा विज्ञाय ८ विभ्रमं संमोहं ९ अंग हे राजन् सौरतैः भावैः उपतस्थे अभजत १०। ११॥

अधिकृतापत्नीत्वेहेतुः रतिरहंभवान्काम इति १२।१३ दुर्ज्जयत्वेहेतुः मायाशतविदमिति कथंतर्हिहंतव्यस्तत्राह मा-
याभिरिति १४ नचात्रविलंबः कार्य्य इत्याह परिशोचति रोदितीत्यर्थः १५।१६।१७।१८ वज्रस्यनिष्पेषेनिर्घातेयथानिष्ठुरस्त्री

अहंतेऽधिकृतापत्नीरतिःकामोभवान्प्रभो १२ एषत्वानिर्दशंसिन्धावक्षिपच्छंबरोऽ
सुरः मत्स्योऽग्रसीत्तदुदरादिहप्राप्तोभवान्प्रभो १३ तमिमंजहिदुर्द्धर्षंदुर्ज्जयंशत्रुमा-
त्मनः मायाशतविदंत्वंचमायाभिर्मोहनादिभिः १४ परिशोचतितेमाताकुररीवगत
प्रजा पुत्रस्नेहाकुलादीनाविवत्सागौरिवातुरा १५ प्रभाष्यैवंददौविद्यांप्रद्युम्नायमहा
त्मने मायावतीमहामायांसर्वमायाविनाशिनीम् १६ सचशंबरमभ्येत्यसंयुगायस
माह्वयत् अविषह्यैस्तमाक्षेपैःक्षिपन्संजनयन्कलिम् १७ सोऽधिक्षिप्तोदुर्वचो
भिःपदाहतइवोरगः निश्चक्रामगदापाणिरमर्षात्ताम्रलोचनः १८ गदामाविध्य
तरसाप्रद्युम्नायमहात्मने प्रक्षिप्यव्यनदन्नादंवज्रनिष्पेषनिष्ठुरम् १९ तामाप
ततींभगवान्प्रद्युम्नोगदयागदाम् अपास्यशत्रवेक्रुद्धःप्राहिणोत्स्वगदांनृप २० सचमा
यांसमाश्रित्यदैतेयींमयदर्शिताम् ॥ ११ व्रीनादीभवतितथाभूतंनादंव्यनदत्सामान्यविशेषतयाव्या-
प्यव्यापकत्वमोदनंपाकंपचतीतिवत् अतिनिष्ठुरंनादमकरोदित्यर्थः १९ ॥ २० वैहायसः ॥ ॐ ॥ ॐ ॥

आकाशेस्थितः २१ सत्वात्मिकांसत्वगुणमयींप्रायुंक्तेत्युत्तरस्यानुषंगः २२ ताःमायाःव्यधमयत्व्यनाशयत् २३ ता
म्राणिश्मश्रूणियस्मिंस्तत् ओजसातेजसावलेनेतिवा २४।२५ विद्युतासहवलाहकोमेघइव २६।२७ नीलेष्वव

मुमुचेऽस्त्रमयंवर्षंकार्ष्णौवैहायसोऽसुरः २१ वाध्यमानोऽस्त्रवर्षेणरौक्मिणेयोमहारथः
सत्वात्मिकांमहाविद्यांसर्वमायोपमर्दिनीम् २२ ततोगौह्यकगांधर्वपैशाचोरगराक्षसीः
प्रायुंक्तशतशोदैत्यःकार्ष्णिर्व्यधमयत्सताः २३ निशातमसिमुद्यम्यसकिरीटंसकुंडलं
म् शंबरस्यशिरःकायात्ताम्रश्मश्र्वोजसाऽहरत् २४ आकीर्य्यमाणोदिविजैःस्तुवद्भिःकुसु
मोत्करैः भार्य्ययांवरचारिण्यापुरीनीतोविहायसा २५ अंतःपुरवरंराजन्ललनाशतसंकु
लम् विवेशपत्न्यागगनात्विद्युतेवबलाहकः २६ तंदृष्ट्वाजलदश्यामंपीतकौशेयवास
सम् प्रलंबबाहुंताम्राक्षंसुस्मितंरुचिराननम् २७ स्वलंकृतमुखांभोजंनीलवक्रालकालिभिः
कृष्णंमत्वास्त्रियोह्रीतानिलिल्युस्तत्रतत्रह २८ अवधार्य्यशनैरीषद्वैलक्षण्येनयोषितः
उपजग्मुःप्रमुदिताःसस्त्रीरत्नंसुविस्मिताः २९ अथतत्रासितापांगीवैदर्भीवल्गु
भाषिणी अस्मरत्स्वसुतंनष्टंस्नेहास्नुतपयोधरा ३०॥ ॥ कार्श्चयेऽलकास्तएवालयस्तैःह्रीताःलज्जि
ताः २८ श्रीकृष्णोनभवतिईषद्वैलक्षण्येकौस्तुभादिरहितेभगवत्यवधार्य्यसस्त्रीरत्नंस्त्रीपुरत्नंश्रेष्ठारातिस्तत्सहितं

स्मृतं स्मरन्त्याह कोन्वयमिति नरवैडूर्य्यः पुरुषश्रेष्ठः ३१ एतेन तुल्यं वयोरूपं च यस्य सः भवेदिति ३२ तस्य स्वपुत्रत्वं
संभावयन्त्याह कथं त्विति ३३ तदेवाधिकं संभावयति स एवेति ३४ देवक्यानकदुंदुभ्यां देवक्यानकदुंदुभिभ्यामित्यर्थः

कोऽन्वयं नरवैडूर्य्यः कस्य वा कमलेक्षण। धृतः कया वा जठरे केयं लब्धा त्वनेन वा ३१ मम
चाप्यात्मजो नष्टो नीतो यः सूतिकागृहात्। एतत्तुल्यवयोरूपो यदि जीवति कुत्रचित् ॥
३२ कथं त्वनेन संप्राप्तं सारूप्यं शार्ङ्गधन्वनः। आकृत्याऽवयवैर्गत्या स्वरहासावलोकनैः ३३
स एव वा भवेन्नूनं यो मे गर्भे धृतोऽर्भकः। अमुष्मिन्प्रीतिरधिका वामः स्फुरति मे भुजः ३४ एवं
मीमांसमानायां वैदर्भ्यां देवकीसुतः। देवक्यानकदुंदुभ्यामुत्तमश्लोक आगमत् ३५ विज्ञा
तार्थोऽपि भगवांस्तूष्णीमासीज्जनार्दनः। नारदोऽकथयत्सर्वं शंबराहरणादिकम् ३६ तच्छ्रु
त्वा महदाश्चर्य्यं कृष्णांतःपुरयोषितः। अभ्यनंदन्बहूनब्दान्नष्टं मृतमिवागतम् ३७ देवकी
वसुदेवश्च कृष्णरामौ तथा स्त्रियः। दंपती तौ परिष्वज्य रुक्मिणी च ययुर्मुदम् ३८ नष्टं प्र
द्युम्नमायातमाकर्ण्य द्वारकौकसः। अहो मृत इवायातो बालो दिष्ट्येति हाब्रुवन् ३९ यं वै
मुहुः पितृसरूपनिजेशभावास्तन्मातरो यदभजन्रहरूढभावाः। ४०

॥१।३५।३६।३७।३८।३९

अतिसौन्दर्य्येण प्रद्युम्नमनुवर्णयति यमिति पिता श्रीकृष्णस्तत्सरूपे तत्सदृशे प्रद्युम्ने निज आत्मीय ईशः भर्तेति ॥४०

भा०द० भावोभावनायासांतास्तन्मातरः कृष्णपत्न्योऽपिरहसिनिरूढभावाःसत्योयंअभजन्नितियदातन्नखलुचित्रंकथंसति
उ० स्मरेस्मर्य्यमाणत्वेनैवक्षोभकेकामेऽक्षिविषयेसतिअक्ष्णांइंद्रियाणांविषये किंचरमास्पदंश्रीकृष्णस्तस्यबिंबश्री
२४ मूर्तिस्तस्यबिंबेपुत्रेतदा किंतुवक्तव्यंअन्यनार्योभेजुरिति।४०॥ इतिदशमेपंचपंचाशत्तमः॥५५॥षट्पंचाशत्तमेमिथ्याऽ
भियोगेमणिमाहरत् कन्यांजांबवतःप्रापकृष्णःसत्राजितस्ततः १पुत्रादिकामसेरव्यस्यनिष्ठामुक्त्वोऽतिचंचलाम् अर्थस्या

चित्रंनतत्खलुरमास्पद बविंबेकामेस्मरेऽक्षिविषयेकिमुतान्यनार्य्यः ४०॥ ॥इतिश्रीभाग
वतेमहापुराणेदशमस्कन्धेपंचपंचाशत्तमोऽध्यायः॥५५॥ श्रीशुकउवाच॥सत्राजितः
स्वतनयांकृष्णायकृतकिल्बिषः स्यमंतकेनमणिनास्वयमुद्यम्यदत्तवान् १ राजोवाच
सत्राजितः किमकरोद्ब्रह्मन्कृष्णस्यकिल्बिषम् स्यमंतकःकुतस्तस्यकस्माद्दत्तासुताह
रेः २ शुकउवाच आसीत्सत्राजितःसूर्योभक्तस्यपरमःसखा प्रीतस्तस्मैमणिंप्रादात्सूर्य
स्तुष्टःस्यमन्तकम् ३ सतंबिभ्रन्मणिंकंठेभ्राजमानोयथारविः प्रविष्टोद्वारकांराजंस्तेज
सानोपलक्षितः ४॥ एतनर्थतामाहस्यमंतहरणादिना २ सत्यभामाजांबवत्योर्विवाहप्रस्तावायस्यमंत
काख्यानमाह सत्राजितइति सत्राजितइत्येकारांतः क्वचित्त्तकारांतोऽप्यन्वयानुसारेणद्रष्टव्यःकृतापराधस्तत्
छांतयेस्वयमेवोद्यमंकृत्वामणिनासहप्रादादिति १।२ भक्तस्यसत्राजितःसूर्यःस्वाम्यपिसखेवआसीदित्यर्थः सच एस:
तुष्टस्तस्मैस्यमंतकनाममणिंप्रादात्सो तःस्निग्धः ३ नोपलक्षितःसत्राजितोऽसावित्यविज्ञातः॥४॥ ४ ॥ ६॥ २४

दीव्यते क्रीडते सूर्य्योयमिति शंकिताः संतः कथयामासुरिति ५ सूर्य्यनमस्कारायागतं कल्पयित्वोद्रिक्तभक्तीनांसंबोधनानि नारायणेत्यादीनि ६ गभस्तिचक्रेण रश्मिजालेन मुष्णन् प्रतिघ्नन् तिग्मास्तीक्ष्णागावोरश्मयो यस्य सः ७ नचेदृग्घटमानमित्याहुः नन्विति अन्विच्छन्निमृगयंते अजः सूर्यः ८ बालानामज्ञानां वचनं ज्वलन्विद्योतमानः ९ कृतानिकौतुके

तंविलोक्यजनादूरात्तेजसामुष्टदृष्टयः दीव्यतेक्षैर्भगवतेशशंसुःसूर्य्यशंकिताः ५ नारायणनमस्तेस्तुशंखचक्रगदाधर दामोदरारविन्दाक्षगोविन्दयदुनंदन ६ एषआयातिसविताग्वान्दिदृक्षुर्जगत्पते मुष्णनाभस्तिचक्रेणनृणांचक्षूंषितिग्मगुः ७ नन्वन्विच्छंतितेमार्गंत्रिलोक्यांविबुधर्षभाः ज्ञात्वाऽद्ययदुषुद्रष्टुन्त्वांयात्यजःप्रभो ८ श्रीशुकउवाच॥ निशम्यबालवचनंप्रहस्याबुजलोचनः प्राहनासौरविर्देवःसत्राजिन्मणिनाज्वलन् ९ सत्राजित्स्वगृहंश्रीमत्कृतकौतुकमंगलम् प्रविश्यदेवसदनेमणिंविप्रैर्न्यवेशयत् १० दिनेदिनेस्वर्णभारानष्टौसस्रृजतिप्रभो दुर्भिक्षमार्य्यरिष्टानिसर्पाधिव्याधयोऽशुभाः नसंतिमायिनस्तत्रयत्रास्तेभ्यर्चितोमणिः ११ सयाचितोमणिंक्वापियदुराजायशौरिणा॥ ९ नडत्सवेन

मङ्गलानि यस्मिन्तत् विप्रैःकृत्वा १० भारप्रमाणंच चतुर्भिर्व्रीहिभिर्गुंजं गुंजान्पञ्चपणंपणान् अष्टौधरणमष्टौचकर्षंतांश्चतुरःपलं तुलांपलशतंप्राहुर्भारःस्याद्विंशतिस्तुलाइति मारीनाम अकालमृत्युः अरिष्टमभद्रं अशुभाः

पु०
भा०स्कं० अनेनभगवत्यसमर्प्यस्वयमग्रभोजिनः सर्वानिष्टानिवर्त्तकमपि अनिष्टहेतुरेवभवतीतिसूचितम् ११ तद्देवदर्शायितु
उ० नैवार्थकामुकः प्रादाद्याच्ञाभंगमतर्कयत् १२ तमेकदामणिंकंठेप्रतिमुच्यमहाप्रभम् प्रसे
२५ नोहयमारुह्यमृगयांव्यचरद्वने १३ प्रसेनंसहयंहत्वामणिमाच्छिद्यकेसरी गिरिंविशन्जां
बवतानिहतोमणिमिच्छता १४ सोपिचक्रेकुमारस्यमणिंक्रीडनकंबिले अपश्यन्भ्रातरंभ्रा
तासत्राजित्पर्य्यतप्यत १५ प्रायःकृष्णेननिहतोमणिग्रीवोवनंगतः भ्राताममेतितच्छ्रुत्वाक
र्णेकर्णेऽजपन्जनाः १६ भगवांस्तदुपश्रुत्यदुर्य्यशोलिप्तमात्मनि मार्ष्टुंप्रसेनपदवीमन्वपद्य
तनागरैः १७ हतंप्रसेनमश्वंचवीक्ष्यकेसरिणावने तंचाद्रिपृष्ठेनिहतमृक्षेणददृशुर्जनाः १८
ऋक्षराजबिलंभीममंधेनतमसावृतम् एकोविवेशभगवान्अवस्थाप्यबहिःप्रजाः १९ तत्र
दृष्ट्वामणिश्रेष्ठंबालक्रीडनकंकृतं हर्त्तुंकृतमतिस्तस्मिन्नवतस्थेऽर्भकांतिके २० तमपूर्व्वंनरं
दृष्ट्वाधात्रीचुक्रोशभीतवत् तच्छ्रुत्वाभ्यद्रवत्क्रुद्धोजांबवान्बलिनांवरः २१ सवैभगवतातेनयु
युधेस्वामिनात्मनः पुरुषंप्राकृतंमत्वाकुपितोनानुभाववित् २२ ॥ ॥ माह तमेकदेति प्रतिमुच्यब राम:
ध्वाप्रसेनःसत्राजिद्भ्राता १३ आच्छिद्यआकृष्यगृहीत्वा १४।१५ अजपन्उपांश्ववोचन् १६।१७।१८।१९।२०।२१।२२। २५

क्रव्यार्थे आमिषार्थे २३ अष्टाविंशाहं अष्टचविंशतिश्चदिनानियस्मिन् तत् अष्टाविंशाहं विंशतिशब्देतिलोपआ
र्षः वज्रस्यनिष्पेषोनिर्घातः तद्वत्परुषैर्निष्ठुरैः २४ श्रीकृष्णस्यमुष्टीनांविनिष्पातैः अघातैः विनिष्पिष्टानिश्लथानिअं
गानासुरूपिबंधनानिसंधिस्थानानियस्यसः २५ लोकेकोवाऽयंमत्तोबलीयानितिविस्मितः सन् विमृश्याह जानेइति
सर्वभूतानांयःप्राणः तत्रचयदोजः सहोबलंच इंद्रियत्हृदयदेहबलानितत्सर्वंत्वमित्यहंजाने कथंतथात्वमेतआह वि

द्वंद्वयुद्धं समतुमुलमुभयोर्विजिगीषतोः आमुष्टाश्मद्रुमैर्द्दोर्भिः क्रव्यार्थेश्येनयोरिव २३ आ
सीत्तदष्टाविंशाहमितरेतरमुष्टिभिः वज्रनिष्पेषपरुषैरविश्रममहर्निशम् २४ कृष्णमु
ष्टिविनिष्पातनिष्पिष्टाङ्गोरुबंधनः क्षीणसत्वः स्विन्नगात्रस्तमाहातीवविस्मितः २५ जा
नेत्वांसर्वभूतानांप्राणओजःसहोबलं विष्णुंपुराणंपुरुषंप्रभविष्णुमधीश्वरम् २६ त्वंहि
विश्वसृजांस्रष्टासृज्यानामपियच्चसत् कालःकलयतामीशःपरआत्मातथात्मनाम् २७
यस्येषदुत्कलितरोषकटाक्षमोक्षैर्वर्त्मादिशत्क्षुभितनक्रतिमिंगिलोऽब्धिः ॥ विष्णुमित्यादि

२६ पुराणत्वेहेतुः त्वंहीतिस्रष्टानिमित्तंयच्चसत् उपादानं अतःपुराणं प्रभविष्णुत्वेहेतुः कालइति अधीश्वरत्व
म्प्यतएवेत्याह ईशःपरइति नचतदवस्थइत्याह आत्मनामात्मेति २७ यतएवंभूतः अतोममेष्टदेवंश्रीरघुनाथएव
त्वमित्याह यस्येति ईषत्उत्कलितउद्दीपितोरोषस्तेनकटाक्षमोक्षास्तैः क्षुभितानक्राग्राहास्तिमिंगिलामहामत्स्याश्च
यस्मिन्सोऽब्धिर्वर्त्ममार्गमादिशत् दत्तवान् तथापितस्मिन्येनत्वयाश्वयशएवसेतुकृतः ॥ ६ ॥ १ ॥ १ ॥

भा॰द॰ उज्ज्वलिताच्चरध्यायस्येषुभिः क्षतानिच्छिन्नानिरक्षसोदशग्रीवस्यशिरांसिभुविपेतुः सएवत्वमितिजाने २८ इति
उ॰ विज्ञानंविज्ञापितंविज्ञानंयेनतंविज्ञानशब्दः करणसाधनः कार्य्यसाधनोवाऋक्षराजंप्रतिउक्तवान् २९।३॰ वयेलि
२६ सेतुःकृतःस्वयशउज्ज्वलिताचलंकारक्षःशिरांसिभुविपेतुरिषुक्षतानि २८ इतिविज्ञा
तविज्ञानमृक्षराजानमच्युतः व्याजहारमहाराजभगवान्देवकीसुतः २९ अभिमृ
श्यारविंदाक्षःपाणिनाशंकरेणतम् कृपयापरयाभक्तंप्रेमगंभीरयागिरा ३॰ मणिहे
तोरिहप्राप्तावयमृक्षपतेबिलम् मिथ्याऽभिशापंप्रमृजन्आत्मनोमणिनाऽमुना ३१ इ
त्युक्तःस्वांदुहितरंकन्यांजांबवतीमुदा अर्हणार्थंसमणिनाकृष्णायोपजहारह ३२ अदृ
ष्ट्वानिर्गमंशौरेःप्रविष्टस्यबिलंजनाः प्रतीक्ष्यद्वादशाहानिदुःखिताःस्वपुरंययुः ३३ नि
शम्यदेवकीदेवीरुक्मिण्यानकदुंदुभिः सुहृदोज्ञातयोऽशोचन्बिलात्कृष्णमनिर्गतम्॥
३४ सत्राजितंशपंतस्तेदुःखिताद्वारकौकसः उपतस्थुर्महामायांदुर्गांकृष्णोपलब्धये॥
३५ तेषांतुदेव्युपस्थानात्प्रत्यादिष्टाशिषासच॥ ॥ हवहवोबिलद्वारंप्राप्तास्तत्रमिथ्याऽभिशापम
मुनामणिनाप्रमृजन् प्रमार्ष्टुमहमंतर्बिलमिहप्राप्तइत्यर्थः ३१ सहमणिनासमर्प्पयामास ३२।३३।३४ श्रीकृ टी॰
ष्णप्राप्तयेचंडभागानामदुर्गामभजन् ३५ सचकृष्णस्तेषांप्रादुर्बभूव असवइतिपाठे असवइंद्रियाणितेषांप्रेष्ठइ

कदाचिद्व्याउपस्थानात् तयातान्प्रति आदिष्टाद्दत्तायाआशीः कृष्णं द्रक्ष्यथेति तयासहैव ३६ यद्विलोकेजनाःकथंचिन् मृतंबंधुपुनरागतमुपलभंतेतद्वदुपलभ्यसर्वेजातमहोत्सवा आसन्निति ३७।३८ पाप्मना अपराधेनानुतप्यमानः ३९

प्रादुर्बभूवसिद्धार्थःसदारोहर्षयन्हरिः ३६ उपलभ्यहृषीकेशंमृतंपुनरिवागतम् सह। पत्न्यामणिग्रीवंसर्वेजातमहोत्सवाः ३७ सत्राजितंसमाहूयसभायांराजसन्निधौ प्राप्तिं। चाख्यायभगवान्मणिंतस्मैन्यवेदयत् ३८ सचातिव्रीडितोरत्नंगृहीत्वाऽवाङ्मुखस्ततः। अनुतप्यमानोभवनमगमत्स्वेनपाप्मना ३९ सोऽनुध्यायंस्तदेवाघंबलवद्विग्रहाकुलः क थंमृजाम्यात्मरजःप्रसीदेद्वाऽच्युतःकथम् ४० किंकृत्वासाधुमह्यंस्यान्नशपेद्वाजनोयथा अदीर्घदर्शनंक्षुद्रंमूढंद्रविणलोलुपम् ४१ दास्येदुहितरंतस्मैस्त्रीरत्नंरत्नमेवच उपा। योऽयंसमीचीनस्तस्यशांतिर्न्नचान्यथा ४२ एवंव्यवसितोबुद्ध्यासत्राजित्स्वसुतांशुभा म् मणिंचस्वयमुद्यम्यकृष्णायोपजहारह ४३ तांसत्यभामांभगवानुपयेमेयथाविधि बहुभिर्याचितांशीलरूपौदार्य्यगुणान्विताम् ४४ अघंदोषंआत्मनोरजःमलंअपराधमिति॥

४० किंकृत्वाकस्मिन्कृतेइत्यर्थः साधुभद्रंअदीर्घदर्शनंअविचारकंमांक्षुद्रंकृपणंमूढंमंदमतिम् ४१ एवंध्या यन्नुपायन्निश्चिनोतिदास्यइतिस्त्रीरत्नंदुहितरंतोबदास्यामितदनंतरंपारिबर्हत्वेनरत्नमपीति ४२।४३ बहुभिः॥

मणिंनप्रतीच्छामःनस्वीकुर्मःदेवःसूर्य्यःतद्भक्तस्येतिकदास्ःफलभागिनइतितवापुत्रत्वात्त्वदीयंधनमस्माकमेवे
तिगूढोऽभिप्रायः ४५॥ इतिदशमेटीकायांषट्पंचाशत्तमोऽध्यायः॥५६ सप्तपंचाशत्तमेतुपुनःशतधनोर्वधे प्राप्तस्म
दुर्य्यशोमार्ष्टिकृष्णोऽक्रूराहृतान्मणेः १ अक्रूरमुरीकृत्यमणेःपात्रमथाच्युतःउपामंत्र्यतमेकांतेसरामोऽगाद्गजाह्वय

भगवानाहनमणिंप्रतीच्छामोवयन्नृप तवास्तांदेवभक्तस्यवयंचफलभागिनः ४५॥इ
तिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेषट्पंचाशत्तमोऽध्यायः ५६॥श्रीशुकउवाच वि
ज्ञातार्थोऽपिगोविंदोदग्धानाकर्ण्यपांडवान् कुंतींचकुल्यकरणेसहरामोययौकुरून् १॥
भीष्मंकृपंसविदुरंगांधारींद्रोणमेवच तुल्यदुःखौचसंगम्यहाकष्टमितिहोचतुः २ लब्
ध्वैतदंतरंराजन्शतधन्वानमूचतुः अक्रूरकृतवर्माणौमणिःकस्मान्नगृह्यते ३ योऽस्म
भ्यंसंप्रतिश्रुत्यकन्यारत्नंविगर्ह्यनः कृष्णायादान्नसत्राजित्कस्माद्भ्रातरमन्वियात् ४ ए
वंभिन्नमतिस्ताभ्यांसत्राजितमसत्तमः शयानमवधील्लोभात्सपापःक्षीणजीवितः ५ स्त्री
णांविक्रोशमानानांक्रंदतीनामनाथवत् हत्वापशून्सौनिकवन्मणिमादायजग्मिवान् ६

म् २ सत्राजितःश्रीकृष्णाज्ञाभंगफलव्यक्तीकर्त्तुमाह विज्ञाताऽर्थोपीति पांडवाबिलद्वारेणजतुगृहान्निर्गताइत्येवं
विज्ञातोर्थोयेनसः कुंतींचदग्धामाकर्ण्यकुल्यकरणेकुलोचितसंव्यवहारार्थम् १ अन्येषांतदाहदुःखाभावात् भीष्मा
दीन्संगम्येत्युक्तम् २।३ ननुजीवन्सत्राजित्कथंमणिंदास्यतितत्राचतुःयोऽस्मभ्यमितिभ्रातरंप्रसेनमृतकस्मान्नोन्वि

॥७।८।९।१०।११। हेलनं प्रतिकूलम् वृजिनमपराधम् १२ अपीतो मृतः सप्तदशसंख्याकान् संयुगान् २३

सत्यभामा च पितरं हतं वीक्ष्य शुचार्पिता व्यलपत्तात तातेति हा हतास्मीति मुह्यती ७ तैल
द्रोण्यां मृतं प्रास्य जगाम गजसाह्वयम् कृष्णाय विदितार्थाय तप्ता चख्यौ पितुर्वधम् ८
तदाकर्ण्येश्वरौ राजन्ननुसृत्य नृलोकताम् अहो नः परमं कष्टमित्यस्राक्षौ विलेपतुः ९॥
आगत्य भगवांस्तस्मात्सभार्य्यः साग्रजः पुरम् शतधन्वानमारेभे हन्तुं हर्त्तुं मणिं ततः १० सो॰
पि कृष्णोद्यमं ज्ञात्वा भीतः प्राणपरीप्सया साहाय्ये कृतवर्माणमयाचत स चाब्रवीत् ११ ना
हमीश्वरयोः कुर्यां हेलनं रामकृष्णयोः को नु क्षेमाय कल्पेत तयोर्वृजिनमाचरन् १२ कंसः
सहानुगोपीतो यद्द्वेषात्त्याजितः श्रिया जरासंधः सप्तदश संयुगान्विरथो गतः १३ प्रत्याख्या॰
तः स चाक्रूरं पार्ष्णिग्राहमयाचत सोप्याह को विरुध्येत विद्वानीश्वरयोर्बलम् १४ य इदं ली
लया विश्वं सृजत्यवति हंति च चेष्टां विश्वसृजो यस्य न विदुर्मोहिता जया १५ यः सप्तहायनः
शैलमुत्पाट्यैकेन पाणिना दधार लीलया बाल उच्छिलींध्रमिवार्भकः १६ नमस्तस्मै भग॰
वते कृष्णायाद्भुतकर्मणे अनंतायादिभूताय कूटस्थायात्मने नमः १७ ॥ १७ ॥ राम॥

२४ तौ रामकृष्णावेकमेव तत्त्वमित्यभिप्रेत्याह य इदमिति अजया मायया मोहिताः जयेति संधिरार्षः १५।१६।१७।

अंतर्यामिकृष्णनियुक्तस्तस्मिन्नक्रूरेमणिंन्यस्य ययौअपलायत १८ गुरुः श्वशुरः तद्धंतारम् १९ शतयोजनमात्र
गामित्वात्ततः परंगंतुमशक्तस्तत्रपतितः तंहयंविसृज्य २० व्यचिनोन्मृगयामासअक्रूरेमणिरस्तीतिसर्वज्ञतयाविदि

॥ग्रसारव्यातः सतेनापिशतधन्वामहामणिम् तस्मिन्न्यस्याश्वमारुह्यशतयोजनगंययौ १८ गा
रुडध्वजमारुह्यरथंरामजनार्द्दनौ अन्वयातांमहावेगैरश्वैराजन्गुरुद्रुहम् १९ मिथिलाया
मुपवनेविसृज्यपतितंहयम् पद्भ्यामधावत्संत्रस्तः कृष्णोऽप्यन्वद्रवद्रुषा २० पदातेर्भग
वांस्तस्यपदातिस्तिग्मनेमिना चक्रेणशिरउत्कृत्यवाससोर्व्यचिनोन्मणिम् २१ अलब्ध
मणिरागत्यकृष्णआहाग्रजांतिकम् वृथाहतःशतधनुर्मणिस्तत्रनविद्यते २२ ततआ
हबलोनूनंसमणिःशतधन्वना कस्मिंश्चित्पुरुषेन्यस्तस्तमन्वेषपुरंव्रज २३ अहंविदेह
मिच्छामिद्रष्टुंप्रियतमंमम इत्युक्त्वामिथिलांराजन्विवेशयदुनंदनः २४ तंदृष्ट्वासहसोत्
थायमैथिलःप्रीतमानसः अर्हयामासविधिवदर्हणीयंसमर्हणैः उवासतस्यांकतिचि
न्मिथिलायांसमाविभुः २५ ततोऽशिक्षद्गदांकाले धार्त्तराष्ट्रःसुयोधनः मानितःप्रीतियुक्ते
नजनकेनमहात्मना २६ केशवोद्वारकामेत्यनिधनंशतधन्वनः अप्राप्तिंचमणेःप्राहप्रि
यायाःप्रियकृद्विभुः २७॥ एतार्थोऽपिरामवंचनायतथाकृतवानितिभावः २१।२२ अन्वेषअन्विच्छ २३ सर्व
ज्ञस्यैवंविचेष्टितंमद्वंचनायेतिमत्वागूढमन्युराहाहमिति २४ कतिचित्समाः संवत्सरान् २५ प्रासंगिकमाह ततइति २६

वंधोः सत्राजितः सांपरायिकाः पारलौकिकाः २८ व्यूषतुः द्वारकायाः सकाशात् क्वापि पलायितौ प्रयोजको मणिहरणे श-
तधन्वनः प्रवर्त्तकौ तत्राक्रूरः कृष्णानुमतेनैव गतः कृतवर्मा तु भस्पातघाकव्यभयादिवोपेक्षित इति गम्यते कथमन्य-
था सर्वज्ञेश्वरवंचनं तयोः संभवतीति २९ तदेवं वाराणस्यां दानपतिसमाख्यया मणिहस्ते अक्रूरे रुक्मवेदिकैर्महाध्वरैर्य-
जमाने निवसति पुनः श्रीकृष्णेनैव प्रस्थापितोऽक्रूर इति कर्णे कर्णे जपतिजने सत्यभामारामादीनामप्यविश्वासे जनसंग्रह

ततः सकारयामास क्रियां बंधोर्हतस्य वै साकं सुहृद्भिर्भगवान्याः स्युः सांपरायिकाः २८ ॥
अक्रूरः कृतवर्मा च श्रुत्वा शतधनोर्वधम् व्यूषतुर्भयवित्रस्तौ द्वारकायाः प्रयोजकौ २९ अ-
क्रूरे प्रोषितेऽरिष्टान्यासन्वै द्वारकौकसाम् शारीरमानसास्तापा मुहुर्दैविकभौतिकाः ३० इत्यं-
गोपदिशन्त्येके विस्मृत्य प्रागुदाहृतम् मुनिवासनिवासे किं घटेतारिष्टदर्शनम् ३१ देवेवर्षति
काशीशः श्वफल्कायागताय वै स्वसुतां गांदिनीं प्रादात्ततोऽवर्षत्स्म काशिषु ३२ तत्सुतस्तत्प्र-
भावोऽसावक्रूरो यत्र यत्र ह देवोऽभिवर्षते तत्र नोपतापा न मारिकाः ३३ ॥ यक्रूरं समाहूय साक्षंपश्नी

कृष्णः प्राह इदं च भगवन्मतं सङ्क्षेप्य केचन ऋषयोऽन्यत्कारणमक्रूरानयने वर्णयंति तद्यथाश्रुतं दूषयितुमनुवद-
ति अक्रूरे प्रोषित इति ३० दूषयति इतीति अंग हे राजन् श्रीकृष्णमाहात्म्यं विस्मृत्येति तदेवाह मुनिवासनिवास इति
मुनीनां वासो यस्मिन्सः श्रीकृष्णस्तस्य निवासे सति अक्रूरापगममात्रेणारिष्टदर्शनं किं घटेत तत्तदिच्छां विना न घटेतेत्यर्थः
३१ पुनस्तन्मतमेवानुवर्णयति देव इति काशिषु देशेषु देवे मेघे वति अवर्षति सति ३२ ॥ ३३ ॥ ॐ ॥ श्रीरामचंद्राय

इत्येवंभूतमक्रूरमहिमप्रतिपादनपरंवृद्धानांवाक्यंश्रुत्वासत्यमेवंतथाप्येतावदेवकारणंनभवतिकिंतुमणेरप्यपगमइ
तिमत्वेत्येतदुक्तंपरमतम् ३४ विज्ञातमखिलंयेनसचासौअतएवचित्तज्ञश्च अयंभावः महाभागवतस्यास्यमयादत्तेऽपिम
णावपेक्षानास्त्येव यस्मादाहूतोमणिनासहैवागतइतिज्ञात्वेति ३५।३६ ततःकिमतआह सत्राजितइति अपःपिंडांश्चनिनी

इतिवृद्धवचःश्रुत्वानैतावदिहकारणम् इतिमत्वासमानाय्यप्राहाक्रूरंजनार्दनः ३४ पूजयि
त्वाऽभिभाष्यैनंकथयित्वाप्रियाःकथाः विज्ञाताखिलचित्तज्ञःस्मयमानउवाचह ३५ ननुदा
नपतेन्यस्तस्त्वय्यास्तेशतधन्वना स्यमन्तकोमणिःश्रीमान्विदितःपूर्वमेवनः ३६ सत्राजि
तोऽनपत्यत्वाद्गृण्हीयुर्दुहितुःसुताः दायंनिनीयापःपिंडान्विमुच्यर्णंचशेषितम् ३७ तथाऽ
पिदुर्धरस्त्वन्यैस्त्वय्यांमास्तांव्रतेमणिः किंतुमामग्रजःसम्यङ्नप्रत्येतिमणिंप्रति ३८ दर्शय
स्वमहाभागबंधूनांशांतिमावह अव्युच्छिन्नामखास्तेऽद्यवर्त्तन्तेरुक्मवेदयः ३९ एवंसाम
भिरालब्धःश्वफल्कतनयोमणिम् आदायवाससाच्छन्नंददौसूर्य्यसमप्रभम् ४० स्यमंतकं
दर्शयित्वाज्ञातिभ्योरजआत्मनः विमृज्यमणिनाभूयस्तस्मैप्रत्यर्पयत्प्रभुः ४१॥ ।।यदत्वाऋणंचवि

मुच्यापाकृत्यशेषितमवशिष्टंदायंदुहितुःसत्यभामायाःसुतागृण्हीयुरितिशास्त्रम् तथाचस्मरंति पत्नीदुहितरश्चैवपि
तरौभ्रातरस्तथा तत्सुतागोत्रजाबंधुशिष्यसब्रह्मचारिणइति ३७ अग्रजोऽपिनप्रत्येतिनविश्वसितीति ३८ नास्तीतिनवक्त
व्यंयतःअव्युच्छिन्नाःसंततामखावर्त्तंतइति ३९ आलब्धउक्तःस्पृष्टइतिवा ४० रजःमिथ्याभिशापंसंमृज्यअन्यैर्दुर्धरइ

दुष्कीर्त्तिंतन्मूलंदुरितंचेति ४२॥इतिद०टी सप्तपंचाशत्तमोऽध्यायः ५७॥अष्टपंचाशत्तमेतुकृष्णःपंचकरेऽग्रहीत् का
लिंदींमित्रविंदांचसत्यांभद्रांचलक्ष्मणाम् १ कालिंदींनिजलाभायतपःपरमुपेयुषीम् परिणेष्यस्त्रियावासमिंद्रप्रस्थमथा
गमत् २ प्रतीतान्नष्टानपिलाक्षागारेद्रुपदगृहेपुनःसर्वैर्दृष्टान्युयुधानःसात्यकिः १ प्राणाइंद्रियाणिमुख्यंपंचवृत्तिंप्राणमि

यस्त्वेतद्भगवतईश्वरस्यविष्णोर्वीर्याढ्यंवृजिनहरंस्यमंतकंच आख्यानंपठतिशृणोत्यनुस्मरे
द्वादुष्कीर्त्तिंदुरितमपोह्ययातिशांतिम् ४२॥इति०भा०द०स्यमंतकोपाख्यानेसप्तपंचाशत्त
मोऽध्यायः ५७॥श्रीशुकउवाच॥एकदापांडवान्द्रष्टुंप्रतीतान्पुरुषोत्तमः इन्द्रप्रस्थंगतःश्री
मान्युयुधानादिभिर्वृतः १ दृष्ट्वातमागतंपार्थामुकुन्दमखिलेश्वरम् उत्तस्थुर्युगपद्वीराःप्रा
णामुख्यमिवागतम् २ परिष्वज्याच्युतंवीराअङ्गसङ्गहतैनसः सानुरागस्मितंवक्त्रंवीक्ष्य
तस्यमुदंययुः ३ युधिष्ठिरस्यभीमस्यकृत्वापादाभिवंदनम् फाल्गुनंपरिरभ्याथयमाभ्यां
चाभिवंदितः ४ परमासनआसीनंकृष्णाकृष्णमनिंदिता नवोढाव्रीडिताकिंचिच्छनैरे
त्याभ्यवंदत ५ तथैवसात्यकिःपार्थैःपूजितश्चाभिवंदितः निषसादासनेऽन्येचपूजिताःप
र्युपासिताः ६ पृथांसमागत्यकृताभिवादनस्तयातिहार्दार्द्रदृशाऽभिरंभितः॥ छ॥ ५॥

व २।३ ज्येष्ठयोःप्रणामंकृत्वासमेनालिंगितःकनिष्ठाभ्यामभिवंदितोबभूव ४ कृष्णाद्रौपदीयद्यपिभार्यासत्यपिनिंदारहि
तापार्थैर्नवमचिरमूढापरिणीता ५॥ ६॥ अतिहार्देनस्नेहेनआर्द्रेसजलेदृशौयस्यास्तयापरिष्वक्तः॥ ५॥ ६५॥ २

तयापरिएष्टाबांधवायस्यसः ७ प्रेम्णावैक्लव्यंतेनरुद्धः कंठोयस्याः क्लेशापाये आत्मनिदर्शनंयस्यतंभजतांक्लेशापाये। आत्मानंदर्शयतीतिवा ८ ज्ञातीन्बंधूश्च नोऽस्मानयदाभ्राता अक्रूरःप्रेषितः ९ ज्ञानीनितिवचनास्वाप्नमोहंवारयन्नीत्सो।

आपृष्टवांस्तान्कुशलंसहस्नुषांपितृष्वसारंपरिपृष्टबांधवः ७ तमाहप्रेमवैक्लव्यरुद्धकंठा श्रुलोचना स्मरंतीतान्बहून्क्लेशान्क्लेशापायात्मदर्शनम् ८ तदैवकुशलंनोऽभूत्सनाथा स्तेकृतावयम् ज्ञातीन्नःस्मरताकृष्णभ्राताम्मेप्रेषितस्त्वया ९ नतेऽस्तिस्वपरभ्रांतिर्विश्व स्यसुहृदात्मनः तथाऽपिस्मरतांशश्वत्क्लेशान्हंसिहृदिस्थितः १० युधिष्ठिरउवाच किंन आचरितंश्रेयोनवेदाहमधीश्वर योगेश्वराणांदुर्दर्शोयन्नोदृष्टःकुमेधसाम् ११ इतिवैवा र्षिकान्मासान्राज्ञासोऽभ्यर्थितःसुखम् जनयन्नयनानंदमिंद्रप्रस्थौकसांविभुः १२ एक दारथमारुह्यविजयोवानरध्वजम् गांडीवंधनुरादायतूणौचाक्षयसायकौ १३ साकंकृष्णे नसन्नद्धोविहर्तुंगहनंवनम् बहुव्यालमृगाकीर्णंप्राविशत्परवीरहा १४ तत्राविध्यच्छरैर्व्या घ्रान्सूकरान्महिषान्रुरून् शरभान्गवयान्खड्गान्हरिणान्शशशल्लकान् १५॥ तिनतेऽस्तीति

तत्रहेतुः विश्वस्येतिसुहृच्च आत्माचतस्य हंसिनाशयसि १० कुमेधसांविषयासक्तचित्तानांदृष्टोऽसि ११ सुखम् वसदितिशेषः सुखमभ्यर्थितइतिवाक्रियासमाप्तिः १२ कालिंदीदर्शनप्रकारमाह एकदेति अक्षयाःसायकाययोस्तौ।

राज्ञे युधिष्ठिराय मेध्यान्कर्मार्हान्बीभत्सुरर्जुनः १६।१७ सख्या श्रीकृष्णेन १८।१९।२० अयं मां कामयेदिति शंकायामाह नान्यमिति २१।२२ आदावेव तद्विद्वान् २३ प्रसङ्गात्तत्कालीनं चरित्रांतरमाह यर्ह्येवेति पार्थैर्यर्ह्येव संदिष्टो विज्ञापितः श्रीकृ

तान्निन्युः किंकरा राज्ञे मेध्यान्पर्वण्युपागते तृट्परीतः परिश्रांतो बीभत्सुर्यमुनामगात् १६। तत्रोपस्पृश्य विशदं पीत्वा वारि महारथौ कृष्णौ ददृशतुः कन्यां चरंतीं चारुदर्शनाम् १७ तां मासाद्य वरारोहां सुद्विजां रुचिराननाम् पप्रच्छ प्रेषितः सख्या फाल्गुनः प्रमदोत्तमाम् १८ का त्वं कस्यासि सुश्रोणि कुतोऽसि किं चिकीर्षसि मन्ये त्वां पतिमिच्छंतीं सर्वं कथय शोभने १९। कालिंद्युवाच अहं देवस्य सवितुर्दुहिता पतिमिच्छती विष्णुं वरेण्यं वरदं तपः परमं मास्थिता २० नान्यं पतिं वृणे वीर तमृते श्रीनिकेतनम् तुष्यतां मे स भगवान्मुकुंदोऽनाथसंश्रयः २१ कालिंदीति समाख्याता वसामि यमुनाजले निर्मिते भवने पित्रा यावदच्युतदर्शनम् २२ तथाऽवदद्गुडाकेशो वासुदेवाय सोऽपि ताम् रथमारोप्य तद्विद्वान्धर्मराजमुपागमत् २३ यर्ह्येव कृष्णः संदिष्टः पार्थानां परमाद्भुतम् कारयामास नगरं विचित्रं विश्वकर्मणा २४ भगवांस्तत्र निवसन्स्वानां प्रियचिकीर्षया अग्नये खांडवं दातुमर्जुनस्याऽऽस सारथिः २५॥

ष्णस्तदैव तेषां विश्वकर्मणा देवशिल्पिना नगरं कारयामास २४ किंच भगवान्निरतिशयैश्वर्य्यगुणवानपि अर्जुनस्य धनुरारि

अक्षयौ अक्षसायकौ २६ खांडवदाहकवन्हेः सख्ये अर्जुनाय यस्मिन्निति सामान्यतो निर्देशः जलस्थलयोर्दृशो भ्रमः
यद्वा जलेस्थलवत् दृक् दृष्टिर्यस्मिन् तत् जलस्थदृक् तस्मिन् भ्रम आसीदिति २७।२८ सपुण्यकृतुः कृसंचयस्मिं

सोऽग्निस्तुष्टो धनुर्दादद्यान्श्वेतान्रथन्नृप अर्जुनायाक्षयौतूणौ वर्मचाभेद्यमस्त्रिभिः २६
मयश्चमोचितोवन्हेः सभांसख्य उपाहरत् यस्मिन्दुर्योधनस्यासीज्जलस्थलदृशिभ्रमः।
२७ सतेनंसमनुज्ञातः सुहृद्भिश्चानुमोदितः आययौद्वारकांभूयः सात्यकिप्रमुखैर्वृतः २८ अ
थोपयेमेकालिंदींसुपुण्यर्त्वृक्षऊर्जिते वितन्वन्परमानंदंस्वानांपरममंगलम् २९ विंदा
नुविंदावावंत्यौदुर्योधनवशानुगौ स्वयंवरेस्वभगिनींकृष्णेसक्तांन्यषेधताम् ३० राजाधि
देव्यास्तनयांमित्रविंदांपितृष्वसुः प्रसह्यहृतवान्कृष्णोराजन्राज्ञांप्रपश्यताम् ३१ नग्न
जिन्नामकौसल्य आसीद्राजाऽतिधार्मिकः तस्यसत्याऽभवत्कन्यादेवीनाग्नजितीनृप ३२
नतांशेकुर्नृपावोढुमजित्वासप्तगोवृषान् तीक्ष्णशृंगान्सुदुर्धर्षान्वीरगंधासहान्खलान्।
३३ तांश्रुत्वावृषजिल्लभ्यांभगवान्सात्वतांपतिः जगामकौसल्यपुरंसैन्येनमहतावृतः ३४॥

न २९ पंचमंमित्रविंदाविवाहमाह विंदानुविंदाविति द्वाभ्यां आवंत्यौ अवंत्याराजानौ ३०।३१ षष्ठमाह नग्नजिदिति
कौसल्यः अयोध्यापतिः तस्यसत्यानामकन्याऽभवत् आसीत् देवीकांतिमतीनाग्नजितीतिपितृनाम्नाप्रसिद्धेत्यर्थः ३२

प्रतिनंदितःतंप्रतिनंदितवान्श्रीकृष्णेनवासप्रतिनंदितः३५।३६।३७।३८।३९ हेनरेन्द्रराजन्यबंधोःक्षत्रियस्यशुल्क

सकोसलपतिःप्रीतःप्रत्युत्थानासनादिभिः अर्हणेनापिगुरुणाऽपूजयत्प्रतिनंदितः ३५॥
वरंविलोक्याभिमतंसमागतंनरेन्द्रकन्याचकमेरमापतिम् भूयादयंमेपतिराशिषोऽम
लाःकरोतुसत्यायदिमेधृतोव्रतैः ३६ यत्पादपंकजरजःशिरसाबिभर्त्तिश्रीरब्जजःसगिरि
शःसहलोकपालैः लीलातनूःस्वकृतसेतुपरीप्सयायःकालेऽदधत्सभगवान्ममकेनतुष्ये
त् ३७ अर्चितंपुनरित्याहनारायणजगत्पते आत्मानंदेनपूर्णस्यकरवाणिकिमल्पकः ३८
श्रीशुकउवाच तमाहभगवान्हृष्टःकृतासनपरिग्रहः मेघगंभीरयावाचासस्मितंकुरुनंदन
३९ श्रीभगवानुवाच नरेंद्रयाच्ञाकविभिर्विगर्हिताराजन्यबंधोर्निजधर्मवर्त्तिनः तथाऽपिया
चेतवसौहृदेच्छयाकन्यांत्वदीयांनहिशुल्कदावयम् ४० राजोवाच कोऽन्यस्तेऽभ्यधिकोना
थकन्यावरइहेप्सितः गुणैकधाम्नोयस्यांगेश्रीर्वसत्यनपायिनी ४१ किंत्वस्माभिःकृतःपूर्वं
समयःसात्वतर्षभ पुंसांवीर्यपरीक्षार्थंकन्यावरपरीप्सया ४२ सप्तैतेगोवृषावीरदुर्दांतादुर
वग्रहाः एतैर्भग्नाःसुबहवोभिन्नगात्रानृपात्मजाः ४३॥

॥हाःइत्यादिप्रश्नः ४० गुणानामेकमेवधाम
स्थानंतथाभूतस्ययस्यतवांगे ४१।४२ दुर्दांताःअशिक्षिताःदुरवग्रहाःअपरायत्ताःकुतःतत्राह एतैरितिभग्नाःभंगंप्रा
प्ताः ४३

५८

भा०द० एतान्यो निगृण्हाति तस्य कन्येति समयः कृतः यदीमे गोवृषाः निगृहीताः दमिताः मथिताः इति यावत् ५४ सप्तधाकृत्वेति

उ० वन्हीनां योषितां संपूर्ण एवाहं संभोगयोग्यः स्यामिति सत्यां प्रत्यसापत्यदर्शनार्थमात्मनः सप्तधाकरणम् ५५।५६।५७।

३२ यदीमे निगृहीताः स्युस्त्वयैव यदुनंदन वरो भवानभिमतो दुहितुर्मे श्रियःपते ५४ एवं सम
यमाकर्ण्य बध्वा परिकरं प्रभुः आत्मानं सप्तधा कृत्वान्यगृण्हाल्लीलयैव तान् ५५ बध्वा ता
न्दामभिः शौरिर्हतदर्पान्हतौजसः व्यकर्षल्लीलया बद्धान्बालो दारुमयान्यथा ५६ ततः प्रीतः
सुतां राजा ददौ कृष्णाय विस्मितः तां प्रत्यगृण्हाद्भगवान्विधिवत्सदृशीं प्रभुः ५७ राजपत्न्य
श्च दुहितुः कृष्णं लब्ध्वा प्रियं पतिम् लेभिरे परमानंदं जातश्च परमोत्सवः ५८ शंखभेर्या
नकानेदुर्गीतवाद्यद्विजाशिषः नरा नार्यः प्रमुदिताः सुवासःस्रगलंकृताः ५९ दशधेनुसह
स्राणि पारिबर्हमदाद्विभुः युवतीनां त्रिसाहस्रं निष्कग्रीवसुवाससाम् ५० नवनागसहस्रा
णि नागाच्छतगुणान्रथान् रथाच्छतगुणानश्वानश्वाच्छतगुणान्नरान् ५१ दंपती रथमा
रोप्य महत्या सेनया वृतौ स्नेहप्रक्लिन्नहृदयो यापयामास कोसलः ५२॥ ५२॥ ६॥

५८।५९ निष्कग्रीवाश्च ताः सुवाससश्च तासां युवतीनां च दासीनां त्रिसाहस्रमदादिति ५० नागात्तु नागेभ्यः शतगुणा सम:
न्नवलक्षाणि रथान्रथेभ्यः शतगुणान्नवकोटीः अश्वादश्वेभ्यः शतगुणान्नवपद्मानि ५१॥ ५२॥ ५२॥ ५२॥ ३२

यदुभिर्गोवृषैश्च भग्नवीर्या अपि सुदुर्मर्षाः असहनशीलाः रुरुधुः ५३ अस्यतः क्षिपतः प्रयुंजानानिति यावत् ५४। ५५। अष्टमं वि
सप्तमं विवाहमाह श्रुतकीर्त्तेरिति श्रुतकीर्त्तिर्नाम या पितृष्वसा तस्याः सुता भद्रा नाम कैकेयीं तद्देशजाम् ५६ अष्टमं वि
वाहमाह सुतोचेति एक एव सः श्रीकृष्णो लक्ष्मणां जहार ५७ तस्य निरोधांतः पुरं तस्मात् ५८ भैष्मी जांबवती भामास

॥ श्रुत्वैतद्रुरुधुर्भूपा नयंतं पथि कन्यकाम्‌ भग्नवीर्य्याः सुदुर्मर्षा यदुभिर्गोवृषैः पुरा ५३ ता
नस्यतः शरव्रातान्बंधुप्रियकृदर्जुनः गांडीवी कालयामास सिंहः क्षुद्रमृगानिव ५४।
पारिबर्हमुपागृत्य द्वारकामेत्य सत्यया रेमे यदूनामृषभो भगवान्देवकीसुतः ५५ श्रुतकी
र्त्तेः सुतां भद्रामुपयेमे पितृष्वसुः कैकेयीं भ्रातृभिर्दत्तां कृष्णः संतर्दनादिभिः ५६ सुतां च म
द्राधिपतेर्लक्ष्मणां लक्षणैर्युताम्‌ स्वयंवरे जहारैकः स सुपर्णः सुधामिव ५७ अन्याश्चै
वंविधा भार्य्याः कृष्णस्यासन्सहस्रशः भौमं हत्वा तन्निरोधादाहृताश्चारुदर्शनाः ५८ ॥ इ
ति० द० अष्टमहिष्युद्वाहो नामाष्टपंचाशत्तमोऽध्यायः॥ ५८ ॥ राजोवाच॥ यथा हतो भगव
ता भौमो येन च ताः स्त्रियः॥ ॥ त्याभद्रा च लक्ष्मणा कालिंदी मित्रविंदा चेत्यष्टौ पट्टमहास्त्रियः॥ इति दश
मे टीकायामष्टपंचाशत्तमः ५८॥ ऊनषष्टितमे भौमं हत्वा तेनाहृता हरिः कन्याः सहस्रशः प्राप पारिजातं दिवोऽहरत् १
परिणीय तत स्ताभिस्तन्मनोरथपूरणैः आत्मारामोप्यसौ रेमे तद्गेहेषु गृहस्थवत्‌ २ येन ताः स्त्रियो निरुद्धाः स भौमः॥

चकारात् येनकारणेनमिहतः तदाचस्त्वेति १ इंद्रेण भौमचेष्टितं विज्ञापितः सन्प्राग्ज्योतिषपुरं भौमनगरं ययावि
त्यन्वयः कथंभूतेन हृतं छत्रं यस्य तेन लोकपालप्रधानत्वादिंद्रस्य वरुणछत्रहरणे पितस्यैवमानभंगइतितथो
क्तम् हृते कुंडले यस्याः सा अदितिर्बंधुर्माता यस्य तेन हृतममराद्रेः स्थानं मणिपर्वतलक्षणं यस्य तेन सत्यभामायागृ
हे भगवंतमिंद्र आगत्य विज्ञापितवान् तदा तस्याः कौतुकाय तया भार्यया सह ययावितियद्वा तदनुज्ञयैवत्वक्तनम्।

निरुद्धा एतदाचक्ष्व विक्रमं शार्ङ्गधन्वनः १ श्रीशुकउवाच इन्द्रेण हृतच्छत्रेण हृतकुंड
लबंधुना हृतामराऽद्रिस्थानेन ज्ञापितो भौमचेष्टितम् २ सभार्यो गरुडारूढः प्राग्ज्योति
षपुरं ययौ गिरिदुर्गैः शस्त्रदुर्गैर्जलाग्न्यनिलदुर्गमम् मुरपाशायुतैर्घोरैर्दृढैः सर्वत आवृ
तम् ३ गदया निर्बिभेदाद्रीन् शस्त्रदुर्गाणि सायकैः चक्रेणाग्निं जलं वायुं मुरपाशांस्तथाऽ
सिना ४ शंखनादेन यंत्राणि हृदयानि मनस्विनाम् प्राकारं गदया गुर्व्या निर्बिभेद गदाध
रः ५ पांचजन्यध्वनिं श्रुत्वा युगांताशनिभीषणम् मुरः शयान उत्तस्थौ दैत्यः पंचशिरा ज।

हनिष्यामीतिहासोक्तं भूम्यैवरं दत्तं सत्यं कर्त्तुं सत्यभामायाभूम्यंशत्वात्तया सहययौ यद्वा नारदाऽऽनीत ६॥
नीतपारिजातैककुसुमे रुक्मिण्यै दत्ते सति कुपितां सत्यभामां सांत्वयता तुभ्यं पारिजातमेवदास्यामीति श्रीकृष्णे
न प्रतिश्रुतमिति हरिवंशे प्रसिद्धं तदर्थं तां नीतवानिति ज्ञेयम् २ गरुडेन यानेकारणं गिरिदुर्गैरित्यादि तरुपलक्षि
तम् जलाग्न्यनिलैश्च सर्वतोवर्त्तमानैर्दुर्गमम् ३।४।५ युगांताशनेर्ध्वनिवद्भीषणं परिखायाजलात् ॥ ६॥ ६ ॥ रामः ३३

७ आविध्यआतोल्यसमहान्नादइत्यन्वयः ८ तस्मैकृष्णायगदांव्यमुंचतव्यक्षिपत् ९।१० इन्द्रतेजसावज्रे॰
त्रिशूलमुद्यम्यसुदुर्निरीक्षणोयुगांतसूर्यानलरोचिरुल्बणः ग्रसंस्त्रिलोकीमिवपंच॰
भिर्मुखैरभ्यद्रवत्तार्क्ष्यसुतंयथोरगः ७ आविध्यशूलंतरसागरुत्मतेनिरस्यवक्त्रैर्व्यनदत्
त्सपंचभिः सरोदसीसर्वदिशोंऽबरंमहानापूरयन्नंडकटाहमावृणोत् ८ तदापतद्वैत्रिशिखं
गरुत्मतेहरिः शराभ्यामभिनत्त्रिधौजसा मुखेषुतंचापिशिरैरताडयत्तस्मैगदांसोपिरुषाव्य
मुंचत ९ तामापतंतींगदयांगदामृधेगदाग्रजोनिर्बिभिदेसहस्रधा उद्यम्यबाहूनभिधाव
तोऽजितः शिरांसिचक्रेणजहारलीलया १० व्यसुः पपातांभसिकृत्तशीर्षोनिकृत्तशृंगोद्रि
रिवेंद्रतेजसा तस्यात्मजाः सप्तपितुर्वधातुराः प्रतिक्रियाऽमर्षजुषः समुद्यताः ११ ताम्रोंत
रिक्षः श्रवणोविभावसुर्वसुर्नभस्वानरुणश्चसप्तमः पीठंपुरस्कृत्यचमूपतिंमृधेभौमप्र॰
युक्तानिरगन्धृतायुधाः १२ प्रायुंजतासाद्यशरानसीन्गदाः शक्त्यृष्टिशूलान्यजितेरुषोल्ब
णाः तच्छस्त्रकूटंभगवान्स्वमार्गणैरमोघवीर्यस्तिलशश्चकर्तह १३ तान्पीठमुख्याननयद्य
मालयंनिकृत्तशीर्षोरुभुजांघ्रिवर्मणः स्वानीकपानच्युतचक्रसायकैस्तथानिरस्तान्नरकोध
रासुतः १४॥ ११ प्रतिक्रिययाहेतुभूतयाअमर्षजुषः ११ पीठंपीठनामानंनिरगन् निरगमन् १२ निकृत्तानिशी॰

भा०द० शतघ्नीशक्तिविशेषम् १५ विचित्रावाजाः पत्राणियेषांतैर्बाणैः निकृत्ताः वाहवःऊरवःशिरोधाःकंधराःविग्रहादेहाश्च
उ० यस्मिन्तत् तथैवतंयदा विव्यधुः तस्मिन्नेवक्षणे १६ अत्याश्चर्य्येकुरूद्वहेतिसंबोधनं तथाहितैर्यानिप्रयुक्तानिश॰
३७

निरीक्ष्यदुर्मर्षण आस्त्रवन्मदै र्गजैःपयोधिप्रभवैर्निराक्रमत् दृष्ट्वासभार्य्यंगरुडोपरिस्थितंसूर्योपरिष्टात्सतडिद्घनंयथा कृष्णंसतस्मैव्यसृजच्छतघ्नींयोधाश्चसर्वेयुगपत्सविव्यधुः १५ तद्भौमसैन्यंभगवान्गदाग्रजोविचित्रवाजैर्निशितैःशिलीमुखैः निकृत्तबाहूरुशिरोध्रविग्रहंचकारतर्ह्येवहताश्वकुंजरम् १६ यानियोधैःप्रयुक्तानिशस्त्रास्त्राणिकुरूद्वह हरिस्तान्यच्छिनत्तीक्ष्णैःशरैरेकैकशस्त्रिभिः १७ उह्यमानःसुपर्णेनपक्षाभ्यांनिघ्नतागजान् गरुत्मताहन्यमानास्तुंडपक्षनखैर्गजाः १८ पुरमेवाविशन्नार्त्तानरकोयुध्ययुध्यत॥ दृष्ट्वाविद्रावितंसैन्यंगरुडेनार्द्दितंस्वकम् १९ तंभौमःप्राहरच्छक्त्यावज्रःप्रतिहतोयतः॥ नाकंपततयाविद्धोमालाहतइवद्विपः २० शूलंभौमोऽच्युतंहंतुमाददेवितथोद्यमः तद्विसर्गात्पूर्वमेवनरकस्यशिरोहरिः अपाहरद्गजस्थस्यचक्रेणक्षुरनेमिना २१ (शस्त्राणितस्रावैःपूर्वमेव

नतैन्यंसर्वंहत्वापश्चात्तानिशस्त्राण्यस्त्राणिचचिच्छेद न अप्येकैकंशस्त्रमस्त्रंचत्रिभिस्त्रिभिःशरैरित्याश्चर्य्यं १७ किंचगरुत्मतेति १८।१९ यतःययाशक्त्यावज्रःप्रतिहतःअसौगरुडस्तुनाकंपत २० गरुडेवितथोद्यमःसन् शूलंत्रिशूलंआ

२२ प्रतप्तेजांबूनदेया निरत्नानि तैर्भास्वरे मेवंभूतं मंदरशिखरं महामणिं चार्पयदिति २३।२४ ऐश्वर्य्यं ज्ञात्वा भूमिः स्तौ।
ति नमस्तइति परमात्मन्देवायंतर्यामिन् २५ येनमंत्रेण कुंसाः प्रसन्नः पूर्वमासीत्तेनमंत्रेणनमस्यति नमइति पंकजं।
नाभौयस्यतस्मैजगत्कारणायेत्यर्थः अतएवसत्कीर्त्तिमयीपंकजमालाविद्यतेयस्यतस्मै एवंभूतंध्यायतांपंकजवत्प्र
सन्नेतापोपशमनेनेत्रयस्यतस्मैपंकजवत्सुसेव्यौपंकजांकितावंघ्रीयस्यतस्मैनमइति २६ किंचभगवतेनिरतिशयैश्व

सकुंडलं चारुकिरीटभूषणं बभौ पृथिव्यां पतितं समुज्ज्वलम् हाहेति साध्वित्यृषयः सुरे।
श्वरा माल्यैर्मुकुंदं विकिरंत ईडिरे २२ ततश्च भूः कृष्णमुपेत्य कुंडले प्रतप्तजांबूनदरत्न।
भास्वरे सवैजयंत्या वनमालयाऽर्पयत्प्राचेतसं छत्रमथो महामणिम् २३ अस्तौषीन्दथ।
विश्वेशं देवी देववरार्चितम् प्रांजलिः प्रणता राजन् भक्तिप्रवणया धिया २४ भूमिरुवाच॥
नमस्ते देवदेवेश शंखचक्रगदाधर भक्तेच्छोपात्तरूपाय परमात्मन्नमोस्तुते २५ नमः पं।
कजनाभाय नमः पंकजमालिने नमः पंकजनेत्राय नमस्ते पंकजांघ्रये २६ नमो भगवते
तुभ्यं वासुदेवाय विष्णवे पुरुषायादिबीजाय पूर्णबोधाय ते नमः २७॥ र्य्यायवासुदेवायसर्व

भूताश्रयाय अतएव विष्णवेव्यापिने नहिसर्वभूताश्रयत्वंपरिच्छिन्नस्यसंभवतीति कुतःसर्वाश्रयत्वंतत्राह पुरु
षायेसर्वस्मात् कार्य्यात्पूर्वमेवसतेपूर्वमेवाह मिहासमितितत्पुरुषस्यपुरुषत्वमितिश्रुतेः एतदपिकुतः आदिबीजा
य आदेर्जगत्कारणस्यापिकारणाय एवमपिनमहादिवज्जाड्यमित्याह पूर्णबोधायेति २७॥ २७॥ ॥ ९

भा०द० नन्वेवमपिस्वकारणात्पूर्वंसत्वंनस्यादतआह अजायेति स्वयमजाय अस्य च जगतःजनयित्रे उभयत्रापिक्रमेणहेतु
उ० द्वयंब्रह्मणेबृहते अनंतशक्तयइतिच बृहत्वादजत्वंअनंतशक्तित्वात्तज्जनयितृत्वमित्यर्थः ननुपित्रादयःपुत्रादीनांज
३५ नकास्तेषांचतत्पूर्वंतेषांचभूतानितेषांचस्वकर्मद्वारेणजीवाः किमत्राहंतत्राह परावरात्मन्नित्यात्मकत्वात्त्वमेवजन
कइत्यर्थः २८ ननुगुणाविश्वोत्पत्त्यादिहेतवः तेचप्रधानस्यैवतस्यचपुरुषःक्षोभकःतत्रचकालोनिमित्तमितिप्रसिद्धंकि

अजायजनयित्रेऽस्यब्रह्मणेऽनंतशक्तये परावरात्मन्भूतात्मन्परमात्मन्नमोऽस्तुते २८॥
त्वंवैसिसृक्षूरजउत्कटंप्रभोतमोनिरोधायविभर्ष्यसंवृतः स्थानायसत्वंजगतोजगत्पते
कालःप्रधानंपुरुषोभवान्परः २९ अहंपयोज्योतिरथाऽनिलोनभोमात्राणिदेवामनइंद्रि-
याणि कर्त्तामहानित्यखिलंचराचरं त्वय्यद्वितीयेभगवन्नयंभ्रमः ३० तस्यात्मजोऽयंतव-
पादपंकजंभीतःप्रपन्नार्त्तिहरोपसादितः तत्पालयैनंकुरुहस्तपंकजंशिरस्यमुष्याखि-
लकल्मषापहम्॥३१॥

मत्राहंतत्राह त्वंवाइति तमसोधारणेप्यसंवृतएवस्थानायपालनायजगतःसृष्ट्य-
र्थंउत्कटंरजआदित्वमेवबिभर्षिरजसीत्यर्थः कालप्रधानपुरुषास्त्वद्व्यतिरिक्तानसंति त्वंतुपरःसर्वव्यतिरिक्तःअत-
स्त्वमेवजनयितेत्यर्थः २९ कार्यकारणस्यप्रपंचस्यतदव्यतिरेकंतस्यचसर्वव्यतिरेकमुपपादयति अहमिति अहंभूमिः
मात्राणीतिदेवामनइंद्रियाणीतिचत्रिविधाहंकार्याणिकर्त्ताअहंकारः ३० एवंस्तुत्वाप्रार्थयते तस्येति हेप्रपन्नार्त्तिहरतस्य राम
नरकस्यायंभगवद्भक्तोनामभीतः अतएवमयातवपादपंकजमुपसादितः ३१॥ ३१॥ छ॥ ॥ राम॥ ३५

अभयं दत्त्वा ३२ शताधिकमित्यपि ज्ञातव्यम् यथाह श्रीपराशरः कन्यापुरे स कन्यानां षोडशातुलविक्रमः शताधिकानि ददृ
शे सहस्राणि महामत इति राजभ्य इत्युपलक्षणं सिद्धादीनामपि तथा हि तेनैवोक्तं देवसिद्धासुरादीनां नृपाणां च जनार्दन हृ

श्रीशुक उवाच इति भूम्यार्थितो वाग्भिर्भगवान् भक्तिनम्रया दत्त्वाऽभयं भौमगृहं प्रा विश
त्सकलर्द्धिमत् ३२ तत्र राजन्यकन्यानां षट्सहस्राधिकायुतम् भौमाहृतानां विक्रम्य रा
जभ्यो ददृशे हरिः ३३ तं प्रविष्टं स्त्रियो वीक्ष्य नरवीरं विमोहिताः मनसा वव्रिरेऽभीष्टं पतिं दैवो
पसादितम् ३४ भूयात्पतिरयं मह्यं धाता तदनुमोदताम् इति सर्वाः पृथक्कृष्णे भावेन हृदयं द
धुः ३५ ताः प्राहिणोद्द्वारवतीं सुमृष्टविरजोंबराः नरयानैर्महाकोशान्रथाश्वान्द्रविणं महत् ॥
ऐरावतकुलेभांश्च चतुर्दन्तांस्तरस्विनः पाण्डुरांश्च चतुःषष्टिं प्रेषयामास केशवः ३७ गत्वा सु
रेन्द्रभवनं दत्त्वाऽदित्यै च कुण्डले पूजितस्त्रिदशेन्द्रेण सहेन्द्राण्या च सप्रियः ३८ नोदितो भा
र्ययोत्पाट्य पारिजातं गरुत्मति आरोप्य सेन्द्रान्विबुधान्निर्जित्योपानयत्पुरम् ३९ स्थापि
तः सत्यभामाया गृहोद्यानोपशोभनः अन्वगुर्भ्रमराः स्वर्गात्तद्गंधासवलंपटाः ४० ॥ ताहि सोऽ

स्करः कन्यारुरोध निजमंदिर इति ३३।३४।३५ प्राहिणोत्संस्थापयामास सुमृष्टाः कमनीयाश्च ताः विरजोंऽबराश्च ताः नर
यानैः शिविकादिभिः अपि च महाकोशानिति ३६।३७ सप्रियः सत्यभामासहितः ३८।३९ गृहोद्यानं निष्कुटं तदुपशोभत इति यः
॥४०

सेंद्रान्विबुधान्निर्जित्येतींद्रकृष्णयोःसंग्रामउक्तः तत्रननुकथंप्रसाधितस्वमनोरथेनश्रीकृष्णेनमहेंद्रस्यसंग्रामइत्याशं
क्याह ययाचइति अच्युतं अर्थसाधनमितिचकर्मद्वयंयाचतिधातोः विगृह्यतेविग्रहंकरोतिमहानपितमःक्रोधःआढ्यतां
धनिकतांधिगिति ४१ यथायथावत् अनेनदेवक्यादिबंधुजनसमागमोपिप्रतिगृहंयौगपद्येनसूचितः अव्ययःसर्वत्रापि
संपूर्णएव ४२ अहोभाग्यंनारीणामित्याह त्रिभिःगृहेष्विति अतर्क्याणिकर्माणिकरोतीतितथासः निरस्तसाम्यमतिशयश्चयै

ययाचआनम्यकिरीटकोटिभिःपादौस्पृशन्नच्युतमर्थसाधनम् सिद्धार्थएतेनविगृह्यते
महानहोसुराणांचतमोधिगाढ्यताम् ४१ अथोमुहूर्त्तएकस्मिन्नानागारेषुताःस्त्रियःयथो
पयेमेभगवांस्तावद्रूपधरोऽव्ययः ४२ गृहेषुतासामनपाय्यतर्क्यकृन्निरस्तसाम्यातिशयेष्व
वस्थितःरेमेरमाभिर्निजकामसंप्लुतोयथेतरोगार्हकमेधिकांश्चरन् ४३ इत्थंरमापतिम
वाप्यपतिंस्त्रियस्ताब्रह्मादयोऽपिनविदुःपदवींयदीयाम् भेजुर्मुदाऽविरतमेधितयाऽनुराग
हासावलोकनवसङ्गमजल्पलज्जाः ४४ प्रत्युद्गमासनवरार्हणपादशौचतांबूलविश्रमणवी
जनगंधमाल्यैःकेशप्रसारशयनस्नपनोपहार्यैर्दासीशताअपिविभोर्विदधुःस्मदास्यम् ४५

रन्येषांतेषुगृहेषुअनपायीअवस्थितःरमाभिः लक्ष्म्याअंशभूताभिः निजकामसंप्लुतःस्वानंदपरिपूर्णःगार्हकमेधिकान्
गृहस्थधर्मान् ४३ अनुरागहाससहितमवलोकंचनसूर्वकंनवसंगमंचतद्गतंजल्पंचतस्मिंलज्जांचभेजुः ४४ विश्रमणंपा
दसंवाहनंकेशप्रसारःकेशप्रसाधनंदासीनांशतानिविद्यंतेयासांतथाभूताअपिस्वयंविभोर्दास्यंविदधुरिति ४५ ॥ ४५ ॥

॥इतिदशमेटीकायामेकोनषष्टितमोध्यायः ५९॥ अथषष्टितमेकृष्णःपरिहासेनरुक्मिणींम् कोपयित्वाततःप्रेमक॰
लहेतामसांत्वयत् १ रामारामजनानंदमहोदयविडंबिनैः रुक्मिण्याप्रेमकलहच्छद्मनेश्वर्य्यमीयते २ स्वतल्पस्थंस्वप
र्यंकस्थम् १ वक्ष्यमाणंरुक्मिण्याःश्रियःश्रीकृष्णेपरमंप्रेमसंभावयितुंतस्योक्तमेवनतत्वमनुस्मारयतियस्त्विति २ आ॰

॥इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेपारिजाताहरणनरकवधोनामैकोनषष्टित॰
मोऽध्यायः ५९॥ श्रीशुकउवाच कर्हिचित्सुखमासीनंस्वतल्पस्थंजगद्गुरुम् पतिंप॰
र्यचरद्भैष्मी व्यजनेनसखीजनैः १ यस्त्वेतल्लीलयाविश्वंसृजत्यत्त्यवतीश्वरः सहिजातःस्व
सेतूनांगोपीथाययदुष्वजः २ तस्मिन्नंतर्गृहेभ्राजन्मुक्तादामविलंबिना विराजितेवितानेन
दीपैर्मणिमयैरपि ३ मल्लिकादामभिःपुष्पैर्द्विरेफकुलनादिते जालरंध्रप्रविष्टैश्चगोभिश्चं
द्रमसोऽमलैः ४ पारिजातवनामोदवायुनोद्यानशालिना धूपैरगरुजैराजन्जालरंध्रविनि
र्गतैः ५ पयःफेननिभेशुभ्रेपर्यंकेकशिपूत्तमे उपतस्थेसुखासीनंजगतामीश्वरंपतिं ६॥ दैना
वॅस्त्रिभिःश्लोकैर्मंदिरमनुवर्णयति तस्मिन्निति तच्छब्देनातिप्रसिद्धमाह भ्राजंतिमुक्तादामानि तेषांविलंबाःसं॰
तियस्मिंस्तेनवितानेनविराजितेतृतीयांतानांविराजितपदेनान्वयः ३ स्रगंधितयाद्विरेफकुलैर्नादितेप्रविशद्भिश्चंद्ररः
श्मिभिः ४ निर्गच्छद्भिःअगरुसंभवैर्धूपैश्चातिमनोहरत्वंदर्शितं ५ पयसःक्षीरस्यफेनइवमृदुनिपर्यंकस्थेकशिपूत्तमेहं॰
सत्तूलिकायांउपतस्थेअसेवत ६॥

६०
भा०र० तदेवाभिनयति बालव्यजनमिति ७ उपाच्युतं अच्युतस्य समीपे सा मणिनूपुराभ्यां रेजे क्वणयती मणिमयौ नूपुरौ कू
उ० जयंती तथांऽगुलीयबलयव्यजनानि अग्रहस्ते यस्याः सा वस्त्रान्तेन गूढौ स्थगितौ कुचौ तयोः कुंकुमेन शोणो हारस्त
३० स्य भासा तथा नितंबे धृतया पराध्यां अमूल्या कांचीतया च रेजे ८ तां निरीक्ष्य प्रीतिः सन्स्मयमानो हरिराबभाषे कथंभू
तां या लीलया धृतनरतनोस्तस्य रूपरूपां अनुरूपं रूपं यस्यास्तां यथोक्तं श्रीपराशरेण देवत्वे देवदेहेयं मनुष्यत्वे च मा

बालव्यजनमादाय रत्नदंडं सखीकरात् तेन बीजयती देवी उपासांचक्र ईश्वरम् ७ सोपा।
च्युतं क्वणयती मणिनूपुराभ्यां रेजेंऽगुलीयबलयव्यजनाग्रहस्ता वस्त्रान्तगूढकुचकुंकुम।
शोणहारभासा नितंबधृतया च पराध्यकांच्या ८ तां रूपिणीं श्रियमनन्यगतिं निरीक्ष्य या।
लीलया धृततनोरनुरूपरूपाम् प्रीतिः स्मयन्नलककुंडलनिष्ककंठवक्त्रोल्लसित्स्मितसु
धां हरिराबभाषे ९ श्रीभगवानुवाच राजपुत्रीप्सिता भूपैर्लोकपालविभूतिभिः महानुभा।
वैः श्रीमद्रूपौदार्यबलोर्जितैः १० तान्प्राप्तानर्थिनो हित्वा चैद्यादीन्स्मरदुर्मदान् दत्ता भ्रात्रा
स्वपित्रा च कस्मान्नो ववृषेऽसमान् ११॥ नुषी विष्णोर्देहानुरूपां वै करोत्येषात्मनस्तनुमिति किंच अल
कैः कुण्डलाभ्यां निष्केण पदकेन चालंकृतं कंठेन चतुर्दिक्षु शोभिते वक्त्रे उल्लसंती स्मितसुधा यस्यास्ताम् ९ सर्वगुणयु
क्ताया अपि तव बुद्धिर्मद्देस्याशयेनाह राजपुत्रीत्यादि चैकादशभिः हे राजपुत्रि लोकपालानामिव विभूतिरैश्वर्यं येषां तैः तथा
महानुभावैः महाप्रभावैः श्रीमद्भिराढ्यै रूपादिभिरूर्जितैश्च पूर्वमीप्सितासि १० तान्हित्वा नोऽस्मान् असमानान् कस्माद्वृ

किंच प्रायशः राजभ्यो जरासंधादिभ्यो बिभ्यतः भयं प्राप्नुवन्तः १२ अस्पष्टवर्त्मना मविज्ञाता वा राणां अलोकपथं अस्त्री-
पारतंत्र्यं पदवीं मार्गं आस्थिता अनुसृताः १३ किंच निष्किंचना इति १४ आत्मसमं परस्परमनुरूपं जन्मैश्वर्याभ्यां सहिता

राजभ्यो बिभ्यतः सुभ्रूः समुद्रं शरणंगतान् बलवद्भिः कृतद्वेषान्प्रायस्त्यक्तनृपासनान् १२
अस्पष्टवर्त्मनां पुंसामलोकपथमीयुषाम् आस्थिताः पदवीं सुभ्रूः प्रायः सीदंति योषितः १३।
निष्किंचना वयं शश्वन्निष्किंचनजनप्रियाः तस्मात्प्रायेण नत्वाढ्या मां भजंति सुमध्यमे १४।
ययोरात्मसमं वृत्तं जन्मैश्वर्याकृतिर्भवः तयोर्विवाहो मैत्री च नोत्तमाधमयोः क्वचित् १५ वैद-
र्भ्येतदविज्ञाय त्वयाऽदीर्घसमीक्षया वृता वयं गुणैर्हीना भिक्षुभिः श्लाघिता मुधा १६ अथात्म-
नोऽनुरूपं वै भज स्वक्षत्रियर्षभम् येन त्वमाशिषः सत्या इहामुत्र च लप्स्यसे १७ चैद्यशाल्व-
जरासंधदंतवक्त्रादयो नृपाः मम द्विषंति वामोरु रुक्मी चापि तवाग्रजः १८ तेषां वीर्यमदां-
धानां दृप्तानां स्मयनुत्तये आनीतासि मया भद्रे तेजोऽपहरताऽसताम् १९ उदासीना वयं
नूनं न स्त्र्यपत्यार्थकामुकाः॥ ॥ आकृतिः रूपं जातिर्वा समा भवः आयतिः १५ न दीर्घा समीक्षा विचारो य-

स्यास्तया १६ अथ इदानीमपि १७ तर्हि किमित्यानीताऽहमिति चेत्तत्राह चैद्यशाल्वजरासंधेति मम मां द्विषंति १८ स्मय-
नुत्तये गर्वापनयनाय १९ स्त्रीणामतिहुः सहमौदासीन्यमकार्मत्वं चाह उदासीना इति गेहमोदे हगेहयोः उदासीनाः॥

अतएवज्योतिरक्रियाः ज्योतिःप्रदीपादिः तद्वत्साक्षिमात्रतया क्रियारहिता अस्महे वर्त्तामहे इति २० अविश्लेषाद्धेतो।
रात्मानमेव वल्लभामिवेत्यर्थे इवशब्दः २१।२२ चिंतालक्षणमाह पदेति नखैररुणा श्रीः कांतिर्यस्य तेन सुजातेन सुकोम

आसल्लब्ध्यास्महे पूर्णा गेहयोर्ज्योतिरक्रियाः २० श्रीशुक उवाच एतावदुक्त्वा भगवानात्मानं
वल्लभामिव मन्यमानामविश्लेषात्तद्दर्पघ्न उपारमत् २१ इति त्रिलोकेशपतेस्तदात्मनः
प्रियस्य देव्यश्रुतपूर्वमप्रियम् आश्रुत्य भीता हृदि जातवेपथुश्चिंतां दुरंतां रुदती जगाम ह २२
पदा सुजातेन नखारुणश्रिया भुवं लिखंत्यश्रुभिरंजनासितैः आसिंचती कुंकुमरूषितौ
स्तनौ तस्थावधोमुख्यतिदुःखरुद्धवाक् २३ तस्याः सुदुःखभयशोकविनष्टबुद्धेर्हस्ताच्छ्ल
थद्वलयतो व्यजनं पपात देहश्च विक्लवधियः सहसैव मुह्यन् रंभेव वातविहता प्रविकीर्य के
शान् २४ तद्दृष्ट्वा भगवान्कृष्णः प्रियायाः प्रेमबंधनम् हास्यप्रौढिमजानंत्याः करुणः सोऽनु
कंपत २५ पर्यंकादवरुह्याशु तामुत्थाप्य चतुर्भुजः केशान्समुह्य तद्वक्त्रं प्रामृजत्पद्मपाणिना॥
२६ प्रमृज्याश्रुकले नेत्रे स्तनौ चोपहतौ शुचा॥

लेन पदा २३ सुदुःखमप्रियश्रवणात् भयं त्यागशंकया शो
कः अनुतापः तैर्विनष्टा बुद्धिर्यस्याः तस्याः श्लथंति पतंति वलयानि यस्माद्धस्तात् तस्मात् देहश्च पपात विक्लवा अवशा
धीर्यस्याः तस्याः २४ हास्यस्य प्रौढिं गांभीर्यम् २५ चतुर्भुज इति उत्थापनाश्लेषणवक्त्रपरिमार्जनाद्यर्थमाविष्कृतचतुर्भुज
इत्यर्थः समुत्थाय निरूप्य २६ अश्रुकले अश्रुभिः॥

शो भितेशुचाशोकाश्रुभिः २७ सांत्वयामास अनुनीतवान् २८ मामांत्वद्वचः किंनुवदिष्यसीतिश्रोतुकामेनश्रोतुमिच्छा
नास्वेल्यानर्मणाएवमाचरितमुक्तंननत्वतः हे अंगनेसुंदरि २९ प्रेमसंरंभेणप्रणयकोपेनस्फुरितः कंपितोऽधरोयस्मिन्
नतत्कटशब्देनकटाक्षाः तैराक्षेपैररुणावपांगौयस्मिन्तत् अतएवसुंदरंकुटिलंभ्रुकुटीतटंयस्मिन्तत् ३० ननुकलहेकिं

आश्लिषद्वाहुनाराजन्ननन्यविषयांसतीम् २७ सांत्वयामाससांत्वज्ञः कृपयाकृपणांप्रभुः
हास्यप्रौढिभ्रमच्चित्तामतदर्हांसतांगतिः २८ श्रीभगवानुवाच मामावैदर्भ्यसूयेथाजानेत्वांम
त्परायणाम् त्वद्वचः श्रोतुकामेनक्ष्वेल्याचरितमंगने २९ मुखंचप्रेमसंरंभस्फुरिताधरमीक्षि
तुम् कटाक्षेपारुणापांगसुंदरभ्रुकुटीतटम् ३० अयंहिपरमोलाभोगृहेषुगृहमेधिनाम् यन्न
र्मैरीयतेयामः प्रिययाभीरुभामिनी ३१ श्रीशुकउवाच सैवंभगवताराजन्वैदर्भीपरिसांत्वि
ता ज्ञात्वातत्परिहासोक्तिंप्रियत्यागभयंजहौ ३२ बभाषऋषभंपुंसांवीक्षतीभगवन्मुखम्॥
सव्रीडहासरुचिरस्निग्धापांगेनभारत ३३ रुक्मिण्युवाच नन्वेवमेतदरविंदविलोचनाहयद्वै
भवान्भगवतोऽसदृशीविभूम्नः॥ कौतुकंसुखंवा अतआह अयंहीति नर्मैः नर्मभिः हास्यवचनैः यामःका
लः ३१।३२ भगवतस्तस्यैश्वर्ययुक्तंमुखंसव्रीडहासेनरुचिरेणस्निग्धेनापांगेनवीक्षमाणाः ३३ असमत्वभयंदुर्गाश्रयणं
प्रबलैः कलिः अराजत्वमविज्ञाताः लौकिकेहाऽवसादनं निष्किंचनत्वंनस्त्रीतिराढ्याऽनादरणीयता अनौचित्यंनिर्गुणत्वंर
थाश्लाघावभिक्षुभिः औदासीन्यकामत्वंस्वदोषान्शोडशासतः अजत्वादीर्घदर्शित्वेभैभ्याराज्ञांबहून्गुणान्कृष्णेनर्मोदि

वचनानि तानि सर्वोत्कर्षतया व्याचक्षाणा प्रतिभाषते तत्र यदुक्तं कस्मान्नो वव्रेऽसमानिति तत्रासाम्यं सत्यमेवेत्याह ॥

नन्वेवमिति हे अरविंदलोचन त्र्यधीशः त्रयाणां ब्रह्मादीनामप्यधीशो नियन्ता त्वं क्व क्व चाहं गुणप्रकृतिः त्रिगुणस्वभावा प्राकृता गुणमयी प्रकृतिर्वा ननु त्वमेवाधीश्वरी श्रीः सर्वैरुपास्यत्वादिति चेदत आह अज्ञैः सकामैः गृहीतौ पादौ यस्याः सा ३४ यदुक्तं राजभ्यो बिभ्यतः सुभ्रूः समुद्रं शरणं गतानिति तत्राह सत्यमिति हे उरुक्रमेति भयाभावं दर्शयति गुणाः शब्दादय एव राजानस्तद्वृत्तिराजानस्तेभ्यो भयादिवेति अंतः हृदये समुद्रे तद्वदगाधे विषयाकारैरपरिच्छिन्न इत्यर्थः शेते निश्चलतया प्रकाशते उपलंभनमात्रः चैतन्यघनः आत्मा भवानिति बलवद्भिः कृतद्वेषानिति यदुक्तं तदपि सत्यमित्याह

क्व स्वे महिम्न्यभिरतो भगवांस्त्र्यधीशः क्वाहं गुणप्रकृतिरज्ञगृहीतपादा ३४ सत्यं भयादिव
गुणेभ्य उरुक्रमान्तः शेते समुद्र उपलंभनमात्र आत्मा नित्यं कदिंद्रियगणैः कृतविग्रहस्त्वं
त्वत्सेवकैर्नृपपदं विधुतं तमोऽन्धम् ३५ त्वत्पादपद्ममकरन्दजुषां मुनीनां वर्त्मास्फुटं नृप
शुभिर्ननु दुर्विभाव्यम् यस्मादलौकिकमिवेहितमीश्वरस्य भूमंस्तवेहितमथो अनु ये भवन्तं

आस्थिताः पदवीं सुभ्रूः प्रायः सीदंति योषित इत्यस्य परिहारं वक्ष्यति यद्वांछयेति पंचमश्लोके ॥ ३६ ॥

नित्यमिति कदिंद्रियगणैः कुत्सितैः बहिर्मुखैरिंद्रियगणैः त्वत्सभिप्रायेण बहुवचनम् कुत्सितइंद्रियगणो येषामिति वा तैस्त्वं नित्यं कृतविग्रहः तेषु नवा प्रतीतिः यदुक्तम् त्यक्तनृपासनानिति तदपि युक्तमेवेत्याह त्वत्सेवकैरिति नृपाणां पदमासनं बंधं गाढं तम एव तत् अविवेकबहुलत्वात् त्वत्सेवकैरेव तत्त्यक्तं किंपुनर्वक्तव्यं त्वया त्यक्तमिति ३५ अस्पष्टवर्त्मनां पुंसामलोकपथमीयुषामिति यदुक्तं तदपि तथैवेत्याह त्वत्पादेति नृपाशुभिर्नराकारैः पशुभिः किंपुनर्वक्तव्यं तव वर्त्मास्फुटमिति किंच यस्माद्ये भवंतमनुवर्त्तन्ते तेषामपीहितमलौकिकमिव अथो अतः किमु वक्तव्यं तवेश्वरस्येहितमलौकिकमित्यर्थः ॥

निष्किंचना वयं शश्वन्निष्किंचनजनप्रियाः तस्मात्प्रायेण न त्वाढ्या मां भजंति सुमध्यमे इत्येतच्छ्लोकोक्तं दोषत्रयं परिहरति
निष्किंचन इति दरिद्रतालक्षणं निष्किंचनत्वं तु तव न घटत इत्याह यस्मादिति अन्यतो बलिभुजः पूज्या अपि ब्रह्मादयो यस्मै
भगवते बलिं हरंति तस्य सर्वेश्वरस्य भवतो दरिद्रता न घटत इत्यर्थः निष्किंचनजनप्रिया इत्यत्र तत्पुरुषेण बहुव्रीहिणा वा
निंदा स्यादिति स्वयमप्युभयथास्तीति प्रेष्ठो भवानिति बलिभुजां ब्रह्मादीनां लोकेश्वराणां त्वं प्रेष्ठः तेऽपि तुभ्यं तवेति तस्मात्
प्रायेण न त्वाढ्या मां भजन्तीति तस्योत्तरं न त्वा वदंतीति आढ्यतयांधाः त्वां अंतकं न विदंति अतस्ते असुतृपः असूनेव त

निष्किञ्चनो ननु भवान्न यतोऽस्ति किंचिद्यस्मै बलिं बलिभुजोऽपि हरंत्यजाद्याः न त्वा विदंत्यसु
तृपोऽन्तकमाढ्यतांधाः प्रेष्ठो भवान्बलिभुजामपि तेऽपि तुभ्यम् ३७ त्वं वै समस्तपुरुषार्थमयः
फलात्मा यद्वाञ्छया सुमतयो विसृजंति कृत्स्नम् तेषां विभो समुचितो भवतः समाजः पुंसः
स्त्रियाश्च रतयोः सुखदुःखिनोर्न ३८ त्वं न्यस्तदंडमुनिभिर्गदितानुभाव आत्मात्मदश्च जगता
मिति मे वृतोऽसि॥ तर्पयंति न त्वां भजन्तीत्यर्थः ३७ बलिभुजामपि भवान्प्रेष्ठ इत्यत्र हेतुं वदंती ययोरेव समं वित्तमित्य
नेनोक्तमनौचित्यं परिहरति त्वं वा इति फलात्मा परमानंदरूप इत्यर्थः एतस्यैवानंदस्यान्यानि भूतानि मात्रामुपजीवंतीति श्रु
तेः समाजः सख्यं सेवकलक्षणसंबंधः न तु पुंसः स्त्रियाश्च मिथो रतयोः अत एव तत्कृतसुखदुःखिनोस्तदाकुलयोरित्यर्थः ३८
भिक्षुभिः श्लाघितामुदेत्यस्य परिहारः त्वमिति भिक्षुपदव्याख्यानम् न्यस्तदंडैर्मुनिभिरिति मुधेत्यस्य परिहारः आत्मेति यद
र्थं सर्वं प्रियं भवति यस्य जगतामात्मनस्तव वरण न रथयेत्यर्थः किंच आत्मद इति वैदर्भ्यैतद्विज्ञाय त्वयाऽदीर्घसमीक्षयेति स्व

भा०स्कं० इतीति इतिज्ञात्वैवमेमयावृतोऽसीत्यज्ञानपरिहारः हित्वेत्यदीर्घसमीक्षापरिहारः भवतोभ्रुवःसकाशादुदीरितोयःका
उ० लःतस्यवेगःतेनध्वस्ताआशिषोयेषान्तानब्रह्मादीनपिविहायकुतोऽन्येवराकाइत्यर्थः ३९ स्वाज्ञानंपरिहृत्यपुरुषांतर
४० गुणवर्णनप्रदीप्तकोपसंरंभेणतस्मिन्नेवाज्ञानमापादयतिजाड्यमिति सिंहोयथापशून्विद्राव्यस्वबलिंहरतितथाशार्ङ्ग
धनुर्निनादेनैवजरासंधादीन्विद्राव्यमांस्वभागंश्रियंयस्त्वंहृतवानसितस्यतवराजभ्योभयादुदधिंप्रपन्नइतियद्वचो
भाषणंतज्जाड्यंमांयनघटतइत्यर्थः ४० यच्चान्यदस्पष्टवर्त्मवर्त्मनामित्यादिनाऽर्थोलाभजंतःसीदंतीत्यवसादनंश्रमावह

हित्वाभवद्भ्रुवउदीरितकालवेगध्वस्ताशिषोऽब्जभवनाकपतीन्कुतोऽन्ये ३९ जाड्यंवच
स्तवगदाग्रजयस्तुभूपान्विद्राव्यशार्ङ्गनिनदेनजहर्थमांत्वम् सिंहोयथास्वबलिमीशपशू
न्स्वभागम् तेभ्योभयाद्यदुदधिंशरणंप्रपन्नः ४० यद्वांछयानृपशिखामणयोऽगवैन्यजायंत
नाहुषगयादयऐकपत्यम् राज्यंविसृज्यविविशुर्वनमंबुजाक्षसीदंतितेनुपदवींतइहास्थिताः
किम् ४१ काऽन्यंश्रयेततवपादसरोजगंधमाघ्रायसन्मुखरितंजनताऽपवर्गम्॥ ४१ यदुक्तंतदपिमंद

मेवेत्याह यद्वांछयेतियस्यतवभजनवांछयानृपोत्तमाःअंगोवेनस्यपितावैन्यःपृथुःजायंतोभरतःनाहुषोययातिःगयश्च
दिर्येषांतेयेएतेतवपदवींमार्गंआश्रिताःतेकिंसीदंतिनसीदंत्येवअपितुत्वत्पदंप्राप्ताइत्यर्थःएवंचकोपावेशेनावसादनस्य
परिहारादस्पष्टवर्त्मनामित्येतदानंतर्यंविहायात्रोत्कर्षः ४१ यच्चोक्तं अथात्मनोऽनुरूपमितितत्राहकाऽन्यमितिश्लोकद्व
येनगुणानामालयस्यतवपादसरोजगंधंजनतायाअपवर्गमोक्षरूपंलक्ष्म्याआलयंतत्सेव्यंसद्भिर्मुखरितंवर्णितमाघ्रायन

मविगणय्यमर्त्यामरणधर्मिकासदाउरुभयेयस्यनमत्यं॥

कास्त्री श्रयेत सेवेत अर्थैर्विविक्ता दृष्टिर्यस्याः सा गुणालयस्येत्यनेन गुणैर्हीनादिति यदुक्तं तदपास्तम् ४२ अतस्त्वामेवाह
मभजमित्याह तं त्वेति किंच प्रार्थयते स्यादिति अरणं शरणं सृतिभिर्दैवतिर्यगादिभिर्जन्मभिः पाठान्तरे त्वर्थवादबहुलकर्म
श्रवणैरित्यर्थः कथंभूतस्य तव यस्त्वं अनृतस्य संसारस्यापवर्गो नाशो यस्मात्सः भजंतमुपयाति आत्मसात्करोति तस्य तवाङ्घ्रि
रित्ति भीतस्य हि शरणमेवानुरूपं भजनयोग्यं अतस्त्वामहमभजमित्यर्थः ४३ ये चोक्ता राज्ञां बहवो गुणाः राजपुत्रीप्सिता भू

लक्ष्म्यालयं त्वऽविगणय्य गुणालयस्य मर्त्यासदोरुभयमर्थविविक्तदृष्टिः ४२ तं त्वाऽनुरूपम
भजं जगतामधीशमात्मानमत्र च परत्र च कामपूरम् स्यान्मे तवाङ्घ्रिररणं सृतिभिर्भ्रमन्त्या।
यो वै भजंतमुपयात्यनृतापवर्गः ४३ तस्याः स्युरच्युत नृपा भवतोपदिष्टाः स्त्रीणां गृहेषु खर।
गोश्वबिडालभृत्याः यत्कर्णमूलमरिकर्षण नोपयायाद्युष्मत्कथा मृडविरिंच्यसभासु गीता
४४ त्वक्श्मश्रुरोमनखकेशपिनद्धमंतर्मांसास्थिरक्तकृमिविट्कफपित्तवातम् जीवच्छवं
भजति कांतमतिर्विमूढा या ते पदाब्जमकरंदमजिघ्रती स्त्री ४५॥ ४५॥ ॐ॥ ॥

यैर्लोकपालविभूतिभिरित्यादिना तवैश्वर्यसशापं सांगुलिभंगं चाह द्वाभ्यां तस्याः स्युरिति खरा इव केवलं भारवाहाः
गावो बलीवर्दा इव नित्यं व्यापारक्लिष्टाः श्वान इवावमताः बिडाला इव कृपणाः हिंस्राश्च भृत्या इव किंकराः नृपास्तस्या दु
र्भगायाः पतयः स्युः यस्याः कर्णपथं त्वत्कथा न प्राप्नुयादिति ४४ तथाहि ते पदाब्जमकरंदमजिघ्रती सती या स्त्री विमूढा सा।
कांतोऽयमिति मतिर्यस्याः सा कांतमतिः जीवच्छवं भजति त्वगादिभिर्बहिः पिनद्धं छन्नं अंतर्मांसादिमयमिति ४५॥ ॐ॥

यदुक्तमुपासीनावयमित्यादिना तत्राह अस्त्विति यद्यपि त्वं निरपेक्षस्तथापि मम ते चरणानुरागोऽस्तु मयि च मय्यपि नातिरिक्ता अतिशयवती दृष्टिर्यस्य तस्य ते आत्मन् आत्मन्येव रतस्य तर्हि तव तेन को लाभः त्वच्चरणानुराग एव महान्लाभः किंच यर्हि अस्य विश्वस्योद्भवे उपात्तारजसः अतिमात्रा औत्कंठ्यं येन सः तथाभूतः सन्मां समीक्षसे उवार्थे हह हर्षेन तदेव नः परमाऽनुकंपा अस्यनुग्रह इति ४६ तदेवं तदुक्तं सर्वं प्रतिव्याख्याय प्रसन्नचित्ता मंत्रमुपदिशंत्याह द्वाभ्यां नैवेति अथाऽस्मनो नुरूप।

अस्त्वम्बुजाक्ष मम ते चरणानुराग आत्मन्रतस्य मयि चानतिरिक्तदृष्टेः यर्ह्यस्य वृद्धय उपात्त
रजोऽतिमात्रो मामीक्षसे तदु ह नः परमाऽनुकंपा ४६ नैवालीकमहं मन्ये वचस्ते मधुसूदन॥
अम्बाया इव हि प्रायः कन्यायाः स्याद्रतिः क्वचित् ४७ व्यूढायाश्चापि पुंश्चल्या मनोऽभ्येति।
नवं नवम् बुधोऽसतीं न विभृयात्तां बिभ्रदुभयच्युतः ४८ श्रीभगवानुवाच साध्व्येतच्छ्रोतु
कामैस्त्वं राजपुत्रि प्रलंभिता मयोदितं यदन्वात्थ सर्वं तत्सत्यमेव हि ४९ यान्यान्कामय
से कामान्मय्यकामाय भामिनि। संति ह्येकांतभक्तायास्तव कल्याणि नित्यदा॥५०॥ ६॥

मित्यादि तेवचः अलीकं मिथ्येति नैवमन्ये यतो लोके कन्याया एव क्वचिद्रतिर्भवति यथा काशिराजकन्यानां अंबा अंबिका अंबालिकानां तिसृणां मध्ये अंबायाः कन्याया एव शाल्वे रतिर्जाता तद्वत् समरतिस्तु त्वय्येव पर्य्यवस्यतीत्यभिप्रायः ४७ व्यूढायाः परिणीतायाः अपीति उभयस्मादिहपरलोकद्वयाच्युतो भ्रष्ट इति ४८ प्रलंभिता उपहासिता अन्वात्थ अन्वाख्याता एमः तवती ४९ मयि एकान्तभक्तायास्ते कामाः संत्येव अकामाय कामनिवृत्तये मोक्षपर्य्यवसायिन इत्यर्थः ५०॥ ५०॥ ॥ ४१

अनुवादेनवरान् दत्वाताभिनंदति उपलब्धमिति यद्यस्मान्मयिप्रवर्त्तमानाधीर्नापकर्षितानान्यविषयाजाता ५१ एकां
तभक्तिमभिनंद्यतामेववर्द्धीकर्त्तुंसकामान्भक्तान्निंदतियेमामितिदांपत्येदंपत्युपभोगसुखार्थम् ५२ मायामोहितत्वा
भेवोपपादयति मांप्राप्येति अपवर्गेणसहसंपदोयस्मिन् तंमांप्राप्यप्रसादयेकेवलंसंपदएवविषयान् वांछंतिननुमांत
त्पतिंतासांसंपदामपियोऽहमेवपतिस्तंतथायेविषयानिरयेपिअतिनिकृष्टयोनावपिस्युःतान् किंचतेषांपुंसांमात्रात्मक

उपलब्धंप्रतिप्रेमपातिव्रत्यंचतेऽनघे यद्वाक्यैश्चाल्यमानायानधीर्मय्यपकर्षिता ५१
येमांभजन्तिदांपत्येतपसाव्रतचर्य्यया कामात्मनोऽपवर्गेशंमोहितामममायया ५२ मां
प्राप्यमानिन्यपवर्गसंपदंवांछंतियेसंपदएवतत्पतिम् तेमंदभाग्यानिरयेऽपियेनृणां
मात्रात्मकत्वान्निरयःसुसङ्गमः ५३ दिष्ट्यागृहेश्वर्य्यसकृन्मयित्वयाकृतानुवृत्तिर्भवमो
चनीखलैः सुदुष्करासौसुतरांदुराशिषोह्यसुंभरायानिकृतिंजुषःस्त्रियाः ५४ नत्वादृशी
प्रणयिनीगृहिणीगृहेषुपश्यामिमानिनिययास्वविवाहकाले॥ ६ ॥ ५ त्वात् विषयात्मकत्वा

न्निरयःसुसङ्गमःशोभनसंगमएवस्यादतोमंदभाग्याएवतेइत्यर्थः ५३ तस्मात् हेगृहेश्वरि त्वयामयिभवमोचनीनिष्का
मानुवृत्तिःकृताएतद्दिष्ट्याभद्रंकथंभूताखलैःसुदुष्करादुराशिषोदुरभिप्रायायाः अतएवासुंभरायाःप्राणतर्पणपरायाः
निकृतिंजुषोवंचनपरायाःस्त्रियाःसुतरामसावनुवृत्तिर्दुष्करेति ५४ किंच संतिनिष्कामाःप्रेम्णैवमय्यनुवर्त्तमानाबह्व्यः
किंतुत्वयासदृशीकापिनपश्यामीतितस्याभक्तिंबहुमानेनाभिनंदति॥ ६ ॥ ६ ॥ ६ ॥ श्रीरामायनमः

भा०द० नत्वादृशीमितित्रिभिः उपश्रुताःसत्यःकथायस्यमे ५५ प्रोद्वाहपर्वणि अत्रानिरुद्धविवाहे अक्षगोष्ठ्यांद्यूतसभायांत।
उ० स्यभ्रातुर्वधं तस्मिन्कालेकालांतरेतदनुस्मरणतःपुनःपुनःसमुत्थंदुःखमस्माभिरयोगोवियोगस्तद्भीत्या असहःसो
५२ ढवत्यसि अनेनैवानिरुद्धविवाहानंतर्यमस्यज्ञातव्यं ५६ अपिच दूतइति आत्मलभनेमत्प्राप्त्यर्थंमयिचिरायतिश्वो।
भाविनिविवाहे अगंतव्यमिति कृतेसमयेकथंचिदत्वप्राप्नवतिसति एतद्विश्वंशून्यंमत्वा इदमनन्ययोग्यंअंगंजिहासे

प्राप्तान्नृपानवगणय्यरहोहरोमेप्रस्थापितोद्विजउपश्रुतसत्कथस्य ५५ भ्रातुर्विरूपकर।
णंयुधिनिर्जितस्यप्रोद्वाहपर्वणिचतद्वधमक्षगोष्ठ्याम् दुःखंसमुत्थमसहोऽस्मदयोगभी
त्यानैवाब्रवीःकिमपितेनवयंजितास्ते ५६ दूतस्त्वयात्मलभनेसुविविक्तमंत्रःप्रस्थापि।
तोमयिचिरायतिशून्यमेतत् मत्वाजिहासइदमंगमनन्ययोग्यंतिष्ठेततत्त्वयिवयंप्रतिनं
दयामः ५७ श्रीशुकउवाच एवंसौरतसंलापैर्भगवान्देवकीसुतः स्वरतोरमयारेमेनरलो।
कंविडंबयन् ५८ तथाऽन्यासामुपविभुर्गृहेषुगृहवानिव आस्थितोगृहमेधीयान्धर्मांल्लो
कगुरुर्हरिः ५९॥ ॥त्यक्तुमिच्छामित्यहस्यामीत्येवंदूतःप्रस्थापितःतथात्वत्कृतेत्वयायत्स्वंभुजाभ्यनलभेयभवत्
प्रसादंजत्यामसून्व्रतकृशान्शतजन्मभिःस्यादिति यद्वा अजिहासइतिच्छेदःत्यक्तुमैच्छइत्यर्थः तत्तवकर्मत्वय्येवति। एमः
ष्ठत् नतत्प्रतिकर्तुंशक्यमित्यर्थः किंतुकेवलंत्वांप्रतिनंदयामः हर्षयामइति ५७ सौरतसंलापैःसुरतनर्मगोष्ठीभिः ५८।५९ ५२

॥इतिश्रीदशमेटीकायांषष्टितमोऽध्यायः॥६०॥ एकषष्टितमेशौरेःपुत्रपौत्रादिसंततिः अनिरुद्धविवाहेचरुक्मिणोरामा-
तोवधः १ अष्टाधिकशतद्व्यष्टसहस्रस्त्रीसमुद्भवान् कोटिशःपुत्रपौत्रादीन्हरिर्दारैरयोजयत् २ तदेतदृक्त्रमाह एकैक
शइति कृष्णस्याबलाभार्य्याःसर्वायाआत्मनिसंपत्तयापितुःसकाशादनवमान् अन्यूनान् १ प्रेष्ठंन्यमंसत अच्युतस्य
प्रियतमंप्रत्येकंस्वंस्वंमेनिरे नतस्यतत्त्वमात्मारामत्वंविदंतिताः २ आत्मारामत्वंव्यनक्तिद्वयेनचार्वितिचार्वब्जकोश्व

॥इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कन्धेकृष्णरुक्मिणीसंवादेषष्टितमोऽध्यायः॥६०॥ श्री-
शुकउवाच॥ एकैकशस्ताःकृष्णस्यपुत्रान्दशदशाबलाः अजीजनन्ननवमान्पितुःसर्वात्म-
संपदा १ गृहादनपगंवीक्ष्यराजपुत्र्योऽच्युतंस्थितम् प्रेष्ठंन्यमंसतस्वंस्वंनतत्तत्त्वविदः॥
स्त्रियः २ चार्वब्जकोशवदनायतबाहुनेत्रसप्रेमहासरसवीक्षितवल्गुजल्पैः संमोहि-
ताभगवतोनमनोविजेतुंस्वैर्विभ्रमैःसमशकन्वनिताविभूम्नः ३ स्मायावलोकलवदर्शि-
तभावहारिभ्रूमंडलप्रहितसौरतमंत्रशौण्डैः॥

॥ वदनंच आयतानिबाहुनेत्राणिच सप्रेम्णाहासस्यरसे-
नवीक्षितानिचवल्गुजल्पाश्चभगवतःएतैःसंमोहिताःवनिताःस्वैःस्वैरनेकेर्विभ्रमैस्तस्यश्रीकृष्णस्यमनोविजेतुंह-
र्तुंनसमशकन् नशकन् नशक्ताबभूवुः विभूम्नःपरिपूर्णस्य ३ तासांविभ्रमान्वर्णयन्नेतद्द्विरणोति स्मायेति स्मायो-
गूढहसितंतद्युक्तःअवलोकलवःकटाक्षःतेनदर्शितःसूचितोभावोऽभिप्रायःतेनहारिमनोहरणशीलंयद्भ्रूमंडलंते-
नप्रहिताःप्रस्थापितायेसौरतामंत्राःतेषुशौण्डैःप्रगल्भैरनङ्गस्यबाणैःशरैरन्यैश्चकरणैःकामशास्त्रप्रसिद्धैःयस्येंद्रियं

मनोविमथितुंक्षोभयितुंषोडशसहस्रमपिपत्न्योनशेकुरिति ४ अनुरागेणहासोऽवलोकश्चनवसंगमेलालसमौ
त्सुक्यंचतेआद्यायस्यविभ्रमकदंबस्यतंभेजुःअनुरागहासावलोकनवसंगमलालसात् यंभेजुरितिवातस्यमनो॥

पत्न्यस्तुषोडशसहस्रमनंगबाणैर्यस्येन्द्रियंविमथितुंकरणैर्नशेकुः ४ इत्थंरमापतिम।
वाप्यपतिंस्त्रियस्ताब्रह्मादयोऽपिनविदुःपदवींयदीयाम् भेजुर्मुदाऽविरतमेधितयाऽनु।
रागहासावलोकनवसंगमलालसाद्यम् ५ प्रत्युद्गमासनवरार्हणपादशौचतांबूलवि।
श्रमणवीजनगंधमाल्यैः केशप्रसारशयनस्नपनोपहार्यैर्दासीशताअपिविभोर्विदधुः।
स्मदास्यम् ६ तासांयादशपुत्राणांकृष्णस्त्रीणांपुरोदिताः अष्टौमहिष्यस्तत्पुत्रान्प्रद्युम्नादी।
न्गृणामिते ७ चारुदेष्णःसुदेष्णश्चचारुदेहश्ववीर्यवान् सुचारुश्चारुगुप्तश्चभद्रचा।
रुस्तथाऽपरः ८ चारुचंद्रोविचारुश्चचारुश्चदशमोहरेः प्रद्युम्नप्रमुखाजातारुक्मिण्यां।
नावमाःपितुः ९ भानुःसुभानुःस्वर्भानुःप्रभानुर्भानुमांस्तथा चंद्रभानुर्बृहद्भानुरतिभानु।
स्तथाष्टमः १० श्रीभानुःप्रतिभानुश्चसत्यभामात्मजादश सांबःसुमित्रःपुरुजिच्छतजिच्चसह
॥स्रजित् ११

विजेतुंनशेकुरितिच ५ किंतुप्रत्युद्गमादिभिर्विभोस्तस्यदास्यंनित्यंविदधुरितिप्रौढभावेपिनवसंगमाद्य
भिधानम् अगतसारत्वेनौत्सुक्येनचतथाप्रतीतेः तेषामेवश्लोकानांप्रस्तावांतरेपुनःपुनरावृत्तिरितिसौन्दर्यात् ६ प्रासंगिक

मुक्त्वाप्रस्तुतमाह तासामिति दशदशपुत्रायासांतासांमध्येअ
ष्टौमहिष्यायाःप्रागुक्तास्तत्सुत्रानिति ७।८।९।१०।११॥ ६॥

१२ श्रीमानितिवसोः कुंतेर्वाविशेषणं १३ भद्रोनामएकलः एकः सोमकः अवरः कनीयान् एतेकालिंद्याः सुताइति १४
माद्याः लक्ष्मणायाः १५ क्षुधिश्चदृशमः एतेमित्रविंदात्मजाः १६ संग्रामजित्प्रमुखाः सत्यकांताः भद्रायाः सुताः शैव्या

विजयश्चित्रकेतुश्चवसुमान्द्रविणः क्रतुः जांबवत्याः सुताह्येतेसांबाद्याः पितृसंमताः १२
वीरश्चंद्रोऽश्वसेनश्चचित्रगुर्वेगवान्नृषः आमः शंकुर्वसुः श्रीमान्कुंतिर्नाग्नजितेः सुताः।
१३ श्रुतः कविर्वृषोवीरः सुबाहुर्भद्रएकलः शांतिर्दर्शः पूर्णमासः कालिंद्याः सोमकोऽवरः १४
प्रघोषोगात्रवान्सिंहोबलः प्रबलऊर्ध्वगः माद्र्याः पुत्रामहाशक्तिः सहओजोपराजितः १५
वृकोहर्षोऽनिलोगृध्रोवर्द्धनोन्नादएवच महाशः पावनोवन्हिर्मित्रविंदात्मजाः क्षुधिः १६ सं
ग्रामजिद्बृहत्सेनः शूरः प्रहरणोऽरिजित् जयः सुभद्रोभद्रायाः वामआयुश्चसत्यकः १७ दी
प्तिमांस्ताम्रतप्ताद्यारोहिण्यास्तनयाहरेः प्रद्युम्नाच्चानिरुद्धोऽभूद्रुक्मवत्यांमहाबलः १८
पुत्र्यान्तुरुक्मिणोराजन्नाम्नाभोजकटेपुरे एतेषांपुत्रपौत्राश्चबभूवुः कोटिशोनृप मातरः
कृष्णजातानांसहस्राणिचषोडश १९॥ १९॥ ५ नानापिसैवरोहिण्याः सुतानामुक्तिरन्यासामुपल
क्षणार्थम् १७।१८ एतेषामिति अन्येषामपिश्रीकृष्णपुत्राणांशतसंख्यस्त्रीषुपुत्राः पौत्राश्चकोटिशोबभूवुः तत्रहेतुले
नश्रीकृष्णपत्नीनांबाहुल्यमनुस्मारयतिमातरः कृष्णजातानामितिचशब्देनाधिकाश्चेत्युक्तम् १९॥ १९॥ ५॥

यः कृष्णं हंतुरं ध्रंप्रतीक्षते स कथं प्रादादिति वैवाहिकं विवाहनिमित्तं २० ननु रुक्मिणोऽभिप्रायं कथं जानीमइ इति चेदत्र।
आह अनागतमिति अतींद्रियमस्मदादींद्रियागोचरं विप्रकृष्टं दूरस्थं व्यवहितं कुड्याद्यंतरितं २१ तत्र उत्तरं स्वयंवरे रु।
कमवसाद्यत्तः सन् राज्ञो निर्जित्य जहारेति २२ यद्यपि श्रीकृष्णावमानितः तथापि वैरमनुस्मरन् अपि व्यतरत् प्रादात् अ

राजोवाच कथं रुक्म्यरिपुत्राय प्रादाद्दुहितरं युधि कृष्णेन परिभूतस्तं हंतुरंध्रं प्रतीक्षते ए
तदाख्याहि मे विद्वन्द्विषोर्वैवाहिकं मिथः २० अनागतमतीतं च वर्त्तमानमतींद्रियम् वि।
प्रकृष्टं व्यवहितं सम्यक्पश्यंति योगिनः २१ शुक उवाच वृतः स्वयंवरे साक्षादनंगोंगयुतस्त
मा राज्ञः समेतान्निर्जित्य जहारैकरथो युधि २२ यद्यप्यनुस्मरन्वैरं रुक्मी कृष्णावमानितः व्य
तरद्भागिनेयाय स्रुतां कुर्वन्स्वस्रुः प्रियम् २३ रुक्मिण्यास्तनयां राजन्कृतवर्मस्रुतो बली॥
उपयेमे विशालाक्षीं कन्यां चारुमती किल २४ दौहित्रायानिरुद्धाय पौत्रीं रुक्म्यददाद्धरेः रोचनां
बद्धवैरोपि स्वस्रुः प्रियचिकीर्षया जानन्न धर्मं तद्यौनं स्नेहपाशानुबंधनः २५ तस्मिन्नभ्युदये
राजन्रुक्मिणी रामकेशवौ पुरं भोजकटं जग्मुः सांबप्रद्युम्नकादयः २६॥ २६॥ ९॥

न्वमोदतेत्यर्थः २३ सर्वासामप्येकैका कन्या तत्सर्वविवाहोपलक्षणार्थं ज्येष्ठकन्याविवाहमाह रुक्मिण्या इति २४ यौनं
विवाहः तद्यौनमधर्मं जानन्निति द्विषदन्नं न भोक्तव्यं द्विषंतं नैव भोजयेत् इत्यादिलोकविरोधात् अस्वर्ग्यं लोकविद्विष्टं रामः
धर्ममप्याचरेन्न त्विति निषेधाच्चेत्यर्थः २५॥ २६॥ रामः॥ ४४

लोकनिरुद्धाचरण्यफलं वक्तुमाह तस्मिन्निति २७ अदीव्यत क्रीडितवान् २८।२९ निष्काणां लक्षं ग्लहं पणं कृतवान्

तस्मिन्निवृत्त उद्वाहे कालिंगप्रमुखा नृपाः दृप्तास्ते रुक्मिणं प्रोचुर्बलमक्षैर्विनिर्ज्जय २७॥
अनक्षज्ञो ह्ययं राजन्नपि तद्व्यसनं महत् इत्युक्तो बलमाहूय तेनाक्षै रुक्म्यदीव्यत २८॥
तं सहस्रमयुतं रामस्तत्राददे पणम् तं तु रुक्म्यजयत्तत्र कालिंगः प्राहसद्बलम् दंतान्संदर्श
यन्नुच्चैर्नामृष्यत्तद्धलायुधः २९ ततो लक्षं रुक्म्यगृह्णाद्ग्लहं तत्राजयद्बलः जितवानहमि
त्याह रुक्मी कैतवमाश्रितः ३० मन्युनाक्षुभितः श्रीमान्समुद्र इव पर्वणि जात्यारुणाक्षोऽति
रुषान्यर्बुदं ग्लहमाददे ३१ तं चापि जितवान्रामो धर्मेण छलमाश्रितः रुक्मी जितं मया
त्रेमे वदंतु प्राश्निका इति ३२ तदाऽब्रवीन्नभोवाणी बलेनैव जितो ग्लहः धर्मतो वचनेनैव रु
क्मी वदति वै मृषा ३३ तामनादृत्य वैदर्भो दुष्टराजन्यचोदितः संकर्षणं परिहसन्बभाषे का
लनोदितः ३४ नैवाक्षकोविदा यूयं गोपाला वनगोचराः अक्षैर्दीव्यंति राजानो बाणैश्च न भ
वादृशाः ३५ रुक्मिणैवमधिक्षिप्तो राजभिश्चोपहासितः क्रुद्धः परिघमुद्यम्य जघ्ने तं नृम्ण
संसदि ३६॥

कैतवं कपटं ३० न्यर्बुदं दशकोटीः ग्लहं क्षुभितो राम आददे ३१ छलमाश्रितो रुक्मी मयायितमित्या
ह ३२।३३।३४।३५ नृम्णसंसदि मंगलसभायाम् ॥३६॥ ३६ ॥ ९ ॥

६१

भा०द० ३७।३८।३९ सूर्ययानवोढयासिद्धाः अखिलार्था अभ्युदयशत्रुवधारयोयेषांते ४०॥ इतिश्रीभागवतेम० अनिरु०

उ० कलिंगराजंतरसागृहीत्वादशमेपदे दंतानपातयत्क्रुद्धोयोहसद्विवृतैर्द्विजैः ३७ अ।

५५ न्येतिर्भिन्नबाहूरुशिरसोरुधिरोक्षिताः राजानोदुद्रुवुर्भीताबलेनपरिघार्दिताः ३८ नि।

हतेरुक्मिणिश्यालेनाब्रवीत्साध्वसाधुवा रुक्मिणीबलयोराजन्स्नेहभंगभयाद्धरिः ३९

ततोऽनिरुद्धंसहसूर्ययावरंरथंसमारोप्यययुःकुशस्थलीम् रामादयोभोजकदाद्दशार्हाः

सिद्धाखिलार्थामधुसूदनाश्रयाः ४०॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेउत्तरार्द्धे।

अनिरुद्धविवाहेरुक्मि वधोनामएकषष्टितमोध्यायः॥६१॥राजोवाच बाणस्यतन।

यामूषामुपयेमेयदूत्तमः तत्रयुद्धमभूद्धोरंहरिशंकरयोर्महत् एतत्सर्वंमहायोगिन्समा

ख्यातुंत्वमर्हसि १ श्रीशुकउवाच बाणःपुत्रशतज्येष्ठोबलेरासीन्महात्मनः येनवामनरू।

पायहरयेऽदायिमेदिनी २ तस्यौरसःसुतोबाणःशिवभक्तिरतःसदा मान्योवदान्योधीमां

श्चसत्यसंधोदृढव्रतः ३ शोणिताख्येपुरेरम्येसराज्यमकरोत्पुरा तस्यशंभोःप्रसादेनकिंकरा

इवतेमराः सहस्रबाहुर्वाद्येनतांडवेऽतोषयन्मृडम् ४॥ ६१ हेरुक्मिवधोनामएकषष्टितमो॥६१॥ द्व्यु

कषष्टितमेप्रोक्तमनिरुद्धस्यरोधनम् कन्ययारममाणस्यबाणेनबहुबाहुना १ अनिरुद्धोद्वहेऽन्यस्मिन्बाणयादवसं

श्रीकृष्णः क्रीडांशिवाद्वाणबाहूनयाछिनत्पराभवः

पुराधिपं पुरपालकं ५।६। कामान्पूरयतीति कामपूरः स चासौ चमरांघ्रिपः कल्पतरुस्तं त्वां ७।८ हे आद्य निभृतैर्भी

भगवान्सर्वभूतेशः शरण्यो भक्तवत्सलः वरेण छंदयामास स तं वव्रे पुराधिपम् ५ स एक।
दाह गिरिशं पार्श्वस्थं वीर्यदुर्मदः किरीटेनार्कवर्णेन संस्पृशंस्तत्पदांबुजम् ६ नमस्ये त्वां महा
देव लोकानां गुरुमीश्वरम् पुंसामपूर्णकामानां कामपू[illegible]मरांघ्रिपम् ७ दोःसहस्रं त्वया दत्तं
परं भाराय मेऽभवत् त्रिलोक्यां प्रतियोद्धारं न लेभे त्वदृते समम् ८ कंडूत्या निभृतैर्दोर्भिर्युयुत्सु
र्दिग्गजानहम् आद्यायां चूर्णयन्नद्रीन्भीतास्तेपि प्रदुद्रुवुः ९ तच्छ्रुत्वा भगवान्क्रुद्धः केतु।
स्ते भज्यते यदा त्वद्दर्पघ्नं भवेन्मूढ संयुगं मत्समेन ते १० इत्युक्तः कुमतिर्हृष्टः स्वगृहं प्राविश
न्नृप प्रतीक्षन्गिरिशादेशं स्ववीर्यनशनं कुधीः ११ तस्योषा नाम दुहिता स्वप्ने प्राद्युम्निना र।
तिम् कन्याऽलभत कांतेन प्रागदृष्टश्रुतेन च १२ सा तत्र तमपश्यंती क्वासि कांतेति वादिनी॥
सखीनां मध्य उत्तस्थौ विह्वला व्रीडिता भृशम् १३ बाणस्य मंत्री कुंभांडश्चित्रलेखा च तत्सुता
सख्यपृच्छत्सखीमूषां कौतूहलसमन्विता १४ कं त्वं मृगयसे सुभ्रूः कीदृशस्ते मनोरथः ह
स्तग्राहं नतेऽद्यापि राजपुत्र्युपलक्षये १५॥

॥ ((रितैर्दोर्भिरद्रींश्चूर्णयन् अयाम गच्छम् ९।१० स्ववीर्यस्य न
शनं नाशनं केतुभंगं प्रतीक्षमाणः ११ श्रीमहेश्वरादिष्टं संग्रामस्य प्रसंगमाह तस्योषेति प्राद्युम्निना अनिरुद्धेन तत्रापि स्व

त्रे २२ तं कांतमपश्यंती साऽत्तस्योः २३ ततः किंवृत्तं नदाह
बाणस्येति २४ हस्तग्राहं भर्त्तारम् १५॥

१६।१७।१८ त्वया दृष्ट एषां मध्ये को वा भवेदिति देवादीन् यथावत्पठेऽलिखत् १९ प्रद्युम्नं लिखितं वीक्ष्य श्वशुरोय

ऊषोवाच दृष्टः कश्चिन्नरः स्वप्ने श्यामः कमललोचनः पीतवासा बृहद्बाहुर्योषितां हृदयं
गमः १६ तमहं मृगये कांतं पाययित्वाऽधरं मधु क्वापि यातः स्पृहयतीं क्षिप्त्वा मां वृजिनार्ण
वे १७ चित्रलेखोवाच व्यसनं तेऽपकर्षामि त्रिलोक्यां यदि भाव्यते तमानेष्ये नरं यस्ते मनो
हर्त्ता तमादिश १८ इत्युक्त्वा देवगंधर्वसिद्धचारणपन्नगान् दैत्यविद्याधरान्यक्षान्मनुजां
श्च यथाऽलिखत् १९ मनुजेषु च सा वृष्णीन् शूरमानकदुंदुभिम् व्यलिखद्रामकृष्णौ
च प्रद्युम्नं वीक्ष्य लज्जिता २० अनिरुद्धं विलिखितं वीक्ष्योषा वाङ्मुखी ह्रिया सोऽसावसा
विति प्राह स्मयमाना महीपते २१ चित्रलेखा तमाज्ञाय पौत्रं कृष्णस्य योगिनी ययौ विहा
यसा राजन् द्वारकां कृष्णपालिताम् २२ तत्र सुप्तं सुपर्यंके प्राद्युम्निं योगमास्थिता गृहीत्वा
शोणितपुरं सख्यै प्रियमदर्शयत् २३ सा च तं सुंदरवरं विलोक्य मुदितानना दुष्प्रेक्ष्ये स्वगृ
हे पुंभी रेमे प्राद्युम्निना समम् २४ परार्घ्यवासःस्रग्गंधधूपदीपासनादिभिः पानभोजन
भक्ष्यैश्च वाक्यैः शुश्रूषयाऽर्चितः २५॥ ९ ॥ ९ मिति लज्जिता २०।२१।२२ शोणितपुरं नीत्वा २३ पुं
भिर्दुःप्रेक्ष्ये प्रेक्षितुमशक्ये २४ स च परार्घ्यैरमूल्यैर्वासःस्रगादिभिः शुश्रूषणपूर्वकमर्चितः सन् २५॥ २५ ॥

तयाऽपहृतेंद्रियोऽहर्गणान् दिनसमूहान् नबुबुधे २६ आश्रीतां अतिहृष्टां दुरवच्छदैः वारयितुमशक्यैः २७ विचेष्टि तंविरुद्धाचरणम् २८ अनपायिभिः अपायः अपसर्पणं प्रमाणेवातद्रहितैः पाठांतरेदुष्टाप्रेष्यासखीयस्यास्तस्याः पुं

गूढः कन्यापुरे शश्वत्प्रवृद्धस्नेहयातया नाहर्गणान्सबुबुधेऽऊषयाऽपहृतेंद्रियः २६ तांत थायदुवीरेण भुज्यमानांहतव्रताम् हेतुभिर्लक्षयांचक्रुराप्रीतांदुरवच्छदैः २७ भटाआ वेदयांचक्रूराजंस्तेदुहितुर्वयम् विचेष्टितंलक्षयामः कन्यायाः कुलदूषणम् २८ अनपा यिभिरस्माभिर्गुप्तायाश्चगृहेप्रभो कन्यायादूषणंपुंभिर्दुष्प्रेक्षायानविद्महे २९ ततःप्रव्य थितोबाणोदुहितुःश्रुतदूषणः त्वरितःकन्यकाऽगारंप्राप्तोऽद्राक्षीद्यदूद्वहम् ३० कामात्म जंतंभुवनैकसुन्दरंश्यामंपिशंगाऽम्बरमंबुजेक्षणम् बृहद्भुजंकुंतलकुंडलत्विषास्मिता वलोकेनचमंडिताननम् ३१ दीव्यंतमक्षैःप्रिययाभिनृम्णयातदंगसंगस्तनकुंकुमस्रजम् बाह्वोर्दधानंमधुमल्लिकाश्रितांतस्याग्रआसीनमवेक्ष्यविस्मितः ३२ सतंप्रविष्टंवृतमाततता यिभिर्भटैरनेकैरवलोक्यमाधवः उद्यम्यमौर्वंपरिघंव्यवस्थितोयथांऽतकोदंडधरोजिघांस या ३३

भिर्दूषणंकुतोवेतिनजानीमइत्यर्थः २९।३० कामस्यात्मनोदेहाज्जातं ३१ अभिनृम्णयासर्वमंगलयातस्या अंगसंगेनस्तनंकुंकुमंयस्यांस्रजितांबाह्वोर्मध्येःवक्षसिदधानंमधुमल्लिकाःवसंतभवामल्लिकाःतदाश्रितांतस्याग्रइत्यर्थः

[illegible] ३२ [illegible] ॥३३॥

३४ शोकविषादाभ्यां विह्वला अवशा अश्रूणांकला बिंदवो ययोस्ते अक्षिणी यस्याः सा ३५ ॥ इति दशमे टीकायां द्विषष्टितमोऽध्या
यः ॥ ६२ ॥ त्रियुक्षष्टितमे चाथ बाणयादवसङ्गरे स्तुतिर्ज्वरेण रुद्रेण बाणबाहुभिदो हरेः १ ॥ १ ॥ कर्मच युद्धादिकं रामकृष्णा

जिघ्रिस्सयातान्परितः प्रसर्पितः शुनो यथा सूकरयूथपोऽहनत् तेहन्यमाना भवनाद्विनिर्गता
निर्भिन्नमूर्द्धोरुभुजाः प्रदुद्रुवुः ३४ तन्नागपाशैर्बलिनंदनो बली घ्नंतं स्वसैन्यं कुपितो बबंध ह
ऊषाभृशं शोकविषादविह्वला बद्धं निशम्याश्रुकुलाक्ष्यरोदिषीत् ३५ ॥ इति श्रीभागवते
महापुराणे दशमस्कंधे अनिरुद्धबंधोनाम द्विषष्टितमोऽध्यायः ६२ ॥ श्रीशुक उवाच अप
श्यतांचानिरुद्धं तद्बंधूनांच भारत चत्वारो वार्षिका मासा व्यतीयुरनुशोचताम् १ नारदात्त
दुपाकर्ण्य वार्त्तां बद्धस्य कर्मच प्रययुः शोणितपुरं वृष्णयः कृष्णदेवताः २ प्रद्युम्नो युयुधा
नश्च गदः शांबोथ सारणः नंदोपनंदभद्राद्या रामकृष्णानुवर्त्तिनः ३ अक्षौहिणीभिर्द्वाद
शभिः समेताः सर्वतो दिशम् रुरुधुर्बाणनगरं समंतात्सात्वतर्षभाः ४ भज्यमानपुरोद्यान
प्राकाराट्टालगोपुरम् प्रेक्षमाणो रुषाविष्टस्तुल्यसैन्योऽभिनिर्ययौ ५ बाणार्थे भगवान्रुद्रः
सस्रुतैः प्रमथैर्युतः ॥ ५ ॥ नुवर्त्तिन इति ते पुरतो निर्गता वित्यर्थः ३ सर्वतो दिशं इत्यस्योत्तरेणान्वयः ४ भज्यमाना राम:
निपुरोद्यानादीनि द्वन्द्वैकवद्भावः अट्टालाः प्राकारादुपरितनान्युन्नतस्थानानि अभिनिर्ययौ बाणः ५ स्रुतः स्कंदः तत्सहितैः ४७

प्रमथैर्गणैः रामकृष्णाभ्यांयुयुधे ६।७।८।९।१०।११।१२ प्रत्यस्त्राण्येवाह ब्रह्मास्त्रस्येति नैजंनारायणास्त्रम्

आरुह्यनंदिवृषभंयुयुधेरामकृष्णयोः ६ आसीत्सुतुमुलंयुद्धमद्भुतंलोमहर्षणम् कृष्ण
शंकरयोराजन्प्रद्युम्नगुहयोरपि ७ कुंभांडकूपकर्णाभ्यांबलेनसहसंयुगः सांबस्यबाण
पुत्रेणबाणेनसहसात्यकेः ८ ब्रह्मादयःसुराधीशाःमुनयःसिद्धचारणाः गंधर्वाप्सरसोय
क्षाविमानैर्द्रष्टुमागमन् ९ शंकरानुचरान्शौरिर्भूतप्रमथगुह्यकान् डाकिनीर्यातुधा-
नांश्चवेतालान्सविनायकान् १० प्रेतमातृपिशाचांश्चकूष्माण्डान्ब्रह्मराक्षसान् द्राव-
यामासतीक्ष्णाग्रैःशरैःशार्ङ्गधनुश्च्युतैः ११ पृथग्विधानिप्रायुंक्तपिनाक्यस्त्राणिशार्ङ्गि-
णे प्रत्यस्त्रैःशमयामासशार्ङ्गपाणिरविस्मितः १२ ब्रह्मास्त्रस्यचब्रह्मास्त्रंवायव्यस्यचपा
र्वतम् आग्नेयस्यचपार्जन्यंनैजंपाशुपतस्यच १३ मोहयित्वातुगिरिशंजृंभणास्त्रेण-
जृंभितम् बाणस्यपृतनांशौरिर्जघानासिगदेषुभिः १४ स्कन्दःप्रद्युम्नबाणौघैरर्द्यमानः
समंततः असृग्विमुञ्चन्गात्रेभ्यःशिखिनाऽपाक्रमद्रणात् १५ कुंभांडःकूपकर्णश्चनि
पेतुर्मुसलार्दितौ दुद्रुवुस्तदनीकानिहतनाथानिसर्वतः १६॥ १६ ॥ श्रीरामयनमः

॥१३॥ १४ ॥शिखिनामयूरेणवाहनेन १५ तयोरनीकानिहतोनाथोयेषान्तानि १६ ॥ १६ ॥ श्रीकालिकादेव्यैनमः

॥१७॥१८॥१९॥२० अनिरीक्षमाणस्तिर्यङ्मुखोबभूवेति २१ ज्वरस्तुयोद्धुमभ्यधावदिति २२ श्रीनारायणःशीतज्वरमसृजत् माहेश्वरःसमाक्रन्दन्नयुयुधे २३।२४ आत्मानंपरमंशक्तिमंतंमन्यमानःश्रीकृष्णतापयितुंप्रवृत्तःस्वयमेवतप्तः।

विशीर्य्यमाणंस्वबलंदृष्ट्वाबाणोत्यमर्षणः कृष्णमभ्यद्रवत्संख्येरथीहित्वैवसात्यकिम् १७।
धनूंष्याकृष्ययुगपत्बाणःपञ्चशतानिवै एकैकस्मिन्शिरौद्वौद्वौसंदधेरणदुर्मदः १८
तानिचिच्छेदभगवान्धनूंषियुगपद्धरिः सारथिंरथमश्वांश्चहत्वाशंखमपूरयत् १९॥
तन्माताकोटरानामनग्नामुक्तशिरोरुहा पुरोऽवतस्थेकृष्णस्यपुत्रप्राणरिरक्षया २० त
तस्तिर्य्यङ्मुखोनग्नामनिरीक्षन्गदाग्रजः बाणश्चतावद्विरथश्छिन्नधन्वाऽविशत्पुरम्॥
विद्राविते भूतगणेज्वरस्तुत्रिशिरास्त्रिपात् अभ्यधावतदाशार्हंदहन्निवदिशोदश २२॥
अथनारायणोदेवस्तंदृष्ट्वाव्यसृजज्ज्वरम् माहेश्वरोवैष्णवश्चयुयुधातेज्वरावुभौ २३ मा
हेश्वरःसमाक्रन्दन्वैष्णवेनबलार्दितः अलब्ध्वाभयमन्यत्रभीतोमाहेश्वरोज्वरः शरणा
र्थीहृषीकेशंतुष्टावप्रयतांजलिः २४ ज्वरउवाच नमामित्वाऽनंतशक्तिंपरेशंसर्वात्मानंके
वलंज्ञप्तिमात्रम्॥ ९॥ १९ सन्तंपरमेश्वरंज्ञात्वास्तुवन्नमस्करोति नमामीति त्वांअनंतशक्तिं
नमामि कुतःपरेषांब्रह्मादीनामीशम् तत्रहेतुः सर्वात्मानंसर्वस्यात्मानंचेतयितारम् तत्कुतःकेवलंशुद्धंज्ञप्तिमात्रंचैतन्य

तदेवंसर्वचेतयितृत्वेनपरमेश्वरत्वमुक्तम् किंच विश्वस्यस्थ्यादिहेतुत्वादपीत्याह विश्वोत्पत्तीति नन्वेवंभूतंब्रह्मप्रसि
द्धंनाहमितितत्राह यत्तद्ब्रह्मेति यद्ब्रह्मतदेवत्वमित्यर्थः किंतद्ब्रह्मेतिअतआह ब्रह्मलिंगंब्रह्मणावेदेनलिंग्यतेबोध्य
तइति तत्कुतः प्रशांतंसर्वक्रियारहितत्वान्नसाक्षाद्वाच्यमितिभावः २५ किंचयावत्सविशेषंवस्तुतत्रवयंप्रभवामः त्वयि
तुसर्वविशेषातीतेनकस्यापिप्रभुत्वंकिंतुत्वमेवसर्वस्यप्रभुरितिज्ञप्तिमात्रत्वंविवृण्वन् स्तौति कालइति कालःक्षोभक
कर्मनिमित्तम् तदेवफलाभिमुखमभिव्यक्तंदैवं स्वभावस्तत्संस्कारः जीवस्तद्वान् द्रव्यंभूतसूक्ष्माणि क्षेत्रंशरीरम् प्रा
णःसूत्रम् आत्माअहंकारः विकारएकादशेंद्रियाणिमहाभूतानिचेतिषोडशकः तत्संघातोलिंगदेहः एतस्यचबीजरोहव

विश्वोत्पत्तिस्थानसंरोधहेतुंयत्तद्ब्रह्मब्रह्मलिंगंप्रशांतम् २५ कालोदैवंकर्मजीवःस्वभा
वोद्रव्यंक्षेत्रंप्राणआत्माविकारः तत्संघातोबीजरोहप्रवाहस्त्वन्मायैषातन्निषेधंप्रपद्ये
२६ नानाभावैर्लीलयैवोपपन्नैर्देवान्साधून्लोकसेतून्बिभर्षि हंस्युन्मार्गान्हिंसयावर्त्तमाना
न्जन्मैतत्तेभारहारायभूमेः २७॥

त्प्रवाहः रोहोऽंकुरः देहाद्बीजरूपम् कर्मततोंकुररूपोदेहः ततःपुनरेव
मितिप्रवाहः एषात्वन्मायातस्यानिषेधः अपोहोयस्मिन् तत्तंनिषेधावधिभूतंप्रपद्येभजइति २६ ननुदेवकीतनयस्य
मेकथमेवंभूतत्वंतत्राह नानाभावैरिति सर्वोपाधिविनिर्मुक्तएवत्वंयथालीलयास्वीकृतैर्मत्स्याद्यवतारैः देवान्बिभर्षि
पालयसितदर्थंलोकसेतून् वर्णाश्रमधर्मान् तदर्थंतदनुष्ठातॄन्साधून्तद्द्रोहत्वेनउन्मार्गान् दैत्यादीन् हंसि संहरसि
एवमेतदपितवजन्मभूमेर्भारहरणायलीलावतारोऽयंनकस्यापित्वंतनयइत्यर्थः॥ २७ ॥ २७ ॥ २ ॥ ॥

६३

भा०द० अतोऽज्ञानतस्त्वदभिभवे प्रवृत्तं मां तप्तं रक्षेत्याशयेनाह तप्तोहमिति ते तेजसा त्वत्सृष्टेन ज्वरेण शान्तोग्रेण शीतज्वरेण

उ० परसंतापकस्य युक्त एव ताप इति चेदत आह तावदिति सेवायां प्रवृत्तानामनुचितइतिभावः २८ हे त्रिशिरः व्येतु अप

५९ यातु मदाज्ञापालकः सन्सुखं विचर कोऽसौ वाङ्ज्ञानामाह य इति नौ आवयोः इमं संवादं यः स्मरेत्तस्य त्वत् त्वत्तः न भयं भ

तप्तोऽहं ते तेजसा दुःसहेन शांतोग्रेणात्युल्बणेन ज्वरेण तावत्तापो देहिनां तेंघ्रिमूलं नो
सेवेरन्यावदाशानुबद्धाः २८ श्रीभगवानुवाच त्रिशिरस्ते प्रसन्नोहं व्येतु ते मज्ज्वराद्भय
म् यो नौ स्मरति संवादं तस्य त्वन्न भवेद्भयम् २९ इत्युक्तोऽच्युतमानम्य गतो माहेश्वरो ज्व
रः बाणस्तु रथमारूढः प्रागाद्योत्स्यन्जनार्दनम् ३० ततो बाहुसहस्रेण नानायुधधरोऽसुरः
मुमोच परमक्रुद्धो बाणांश्चक्रायुधे नृप ३१ तस्याऽस्यतोऽस्त्राण्यसकृच्चक्रेण क्षुरनेमिना ।।
चिच्छेद भगवान्बाहूञ्छाखा इव वनस्पतेः ३२ बाहुषुच्छिद्यमानेषु बाणस्य भगवान्भवः
भक्तानुकंप्युपव्रज्य चक्रायुधमभाषत ३३ श्रीरुद्र उवाच त्वं हि ब्रह्म परं ज्योतिर्गूढं ब्रह्म
णि वाङ्मये यं पश्यन्त्यमलात्मान आकाशमिव केवलम् ।। ३४ ।। चेत्त्वया भयं नोत्पादनीयमित्य

र्थः २९।३०।३१।३२।३३ भक्तरक्षणार्थं श्रीरुद्रो भगवंतं स्तौति त्वं हीति अयमर्थः त्वां अज्ञात्वा अयं युध्यत इति न चिंत्यं
तत्त्वं वाङ्मये ब्रह्मण्यपि गूढं ब्रह्म अभिधाऽविषयत्वात् कुतः परं ज्योतिः ज्योतिषामपि प्रकाशकत्वात् अविषय इत्यर्थः क
थं तर्हि प्रतीतिरत आह यमिति अमलात्मनां स्वतः प्रकाश इत्यर्थः ३४ ।। १ ।।

आस्तांतावन्निर्गुणस्यतवज्ञानंलीलयाधिष्ठितस्त्वयायोविराड्विग्रहःसोपिनज्ञायतेउदुंबरफलांतर्वर्त्तिमशकै
रिवोदुंबरफलमित्याशयेनविराड्रूपेणस्तौतिद्वाभ्यांनाभिरितियस्यनभआदयोनाभ्याद्यवयवाःसभवान्लोक
कल्पःपुरुषइत्युत्तरेणान्वयःनभोयस्यनाभिःअग्निर्मुखंअंबुरेतःद्यौःशीर्षंआशादिशःश्रुतिःश्रवणेंद्रियंउर्वीअंघ्रि
श्चंद्रोमनःअर्कोदृक्अहंश्रीशिवआत्माअहंकारःसमुद्रोजठरंइंद्रःभुजाबाहुःइंद्रादयोलोकपालाबाहवइत्यर्थः३५
ओषधयोरोमाणियच्छब्दावृत्तिःस्पष्टार्थाअंबुवाहाःकेशाःविरिंच्योधिषणाबुद्धिःप्रजापतिर्विसर्गोमेढ्रंधर्मोहृदयंलो

नाभिर्नभोऽग्निर्मुखमंबुरेतोद्यौःशीर्षमाशाःश्रुतिरंघ्रिरुर्वी चंद्रोमनोयस्यदृगर्कआत्मा
अहंसमुद्रोजठरंभुजेंद्रः ३५ रोमाणियस्यौषधयोऽबुवाहाःकेशाविरिंच्योधिषणाविसर्
गःप्रजापतिर्हृदयंयस्यधर्मःसवैभवान्पुरुषोलोककल्पः ३६ तवावतारोऽयमकुंठधाम
न्धर्मस्यगुप्त्यैजगतोभवाय वयंचसर्वेभवताऽनुभाविताविभावयामोभुवनानिसप्त ३७
त्वमेकआद्यःपुरुषोऽद्वितीयस्तुर्यःस्वदृग्धेतुरहेतुरीशः॥ ५कैःकल्पतेअवकल्पतइतिलोककल्प
३६ ननुतत्त्वतःप्रादेशिकशरीरस्यकथंनभोनाभित्वादीत्यतआह तवेतिहेअकुंठधामन्अप्रच्युतस्वरूपभवायाभ्युद
याय्नकेवलमेतावत्किंतुअस्मदनुग्रहार्थमपीत्याह वयंचेतिसर्वेलोकपालास्त्वयापालिताःसप्तापिभुवनानिपालयाम
इति ३७ ननुयदिविभावयितारोयूयंविभाव्यानिचभुवनानिसंतितर्हिकथमुक्तंत्वंहिब्रह्मेति नहिब्रह्मत्वेममसजातीयवि
जातीयभेदःसंभवतीत्यतआह त्वमिति एकःसजातीयभेदरहितःकुतःआद्यःपुरुषःपुरुषाणांअवस्थात्रयवतामाद्यःप्रकृति
भूतः।

६३

भा०द० पुरुषः कुतः स्तुरीयः शुद्ध इत्यर्थः तदपि कुतः स्वदृक् स्वप्रकाशज्ञानरूपः शुद्धादेवह्युपाधियोगाज्जीवाजायंते यथाग्नेः क्षु

उ० द्रा विष्णुलिंगा व्युच्चरंत्येवमेवास्मादात्मनः सर्व एवात्मानो व्युच्चरंतीति श्रुतेः अतः सजातीयरहितः किंचाद्वितीयः विजा

५० तीयरहितोपि कुतः हेतुः सर्वस्य तथा स्वयं हेतुरहितश्चेति कथं तर्हि प्रतिशरीरं जीवभेदः प्रतीयते अत आह प्रतीयसइ

ति सर्वगुणप्रसिद्ध्यै सर्वविषयप्रकाशनाय ३८ तर्हि किं अहमेवं संसारीत्युच्यते नहि नहीति सदृष्टांतमाह यथैवेति हे भू

मन् स्वया च्छायया मेघलक्षणया परदृष्ट्या पिहितः छादितोऽपि सूर्यः छायां मेघं च रूपाणि च मेघांतरितान् घटादीनपि सं

प्रतीयसेऽथापि यथा विकारं स्वमायया सर्वगुणप्रसिद्ध्यै ३८ यथैव सूर्यः पिहितः स्वच्छा।

यया छायां च रूपाणि च संचकास्ति एवं गुणेनापिहितो गुणांस्त्वमात्मप्रदीपो गुणिनश्च।

भूमन् ३९ यन्मायामोहितधियः पुत्रदारगृहादिषु उन्मज्जंति निमज्जंति प्रसक्ता वृजिना

र्णवे ४० देवदत्तमिमं लब्ध्वा नृलोकमजितेंद्रियः यो नाद्रियेत त्वत्पादौ स शोच्यो ह्यात्मवं

चकः ४१

चकास्ति प्रकाशयति एवं गुणेनाहंकारेण स्वकार्येण जीवकावरकेण तद्दृष्ट्या पिहितोऽपि गुणान् स

ह तादीनुपाधीन् गुणिनश्च उपहितान् जीवानपि चकास्ति आत्मप्रदीपः स्वप्रकाशः अतः सर्वसाक्षिणस्तव न संसार इ

त्यर्थः ३९ किंच मायाश्रयस्यान्यान्मो हयतस्तव कुतः संसृतिरित्याशयेनाह यन्मायेति पुत्रादिषु प्रसक्ताः वृजिनार्णवे दुः एमः

खसागरे उन्मज्जंति देवादियोनिषु निमज्जंति स्थावरादिषु तदुक्तं वायवीये विपर्ययश्च भवति ब्रह्मत्वस्थावरत्वयोरि ५०

ति ४० एवं जीवेश्वरव्यवस्थां निरूप्येदानीं अभजंतं निंदति द्वाभ्यां देवेति देवेन त्वया कर्माध्यक्षेण दत्तं नृदेहमिमं लब्ध्वाऽपी ति ४१

शोच्यत्वे हेतुः यस्त्वामिति विपर्ययाः विपरीताः अनात्मप्रियाऽनीश्वराये इंद्रियार्थाः पुत्रादयस्तदर्थम् ४२ अहमन्येच
शुद्धमनसस्त्वामेव भक्ताइत्याह अहमिति ४३ भगवतो भजनीयत्वे हेतून् वदन्तद्भक्तिं प्रार्थयते तत्वेतिसमत्वे हेतुः प्र
शांतमिति स्फुसेव्यत्वमाह सुहृदात्मदैवं सुहृद्बुद्धिप्रवर्त्तकत्वात् आत्माचसर्वात्मकत्वात् एवंभूतं दैवमीश्वरं त्वानचा

यस्त्वां विसृजते मर्त्य आत्मानं प्रियमीश्वरम् विपर्ययेंद्रियार्थार्थं विषमत्यमृतं त्यजन्॥
अहं ब्रह्माऽथ विबुधा मुनयश्चामलाशयः सर्वात्मनाप्रपन्नास्त्वामात्मानं प्रेष्ठमीश्वरम्॥
४३ तं त्वा जगत्स्थित्युदयांतहेतुं समं प्रशांतं सुहृदात्मदैवम् अनन्यमेकं जगदात्मकेतं
भवापवर्गाय भजाम देवम् ४४ अयं ममेष्टो दयितोऽनुवर्ती मयाऽभयं दत्तमनुष्यदेव संपाद्य
तां तद्भवतः प्रसादो यथा हि ते दैत्यपतो प्रसादः ४५ श्रीभगवानुवाच यदात्थ भगवंस्त्वं नः।
करवाम प्रियं तव भवतो यद्व्यवसितं तन्मे साध्वनुमोदितम् ४६ अवध्योऽयं ममाप्येष वैरो।
चनसुतोऽसुरः प्रल्हादाय वरो दत्तो न वध्यो मे तवान्वयः ४७ दर्पोपशमनायास्य प्रवृक्णा वा
हवो मया स्हृदितं च बलं भूरि यच्च भारायितं भुवः ४८॥ न्योभजनीयोऽस्तीत्याह अनन्यं एकं समानासमा
नजातीयरहितं ततः कुतः जगतामात्मनां च केतं अधिष्ठानम् ४४ स्वयं भक्तिमाशास्यस्वभक्तस्याभीष्टमाशास्ते अयमि
ति दैत्यपतौ प्रल्हादे ४५ वैरोचनिर्वलिमेद्भक्तस्तत्सुतत्वाद्वध्यस्तावत् किंच प्रल्हादायेति अन्वयो वंशः ४७ तर्हि किमित्ये

अनुगृण्हाति चत्वारइति ४९ सहबध्वाऊषया ५० रुद्रानुमोदितइति नरभिप्रेतस्यैववाणभुजभंगस्यकृतत्वात् ५१
पौरादिभिरभ्युद्यतः अभिमुखंआगत्यसत्कृतः ५२।५३॥ इतिदशमेटीकायांत्रिषष्टितमः ६३॥ चतुःषष्टितमेकृष्णो

चत्वारोस्यभुजाः शिष्टाभविष्यंत्यजरामराः पार्षदमुख्योभवतोनकुतश्चिद्भयोऽसुरः ४९।
इतिलब्ध्वाभयंकृष्णंप्रणम्यशिरसाऽसुरः प्राद्युम्निंरथमारोप्यसबध्वासमुपानयत् ५०
अक्षौहिण्यापरिवृतंसुवासःसमलंकृतम् सपत्नीकंपुरस्कृत्ययौरुद्रानुमोदितः ५१स्व
सराजधानींसमलंकृतांध्वजैःसतोरणैरुक्षितमार्गचत्वराम् विवेशशंखानकदुंदुभिस्वनै
रभ्युद्यतःपौरसुहृद्द्विजातिभिः ५२यएवंकृष्णविजयंशंकरेणचसंयुगम् संस्मरेत्प्रातरु
त्थायनतस्यस्यात्पराजयः ५३॥ इतिश्रीभागवतेम०द०अनिरुद्धानयनंनामत्रिषष्टितमो०
६३॥ श्रीभगवानुवाच एकदोपवनंराजन्जग्मुर्यदुकुमारकाः विहर्तुंसांबप्रद्युम्नचारुभा
नुगदादयः १ क्रीडित्वासुचिरंतत्रविचिन्वंतःपिपासिताः जलंनिरुदकेकूपेददृशुःस
त्वमद्भुतम् २ कृकलासंगिरिनिभंवीक्ष्यविस्मितमानसाः तस्यचोद्धरणेयत्नंचक्रुस्तेकृपयाऽ

नृगंशापाद्मोचयत् ब्रह्मस्वहारिदोषोक्त्याराज्ञोदत्तानशिक्षयत् १ विभूतिभाग्यभोगादिमदोन्नद्धम १ न्विताः २
नोरथान् अन्वशासद्यदून्कृष्णोनृगोद्धारप्रसंगतः २।१ पिपासितास्तृषिताःजलंविचिन्वंतःसत्वंजीवं २ तंचकृक

चर्मजैः चर्ममयैः पाशैः तांतवैस्तंतुमयैश्च ४।५ संतप्तं यच्चामीकरं स्वर्णं तद्वद्वर्णो यस्य सः अद्भुता अलंकारांबरस्र
जो यस्य सः स्वर्गी देवो बभूवेति ६।७ यत् यद्दिक्षमं योग्यम् ८।९ यदितेकर्णमस्पृशमिति असंदेहे संदेहवचनं यदिवे

चर्मजैस्तांतवैः पाशैर्बध्वा पतितमर्भकाः नाशक्नुवन्समुद्धर्त्तुं कृष्णायाचख्युरुत्सुकाः ४
तत्रागत्यारविंदाक्षो भगवान्विश्वभावनः वीक्ष्योज्जहार वामेन तं करेण स लीलया ५ स
उत्तमश्लोककराभिमृष्टो विहाय सद्यः कृकलासरूपम् संतप्तचामीकरचारुवर्णः स्व
र्ग्यद्भुतालंकरणांबरस्रक् ६ पप्रच्छ विद्वानपि तन्निदानं जनेषु विख्यापयितुं मुकुंदः कस्त्वं
महाभाग वरेण्यरूपो देवोत्तमं त्वां गणयामि नूनम् ७ दशामिमां वा कतमेन कर्मणा संप्रापि
तोऽस्यतदर्हः सुभद्र आत्मानमाख्याहि विवित्सतां नो यन्मन्यसे नः क्षममत्र वक्तुम् ८ श्री
शुक उवाच इति स्म राजा संपृष्टः कृष्णेनानंतमूर्त्तिना माधवं प्रणिपत्याह किरीटेनार्कव
र्चसा ९ नृग उवाच नृगो नाम नरेंद्रोऽहमिक्ष्वाकुतनयः प्रभो दानिष्वाख्यायमानेषु यदिते
कर्णमस्पृशम् १० किन्नु तेविदितं नाथ सर्वभूतात्मसाक्षिणः कालेनाव्याहतदृशो वक्ष्येऽथा
पितवाज्ञया ११॥ दाः प्रमाणं स्युरितिवत् कर्णपथं नूनं प्राप्तः स्यामित्यर्थः १० किंच किन्विति सर्वेषां भूता
नामात्मनी बुद्धेः साक्षिणस्ते अविदितं किंतु न किंचित् ॥ ११ ॥ ११ ॥ ६ ॥ श्रीमत्सीतारामचंद्राय नमो नमः

६४

भा०द० १२।१३ ऋतव्रतेभ्यः अदंभाचारेभ्यः तपसा श्रुताः प्रख्यातास्ते ब्रह्मणि वदान्या अत्युदाराः अध्यायनशीलाश्च ते
उ० संतश्च तेभ्यः १४ पूर्त्तं वापीकूपादि चरितं कृतं १५ एवं वर्त्तमानस्य मम संकटं किं चिरात्पन्नं शृण्वित्याह कस्यचिदिति
५२

यावंत्यः शिकता भूमेर्यावंत्यो दिवि तारकाः यावंत्यो वर्षधाराश्च तावतीरददं स्म गाः १२ पय
स्विनीस्तरुणीः शीलरूपगुणोपपन्नाः कपिला हेमशृंगीः न्यायार्ज्जिता रूप्यखुराः सवत्
सा दुकूलमालाभरणा ददावहम् १३ स्वलंकृतेभ्यो गुणशीलवद्भ्यः सीदत्कुटुंबेभ्य ऋत-
व्रतेभ्यः तपःश्रुतब्रह्मवदान्यसद्भ्यः प्रादां युवभ्यो द्विजपुंगवेभ्यः १४ गोभूहिरण्यायतनाश्व
हस्तिनः कन्याः सदासीस्तिलरूप्यशय्याः वासांसि रत्नानि परिच्छदान्रथानिष्टं च यज्ञैश्च-
रितं च पूर्त्तम् १५ कस्यचिद्द्विजमुख्यस्य भ्रष्टा गौर्मम गोधने संपृक्ताऽविदुषा सा च मया दत्ता
द्विजातये १६ तां नीयमानां तत्स्वामी दृष्ट्वोवाच ममेति तम् ममेति प्रतिग्राह्याह नृगो मे दत्त
वानिति १७ विप्रौ विवदमानौ मामूचतुः स्वार्थसाधकौ भवान्दाताऽपहर्त्तेति तच्छ्रुत्वा मेऽभ
वद्भ्रमः १८ अनुनीतावुभौ विप्रौ धर्मकृच्छ्रगतेन वै गवां लक्षं प्रकृष्टानां दास्याम्येषा प्रदीय-

द्विजमुख्यस्य प्रतिग्रहनिवृत्तस्य संपृक्ता मिलिता अविदुषा ब्राह्मणस्येयमित्यजानता १६।१७ प्रतिग्राहि ॥ताम् १९
णोऽकं दात्तेति स्वामिनोक्तं अपहर्त्तेति अभवद्भ्रमः व्याकुलो भवमित्यर्थः १८ नदाड भावपि प्रत्येकमनुनीतौ प्रार्थितौ कथं

२० अपरः प्रतिग्राही इदं गृहोयत्स्वंत्वयोक्तं अन्यदपि गवामयुतं यदि तदपि इमां विहाय नेच्छामि इत्युक्त्वा गां सत्वा
यया वित्यर्थः २१ एकस्मिन्नंतरइति इतः पूर्वं पापाभावान्नेतुमसमर्थ इतिभावः २२ उताहोइस्येकंपदं अथवा पूर्वं शुभमिति
नांतमिति यमस्य स्वस्यवावाक्यं पश्यये पश्यामि २३ हे देवयमपूर्वमशुभं भुंजइति मयोक्ते सयमः पतेतिप्राह २४।२५ दुर्घटे

भवंतावनुगृण्हीतां किंकरस्याविजानतः समुद्धरतमांकृच्छ्रात्यंतंतंनिरयेऽशुचौ २० नाहं
प्रतीच्छेवैराजन्नित्युक्त्वास्वाम्यपाक्रमत् नान्यद्गवामप्ययुतमिच्छामीत्यपरोययौ २१ ए
तस्मिन्नंतरेयाम्येर्दूतैर्नीतोयमक्षयम् यमेनपृष्टस्तत्राहंदेवदेवजगत्पते २२ पूर्वंत्वमशु
भंभुंक्षेउताहोनृपतेशुभम् नांतंदानस्यधर्मस्यपश्येलोकस्यभास्वतः २३ पूर्वंदेवाशुभंभुं
जइतिप्राहपतेतिसः तावदद्राक्षमात्मानंकृकलासंपतन्प्रभो २४ ब्रह्मण्यस्यवदान्य
स्यतवदासस्यकेशव स्मृतिर्नाद्यापिविध्वस्ताभवत्संदर्शनार्थिनः २५ सत्वंकथंममवि
भोऽक्षिपथःपरात्मायोगेश्वरैःश्रुतिदृशाऽमलहृद्विभाव्यः साक्षादधोक्षजउरुव्यसनांध
बुद्धेःस्यान्मेऽनुदृश्यइहयस्यभवापवर्गः २६॥ नश्रीकृष्णदर्शनेनविस्मितःसन् आत्मनोभाग्यमभिनं
दति सत्वमिति हेविभोसत्वंममअक्षिपथः लोचनगोचरःसन्कथंसाक्षात्प्रत्यक्षोऽसीत्यर्थः किमत्राश्चर्यंतदाह परः
आत्माअतएवयोगेश्वरैरपिश्रुतिदृशाउपनिषच्चक्षुषाऽमलेहृदिविभाव्यश्चिंत्यः यतोऽधोक्षजः अक्षजमैन्द्रियकंज्ञानं
तत् अधःअर्वागेवयस्मात्सः यस्यहभवापवर्गोभवेत्तस्यहिभवाननुदृश्यःस्यात् उरुव्यसनेनकृकलासभवदुःखेनांधबु

भा०द० उद्रिक्तभक्तिर्बहुधासंबोधयन् आह देवदेवेति २७ अनुज्ञापयति अनुजानीहीति देवलोकेऽपि सतः वर्त्तमानस्यात्म
उ० नो मनसः संनिधिं प्रार्थयते यत्र क्वापीति त्वत्पदमास्पदं विषयो यस्य तथाभूतं भूयादिति २८ यास्यन्नमस्यति नमइ
५३ ति सर्वभावाय सर्वस्य भावो जन्म येन तस्मै ब्रह्मणे कर्तृत्वेऽप्यविकाराय कुतः अनंतशक्तये अनंता मायाख्या शक्तिर्ये
देवदेव जगन्नाथ गोविंद पुरुषोत्तम नारायण हृषीकेश पुण्यश्लोकाच्युताव्यय २७ अनु
जानीहि मां कृष्ण यांतं देवगतिं विभो यत्र क्वापि सतश्चेतो भूयान्मे त्वत्पदास्पदम् २८ न
मस्ते सर्वभावाय ब्रह्मणेऽनंतशक्तये कृष्णाय वासुदेवाय योगानां पतये नमः २९ शुक
उवाच इत्युक्त्वा तं परिक्रम्य पादौ स्पृष्ट्वा स्वमौलिना अनुज्ञातो विमानाग्र्यमारुहत्सश्य
तां नृणाम् ३० कृष्णः परिजनं प्राह भगवान्देवकीसुतः ब्रह्मण्यदेवो धर्मात्मा राजन्यानऽनु
शिक्षयन् ३१ दुर्जरं वत ब्रह्मस्वं भुक्तमग्नेर्मनागपि तेजीयसोऽपि किमुत राज्ञामीश्वरमा
निनाम् ३२ नाहं हलाहलं मन्ये विषं यस्य प्रतिक्रिया ब्रह्मस्वं हि विषं प्रोक्तं नास्य प्रतिवि
धिर्भुवि ३३ ॥ ॥ स्य तस्मै वासुदेवाय सर्वभूताश्रयायेत्युपादानत्वमुक्तं श्रीकृष्णाय सदानंदरूपायेति पुरु
षार्थत्वमुक्तं कृषिर्भूवाचकः शब्दो णश्च निर्वृत्तिवाचकः तयोरैक्यं परं ब्रह्म कृष्ण इत्यभिधीयत इति स्मृतेः किंच योगा
नां इष्टापूर्त्तादिकर्मणां पतये फलदात्रे अयं भावः एवंभूतं त्वां विहाय गंतुमनिच्छुरपि गमिष्यामि त्वद्दत्तकर्मफलभोगा राम:
येति २९ । ३० । ३१ । मनाक् ईषदपि भुक्तं सत् अग्नेः अग्निसदृशस्य तेजीयसः अतितेजस्विनो पि दुर्जरम् ३२ । ३३ । ॥ ५३

किंचविषादपिघोरमित्याह हिनस्तीति संसर्गेणमारकत्वादग्नितुल्यतास्यत्तदपिनेत्याह वन्हिरिति अपिच समूलमिति वन्हिर्मूलान्य वशेषयति ब्रह्मस्वलक्षणारणिजःपापपावकस्तुकुलंतदपिसमूलमिति ३४ दुरनुज्ञातं यथा

हिनस्तिविषमत्तारंवन्हिरद्भिःप्रशाम्यति कुलंसमूलंदहतिब्रह्मस्वाऽरणिपावकः ३४॥

ब्रह्मस्वंदुरनुज्ञातंभुक्तंहंतित्रिपूरुषम् प्रसह्यतुबलाद्भुक्तंदशपूर्वान्दशापरान् ३५

राजानोराजलक्ष्म्याऽन्धानात्मपातंविचक्षते निरयेयेऽभिमन्यंतेब्रह्मस्वंसाधुबालिशाः ३६

गृण्हंतियावतःपांसून्क्रंदतामश्रुबिंदवः विप्राणांहृतवृत्तीनांवदान्यानांकुटुंबिनाम् ३७॥

राजानोराजकुल्याश्चतावतोऽब्दान्निरंकुशाः कुंभीपाकेषुपच्यंतेब्रह्मदायापहारिणः ३८ स्वदत्तांपरदत्तांवाब्रह्मवृत्तिंहरेच्चयः षष्टिवर्षसहस्राणि विष्टायांजायतेकृमिः ३९ नमेब्रह्मधनंभूयाद्यद्गृध्वाऽल्पायुषोनृपाः पराजिताश्च्युताराज्याद्भवंत्युद्वेजिनोऽहयः ४० विप्रंकृतागसमपिनैवद्रुह्यतमामकाः घ्नंतंबहुशपंतंवानमस्कुरुतनित्यशः ४१ यथाऽहंप्रणमेविप्राननुकालंसमाहितः तथानमतयूयंचयोऽन्यथामेसदंडभाक् ४२॥ दुरनुज्ञा

तंत्रिपुरुषंकुलंयःस्वयंपुत्रंपौत्रंचप्रसह्यहठात्बलात् राजाद्याश्रयात् ३५ राजाद्याश्रयतःयेब्रह्मस्वमभिमन्यंते इच्छंतितेनिरयमेवाभिमन्यंते अतोबालिशाअज्ञाः आत्मपातंनविचक्षतइति ३६ अपिचगृण्हंतीति ३७।३८।३९ गृध्वा

नकेवलमर्थवादविभीषिकेयं किंतुप्रत्यक्षमित्याह ब्राह्मणार्थइति ४३।४४॥ इतिश्रीदशमेटीकायांचतुःषष्टितमः॥
६४ पंचषष्टितमेरामश्चक्रेगोकुलमागतः रममाणस्तुगोपीभिःकालिंद्याःकर्षणमदात् १ रामस्यचरितंचित्रंकालिं

ब्राह्मणार्थोह्यपहृतोहर्तारं पातयत्यधः अजानंतमपित्वेनं नृगंब्राह्मणगौरिव ४३ ए
वंविश्राव्यभगवान्मुकुंदोद्वारकौकसः पावनःसर्वलोकानां विवेशनिजमंदिरम् ४४
॥इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेनृगोपाख्यानंनामचतुःषष्टितमोऽध्यायः ६४॥
श्रीशुकउवाच बलभद्रःकुरुश्रेष्ठभगवान्रथमास्थितः सुहृद्दिदृक्षुरुत्कंठःप्रययौनं
दगोकुलम् १ परिष्वक्तश्चिरोत्कंठैर्गोपैर्गोपीभिरेवच रामोऽभिवाद्यपितरावाशीर्भिरभि
नंदितः २ चिरंनःपाहिदाशार्हसानुजोजगदीश्वरः इत्यारोप्यांकमालिंग्यनेत्रैःसिषिचतुर्ज
लैः ३ गोपवृद्धांश्चविधिवद्यविष्ठैश्चाभिवंदितः यथावयोयथासख्यंयथासंबंधमात्मनः
समुपेत्याथगोपालान्हास्यहस्तग्रहादिभिः विश्रांतंसुखमासीनंपप्रच्छुःपर्युपागताः
५ पृष्टाश्चानामयंस्वेषुप्रेमगद्गदयागिरा ॥ द्याकर्षणादियत्पौंड्रकादिकृष्णस्यपृथगुक्तमतःप
रं २।१ आशीर्भिरभिनंदितोबभूव २ तदाह चिरमिति ३ गोपवृद्धांश्चविधिवदभिवंद्ययविष्ठैरभिवंदितोबभूवेत्यर्थः
अपिच यथावयइति ४ तेसर्वेस्वेषुयादवेषुतंरामं अनामयमारोग्यंपप्रच्छुः ५ तेचतेनपृष्टाइति॥ ६ ॥ २ ॥

कृष्णेकृष्णप्राप्त्यर्थंसंन्यस्ताखिलराधसः त्यक्तसर्वविषयाः ६।७।८ रामस्यसंदर्शनेन आदृताःसादराः ९।१०
११ तर्हितद्गमनेयुष्माभिःप्रतिबंधः किंनकृतः तद्वाक्यविश्वासादितिचेत् ननुविश्वासः किमिति कृतस्तत्राहुः॥

कृष्णेकमलपत्राक्षेसंन्यस्ताखिलराधसः ६ कच्चिन्नोबांधवाराम सर्वेकुशलमासते
कच्चित्स्मरथनोराम यूयंदारसुतान्विताः ७ दिष्ट्याकंसोहतःपापोदिष्ट्यामुक्ताःसु
हृज्जनाः निहत्यनिर्जित्यरिपून्दिष्ट्यादुर्गंसमाश्रिताः ८ गोप्योहसंत्यःपप्रच्छूरामसंदर्श
नादृताः कच्चिदास्तेसुखंकृष्णःपुरस्त्रीजनवल्लभः ९ कच्चित्स्मरतिवाबंधून्पितरंमा
तरंचसः अप्यसौमातरंद्रष्टुंसकृदप्यागमिष्यति अपिवास्मरतेऽस्माकमनुसेवांमहाभु
जः १० मातरंपितरंभ्रातॄन्पतीन्पुत्रान्स्वसॄरपि यदर्थेजहिमदाशार्हदुस्त्यजान्स्वजनान्प्र
भो ११ तानःसद्यःपरित्यज्यगतःसंछिन्नसौहृदः कथंनुतादृशंस्त्रीभिर्नश्रद्धीयेतभाषि
तम् १२ कथंनुगृण्हत्यनवस्थितात्मनोवचःकृतघ्नस्यबुधाःपुरस्त्रियः गृण्हन्तिवैचित्रक
थस्यसुंदरस्मितावलोकोच्छ्वसितस्मरातुराः १३ ॥ कथन्वितिवक्तबहुलान्नानाविधानिवाक्यानि १२
तत्रान्याऊचुः कथन्नुगृण्हन्तीति अन्याऊचुः गृण्हन्तिवाइतिचित्रकथस्यचित्रकथाकथनकोविदस्य किंच सुन्दरं
स्मितंयस्मिन् तेनावलोकनेनउच्छ्वसितः क्षुभितोयःस्मरस्तेनातुराः॥१३॥ १३ ॥ श्रीकाशीविश्वनाथप्रसन्न॥

अपराऊचुः किन्नइति कालस्तावनस्यचास्माकंचयात्येवकिंतुतस्यसुखेनास्माकंतुदुःखेनेत्येतावानेवविशेषइतिध्व
नितं १४।१५ नानाविधेष्वनुनयेषुकोविदः १६ मधुञ्चैत्रंमाधवंवैशाखम् गोपीनांरतिमिति श्रीकृष्णक्रीडासमयेऽनु
त्पन्नानामतिबालानामन्यासामित्यभियुक्तप्रसिद्धिः १७ पूर्णचंद्रस्यकलाभिर्मरीचिभिरामृष्टेउज्ज्वलेकौमुदीगन्धवा

किन्नस्तत्कथयागोप्यः कथाः कथयताऽपराः यात्यस्माभिर्विनाकालोयदितस्यतथैवनः १४
इतिप्रहसितंशौरेर्जल्पितंचारुवीक्षितम् गतिंप्रेमपरिष्वंगंस्मरन्त्योरुरुदुःस्त्रियः १५ सं
कर्षणस्ताःकृष्णस्यसंदेशैर्हृदयंगमैः सांत्वयामासभगवान्नानाऽनुनयकोविदः १६ द्वौ
मासौतत्रचावात्सीन्मधुंमाधवमेवच रामःक्षपासुभगवान्गोपीनांरतिमावहन् १७
पूर्णचन्द्रकलामृष्टेकौमुदीगन्धवायुना यमुनोपवनेरेमेसेवितेस्त्रीगणैर्वृतः १८ वरु
णप्रेषितादेवीवारुणीवृक्षकोटरात् पतन्तीतद्वनंसर्वंस्वगन्धेनाध्यवासयत् १९ तङ्ग
न्धंमधुधारायावायुनोपहृतंबलः आघ्रायोपगतस्तत्रललनाभिःसमंपपौ २० उपगी
यमानचरितोवनिताभिर्हलायुधः वनेषुव्यचरत्क्षीवोमदविह्वललोचनः २१ ॥ ६ ॥

युनाकुमुद्वतीनांगंधवातेनसेविते यद्वाकौमुदीशब्देनतद्विकाशितानिकुमुदानिलक्ष्यंते कुमुदगंधवायुनेत्य
र्थः १८ वारुणीसुधयासहोत्पन्नामदिरा १९। २०। क्षीवोमत्तः २१। २१। २१। श्रीरामकृष्णाय

स्वेदएवप्रालेयंहिमन्तेनभूषितम् २२ मतोयमित्यनादृत्यानागतामापगांनदीम् २३ आहुताआहूतायद्यस्मान्नागच्छ
सितस्मान्नेष्येगमयिष्यामि २४ चकिताकंपिता २५ एकांशेनशेषाख्येन २६।२७ विजगाह अवगाहनंकृतवान् २८

स्रग्व्येककुंडलोमत्तोवैजयंत्याचमालया बिभ्रत्स्मितमुखांभोजंस्वेदप्रालेयभूषितम्॥
सआजुहावयमुनांजलक्रीडार्थमीश्वरः निजंवाक्यमनादृत्यमत्तइत्यापगांबलः अनो
गतांहलाग्रेणकुपितोविचकर्षह २३ पापेत्वंमामवज्ञाययन्नायासिमयाहुता नेष्येत्वांलां
गलाग्रेणशतधाकामचारिणीम् २४ एवंनिर्भर्त्सिताभीतायमुनायदुनंदनम् उवाचचकि
तावाचंपतितापादयोर्नृप २५ रामरामहाबाहोनजानेतवविक्रमम् यस्यैकांशेनविधृ
ताजगतीजगतःपते २६ परंभावंभगवतोभगवन्मामजानतीम् मोक्तुमर्हसिविश्वात्मन्प्रप
न्नांभक्तवत्सल २७ ततोव्यमुंचद्यमुनांयाचितोभगवान्बलः विजगाहजलंस्त्रीभिःकरेणुभिः
रिवेभराट् २८ कामंविहृत्यसलिलादुत्तीर्णायासितांबरे भूषणानिमहार्हाणिददौकांतिःशु
भांस्रजम् २९ वसित्वावाससीनीलेमालामामुच्यकांचनीम् रेजेस्वलंकृतोलिप्तोमाहेंद्रइव वारणः ३०

त्तीर्णायनिर्गताय असितांबरादीनिकांतिर्ददौकांतिर्लक्ष्मीः यथोक्तंवैष्णवे वरुणप्रहितांचास्मैमालामम्लानपंक
जाम् समुद्राभेतथावस्त्रे नीलेलक्ष्मीरयच्छतेति हरिवंशेचबलंप्रतिलक्ष्मीवाक्यम् जातरूपमयंचैकंकुंडलंवरभू
षणम् आदिपद्मंचपद्माख्यं दिव्यश्रवणभूषणं देवेमांप्रति
गृण्हीष्वपौराणीभूषणक्रियामित्यादि वसित्वापरिधाय आ
मुच्यकंठेनिधायचंदनादिभिरालिप्तः ३०॥

३१ एकेवएकैवनिशायथातथामाधुर्यैः विलासैः ३२ ॥ इतिदशमेटीकायांपंचषष्टितमोध्यायः ६५ ॥ षट्युक्षष्टित

अद्यापिदृश्यतेराजन्यमुनाकृष्टवर्त्मना। बलस्यानंतवीर्यस्यवीर्यंसूचयतीवहि ३१ एवं
सर्वानिशायाताएकेवरमतोव्रजे रामस्याक्षिप्तचित्तस्यमाधुर्यैर्व्रजयोषिताम् ३२ ॥ इ
तिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कन्धेबलदेवविजयेयमुनाकर्षणन्नामपंचषष्टित
मोऽध्यायः ६५ ॥ श्रीशुकउवाच नंदव्रजंगतेरामेकरूषाधिपतिर्नृप वासुदेवोऽहमि
त्यज्ञोदूतंकृष्णायप्राहिणोत् १ त्वंवासुदेवोभगवानवतीर्णोजगत्पतिः इतिप्रस्तोभि
तोबालैर्मेनआत्मानमच्युतम् २ दूतंचप्राहिणोन्मंदः कृष्णायाव्यक्तवर्त्मने द्वारका
यांयथाबालोनृपोबालकृतोबुधः ३ दूतस्तुद्वारकामेत्यसभायामास्थितंप्रभुम् कृ
ष्णंकमलपत्राक्षंराजसंदेशमब्रवीत् ४ वासुदेवोऽवतीर्णोहमेकएवनचापरः भूताना
मनुकंपार्थंत्वंतुमिथ्याऽभिधान्त्यज ५ यानित्वमस्मच्चिन्हानिमौढ्याद्बिभर्षिसात्वत त्य
क्त्वैहिमांत्वंशरणंनोचेद्देहिममाहवम् ६ श्रीशुकउवाच कत्थनंतदुपाकर्ण्यपौंड्रकस्या
ल्पमेधसः उग्रसेनादयःसभ्याउच्चकैर्जहसुस्तदा ७ ॥ मेकाशींगत्वाऽहन्पौंड्रकंहरिः तन्मित्रंचतन
तोदन्तंसुदक्षिणवधादिकं १ । १ प्रस्तोभितः प्रोत्साहितःस्तुत्याबालैरज्ञैः २ बालकृतोनृपः बालैर्नृपत्वेनक्रीडायांपरिक

हे मूढ उत्स्रक्ष्ये त्वयि प्रक्षेप्स्यामि यैः स हि त्वमेवं विकत्थसे तेष्वपीत्यर्थः यद्वा यैः कृत्रिमैः सुदर्शनादिभिस्त्वमेवं श्ला
घसे तानि उत्स्रक्ष्ये त्याजयिष्यामीत्यर्थः ८ मां शरणं एहीत्यस्योत्तरं मुखमिति वटाः कंकादिवत्पक्षिविशेषाः तदा त्वं

उवाच दूतं भगवान्परिहासकथामनु उत्स्रक्ष्ये मूढ चिन्हानि यैस्त्वमेवं विकत्थसे ८ मु
खं तदपिधायाज्ञ कंकगृध्रवटैर्वृतः शयिष्यसे हतस्तत्र भविता शरणं शुनाम् ९ इति दू
तस्तदाक्षेपं स्वामिने सर्वमाहरत् कृष्णोऽपि रथमास्थाय काशीमुपजगाम ह १० पौंड्रको
पि तदुद्योगमुपलभ्य महारथः अक्षौहिणीभ्यां संयुक्तो निश्चक्राम पुराद्द्रुतम् ११ तस्य
काशीपतिर्मित्रं पार्ष्णिग्राहोऽन्वयान्नृप अक्षौहिणीभिस्तिसृभिरपश्यत्पौंड्रकं हरिः १२
शंखार्यसिगदाशार्ङ्ग श्रीवत्साद्युपलक्षितम् बिभ्राणं कौस्तुभमणिं वनमालाविभूषितं
१३ कौशेयवाससी पीते वसानं गरुडध्वजम् अमूल्यमौल्याभरणं स्फुरन्मकरकुंडलं॥
१४ दृष्ट्वा तमात्मनस्तुल्यवेषं कृत्रिममास्थितम् यथा नटं रंगगतं विजहास भृशं हरिः १५
शूलैर्गदाभिः परिघैः शक्त्यृष्टिप्रासतोमरैः असिभिः पट्टिशैर्बाणैः प्राहरन्नरयो हरिम् १६

शुनां शरणमाश्रयो भवितासि ९ काशीमिति पौंड्रकस्यापि तदा मित्रपुरेऽवस्थानात् १०।११ पार्ष्णिग्राहः पृष्ठतो रक्ष
कः १२।१३ गरुडः । कृत्रिमो ध्वजे यस्य तम् अमूल्यो ऽनर्घ्यो मौलिराभरणं च यस्य तम् १४। १५ । १६ । रामः ॥

६६
भा०द० गजस्यंदनादिचतुरंगबलमर्दितवान् पृथक्प्रजाः चतुर्विधभूतग्रामं यथा युगांताग्निरिति १७ आयोधनं रणस्था॰
उ० कृष्णस्तु तत्पौंड्रककाशिराजयोर्बलं गजस्यंदनवाजिपत्तिमत् गदासिचक्रेषुभिरा
५७ र्दयद्भृशं यथा युगांते हुतभुक् पृथक्प्रजाः १७ आयोधनं तद्रथवाजिकुंजरद्विपत्खरोष्ट्रैर
रिणावखंडितैः बभौ चितं मोदवहं मनस्विनामाक्रीडनं भूतपतेरिवोल्बणम् १८ अथा
ह पौंड्रकं शौरिर्भो भो पौंड्रक यद्भवान् दूतवाक्येन मामाह तान्यस्त्राण्युत्सृजामि ते १९ त्या
जयिष्येऽभिधानं मे यत्त्वयाऽज्ञ मृषा धृतम् व्रजामि शरणं तेऽद्य यदि नेच्छामि संयुगम् २०
इति क्षिप्त्वा शितैर्बाणैर्विरथीकृत्य पौंड्रकम् शिरोऽवृश्चद्रथांगेन वज्रेणेंद्रो यथा गिरेः २१ त
था काशीपतेः कायाच्छिर उत्कृत्य पत्रिभिः न्यपातयत्काशिपुर्यां पद्मकोशमिवानिलः २२
एवं मत्सरिणं हत्वा पौंड्रकं ससखं हरिः द्वारकामाविशत्सिद्धैर्गीयमानकथाऽमृतः २३ स
नित्यं भगवद्ध्यानप्रध्वस्ताखिलबंधनः बिभ्राणश्च हरे राजन्स्वरूपं तन्मयोऽभवत् २४
शिरः पतितमालोक्य राजद्वारे सकुंडलम् किमिदं कस्य वा वक्त्रमिति संशयिरे जनाः २५।
नं अरिणा चक्रेण चितं आकीर्णं आक्रीडनमिव कल्पांते रुद्रस्य क्रीडास्थानमिव १८।१९।२०। गिरेः शृंगं यथेति २१। रामः
२२। २३। २४। प्रथमं किमिदमिति पश्चाद्वक्त्रमिति विभाव्य कस्य वेति संशयिरे संशयं कृतवंत इति २५॥६६॥ ५७

२६ संस्थाविधिमुत्तरक्रियामपचितिं निष्कृतिं २७ आत्मनाऽभिधाय बुध्या व्यवस्य सुदक्षिणः अत्युदारः २८ वरमदात् वृणीष्वेत्युक्तवानित्यर्थः २९ ऋत्विजमृत्विजमिव स्वनियोगकारिणं यज्ञस्य देवमृत्विजमिति श्रुतेः ३० अब्रह्मण्यप्रयो

राज्ञः काशिपतेर्ज्ञात्वा महिष्यः पुत्रबांधवाः पौराश्च हाहता राजन्नाथ नाथेति प्रारुदन् २६॥

सुदक्षिणस्तस्य सुतः कृत्वा संस्थाविधिं पितुः निहत्य पितृहंतारं यास्याम्यपचितिं पितुः २७

इत्यात्मनाऽभिसंधाय सोपाध्यायो महेश्वरम् सुदक्षिणोऽर्चयामास परमेण समाधिना॥

२८ प्रीतोऽविमुक्ते भगवांस्तस्मै वरमदाद्विभुः पितृहन्तुर्वधोपायं स वव्रे वरमीप्सितम् २९

दक्षिणाग्निं परिचर ब्राह्मणैः सममृत्विजम् अभिचारविधानेन स चाग्निः प्रमथैर्वृतः।

३० साधयिष्यति संकल्पमब्रह्मण्ये प्रयोजितः इत्यादिष्टस्तथा चक्रे कृष्णायाभिचरन्

व्रती ३१ ततोऽग्निरुत्थितः कुंडान्मूर्त्तिमानतिभीषणः तप्ततांम्रशिखाश्मश्रुरंगारोद्गारि।

लोचनः ३२ दंष्ट्रोग्रभ्रुकुटीदंडकठोरास्यः स्वजिह्वया आलिहन्सृक्विणी नग्नो विधुन्वन्।

त्रिशिखं ज्वलत् ३३ पद्भ्यां तालप्रमाणाभ्यां कंपयन्नवनीतलम् सोऽभ्यधावद्वृतो भूतैर्द्वार

कां प्रदहन्दिशः ३४ ५ जित इति कृष्णे प्रयोजितो विपरीतो भविष्यतीति सूचितम् अभिचरन् अभिचारं कुर्वन्

व्रती गृहीतनियमः ३१ तप्ततांम्रमिव शिखाश्मश्रूणि च यस्य सः अंगारोद्गारीणि लोचनानि यस्य सः ३२ दंष्ट्राभिश्च उग्रैर्भ्रुकु

टी दंडैश्च कठोरं क्रूरमास्यं यस्य सः त्रिशिखं त्रिशूलं ३३ दिशः

प्रदहन् ३४॥

३५ त्राहित्राहीत्याहुरिति शेषः ३६ अहमविता स्मि रक्षिष्यामीति ३७।३८ रोदसी च प्रकाशयदिति शेषः यद्वा स्वतेजसा

नामाभिचारदहनमायांतं द्वारकौकसः विलोक्य तत्रसुः सर्वे वनदाहे मृगा यथा ३५ अक्षैः सभायां क्रीडंतं भगवंतं भयातुराः त्राहि त्राहि त्रिलोकेश वह्नेः प्रदहतः पुरम् ३६ श्रुत्वा तज्जनवैक्लव्यं दृष्ट्वा स्वानां च साध्वसाम् शरण्यः संप्रहस्याह माभैष्टेत्यविता स्म्यहम् ३७ सर्वस्यांतर्बहिः साक्षी कृत्यां माहेश्वरीं विभुः विज्ञाय तद्विघातार्थं पार्श्वस्थं चक्रमादिशत् ३८ तत्सूर्यकोटिप्रतिमं सुदर्शनं जाज्वल्यमानं प्रलयानलप्रभम् स्वतेजसा खं ककुभोऽथ रोदसी चक्रं मुकुंदास्त्रमथाग्निमार्दयत् ३९ कृत्यानलः प्रतिहतः स रथांगपाणेरस्त्रौजसा स नृप भग्नमुखो निवृत्तः वाराणसीं परिसमेत्य सुदक्षिणं तं सर्त्विग्जनं समदहत्स्वकृतोभिचारः ४० चक्रं च विष्णोस्तदनुप्रविष्टं वाराणसीं साट्टसभालयापणाम् सगोपुराट्टालककोष्ठसंकुलां सकोशहस्त्यश्वरथान्नशालाम् ४१ दग्ध्वा वाराणसीं सर्वां विष्णुचक्रं सुदर्शनम् भूयः पार्श्वमुपातिष्ठत्कृष्णस्याक्लिष्टकर्मणः ४२॥ स्वादीन्प्रतिजाज्वल्यमानं अत्यर्थं प्रकाशमानमित्यर्थः आर्दयत् अपीडयत् ३९ अहितोऽग्निर्यत् कृतवान्तदाह कृत्यानल इति सहर्त्विग्भिर्जनैश्च वर्त्तमानं अभिचर्यते मार्यते ऽने

नेत्यभिचारः कृत्यानलः ४० अट्टादिसहितां अट्टामंचाः ४१।४२

४३॥इतिदशमेटीकायांषट्षष्टितमोध्यायः६६॥सप्तषष्टितमेरामोगिरौरैवतकेमदात् स्वैरंयुवतिभिःक्रिडन्नवधी द्द्विविदंखलं १ कालिंदीविदारणानंतरंरामचरितंद्विविदवधादिसंगतमप्यनुक्त्वातत्पूर्वभाविलेनपौंड्रकवधादिनिरू प्येदानीतदेवप्रस्तौति भूयोहमित्यादिना रामचरितश्रवणेच्छायामद्भुतकर्मत्वंहेतुः तत्रचानंतत्वंतत्राप्यप्रमेयत्वमिति

यएनंश्रावयेन्मर्त्यउत्तमश्लोकविक्रमम् समाहितोवाशृणुयात्सर्वपापैःप्रमुच्यते ४३॥इ तिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेकाशिराजपौंड्रकवधेषट्षष्टितमोध्यायः ६६॥ श्रीराजोवाच भूयोऽहंश्रोतुमिच्छामिरामस्याद्भुतकर्मणः अनंतस्याप्रमेयस्ययदन्यत्कृ तवान्प्रभुः १ श्रीशुकउवाच नरकस्यसखाकश्चिद्द्विविदोनामवानरः सुग्रीवसचिवःसोऽथभ्रा तामैंदस्यवीर्यवान् २ सख्युःसोऽपचितिंकुर्वन्वानरोराष्ट्रविप्लवम् पुरग्रामाकरान्घोषान दहद्वह्निमुत्सृजन् ३ क्वचित्सशैलानुत्पाट्यतैर्देशान्समचूर्णयत् आनर्त्तान्सुतरामेवय त्रास्तेमित्रहाहरिः ४ क्वचित्समुद्रमध्यस्थोदोर्भ्यामुत्क्षिप्यतज्जलम् देशान्नागाऽयुतप्रा णोवेलाकूलानमज्जयत् ५॥ ५।१ नरकस्यसखेतिहरिणावैरेकारणंसुग्रीवसचिवइतितस्यमंत्रबलंमैंदभ्रा तेतिरामायणेऽतिप्रसिद्धत्वेनवीर्याधिक्यमुक्तमिति २ सख्युर्नरकस्यअपचितिंआनृण्यंराष्ट्रस्यविप्लवोनाशोयथा भवतितथापुरादीनदहदिति ३ किंचक्वचिदितिकदाचित्सद्विविदःमित्रहासखिहंता ४ तस्यसमुद्रस्यजलंबाहुभ्यामुत्क्षि

भा०द० उ० ५९ ६७

आश्रमस्थान्वनस्पतीन्भक्त्वा आहवनीयाद्यग्निषुमूत्रादिकृतवान् ६ अप्यधात्पिदधेपेशस्कारीभ्रमरः ७।८।९

आश्रमानृषिमुख्यानांकृत्वाभग्नवनस्पतीन् अदूषयच्छकृन्मूत्रैरग्नीन्वैतानिकान्ख
लः ६ पुरुषान्योषितोदृप्तःक्ष्माभृद्द्रोणीगुहासुसः निक्षिप्यचाप्यधाच्छैलैःपेशस्कारीव
कीटकम् ७ एवंदेशान्विप्रकुर्वन्दूषयंश्चकुलस्त्रियः श्रुत्वासुललितंगीतंगिरिंरैवत।
कंययौ ८ तत्रापश्यद्यदुपतिंरामंपुष्करमालिनम् सुदर्शनीयसर्वांगंललनायूथमध्यगं
९ गायंतंवारुणींपीत्वामदविह्वललोचनम् विभ्राजमानंवपुषाप्रभिन्नमिववारणम् १०।
दुष्टःशाखामृगःशाखामारूढःकंपयन्द्रुमान् चक्रेकिलकिलाशब्दमात्मानंसंप्रदर्शयन्॥
११ तस्यधार्ष्ट्यंकपेर्वीक्ष्यतरुण्योजातिचापलाः हास्यप्रियाविजहसुर्बलदेवपरिग्रहाः१२
ताहेलयामासकपिर्भ्रूक्षेपैःसमुखादिभिः दर्शयन्स्वगुदंतासांरामस्यचनिरीक्षतः १३ तंग्रा
व्णाप्राहरत्क्रुद्धोबलःप्रहरतांवरः सवंचयित्वाग्रावाणंमदिराकलशंकपिः १४ गृहीत्वाहे
लयामासधूर्तस्तंकोपयन्हसन् निर्भिद्यकलशंधृष्टोवासांस्यास्फालयद्बलम्॥ प्रभिन्नंमत्तं

१०।११ जात्यास्वभावेनैवचापलंयासांताः १२ हेलयामास अवजज्ञे निरीक्षतो निरीक्षमाणस्यतमनादृत्येत्यर्थः १३।१४

५९

योषितांवासांसिआकृष्यपाटितवान् विप्रचक्रे एवमपकृतवान् १५।१६ शालंवृक्षं १७ क्रन्दनेनमुशलेनाहनत् अह

कदर्थीकृत्यबलवान्विप्रचक्रेमदोद्धतः १५ तंतस्याऽविनयंदृष्ट्वादेशांश्चतदुपद्रुतान् क्रु
द्धोमुशलमादत्तहलंचारिजिघांसया १६ द्विविदोऽपिमहावीर्य्यःशालमुद्यम्यपाणिना ॥
अभ्येत्यतरसातेनबलंमूर्द्धन्यताडयत् १७ तंतुसंकर्षणोमूर्ध्निपतंतमचलोयथा प्रतिज
ग्राहभगवान्सुनंदेनाहनच्चतम् १८ मुशलाहतमस्तिष्को विरेजेरक्तधारया गिरिर्यथागै
रिकयाप्रहारंनानुचिंतयन् १९ पुनरन्यंसमुत्क्षिप्यकृत्वानिष्पत्रमोजसा तेनाहनत्सुसं
क्रुद्धस्तंबलःशतधाऽच्छिनत् २० ततोऽन्येनरुषाजघ्ने तंचापिशतधाऽच्छिनत् एवंयुध्य
नभगवताभग्नेभग्नेपुनःपुनः २१ आकृष्यसर्वतोवृक्षान्निर्वृक्षमकरोद्वनम् ततोऽमु
चच्छिलावर्षंबलस्योपर्यमर्षितः तत्सर्वंचूर्णयामाससलीलंयामुशलायुधः २२ सबाहूता
लसंकाशौमुष्टीकृत्यकपीश्वरः आसाद्यरोहिणीपुत्रंताभ्यांवक्षस्यरूरुजत् २३ यादवें
द्रोऽपितंदोर्भ्यांत्यक्त्वामुशललांगले जत्रावभ्यर्दयत्क्रुद्धः सोऽपतद्रुधिरंवमन् २४ ॥ ९ ॥

न्नित्यर्थः तंवानरम् १८ मस्तिष्कं मस्तकावयवविशेषः गैरिकया लोहितधातुना नानुचिंतयन् अगणयन् १९।२०
२१॥ २२ अरूरुजत् ताडयामास २३ यादवेन्द्रः संकर्षणः क्रुद्धः सन् जत्रौ कण्ठबाहुमूले २४ । २५ । रामः

टंकाः सतोयविवराणितत्सहितः २५।२६ जगतोव्यतिकरंनाशमावहतीतितथातम् २७॥इतिदशमेटीकायांसप्त-
षष्टितमोऽध्यायः ६७॥अष्टषष्टितमेसांबेनिरुद्धेकौरवैर्युधि तद्विमोक्षायरामेणगजाह्वयविकर्षणम् १ रामचरि-

चक्रंपेतेनपततासटंकःसवनस्पतिः पर्वतःकुरुशार्दूलवायुनानौरिवांभसि २५ जय
शब्दोनमःशब्दःसाधुसाध्वितिचांबरे सुरसिद्धमुनींद्राणामासीत्कुसुमवर्षिणाम् २६
एवंनिहत्यद्विविधंजगद्व्यतिकरावहम् संस्तूयमानोभगवान्जनैःस्वपुरमाविशत् २७।
॥इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेद्विविदवधोनामसप्तषष्टितमोऽध्यायः ६७॥श्री
शुकउवाच दुर्योधनसुतांराजन्लक्ष्मणांसमितिंजयः स्वयंवरस्थामहरत्सांबोजांबव-
तीसुतः १ कौरवाःकुपिताऊचुर्दुर्विनीतोयमर्भकः कदर्थीकृत्यनःकन्यामकामामहर-
द्बलात् २ बध्नीतेमंदुर्विनीतंकिंकरिष्यंतिवृष्णयः येऽस्मत्प्रसादोपचितांदत्तांनोभुंजते
महीम् ३ निगृहीतसुतंश्रुत्वायद्येष्यंतीहवृष्णयः भग्नदर्पाःशमंयांतिप्राणाइवसुसंयु-
ताः ४ इतिकर्णःशलोभूरिर्यज्ञकेतुःसुयोधनः सांबमारेभिरेयोद्धुंकुरुवृद्धानुमोदिताः

चांतरंनिरूपयितुमाह दुर्योधनसुतामिति समितिंजयःसंग्रामजित् १।२नोऽस्माकंमहींअस्माभिर्दत्तांनतेभूमिप
तयइतिभावः ३ यांतियास्यंति प्राणाइंद्रियाणीवसुसंयताःप्राणायामादिभिर्दमिताः ४ कुरुवृद्धोभीष्मःतेनानुमोदिताः

६ कर्णोऽग्रणीर्येषां ते ७ नअमृष्यत् असहत् अचिंत्यस्यभगवतोऽर्भोऽर्भकः अचिंत्यश्चासावर्भश्चेतिवा ८।९ तस्य

दृष्ट्वाऽनुधावतः सांबो धार्त्तराष्ट्रान्महारथः प्रगृह्यरुचिरंचापंतस्थौ सिंहइवैकलः ६ तंते
जिघृक्षवः क्रुद्धास्तिष्ठतिष्ठेति भाषिणः आसाद्य धन्विनोबाणैः कर्णाग्रण्यः समाकिरा।
न् ७ सोऽपविद्धः कुरुश्रेष्ठकुरुभिर्यदुनंदनः नामृष्यत्तदचिंत्यार्भः सिंहक्षुद्रमृगैरिव ८
विस्फूर्ज्यरुचिरंचापंसर्वान्विव्याधसायकैः कर्णादीन्षड्रथान्वीरस्तावद्भिर्युगपत्पृथक् ९
चतुर्भिश्चतुरोवाहानेकैकेनचसारथीन् रथिनश्चमहेष्वासांस्तस्यतत्तेभ्यपूजयन् १० तंतु
तेविरथंचक्रुश्चत्वारश्चतुरोहयान् एकस्तुसारथिंजघ्नेचिच्छेदान्यः शरासनम् ११ तंब।
ध्वाविरथीकृत्यकृच्छ्रेणकुरवोयुधि कुमारंस्वस्यकन्यांचस्वपुरंजयिनोऽविशन् १२ त।
च्छ्रुत्वानारदोक्तेनराजन्संजातमन्यवः कुरून्प्रत्युद्यमंचक्रुरुग्रसेनप्रचोदिताः १३ सांतयि।
त्वातुतान्रामः सन्नद्धान्वृष्णिपुंगवान् नैच्छत्कुरूणांवृष्णीनांकलिंकलिमलापहः १४ जगाम
हास्तिनपुरंरथेनादित्यवर्चसा ब्राह्मणैः कुलवृद्धैश्चवृतश्चंद्रइवग्रहैः १५॥ पंचयतिचतुर्भिश्चतुरइ

त्यत्रवीप्साऽनुसंधेयातत्कर्मतेसंमानितवंतः १०।११ स्वस्यदुर्योधनस्यकन्यांचनीत्वेतिशेषः १२।१३ यतः कलिंनैच्छ

धृतराष्ट्रंप्रतिबुभुत्सयेति अभिप्रायजिज्ञासयेत्यर्थः १६ विधिवदभिवंद्य १७ तमुद्धवमर्चयित्वासत्कृत्यमंगलपाणयः उपायनहस्ताः १८ वृद्धा अपिप्रणेमुः १९।२०।२१ यद्यूयमित्यादिउग्रसेनस्यवाक्यंमृष्येसहे अथाशुतमानीयसमर्प्य

गत्वागजाह्वयंरामोबाह्योपवनमास्थितः उद्धवंप्रेषयामास धृतराष्ट्रंबुभुत्सया १६ सोभिवंद्यां ऽबिकापुत्रंभीष्मंद्रोणंसबाल्हिकम् दुर्योधनंचविधिवद्राममागतमब्रवीत् १७ तेऽतिप्रीतास्तमाकर्ण्यप्राप्तंरामंसुहृत्तमम् तमर्च्चयित्वाभिययुःसर्वेमंगलपाणयः १८ तंसंगम्य यथान्यायंगामर्घ्यंचन्यवेदयन् तेषांयेतत्प्रभावज्ञाःप्रणेमुःशिरसाबलम् १९ बंधून्कुशलिनःश्रुत्वापृष्ट्वाशिवमनामयम् परस्परमथोरामोबभाषेऽविक्लववचः २० उग्रसेनःक्षितीशेशोयद्वआज्ञापयत्प्रभुः तदव्यग्रधियःश्रुत्वाकुरुध्वंमाविलंबितम् २१ यद्यूयंबहवस्त्वेकंजित्वाऽधर्मेणधार्मिकम् अबध्नीताथतन्मृष्येबंधूनामैक्यकाम्यया २२ वीर्यशौर्यबलोन्नद्धमात्मशक्तिसमंवचः कुरवोबलदेवस्यनिशम्योचुःप्रकोपिताः २३ कुरवऊचुः॥ अहोमहच्चित्रमिदंकालगत्यादुरत्यया आरुरुक्षत्युपानद्वैशिरोमुकुटसेवितम् २४॥

तेतिशेषः २२ वीर्य्यप्रभावः शौर्य्यंउत्साहः बलंसत्वंतैरुन्नद्धंउच्छृंखलंकथंआत्मनःशक्तेःसमंअनुरूपम् २३ उपानत् पादरक्षाशिर आरोढुमिच्छतीतिहीना अस्मानाज्ञापयंतीत्यर्थः २४॥ २४ ॥रामः॥

अस्यैवप्रपंचः एतइतिचतुर्भिः यौनेनपृथायाविवाहेन २५ किंचचामरव्यजनेइति भुंजंतिउपभुंजनइत्यर्थः अस्म
दुपेक्षयाअस्माकमनाग्रहेण २६ अलमिति अतःपरंतान्यपहरिष्यामइत्यर्थः २७ अवरुंधीतस्वीकुर्यात्तउरणोमे

एतेयौनेनसंबद्धाःसहशय्यासनाशनाः वृष्णयस्तुल्यतांनीताअस्मद्दत्तनृपासनाः २५ चा
मरव्यजनेशंखमातपत्रंचपांडुरम् किरीटमासनंशय्यांभुंजंत्यस्मदुपेक्षया २६ अलंयदु
दूनांनरदेवलांछनैर्दातुःप्रतीपैःफणिनामिवामृतम् येऽस्मत्प्रसादोपचिताहियादवाआ
ज्ञापयंत्यद्यगतत्रपावत २७ कथमिंद्रोऽपिकुरुभिर्भीष्मद्रोणार्जुनादिभिः अदत्तमवरुंधी
तसिंहग्रस्तमिवोरणः २८ श्रीशुकउवाच जन्मबंधुश्रियोन्नद्धमदास्तेभरतर्षभ आश्रा
व्यरामंदुर्वाच्यमसभ्याःपुरमाविशन् २९ दृष्ट्वाकुरूणांदौःशील्यंश्रुत्वाऽवाच्यानिवाच्युतः
अवोचत्कोपसंरब्धोदुष्प्रेक्ष्यःप्रहसन्मुहुः ३० नूनंनानामदोन्नद्धाःशांतिंनेच्छंत्यसाधवः
तेषांहिप्रशमोदंडःपशूनांलगुडोयथा ३१ अहोयदून्सुसंरब्धान्कृष्णंचकुपितंशनैःसां
त्वयित्वाऽहमेतेषांशममिच्छन्निहागतः ३२ तइमेमंदमतयःकलहाभिरताःखलाः॥ ॥

षः २८ जन्मनाबंधुभिश्चोपलक्षितयाश्रियाउन्नद्धउत्कटोमदोयेषांतेदुर्वाच्यंपरुषंवाक्यंअसभ्याःदुर्जनाः २९।३०
नानाधनाभिजनादिमदैरुन्नद्धास्तेषांदंडएवप्रशमःप्रकर्षेणशमयतीतितथायथालगुडोदंडः ३१।३२ दुर्भाषान्॥

भा०द० उ० ६८ ६२

अवाच्यशब्दान् ३३ दुर्भाषणमनुस्मरन्निषङ्गिः नोग्रसेनइति विभुराज्ञापयितुंसमर्थः ३४ अहो दृष्टाः श्रीकृष्णमप्यधिक्षिपंतीतिकुपितआह सुधर्मेत्यादिभिस्त्रिभिः ३५। ३६ मौल्युत्तमैर्मौलियुक्तैरुत्तमांगैरुत्तमैर्मौलिभिरितिवाउपा

तंमामवज्ञायमुहुर्दुर्भाषान्मानिनोऽब्रुवन् ३३ नोग्रसेनः किल विभुर्भोजवृष्ण्यंधकेश्वरः॥ शक्रादयोलोकपालायस्यादेशानुवर्त्तिनः ३४ सुधर्माक्रम्यतेयेनपारिजातोऽमरांघ्रिपः आनीयभुज्यतेसोऽसौनकिलाध्यासनार्हणः ३५ यस्यपादयुगंसाक्षाच्छ्रीरुपास्तेखिलेश्वरी सनार्हतिकिलश्रीशोनरदेवपरिच्छदान् ३६ यस्यांघ्रिपंकजरजोऽखिललोकपालैर्मौल्युत्तमैर्धृतमुपासिततीर्थतीर्थम् ब्रह्माभवोऽहमपियस्यकलाःकलायाः श्रीश्चोद्वहेमचिरमस्यनृपासनंक्व ३७ भुंजतेकुरुभिर्दत्तंभूखंडंवृष्णयः किल उपानहः किलवयंस्वयंतुकुरवःशिरः ३८ अहोऐश्वर्यमत्तानांमत्तानामिवमानिनाम् असंबद्धागिरोरुक्षाःकःसहेतानुशासिता ३९ अद्य निःकौरवींपृथ्वीं करिष्यामीत्यमर्षितः गृहीत्वाहलमुत्तस्थौदहन्निवजगत्त्रयम् ४० लांगलाग्रेणनगरमुद्विदार्यगजाह्वयम् विचकर्षसगंगायां प्रहरिष्यन्नमर्षितः

सितानितीर्थानियैर्योगिभिस्तेषामपितीर्थंयद्वाउपासितंसर्वैःसेवितंतीर्थंगंगानस्याःतीर्थंतीर्थत्वनिमित्तंकिंचब्रह्माभवःश्रीश्चअहमपिउद्वहेमकथंभूतावयंयस्यकलायाअंशस्यकलाअंशाः ३७। ३८ मत्तानामिवमद्यादिनारुक्षाःपरुषाः

४२ जिजीविषवइत्यस्याराधिकंसोढव्यं ४३ मूढानांप्रभावानभिज्ञानां अतिक्रममपराधम् ४४। ४५ शेषेशयनंकरो।

जलयानमिवाघूर्णंगंगायांनगरंपतत् आकृष्यमाणमालोक्यकौरवाजातसंभ्रमाः ४२ त।
मेवशरणंजग्मुःसकुटुंबाजिजीविषवः सलक्ष्मणंपुरस्कृत्यसांवंप्रांजलयःप्रभुम् ४३ राम।
रामाऽखिलाधारप्रभावंनविदामते मूढानांनःकुबुद्धीनांक्षंतुमर्हस्यतिक्रमम् ४४ स्थित्यु
त्पत्त्यप्ययानांत्वमेकोहेतुर्निराश्रयः लोकान्क्रीडनकानीशक्रीडतस्तेवदंतिहि ४५ त्वमेवमू
र्ध्नीदमनंतलीलयाभूमंडलंबिभर्षिसहस्रमूर्द्धन् अंतेचयःस्वात्मनिरुद्धविश्वःशेषेद्वितो।
यःपरिशिष्यमाणः ४६ कोपस्तेऽखिलशिक्षार्थंनद्वेषान्नचमत्सरात् बिभ्रतोभगवन्सत्वं
स्थितिपालनतत्परः ४७ नमस्तेसर्वभूतात्मन्सर्वशक्तिधराव्यय विश्वकर्मन्नमस्तेऽस्तुत्वां
वयंशरणंगताः ४८ श्रीशुकउवाच एवंप्रपन्नैःसंविग्नैर्वेपमानाऽयनैर्बलः प्रसादितःसुप्र।
सन्नोमाभैष्टेत्यभयंददौ ४९ दुर्योधनःपारिबर्हंकुंजरान्षष्टिहायनान् ददौचद्वादशशतान्य
युतानितुरंगमान् ५० रथानांषट्सहस्राणिरौक्माणांसूर्यवर्चसां दासीनांनिष्ककंठीनांसहस्रंदु
हितृवत्सलः ५१ ॥ विशेषपर्यंकेपरिशिष्यमाणोयःसत्वमेवेतिवा ४६ अस्मासुकोपश्चतवायमनुचितएवेत्या।
हुः कोपस्त्वइतिस्थितिपालनेनतत्परः नासूयावान् कोपःपाठांतरंसंबोधनम् ४७ विश्वकर्मकृत्यंयस्यसत्वमितिसंबोधनं ४८

सत्कृद्भिः कौरवैः ५२ मध्येसभायां सभामध्ये ५३।५४॥ इति दशमे टीकायां अष्टषष्टितमोऽध्यायः ६८ एकोनसप्ततितमे गार्हस्थ्यं प्रतिमंदिरम् कृष्णस्य नारदो दृष्ट्वा विस्मितोऽगात्ततः स्तुवन् ॥१॥ दिदृक्षामभिनयेनाह चित्रमिति द्व्यष्ट

प्रतिगृह्य तु तत्सर्वं भगवान्सात्वतर्षभः ससुतः सस्नुषः प्रायात्सुहृद्भिरभिनंदितः ५२ ततः प्रविष्टः स्वपुरं हलायुधः समेत्य बंधूननुरक्तचेतसः शशंस सर्वं यदुपुंगवानां मध्ये सभायां कुरुषु स्वचेष्टितम् ५३ अद्यापि च पुरं ह्येतत्सूचयद्रामविक्रमम् समुन्नतं दक्षिणतो गंगायामनुदृश्यते ५४॥ इति श्रीभागवते म० दशमस्कंधे हास्तिनपुरकर्षणबलभद्रविजयो नाम अष्टषष्टि० ६८॥ श्रीशुक उवाच नरकं निहतं श्रुत्वा तथोद्वाहं च योषिताम् कृष्णेनैकेन बह्वीनां तद्दिदृक्षुः स्म नारदः १ चित्रं बतैतदेकेन वपुषा युगपत्पृथक् गृहेषु द्व्यष्टसाहस्रं स्त्रिय एक उदावहत् २ इत्युत्सुको द्वारवतीं देवर्षिर्द्रष्टुमागमत् पुष्पितोपवनारामद्विजालिकुलनादिताम् ३ उत्फुल्लेंदीवरांभोजकल्हारकुमुदोत्पलैः छुरितेषु सरःसूच्चैः कूजितां हंससारसैः ४

साहस्रं स्त्रियः द्व्यष्टसहस्रस्त्रीः उदावहत् परिणीतवान् २ तां द्वारवतीमनुवर्णयति पुष्पितेति सार्द्धत्रयेण पुष्पितेषूपवनेषु आरामेषु उद्यानेषु च द्विजानामलीनां च कुलानि तैर्नादिताम् ३ छुरितेषु व्याप्तेषु ४॥ ४॥ रमः॥

महामरकतैः प्रख्यायंते प्रकाशंत इति तथा तैः स्वर्णरत्नमयाः परिच्छदाः परिकरा येषु तैः ५ पतंत्यः प्रचलंत्यः पताका येषु तैर्ध्वजैः वारितः आतपो यस्यां तां ६ तस्यां द्वारकायां सर्वैर्धिष्ण्यपैर्लोकपालैरर्चितम् ७ षोडशभिः पद्मसहस्रैः सम लंकृतं हरेरंतःपुरं विवेश तत्र च तस्य शौरेः पत्नीनां भवनेषु एकतमं विवेश स नव यः यत्र च कौश लं त्वष्ट्रा दर्शितमित्यं

प्रसादलक्षैर्नवभिर्जुष्टां स्फाटिकराजितैः महामरकतप्रख्यैः स्वर्णरत्नपरिच्छदैः ५॥ विभक्तरथ्यापथचत्वरापणैः शालासभाभीरुचिरां सुरालयैः संसिक्तमार्गांगणवीथिदेहलीं पतत्पताकाध्वजवारितातपाम् ६ तस्यामंतःपुरं श्रीमदर्चितं सर्वधिष्ण्यपैः हरेः स्वकौशलं यत्र त्वष्ट्रा कार्त्स्न्येन दर्शितम् ७ तत्र षोडशभिः सद्मसहस्रैः समलंकृतम् विवेशैकतमं शौरेः पत्नीनां भवनं महत् ८ विष्टब्धं विद्रुमस्तंभैर्वैदूर्यफलकोत्तमैः इंद्रनीलमयैः कुड्यैर्जगत्या चाहतत्विषा ९ वितानैर्निर्मितैस्त्वष्ट्रा मुक्तादामविलंबिभिः दांतैरासनपर्यंकैर्मण्युत्तमपरिष्कृतैः १० दासीभिर्निष्ककंठीभिः सुवासोभिरलंकृतं पुंभिः सकंचुकोष्णीषसुवस्त्रमणिकुंडलैः ११॥ ९ तःपुरभवनयोर्विशेषणं ८ तदनुवर्णयति चतुर्भिर्विष्टब्धमिति विद्रुमस्तंभैर्विष्टब्धं वैदूर्यमयानि फलकोत्तमानि स्तंभाश्रयाणि छादनानि तैः इंद्रनीलमयैः कुड्यादिभिश्चोपलक्षितं जगत्या भूमिकया चेंद्रनीलमय्या नहतात्विड् यस्यास्तया ९ मुक्तादाम्नां विलंबाः विविधानि लंबनानि विद्यंते येषु तैः मण्युत्तमैः प

ईक्ष्य समीक्ष्य घनो मेघोऽयमिति बुद्धिर्येषान्ते १२ अनुसवं सर्वकालं आत्मना समाना निगुणरूपवयांसि सुवेषोऽलं
कारश्च यस्य तेन दासीसहस्रेण युतया गृहिण्या सह १३ श्रियः रुक्मिण्याः पर्यङ्कात् अवी विशत् उपवेशयामास १४ अ
विभ्रत् अविभः दधारेत्यर्थः विभ्रदिति शत्रन्तं वा तदा संपूज्याभिभाष्य च प्राह इत्युत्तरेणान्वयः कथंभूतः यस्य चरणशौ

रत्नप्रदीपनिकरद्युतिभिर्निरस्तध्वांतं विचित्रवलभीषु शिखंडिनोऽंग नृत्यंति यत्र विहि
ताऽगरुधूपमक्षैर्निर्यांतमीक्ष्य घनबुद्धय उन्नदंतः १२ तस्मिन्समानगुणरूपवयःसुवेषा
दासीसहस्रयुतयानुसवं गृहिण्या विप्रो ददर्श चमरव्यजनेन रुक्मदंडेन सात्वतपतिं परि
वीजयंत्या १३ तं सन्निरीक्ष्य भगवान्सहसोत्थितः श्रीपर्यंकतः सकलधर्मभृतां वरिष्ठः आ
नम्य पादयुगलं शिरसा किरीटजुष्टेन सांजलिरवीविशदासने स्वे १४ तस्यावनिज्य चरणौ
तदपः स्वमूर्ध्ना बिभ्रज्जगद्गुरुतरोऽपि सतां पतिर्हि ब्रह्मण्यदेव इति यद्गुणनाम युक्तं तस्यै
व यच्चरणशौचमशेषतीर्थम् १५ संपूज्य देवऋषिवर्यमृषिः पुराणो नारायणो नरसखो वि
धिनोदितेन वाण्याभिभाष्य मितयाऽमृतमिष्टयातं प्राह प्रभो भगवते करवाम किं ते १६॥

चं गंगा अशेषतीर्थसः अत एव जगद्गुरुतरोऽपि सतां धर्मभृतां पतित्वादेवमकरोदित्यर्थः सतांपतित्वे हेतुः ब्रह्मण्य
देव इति यद्गुणकृतं नाम तस्यैव यतो युक्तं समंजसं अतस्तद्धर्मप्रवर्त्तनार्थमेवमाचरमित्यर्थः १५ अभिभाष्य दिष्ट्यात्र त्व

भगवतास्वस्यार्हणमनर्हंमन्यमानस्तंभावयन्नाह नैवेति सर्वमित्रत्वादेवमर्हणन्नतुममगौरवात् तर्हिकथं कंसादिषु मैत्रीनत्राह खलानांदमश्च नैवाद्भुतमिति कुतःजगतःस्थितिर्धारणंरक्षणंपालनंताभ्यांसहतस्यनिःश्रेयसाययत्न्वा यंस्वेच्छावतारइतिवयंसम्यग्विद्मः अतःखलदमःसाधुसंमाननंचयुक्तमितिभावः १७ यदुक्तंप्रभोकिंकरवामेति

नारदउवाच नैवाद्भुतंतवविभोऽखिललोकनाथमैत्रीजनेषुसकलेषुदमःखलानाम्
निःश्रेयसायहिजगत्स्थितिरक्षणाभ्यांस्वैरावतारउरुगायविदामसम्यक् १७ दृष्टंतवां
घ्रियुगलंजनतापवर्गंब्रह्मादिभिर्हृदिविचिंत्यमगाधबोधैः संसारकूपपतितोत्तरणाव
लंबंध्यायंश्चराम्यनुगृहाणयथास्मृतिःस्यात् १८ ततोऽन्यदाविशद्गेहंकृष्णपत्न्याःसनारदः
योगेश्वरेश्वरस्यांगयोगमायाविवित्सया १९ दीव्यंतमक्षैस्तत्रापिप्रिययाचोद्धवेनचपू
जितःपरयाभक्त्याप्रत्युत्थानासनादिभिः २० पृष्टश्चाविदुषेवासौकदायातोभवानिह॥
क्रियतेकिंनुपूर्णानामपूर्णैरस्मदादिभिः २१ अथापिब्रूहिनोब्रह्मन्जन्मैतच्छोभनंकुरु॥
सतुविस्मितउत्थायतूष्णीमन्यदगाद्गृहं २२ तत्राप्याचष्टगोविंदंलालयंतंसुतान्शिशून्॥
ततोऽन्यस्मिन्गृहेऽपश्यन्मज्जनायकृतोद्यमम् २३॥ तत्राह दृष्टमिति भक्तजनतायाअपवर्गरूपंकिं

च अतिदुर्लभतयाब्रह्मादिभिर्योगीश्वरैरपिहृदिविचिंत्यंकिंचसंसारकूपेपतितानामुत्तरणायअवलंबंआश्रयंएवंभूतं तवांघ्रियुगलंमयादृष्टं अतःकृतकृत्योस्मि तथापित्वत्स्मृतिर्यथास्यात्तथा अनुगृहाण ततस्त्वांध्यायन्नेवनित्यंचरामीति १८

६९

भा०टी० विनानाग्नीनाहवनीयादीनग्निहोत्रेणपंचभिर्मखैर्महायज्ञैर्यजंतम् २४। २५। २६।२७। २८। २९।३०। ३१ कालेन

उ० ६५

जुह्वंतंचविनानाग्नीन्यजंतंपंचभिर्मखैः भोजयंतंद्विजान्क्वापिभुंजानमवशेषितम् २४।
क्वापिसंध्यामुपासीनंजपंतंब्रह्मवाग्यतम् एकत्रचासिचर्मभ्यांचरंतमसिवर्मसु २५ अ
श्वैर्गजैरथैःक्वापिविचरंतंगदाग्रजम् क्वचिच्छयानंपर्यंकेस्तूयमानंचवंदिभिः २६ मंत्र
यंतंचकस्मिंश्चिन्मंत्रिभिश्चोद्धवादिभिः जलक्रीडारतंक्वापिवारमुख्याऽबलावृतम् २७।
कुत्रचिद्द्विजमुख्येभ्योददतंगाःस्वलंकृताः इतिहासपुराणानिशृण्वंतंमंगलानिच २८ह
संतंहास्यकथयाकदाचित्प्रिययागृहे क्वापिधर्मंसेवमानमर्थकामौचकुत्रचित् २९ ध्या
यंतमेकमासीनंपुरुषंप्रकृतेःपरम् शुश्रूषंतंगुरून्क्वापिकामैर्भोगैःसपर्यया ३० कुर्वंतंवि
ग्रहंकैश्चित्संधिंचान्यत्रकेशवम् कुत्रापिसहरामेणचिंतयंतंसतांशिवम् ३१ पुत्राणांदुहि
तॄणांचकालेविध्युपयापनम् दारैर्वरैस्तत्सदृशैःकल्पयंतंविभूतिभिः ३२ प्रस्थापनो
पानयनैरपत्यानांमहोत्सवान् ॥ ६ ॥ रामः ॥

तत्समयेविधिनाउपयापनंप्रापणंविवाहमित्यर्थः कल्पयंतंघटयंतंविभूतिभिःविभवैः ३२ प्रस्थापनंदुहितृजामा
त्रादीनांस्वगृहात्तद्गृहंप्रतिनयनम् उपानयनंतत्तद्गृहात् पुनरानयनन्तैर्महोत्सवान् कल्पयंतंयोगेश्वरेशस्यतेषाम् ६५

वीक्ष्यलोकाः सर्वेविसिस्मिरेविस्मयंचक्रुः तथाभूतान् कल्पयंतम् ३३।३४। ३५ अव्यक्तलिंगंवेषांतरेणच्छन्नं ३६ ।३७ हेयोगेश्वर आत्मन् आत्मनिममनमसितवस्वरूपेवानिर्भाताः घनीतास्तवयोगमायाः केवलंवैभवंविदामविघ्नः

वीक्ष्ययोगेश्वरेशस्ययेषांलोकाविसिस्मिरे ३३ यजंतंसकलान्देवान्क्वापिक्रतुभिरूर्जितैः।
पूर्त्तयन्तंक्वचिद्धर्मंकूपारामालयादिभिः ३४ चरंतंमृगयांक्वापिहयमारुह्यसैंधवम् घ्नं
तंतत्रःपशून्मेध्यान्परीतंयदुपुंगवैः ३५ अव्यक्तलिंगंप्रकृतिष्वन्तःपुरगृहादिषु क्वचि
च्चरंतंयोगेशंतत्तद्भावबुभुत्सया ३६ अथोवाचहृषीकेशंनारदःप्रहसन्निव योगमायो।
दयंवीक्ष्यमानुषीमीयुषोगतिम् ३७ विदामयोगमायास्तेदुर्दर्शाअपिमायिनाम् योगेश्व।
रात्मन्निर्भाताभवत्पादनिषेवया ३८ अनुजानीहिमांदेवलोकांस्तेयशसाप्लुतान् पर्यटा
मितवोद्गायन्लीलांभुवनपावनीम् ३९ श्रीभगवानुवाच ब्रह्मन्धर्मस्यवक्ताऽहंकर्त्तातद
नुमोदिता तच्छिक्षयंल्लोकमिममास्थितःपुत्रमाखिदः ४० श्रीशुकउवाच इत्याचरंतंस
द्धर्मान्पावनान्गृहमेधिनाम् तमेवसर्वगेहेषुसंतमेकंददर्शह ४१ कृष्णस्यानंतवीर्यस्य।
योगमायामहोदयम्॥ ३९ ननुत्वंतु परमार्थमितिभावः ३८ त्वन्मानुषनाट्येनमुह्यामि अतोमांप्रस्थापयेत्या

ह अनुजानीहीति ३९ तत्तस्माल्लोकंशिक्षयन्निमंधर्ममास्थितः ननुतत्त्वतः हेपुत्रमाखिदमोहंमाप्राप्नुहीति ४० इतिएवमनु

२

६९

भा०द० कौतुकोमुनिर्विस्मितोऽभूदिति ४२ श्रद्धितः श्रद्धयायुक्तः आत्मायस्यतेन ४३ नारददृष्टांकृष्णलीलांनिगमयति एवमि
उ० ति अखिलस्यभवायउद्भवायगृहीताः शक्तयोनानामूर्त्तयोयेनसः सव्रीडंचतत्सौहृदंचतेननिरीक्षणंहासश्चताभ्यांजु
६९ ष्टः ४४ अनन्यविषयाणिअसाधारणानिअपवर्गमार्गेमोक्षप्रदे ४५॥ ॥इतिदशमेटीकायामेकोनसप्ततितमोऽध्यायः

मुहुर्दृष्ट्वामुनिरभूद्विस्मितोजातकौतुकः ४२ इत्यर्थधर्मकामेषुकृष्णेनश्रद्धितात्मना स
म्यक्सभाजितःप्रीतस्तमेवानुस्मरन्ययौ ४३ एवंमनुष्यपदवीमनुवर्त्तमानोनारायणोऽ
खिलभवायगृहीतशक्तिः रेमेतषोडशसहस्रवरांगनानांसव्रीडसौहृदनिरीक्षणहासजुष्टः
४४ यानीहविश्वविलयोद्भववृत्तिहेतुःकर्माण्यनन्यविषयाणिहरिश्चकार यस्त्वंगगाय
तिशृणोत्यनुमोदते वाभक्तिर्भवेद्भगवतित्यपवर्गमार्गे ४५॥ इतिश्रीभागवतेमहापु
राणेदशमस्कन्धेएकोनसप्ततितमोऽध्यायः ६९ ॥ ॥श्रीभगवानुवाच॥ अथोषस्युप
वृत्तायांकुक्कुटान्कूजतोऽशपन् गृहीतकंठ्यःपतिभिर्माधव्योविरहातुराः १ वयांस्यरुरु
चन्कृष्णम्बोधयंतीववंदिनः॥ ५ ६९ ॥ततस्तुसप्ततितमेकृष्णस्याह्निककर्मणि दूतनारदयोःकार्य्येकार्ये
मंत्रविचारणम् १ जगन्मंगलचारित्रमाह्निकंजगदीशतुः नारदेनक्वचित्किंचिद्दृष्टमाहयथाक्रमं २ अथेति अर्थ
धर्मकामेषुकृष्णेनश्रद्धितात्मनेतिप्रस्तुतस्यश्रीकृष्णस्याह्निकस्याधिकारेथशब्दः उपवृत्तायांआसन्नायांपतिभिःश्री रामः
कृष्णैःमाधव्योमाधवस्यभार्याः १ वंदिनइवश्रीकृष्णंबोधयंतिसंतिवयांसिपक्षिणोऽरुरुवन् अतिशयेनकूजन्॥ २॥ ६९

मंदारवनवायुभिर्गायत्स्वलिष्वनिद्राणिनिद्रारहितानिवयांसि २ वैदर्भीयुपलक्षणंपरिरंभणविश्लेषांतंपर्यालोच्य
३।४ एकंअखंडंजत्रहेतुः अनन्यंनिरुपाधिं अतएवाव्ययंनित्यंस्वयंज्योतिष्ट्वेहेतुः नित्यनिरस्तंनित्यनिवृत्तंकल्म
षं अविद्यायस्मात्तं उपलक्षणमाह अस्येति अस्यविश्वस्यलक्षितभावश्चासौनिर्वृतिश्चभावः सत्तानिर्वृतिरानंदः।

गायत्स्वलिष्वनिद्राणिमंदारवनवायुभिः २ मुहूर्त्तंतंतुवैदर्भीनामृष्यदतिशोभनम् प
रिरंभणविश्लेषात्प्रियबाह्वंतरंगता ३ ब्राह्मेमुहूर्त्तउत्थायवार्युपस्पृश्यमाधवः दध्यौप्र
सन्नकरणआत्मानंतमसःपरम् ४ एकंस्वयंज्योतिरनन्यमव्ययंस्वसंस्थयानित्यनिर
स्तकल्मषम् ब्रह्माख्यमस्योद्भवनाशहेतुभिःस्वशक्तिभिर्लक्षितभावनिर्वृतिम् ५ अ
थाप्लुतोऽम्भस्यमलेयथाविधिक्रियाकलापंपरिधायवाससी चकारसंध्योपगमादिसत्त
मोहुतानलोब्रह्मजजापवाग्यतः ६ उपस्थायार्कमुद्यंतंतर्पयित्वात्मनःकलाः देवानृषीन्गु
रून्वृद्धान्विप्रानभ्यर्च्यचात्मवान् ७ धेनूनांरुक्मशृंगीणांसाध्वीनांमौक्तिकस्रजाम् पय
स्विनीनांगृष्टीनांसवत्सानांसुवाससाम् ८॥ तथाहिगुणक्षोभात्पूर्वंसत्तामात्रंयःसदेवसौम्येदमग्रआ
सीदित्यादिश्रुतेः सएवानंदश्च विज्ञानमानन्दमित्यादिश्रुतेः तंसदानंदमित्यर्थः ५ आप्लुतः स्नातः संध्यायाउपगमउपा
सनंआदिर्यथाभवतितथाक्रियाकलापंचकारकाण्वत्वादुदयात्पूर्वमेवहुतानलोब्रह्मगायत्रीजजाप ६ कलाः अंशान्

देवानृषीन्पितॄंश्चतर्पयित्वा ७ गृष्टीनांप्रथमप्रसूतानां ८

बहुमिति हिरण्येनपरीवृतान् कृष्णान्शुक्लादंतोमृगान् मण्यारेभरतोऽददाच्छन्नंबद्धानिसप्तचेतिश्रुत्युक्तानिसप्तेोत्त
रशतंबद्धान्येकीकृत्यपुराणेचतुर्दशलक्षत्वेन गणितानि यथोक्तं भरतमेवाधिकृत्यनवमस्कन्धेमृगान्शुक्लदंतः
कृष्णान्रूक्मवर्णेनपरिष्कृतान् अदात्कर्मणिमष्णारेनियुतानिचतुर्दशेति ततश्चेयंबहुसंख्याश्लोकेनसंगृह्यतेचतुर्द्द

ददौरूप्यखुराग्राणांक्षौमाजिनतिलैःसह अलंकृतेभ्योविप्रेभ्योबद्वंबद्वंदिनेदिने ९
गोविप्रदेवतावृद्धगुरून्भूतानिसर्वशः नमस्कृत्यात्मसंभूतीर्मंगलानिसमस्पृशत् १०
आत्मानंभूषयामासनरलोकविभूषणम् वासोविभूषणैःस्वीयैर्दिव्यस्रग्गंधलेपनैः ११
अवेक्ष्याज्यंतथादर्शंगोवृषद्विजदेवताः कामांश्चसर्ववर्णानांपौरांतःपुरवासिनाम् प्रदा
प्यप्रकृतीःकामैःप्रतोष्यप्रत्यनंदत १२ संविभज्याग्रतोविप्रान्स्रक्तांबूलानुलेपनैः सुहृ
दःप्रकृतीर्दारानुपायुंक्ततनःस्वयम् १३ तावत्सूतउपानीयस्यंदनंपरमाद्भुतम् सुग्रीवाद्यै
र्हयैर्युक्तंप्रणम्यावस्थितोग्रतः १४ गृहीत्वापाणिनापाणीसारथेस्तमथारुहत् सात्यक्युद्ध
वसंयुक्तःपूर्वाद्रिमिवभास्करः १५॥ ॥ गवांलक्षाणांसप्ताधिकशतांशकं बद्वंचतुरशीत्यग्रसहस्राणित्र

योदशेति दिनेदिनेचप्रतिगृहंचेति ९ आत्मसंभूतीःस्वविभूतीः मंगलानिकपिलादीनि १० नरलोकस्यविभूषण
रूपमात्मानःस्वीयैः पीतांबरकौस्तुभादिभिः ११ कामानभिलषितानर्थान् १२ विप्रादीन्स्रगादिभिःसंविभज्यतेभ्यस्ता

सव्रीडप्रेमवीक्षितैरीक्षितः क्षणस्थितस्ताभिरेववीक्षितैः कृच्छ्राद्विसृष्टो निरगादिति १६ एवं सर्वगृहेभ्यः पृथक्पृथ
ग्निर्गत्यानंतरं एक एव सन् सुधर्मां प्राविशत् यन्निविष्टानां यत्र प्रविष्टानाम् १७ नृसिंहैर्नृषु श्रेष्ठैः १८ उपमंत्रिणः प

ईक्षितोंतःपुरस्त्रीणां सव्रीडप्रेमवीक्षितैः कृच्छ्राद्विसृष्टो निरगाज्ज्ञातहासोहरन्मनः १६ ।
सुधर्माख्यां सभां सर्वैर्वृष्णिभिः परिवारितः प्राविशद्यन्निविष्टानां न संत्यंग षडूर्मयः १७ त
त्रोपविष्टः परमासने विभुर्बभौ स्वभासा ककुभोवभासयन् वृतो नृसिंहैर्यदुभिर्यदूत्त
मो यथोडुराजो दिवि तारकागणैः १८ तत्रोपमंत्रिणो राजन्नानाहास्यरसैर्विभुम् उपतस्थुर्नटाचार्या नर्त्तक्यस्तांडवैः पृथक् १९ मृदंगवीणामुरजवेणुतालदरस्वनैः ननृतुर्जगुस्तुष्टुवुश्च सूतमागधवंदिनः २० तत्राहुर्ब्राह्मणाः केचिदासीना ब्रह्मवादिनः पूर्वेषां पुण्य
यशसां राज्ञां चाकथयन्कथाः २१ तत्रैकः पुरुषो राजन्नागतोऽपूर्वदर्शनः विज्ञापितो भगव
ते प्रतीहारैः प्रवेशितः २२ स नमस्कृत्य कृष्णाय परेशाय कृतांजलिः राज्ञामावेदयद्दुःखं ज
रासंधनिरोधजम् २३ ये च दिग्विजये तस्य सन्नतिं न ययुर्नृपाः प्रसह्य रुद्धास्तेनासन्नयुते द्वे गिरिव्रजे २४

रिहासाः पृथक्पृथक् स्वस्वसमुदायैः १९ मृदंगादयः प्रसिद्धाः दरः शंखः सूतादयस्तुष्टुवुः २० ब्राह्मणाः ब्रह्मवेदमाहुर्मंत्रानुव्याचक्षते इत्यर्थः वादिनः वादनचतुराः २१।२२।२३ गिरिव्रजवत्तं ज्ञके दुर्गे रुद्धा आसन् तेषां

कृष्णाकृष्णेति मद्दशश्लोकैः राज्ञां विज्ञप्तिः तत्र प्रथमेन शरणाश्रयणं त्रिभिर्भयानुवादः द्वाभ्यां प्रार्थनमिति पृथग्धियः पृथग्दर्शिनः २५ पृथग्दर्शिनो लोकस्य भवभयं विवृण्वतो नमंति लोक इति विकर्मनिषिद्धं काम्यं च तस्मिन्निरतः रतः स्वे कुशले धर्मे भगवतोऽर्चने त्वया उदिते उक्ते पंचरात्रे सामान्यतश्च गीतासु यत्करोषि यदश्नासि यज्जुहोषि ददासि यत् यत्तपस्यसि कौंतेय तत्कुरुष्व मदर्पणमिति प्रमत्तोऽनवहितो यावदयं लोकः तावदेवास्य लोकस्य यः सद्यो जीविताशां छिनत्ति तस्मै तु भगवन्निमिषाय कालात्मनेनम इति २६ सेयं लोकस्य गतिः वयं तूत्तमाङ्क्ताः अतोऽस्माकंक्

कृष्णाकृष्णाप्रमेयात्मन्प्रपन्नभयभंजन वयंत्वांशरणंयामोभवभीताःपृथग्धियः २५॥
लोकोविकर्मनिरतःकुशलेप्रमत्तःकर्मण्ययंत्वदुदितेभवदर्चनेस्वे यस्तावदस्यबल
वानिहजीविताशांसद्यश्छिनत्यनिमिषायनमोऽस्तुतस्मै २६ लोकेभवाञ्जगदिनःकल
यावतीर्णःसद्रक्षणायखलनिग्रहणायचान्यः कश्चित्त्वदीयमतियातिनिदेशमीशकिंवा
जनःस्वकृतमृच्छतितन्नविद्मः २७ स्वप्नायितंनृपसुखंपरतंत्रमीशशश्वद्भयेनमृतकेन

तएनदुःखमापन्नमित्याश्चर्येणाह लोक इति भो ईश जगतः इनः ईश्वरः त्वयि सद्रक्षणार्थमवतीर्णेऽपि धुरं वहामः चेदस्माकं दुःखं स्यात् तर्हि किमन्यः कश्चिज्जरासंधादिस्त्वदाज्ञामपि लंघयति किंच त्वया रक्ष्यमाणोऽपि जनः स्वकर्मजं दुःखं प्राप्नोत्येवेति न विद्मः न चैतदुभयमपि युक्तमिति भावः २७ किं दुःखं तदाह स्वप्नायितमिति स्वप्नवज्जातं नृपसुखं नृपोचितं सुखं यतः परतंत्रं विषयराध्यं किंच संततिशश्वद्भयं यस्मिन् तेन मृतकतुल्येन शरीरेण धुरं पुत्रदारादिचिंतां केवलं

वनिष्कामाः संतः त्वान्नाश्रिता इत्याहुः हित्वेति त्वत्तः यदनीहैः निष्कामैर्लभ्यं आत्मनि सुखं तत्सिद्धं सुखं तद्धित्वा क्लि
श्याम इति २८ त्वन्मायया कृतं कर्मैवं बंधत्वमेव निवर्त्तयेति प्रार्थयन्ते तन्न इति वियुङ्क्ष्व विमोचय मगधो जरासंधः त
त्संज्ञकात्कर्मपाशात् भवद्भिरेव विक्रम्य ततो निर्गम्यतामिति चेत्तत्राहुः य इति य एक एवायुतं गजानां वीर्यं बिभ्रत्स

हित्वा तदात्मनि सुखं त्वदनीहलभ्यं क्लिश्यामहेऽतिकृपणास्तव माययेह २८ तन्नो भवा
न्प्रणतशोकहराङ्घ्रियुग्मो बद्धान्वियुङ्क्ष्व मगधाह्वयकर्मपाशात् यो भूभुजोऽयुतमतंगज
वीर्यमेको बिभ्रद्रुरोध भवने मृगराडिवावीः २९ यो वै त्वया द्विनवकृत्व उदात्तचक्र भग्नो
मृधे खलु भवंतमनंतवीर्यम् जित्वा नृलोके निरतं सकृदूढदर्पो युष्मत्प्रजा रुजति नोऽजि
त तद्विधेहि ३० दूत उवाच इति मागधसंरुद्धा भवद्दर्शनकांक्षिणः प्रपन्नाः पादमूलं ते दी
नानां शं विधीयताम् ३१ श्रीशुक उवाच राजदूते ब्रुवत्येवं देवर्षिः परमद्युतिः बिभ्रत्पिंगजटा
भारं प्रादुरासीद्यथा रविः ३२ तं दृष्ट्वा भगवान्कृष्णः सर्वलोकेश्वरेश्वरः ववंद उत्थितः शीर्ष्णा
ससभ्यः सानुगो मुदा ३३॥ एवं त्वद्भवने भूभुजोऽस्मान्रुरोध सिंहो मेषीरिव २९ किंच युष्मदीया वयमित्यस्मा
नधिकमेव बाधत इत्याहुः यो वा इति हे उदात्तचक्र उद्यत्तसुदर्शन यो वै द्विनवकृत्वः अष्टादशवारान् त्वया सह मृधे वर्त्त
माने तत्र सप्तदशकृत्वः त्वया खलु भग्नः पराजितः पश्चादनंतवीर्यमपि नृलोके निरतं नरशरीरविनोदं भवंतं सकृज्जि
त्वा ऊढदर्पः प्राप्तगर्वः युष्मत्प्रजा नः रुजति पीडयति तत्तत्र यद्युक्तं तद्विधेहीत्यर्थः ३० दूत आह इतीति ३१।३२।३३॥६॥

७०
भा०द० ३४ भूयान्महान्गुणो लाभोऽयमस्माकंसर्वलोकवृत्तांतज्ञानमिति ३५ ईश्वरःकर्त्तायेषान्तेषु ३६ एवमविदुषेवसर्व-
उ० ज्ञेनजरासंधवधार्थमेवपांडवचिकीर्षितंपृष्टोनारदोमाययेयमितिज्ञात्वाहदृष्टाइतित्रिभिः विश्वसृजश्चब्रह्मणोपि
६९ मायिनोमोहकस्येतिस्वशक्तिभिर्विद्यादिभिर्भूतेष्वंतर्यामितयाचरतोवर्त्तमानस्ययद्यहंभूतेषुवर्त्तेतर्हिभूतानिमांकिं
नपश्यंतितत्राहवन्हेरिवच्छन्नरुचइतिस्वशक्तिभिरेवच्छन्नारुक्प्रकाशोयस्यतस्यअतस्तवेदंप्रश्नादिनमेऽद्भुतम् ३७

सभाजयित्वाविधिवत्कृतासनपरिग्रहम् बभाषेसूनृतैर्वाक्यैःश्रद्धयातर्पयन्मुनिम्।
३४ अपिस्विदद्यलोकानांत्रयाणामकुतोभयम् ननुभूयान्भगवतोलोकान्पर्यटतोगुणः
३५ नहिनःविदितंकिंचिल्लोकेष्वीश्वरकर्तृषु अथपृच्छामहेयुष्मान्पांडवानांचिकीर्षि-
तम् ३६ श्रीनारदउवाच दृष्टामयातेबहुशोदुरत्ययामायाविभोविश्वसृजश्चमायिनः भूतेषु
भूमंश्चरतःस्वशक्तिभिर्वन्हेरिवच्छन्नरुचोनमेऽद्भुतम् ३७ तवेहितंकोऽर्हतिसाधुवेदितुंस्व-
माययेदंसृजतोनियच्छतः यद्विद्यमानात्मतयाऽवभासतेतस्मैनमस्तेस्वविलक्षणात्मने ३८
जीवस्ययःसंसरतोविमोक्षणंनजानतोनर्थवहाच्छरीरतः॥ १ इदंजगत्कथंभूतंअसदेवयत्तव
माययाविद्यमानात्मतयाऽवभासतेतज्जगत्सृजतःकिंतुकेवलंतेतुभ्यंनमनमेवशक्यमित्याहतस्मैनमइतिकुतःस्वे-
नरूपेणसर्वतोविलक्षणात्मनेअचिंत्यायेत्यर्थः ३८ नन्वेवंभूतस्यकिंमायाचेष्टितैरित्यतआहजीवस्येति अविद्यातमसा राम
वृतत्वेनअनर्थप्रापकाच्छरीरात्संसरतस्तेनैवतमसातस्माच्छरीराद्विमोक्षोपायमजानतःप्राज्वालयत्प्रदीपितवान्॥ ३८॥ ६९

तंत्वात्वां यशःश्रवणादिभिर्जीवस्य मोक्षार्थमित्यर्थः ३९ आश्रावयेश्रावयिष्यामि नरलोकविडंबनं ब्रह्मत्वांब्रह्मन्निति।
पाठेऽपिहेब्रह्मन्परमात्मन् नरलोकानुकारिणंत्वांश्रावयिष्यामीति ४०।४१ नचात्रैवानुमोदनंकार्यंकिंतुतत्रागंतव्यमि
त्याशयेनाह तस्मिन्निति ४२ तत्रागनाश्चसर्वेत्वद्दर्शनादिनापूताभविष्यन्तीत्याह श्रवणादिति अन्तेवसायिनः श्वपचा।

लीलावतारैःस्वयशःप्रदीपकंप्राज्वालयत्वातमहंप्रपद्ये ३९ अथाप्याश्रावयेब्रह्मन्नर।
लोकविडंबनम् राज्ञःपैतृष्वस्रेयस्यभक्तस्यचचिकीर्षितम् ४० यक्ष्यतित्वांमखेंद्रेणराज
सूयेनपांडवः पारमेष्ठ्यकामोनृपतिस्तद्भवाननुमोदताम् ४१ तस्मिन्देवक्रतुवरेभवंत
वैसुरादयः दिदृक्षवःसमेष्यंतिराजानश्चयशस्विनः ४२ श्रवणात्कीर्त्तनाद्ध्यानात्पूयंतेऽ
न्तेऽवसायिनः तवब्रह्ममयस्येशकिमुतेक्षाऽभिमर्शिनः ४३ यस्यामलंदिवियशःप्रथितं
रसायांभूमौचतेभुवनमंगलदिग्वितानम् मंदाकिनीतिदिविभोगवतीतिचाधोगंगेतिचे
हचरणांबुपुनातिविश्वम् ४४ शुकउवाच तत्रतेष्वात्मपक्षेष्वऽगृण्हत्सुविजिगीषया॥१

अपिब्रह्ममयस्यब्रह्मघनमूर्त्तेः ईक्षाचअभिमर्शःस्पर्शनंचतौविद्येतेयेषांते ४३ कैमुत्यमतिशयेनाह यस्येति हे
भुवनानांमंगलरूपदिविपातालेभूमौचप्रथितंयस्ययशोविश्वंपुनातीति कथंप्रथितम् दिग्वितानंदिग्भवनानांवि
तानवदलंकरणंतथाचरणांबुचप्रथितंपुनातिकथंतत्प्रथितंदिविमंदाकिनीतिअधश्चभोगावतीतिइहचभूमौगंगेति
तस्यतवागमनात्सर्वंमंगलंपवित्रंचभविष्यतीतिभावः ४४ तत्रैवंनारदेनोक्तेषुवर्त्तमानेषु आत्मीयपक्षेषुयादवेषु॥ १॥

जरासंधस्यजिगीषया अगृण्हत्सु अमन्यमानेषु वाचःपेशैः पेशलवाग्भिरित्यर्थः ४५ चक्षुष्टे हेतुः मंत्रार्थानांमंत्र-
साध्यानांतत्वविस्तरिपाकविदिति ४६।४७ ॥इतिदशमेटीकायांसप्ततितमोऽध्यायः ७०॥ अथैकसप्ततितमेऽद्धव
स्यतुमंत्रतः इंद्रप्रस्थंगतेकृष्णेपार्थानांपरमोत्सवः १ राजसूयमिषंकृत्वाभीमदुर्योधनादिषु कलिमुत्पाद्यतद्द्वाराभू-

वाचःपेशैःस्मयन्भृत्यमुद्धवंप्राहकेशवः ४५ श्रीभगवानुवाच त्वंहिनःपरमंचक्षुःसुहृ-
न्मंत्रार्थतत्ववित् अथात्रब्रूह्यनुष्ठेयंश्रद्दध्मःकरवामतत् ४६ इत्युपामंत्रितोभर्त्रासर्व-
ज्ञेनापिमुग्धवत् निदेशंशिरसाधायउद्धवःप्रत्यभाषत ४७ ॥इतिश्रीभागवतेमहापुरा-
णेदशमस्कन्धेभगवद्यानेसप्ततितमोऽध्यायः ७०॥श्रीशुकउवाच इत्युदीरितमाक-
र्ण्यदेवर्षेरुद्धवोऽब्रवीत् सभ्यानांमतमाज्ञायकृष्णस्यचमहामतिः १ श्रीउद्धवउवाच॥
यदुक्तमृषिणादेवसाचिव्यंयक्ष्यतस्त्वया कार्यंपैतृष्वस्रेयस्यरक्षाचशरणैषिणाम् २ यष्ट-
व्यंराजसूयेनदिक्चक्रजयिनाविभो अतोजरासुतजयउभयार्थोमतोमम ३ अस्माकं
चमहानर्थोह्येतेनैवभविष्यति यशश्चतवगोविंदराज्ञोबद्धान्विमुंचतः ४॥ ४ ॥ ९॥

भारमहरत्सभुः २। देवर्षेर्मतंराजसूयगमनं सभ्यानांमतंराजरक्षा कृष्णस्यतूभयं १ यक्ष्यतः यागंकरिष्यतः पैतृष्वस्रेय
स्यपितृष्वसुःपुत्रस्यसाचिव्यंसाहाय्यंतच्चकार्यंतथाशरणार्थिनांराज्ञांरक्षाचकार्या २ तत्रप्रथमंराजसूयार्थंगंतव्यंत एमः
तोराजरक्षाकर्त्तव्येत्याह यष्टव्यमित्येष्टभिः अतः दिग्विजयहेतोः उभयार्थः राजसूयार्थः शरणागतरक्षणार्थश्च ३।४। ९॥ ७०

अत्युत्सुकत्वया सद्य एव जरासंधं हंतुमिच्छतो यादवानां लक्ष्याह स वा इति अन्येषां ततो बलिनामपि यद्यपि समबल एव भीमस्तथापि तं विना भीमादेव तस्य मृत्युर्विहित इति भावः ५ ननु स्वबलसाम्येपि सेनाबलं तस्याधिकमिति चेदत आह द्वैरथ इति द्वंद्वयुद्धे शतेनाक्षौहिणीभिर्युतो मागधो मा न जेतव्य इत्यर्थः नन्वसौ स्वसैन्यमेव युद्धाय नियुंजीत कुतस्तेन द्वैरथमिति तत्राह ब्रह्मण्य इति न प्रत्याख्याति न निराकरोति ६ भिक्षेत द्वंद्वयुद्धं याचतां तथाऽपि समबलत्वात्साम्य

सवै दुर्विषहो राजा नागायुतसमो बले बलिनामपि चान्येषां भीमं समबलं विना ५ द्वैरथे स तु जेतव्यो मा शताक्षौहिणीयुतः ब्रह्मण्योऽभ्यर्थितो विप्रैर्न प्रत्याख्याति कर्हिचित् ६ ब्रह्मवेषधरो गत्वा तं भिक्षेत वृकोदरः हनिष्यति न संदेहो द्वैरथे तव सन्निधौ ७ निमित्तं परमीशस्य विश्वसर्गनिरोधयोः हिरण्यगर्भः शर्वश्च कालस्यारूपिणस्तव ८ गायंति ते विशदकर्म गृहेषु देव्यो राज्ञां स्वशत्रुवधमात्मविमोक्षणं च॥ ९ भेव स्यादत आह तव सन्निधाविति ७ ननु अकिंचित्कुर्वतो मम सन्निधानात् किं स्यादत आह निमित्तमिति अयमर्थः यथा तवारूपस्य कालात्मनो विश्वसर्गे निमित्तं केवलं हिरण्यगर्भस्तथा शर्वश्च तन्निरोधे तथाऽत्र त्वमेव सन्निधिमात्रेण हंता भीमो निमित्तमात्रमिति ८ ॥ अतोऽनेनोपायेन त्वया सशीघ्रं हंतव्य इत्याशयेनाह गायंतीति जरासंधधृतानां राज्ञां देव्यः पत्न्यः ते विशदं कर्म स्वगृहेषु बालकलालनादौ गायंति किं तत्कर्म स्वशत्रोर्जरासंधस्य वधं आत्मनां पतीनां विमोक्षणं च वत्समारोदीः करुणार्णवः श्रीकृष्ण एवं करिष्यतीति अत्र दृष्टांतः गोप्यश्चेत्यादयः यथा गोप्यः शंखचूडवधं स्वमोक्षं च गायन्ति अवतारांतरगतं च

कुंजरपतेर्नक्रात् जनकात्मजायाश्च रावणात् पित्रोश्च कंसगृहात् मोक्षणं अत एवं भूतानां तासां कृपयालयात्तथैव कर्त्तव्यमिति भावः ९ किंच जरासंधवध इति भूर्य्यर्थायेति ततः शिशुपालवधादयोपिरूत्वसाध्या भविष्यन्तीति भावः ए तच्च सर्वं भविष्यत्येवेति संभावयन्नाह प्राय इति पच्यत इति पाकः कर्म तस्य विपाकः फलं तस्य राज्ञां पुण्यविपाकेन जरासं

गोप्यश्च कुंजरपतेर्जनकात्मजायाः पित्रोश्च लब्धशरणा मुनयो वयं च ९ जरासंधवधः कृष्ण भूर्य्यर्थायोपकल्पते प्रायः पाकविपाकेन तव चाभिमतः क्रतुः १० श्रीशुक उवाच इत्युद्धववचो राजन्सर्वतोभद्रमच्युतम् देवर्षिर्यदुवृद्धाश्च कृष्णश्च प्रत्यपूजयन् ११॥ अथादिशत्प्रयाणाय भगवान्देवकीसुतः भृत्यान्दारुकजैत्रादीननुज्ञाप्य गुरून्विभुः १२ निर्गमय्यावरोधान्स्वान्ससुतान्सपरिच्छदान् संकर्षणमनुज्ञाप्य यदुराजं च शत्रुहन्॥ सूतोपनीतं स्वरथमारुहद्गरुडध्वजम् १३ ततो रथद्विपभटसादिनायकैः करालया परिवृत आत्मसेनया मृदंगभेर्य्यानकशंखगोमुखैः प्रघोषघोषितककुभो निराक्रमात् १४

धादीनां पापविपाकेनेति पाठांतरे तस्य जरासंधस्य पापविपाकेनेति तेनायं क्रतुस्तवाभिप्रेतः तत्र गतेत्वयि सर्वं भविष्यतीत्यर्थः १० अच्युतं उपपत्त्या वृद्धं यदुवृद्धा इति वदन्ननिरुद्धादयस्तथा नापूजयन्निति सूचितम् ११ अनुज्ञाप्य अनुज्ञां प्रार्थ्य गुरून्वसुदेवादीन् १२ अवरोधान्स्वान्दारान् निर्गमय्य प्रयाणं कारयित्वा १३ भटाः पदातयः सादिनः आश्वारोहाः रथादिनायकैः करालया तीव्रया आत्मसेनया परिवृतो निराक्रमत् निरगात् कुतः सकाशान्मृदङ्गादिभिर्वाद्यैः प्रघोषेण

नवाजीति नवाजिभिः नरयानैः अश्वैश्च कांचनशिविकाभिश्च अच्युतं पतिमनुययुः सुव्रताः पतिव्रताः वराण्यंब॰
राद्दीनियासांताः १५ नरोष्ट्रादिभिर्यानैः अश्वतरीगर्दभ्यामश्वाज्जाता अनः शकटं करेणुर्गजोपरिजनयोषितो वारयोषि
तश्च कटकुटयः उशीरादितृणनिर्मितगृहाः कंबलांबरादयश्चोपस्कराः कुड्यादिरूपायासांताः अधियुज्य बलीवर्दादि

नवाजिकाञ्चनशिविकाभिरच्युतं सहात्मजाः पतिमनुसुव्रता ययुः वरांबराभरणवि॰
लेपनस्रजः सुसंवृता नृभिरसिचर्मपाणिभिः १५ नरोष्ट्रगोमहिषखराश्वतर्यनःकरेणु
भिः परिजनवारयोषितः स्वलंकृताः कटकुटिकंबलांबराद्युपस्करा ययुरधियुज्य सर्वतः
१६ बलं बृहद्ध्वजपटछत्रचामरैर्वरायुधाभरणकिरीटवर्मभिः दिवांशुभिस्तुमुलरवं ब॰
भौ रवेर्यथार्णवः क्षुभिततिमिंगिलोर्मिभिः १७ अथो मुनिर्यदुपतिना सभाजितः प्रणम्य तं
हृदि विदधद्विहायसा निशाम्य तद्व्यवसितमाहृतार्हणा मुकुन्दसंदर्शननिर्वृतेन्द्रियः १८ रा
जदूतमुवाचेदं भगवान्प्रीणयन्गिरा माभैष्ट दूत भद्रं वो घातयिष्यामि मागधम् १९ इत्यु॰
क्तः प्रस्थितो दूतो यथावदवदन्नृपान् तेपि संदर्शनं शौरेः प्रत्यैक्षन्यन्मुमुक्षवः २० ॥ ॐ ॥

षु नानुपस्करान् दृढं सन्नह्य १६ रवेरंशुभिश्च नद्दूलं दिवा व भौ कथंभूतं तुमुलरवं आकुलस्वनं क्षुभितैस्तिमिंगलैः
ऊर्मिभिश्च १७ मुनिर्नारदो विहायसा ययाविति शेषः १८ माभैष्टेति बहुत्वं राजाभिप्रायेण १९ प्रत्यैक्षन् प्रत्यैक्षंत य॰
स्मान्मुमुक्षवः ॥२०॥

आनर्त्तादयो मार्गस्थदेशाः तान् तीर्त्वा अतिक्रम्य विनशनं कुरुक्षेत्रं अतीयाय अतिक्रम्य ययौ २१ शक्रप्रस्थं इंद्रप्रस्थं

आनर्त्तसौवीरमरूंस्तीर्त्वा विनशनं हरिः गिरीन्नदीरतीयाय पुरग्रामव्रजाकरान् २१ ततो दृषद्वतीं तीर्त्वा मुकुन्दोऽथ सरस्वतीम् पंचालानथ मत्स्यांश्च शक्रप्रस्थमथागमत् २२ तमुपागतमाकर्ण्य प्रीतो दुर्दर्शनं नृणाम् अजातशत्रुर्निरगात् सोपाध्यायः सुहृद्वृतः २३ गीतवादित्रघोषेण ब्रह्मघोषेण भूयसा अभ्ययात् स हृषीकेशं प्राणाः प्राणमिवादृतः २४ दृष्ट्वा विक्लिन्नहृदयः कृष्णं स्नेहेन पांडवः चिराद् दृष्टं प्रियतमं सस्वजेऽथ पुनः पुनः २५ दोर्भ्यां परिष्वज्य रमामलालयं मुकुंदगात्रं नृपतिर्हताशुभः लेभे परां निर्वृतिमश्रुलोचनो हृष्यत्तनुर्विस्मृतलोकविभ्रमः २६ तं मातुलेयं परिरभ्य निर्वृतो भीमः स्मयन् प्रेमजवाकुलेंद्रियः यमौ किरीटी च सुहृत्तमं मुदा प्रवृद्धबाष्पाः परिरेभिरेऽच्युतम् २७ अर्जुनेन परिष्वक्तो यमाभ्यामभिवादितः ब्राह्मणेभ्यो नमस्कृत्य वृद्धेभ्यश्च यथार्हतः २८ मानितो मानयामास कुरुसृंजयकेकयान् सूतमागधगंधर्वान्वंदिनश्चोपमंत्रिणः २९॥

२२।२३ प्राणा इंद्रियाणि प्राणं मुख्यं प्राणमिव २४ सस्वजे परिरेभे २५ रमायाः अमलं निर्दोषमालयं विस्मृतो लोकविभ्रमो लोकव्यवहारो येन सः २६।२७ अर्जुनेन समंतात् परिष्वक्त एव केवलं पादौ नमस्कुर्वन्नर्जुनः कृष्णेन भुजाभ्यां धृत इति भावः यमाभ्यां त्वभि

३०।३१ चित्रध्वजादिभिर्विराजमानं ३२ प्रतिसद्म उद्दीप्तैर्दीपैर्बलिभिः पुष्पादिप्रकारैश्च जुष्टं जालेभ्यो गवाक्षेभ्यो
निर्गतैर्धूपैरुचिरं विलसंत्यः पताका यस्मिन् तत् मूर्द्धन्याः मूर्द्धि भवाः हेमकलशा येषान्तैः रजतमया निरूप्यमया

मृदंगशंखपटहवीणापणवगोमुखैः ब्राह्मणाश्चारविंदाक्षं तुष्टुवुर्ननृतुर्जगुः ३० एवं
सुहृद्भिः पर्य्यस्तः पुण्यश्लोकशिखामणिः संस्तूयमानो भगवान्विवेशालंकृतं पुरम् ३१
संसिक्तवर्त्मकरिणां मदगंधतोयैश्चित्रध्वजैः कनकतोरणपूर्णकुंभैः मृष्टात्मभिर्नव
दुकूलविभूषणस्रग्गंधैर्नृभिर्युवतिभिश्च विराजमानम् ३२ उद्दीप्तदीपबलिभिः प्रति
सद्मजालनिर्यातधूपरुचिरं विलसत्पताकम् मूर्द्धन्यहेमकलशै रजतोरुशृंगैर्जुष्टं ददर्श
भवनैः कुरुराजधाम ३३ प्राप्तं निशम्य नरलोचनपानपात्रमौत्सुक्यविश्लथितकेशदुकूल
बंधाः सद्यो विसृज्य गृहकर्म पतींश्च तल्पे द्रष्टुं ययुर्युवतयः स्म नरेंद्रमार्गे ३४ तस्मिन्सुसं
कुलइभाश्वरथद्विपद्भिः कृष्णं सभार्यमुपलभ्य गृहाधिरूढाः नार्यो विकीर्य्य कुसुमैर्म
नसोपगुह्य सुस्वागतं विदधुरुत्स्मयवीक्षितेन ३५॥ उरूणि स्थूलानि शृंगाणि कलशाधस्तन
भूमिका एषां तैर्भवनैर्जुष्टं कुरुराजस्य धाम पुरं ददर्श ३३ नराणां लोचनानि तेषां पानस्य सादरवीक्षणस्य पात्रं विषयं
किंपुनर्नारीणामित्यर्थः ३४ सुष्ठु स्वागतं नस्त्वयाद्दिकं प्रियं उत्स्मयवीक्षितेनैव विदधुः ३५॥ ३५ ॥ ॥

उडुपसहाः चंद्रसहाश्चंद्रसहचराः इत्यर्थः अमूभिः किंपुण्यमकारि ३६ श्रेण्यः एकशिल्पोपजीविनांसंघास्तेषुमुख्याश्च।
३७ अभ्युपेतः अभिगमनेनसत्कृतः ३८ सस्नुषाद्रौपदीसहिता ३९ कृतंप्रकारविशेषप्रमोदेनोपहतोऽभिभूतः ४० गुरु

ऊचुः स्त्रियःपथिनिरीक्ष्यमुकुंदपत्नीस्तारायथोडुपसहाःकिमकार्यमूभिः यच्चक्षुषांपुरुष।
मौलिरुदारहासलीलावलोककलयोत्सवमातनोति ३६ तत्रतत्रोपसंगम्यपौरामंगल।
पाणयः चक्रुःसपर्य्यांकृष्णायश्रेणीमुख्याहतेनसः ३७ अंतःपुरजनैःप्रीत्यामुकुन्दः।
फुल्ललोचनैः ससंभ्रमैरभ्युपेतःप्राविशद्राजमंदिरम् ३८ पृथाविलोक्यभ्रात्रेयंकृष्णंत्रि
भुवनेश्वरम् प्रीतात्मोत्थायपर्य्यंकात्सस्नुषापरिषस्वजे ३९ गोविन्दंगृहमानीयदेवदेवे
शमादृतः पूजायांनाविदत्कृत्यंप्रमोदोपहतोनृपः ४० पितृष्वसृगुरुस्त्रीणांकृष्णश्चक्रे।
ऽभिवादनम् स्वयंचकृष्णयाराजन्भगिन्याचाभिवंदितः ४१ श्वश्र्वासंचोदिताकृष्णाकृष्ण
पत्नीस्तुसर्वशः आनर्च्चरुक्मिणींसत्यांभद्रांजांबवतींतथा ४२ कालिंदींमित्रविंदांचशै।
व्यांनाग्नजितींसतीम् अन्याश्चाभ्यागतायास्तुवासःस्रग्मंडनादिभिः ४३ सुखंनिवास
यामासधर्मराजोजनार्द्दनम् ॥ ५ स्त्रीणांचकृष्णयाचद्रौपद्याभगिन्यासुभद्रया ४१ आनर्च्चअर्च्चितवती एमः
। ४२ अन्याश्चयाः कृष्णपत्न्योऽभ्यागताः ताअपि ४३ प्रत्यहंनवंनवंयथाभवतितथासुखम् ॥ छ ॥ ९ ॥ ७२

निवासयामास ४४ कथंभूतंयःप्रेम्णा नित्यंफाल्गुनेनसंयुतःअतएवतस्यसहायेनसतायेनखांडवेनवन्हिंतर्पयित्वात
त्रचमयंमोचयित्वा तंमयंप्रयुज्यसुधिष्ठिरायदिव्यासभाकृतातंजनार्दनंअनेनराज्ञःकृष्णोपकारानुस्मरणंदिव्यत्व
त्सभायायथामनोरथंसर्वावकाशसंपादनंच दर्शितं ४५।४६॥इतिदशमेटीकायामेकसप्ततितमोऽध्यायः७१॥त

ससैन्यंसानुगामात्यंसभार्यंचनवंनवम् ४४ तर्पयित्वाखांडवेनवन्हिंफाल्गुनसंयुतःमो
चयित्वामयंयेनराज्ञेदिव्यासभाकृता ४५ उवासकतिचिन्मासान्राज्ञःप्रियचिकीर्षया॥
विहरन्रथमारुह्यफाल्गुनेनभटैर्वृतः ४६॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेउ॰
त्तरार्द्धेइन्द्रप्रस्थागमनेएकसप्ततितमोऽध्यायः७१॥श्रीशुकउवाच एकदातुसभामध्य॰
आस्थितोमुनिभिर्वृतः ब्राह्मणैःक्षत्रियैर्वैश्यैर्भ्रातृभिश्चयुधिष्ठिरः १ आचार्यैःकुलवृ॰
द्धैश्चज्ञातिसंबंधिबांधवैः शृण्वतामेवचैतेषामाभाष्येदमुवाचह २ युधिष्ठिरउवाच क्र॰
तुराजेनगोविंदराजसूयेनपावनीः यक्ष्येविभूतीर्भवतस्तत्संपादयनःप्रभो ३ त्वत्पादुके॰
अविरतंपरियेचरंतिध्यायंत्यभद्रनशनेशुचयोगृणंति॥ ५ तोद्विसप्ततितमेराज्ञाकार्यंनिवेदिते।

दुर्ज्जयंमागधंबुध्वाभीमेनाघातयद्धरिः १ आस्थितआसनमितिशेषः १ शृण्वतामेवेति यस्त्वसन्नःकृष्णःकरोतिन
तदन्यःकश्चिदपिकर्त्तुंनसमर्थइतिनिश्चित्यसर्वानेवताननादृत्यकृष्णमुवाचेत्यर्थः आभाष्यभोभोकृष्णभक्तवत्सले
त्येवंसंबोध्य २ विभूतीःअंशान् ३ एषचक्रवर्त्तिनांमनोरथःकथंत्वयाक्रियतइतिचेदतआह त्वत्पादुकेति परिचर्येचरं

७२
भा०द०
उ०
७४

देहेन ध्यायंति मनसा अभद्रस्य नशाने नाशके गृणंति वाचा ते भवस्यापवर्गं मोक्षं विंदंति यदि आशासते तर्हि आशिषोऽपि त एव विंदंति नान्ये चक्रवर्त्तिनोऽपि ४ भगवतो भक्तपक्षपातमाविष्कारयन्नाह तद्देवदेवेति तत्तस्मात्सप्यतु साक्षात् एवं निश्चितेपि ये कर्मादिप्रधानाः केचित्कुरुसृंजयाः भगवद्भक्तिं नहि बहुमन्यंते तेषां मोहनिवृत्तये ये त्वां भजंति यदि वा न भजंति तेषामुभयेषां निष्ठां स्थितिं प्रदर्शय ५ ननु रागादिरहिते मयि कथमिदं वैषम्यं स्यात्तत्राह नेति।

विंदंति ते कमलनाभ भवापवर्गमाशासते यदि त आशिष ईश नान्ये ४ तद्देवदेव भवतश्चरणारविंदसेवाऽनुभावमिह पश्यतु लोक एषः ये त्वां भजंति न भजंत्युत वोभयेषां निष्ठां प्रदर्शय विभो कुरुसृंजयानाम् ५ न ब्रह्मणः स्वपरभेदमतिस्तव स्यात्सर्वात्मनः समदृशः स्वसुखानुभूतेः संसेवतां सुरतरोरिव ते प्रसादः सेवानुरूपमुदयो न विपर्ययोऽत्र ६ श्रीभगवानुवाच सम्यग्व्यवसितं राजन्भवता शत्रुकर्शन कल्याणी यतस्ते कीर्त्तिर्लोकाननु भविष्यति ७ ऋषीणां पितृदेवानां सुहृदामपि नः प्रभो सर्वेषामपि भूतानामीप्सितः क्रतुराडयम् ८॥ ॥स्वः पर इति भेदमतिस्तव न स्यात् कुतः ब्रह्मणः निरुपाधेः किंच सर्वस्यात्मनः अतः समदृशः किंच स्वसुखानुभूतेः अतो रागाद्यभावादिति भावः तथापि संसेवमानानामेव त्वत्प्रसादो नान्येषां तत्रापि सेवानुरूपमुदयः फलं न तु तत्र विपर्ययोऽन्यथा भावः यथा कल्पद्रुमस्य रागादिराहित्येपि सेवकेष्वेव फलजनकत्वं नान्येषु ६ सत्संमद्भक्तानामेव कैवल्यादि नान्येषामित्यनुमोदमान आह सम्यगिति शत्रुकर्शनेति संबोधयन्सर्वराजविजयशक्तिं संचा

किमत्रमयाऽन्येनवासंपादनीयंतवतुक्रतुरेवराजसूयइत्याह विजित्येतिजगतींसर्वांपृथ्वींसंभारान्यज्ञोपस्करान्।
संभृत्यसंपाद्यआहरस्वअनुतिष्ठेत्यर्थः ९ ननुनृपतिविजयादिकथंशक्यंस्यादतआह एतइति किंचआत्मवताविजि
तेन्द्रियेणतेत्वयाअहंचजितोस्मिवशीकृतोस्मिअकृतात्मभिःअजितेन्द्रियैः १० आस्तांतावदेवंभूतस्यतवपरैरभि।

विजित्यनृपतीन्सर्वान्कृत्वाचजगतींवशे संभृत्यसर्वसंभारानाहरस्वमहाक्रतुम् ९॥
एतेतेभ्रातरोराजन्लोकपालांशसंभवाः जितोऽस्म्यात्मवतातेऽहंदुर्जयोयोकृतात्मभिः।
१० नकश्चिन्मत्परंलोकेतेजसायशसाश्रिया विभूतिभिर्वाऽभिभवेद्देवोपिकिमुपार्थिवः।
११ श्रीशुकउवाच निशम्यभगवद्गीतंप्रीतःफुल्लमुखांबुजः भ्रातॄन्दिग्विजयेऽयुङ्क्तविष्णु
तेजोपबृंहितान् १२ सहदेवंदक्षिणस्यामादिशत्सहसृंजयैः दिशिप्रतीच्यांनकुलमुदी
च्यांसव्यसाचिनम् प्राच्यांवृकोदरंमत्स्यैःकेकयैःसहमद्रकैः १३ तेविजित्यनृपान्वीराआ
जह्रुर्दिग्भ्यओजसा अजातशत्रवेभूरिद्रविणंनृपयक्ष्यते १४ श्रुत्वाऽजितंजरासंधंनृप
तेर्ध्यायतोहरिः आहोपायंतमेवाद्यउद्धवोयमुवाचह १५॥ भवशंका अकिंचनमपिमत्परंको।
पिनाभिभवितुंप्रभवतीत्याह नकश्चिदिति तेजसाप्रभावेनविभूतिभिःसैन्यादिसामग्रीभिः ११ अयुंक्तनियुक्तवान्वि
ष्णोस्तेजसाउपबृंहितान्संवर्द्धितान् तेजोपबृंहितानितिसंधिरार्षः १२ नकुलादीनांमत्स्यादिभिःसहायैर्यथासंख्येनसंबं
धःसहदेवंसृंजयैःसह भीमंमत्स्यैःनकुलंकेकयैःसव्यसाचिनंमद्रकैरिति १३ कथंभूताययक्ष्यतेयागंकरिष्यते १४ आ

ब्रह्मलिंगधराः ब्राह्मणलिंगधारिणः यतः यत्र बृहद्रथसुतो जरासंधः १६ गृहेषु वर्त्तमानं समयाचेरन् सम्यक् अया-
चते स अर्थः १७। १८ नन्विदं कामयामह इति विशेषो निर्दिश्यतां अन्यथा यस्य पुत्रादेर्वियोगो दुःसहः स कथं देयः त-
था राज्ञां मंडनं किरीटाद्यदेयं यत्तद्धि स्वभ्यः कथं देयं तथा अतिरम्यरत्नाभरणादि पुत्रादि योग्यं कथं परस्मै देयमिति चेत्
त आहुः किं दुर्मर्षमित्यादि अथ दृष्टांतत्वेनार्थांतरमाहुः किमकार्यमिति यथा असाधूनामकार्यं नास्ति तथा नितिस्रूणां

भीमसेनोर्जुनः कृष्णो ब्रह्मलिंगधरास्त्रयः जग्मुर्गिरिव्रजं तात बृहद्रथसुतो यतः १६ ते
गत्वातिथ्यवेलायां गृहेषु गृहमेधिनाम् ब्रह्मण्यं समयाचेरन् राजन्या ब्रह्मलिंगिनः १७।
राजन्विद्ध्यतिथीन्प्राप्तानर्थिनो दूरमागतान् तन्नः प्रयच्छ भद्रं ते यद्वयं कामयामहे १८।
किं दुर्मर्षं तितिक्षूणां किमकार्यमसाधुभिः किं न देयं वदान्यानां कः परः समदर्शिनाम् १९
योऽनित्येन शरीरेण सतां गेयं यशो ध्रुवम् नाचिनोति स्वयं कल्पः स वाच्यः शोच्य एव सः २०।
हरिश्चंद्रो रंतिदेव उंछवृत्तिः शिविर्बलिः॥ दुर्मर्षं सहं नास्ति वदान्यानामत्युदाराणामदेयं नास्ति सम-
दर्शिनां परश्च नास्ति अतः किं विशेषनिर्देशेनेत्यर्थः १९ किंच अर्थिने धीरेण मुद्गलादिवत् प्राणा अपि न वंचनीया इ-
त्याशयेनाहुः योऽनित्येनेति नाचिनोति न संपादयति स वाच्यः सन्निंद्यः २० विश्वामित्रार्थानृण्याय हरिश्चंद्रो भार्यात्मजादि
सर्वं विक्रीय स्वयं चांडालतां प्राप्तोपि अनिर्विण्णः सहायोध्यावासिभिर्जनैः स्वर्गं गतः रंतिदेवः सकुटुंबोऽष्टचत्वारिंशदहा-
न्यलब्धोदकोऽपि कथंचिल्लब्धान्नोदकाद्यर्थिभ्यो दत्वा ब्रह्मलोकं गतः उंछवृत्तिर्मुद्गलः षण्मासं सीरक्कुटुंबोप्यतिथ्या-

शिविःशरणागतकपोतरक्षणायस्वमांसंश्येनायदत्वादिवंगतः बलिःसर्वस्वंब्राह्मणवेषधारिणेहरयेदत्वातमेवा-
त्मसाच्चकारकपोतश्चातिथयेव्याधायकपोत्यासहात्ममांसंदत्वाविमानेनदिवंगतःव्याधस्तयोःसत्वंवीक्ष्यस्वयमति
निर्विण्णोमहाप्रस्थानेवनाग्निदग्धदेहोनिष्कल्मषोदिवमारुरोह एवमन्येचबहवोऽध्रुवेणशरीरेणध्रुवंलोकंगताइ-

त्यर्थः ॥ २० ॥

व्याधः कपोतोबहवोह्यध्रुवेणध्रुवंगताः २१ श्रीशुकउवाच स्वैरेराकृतिभिस्तांस्तुप्रकोष्ठै-
र्ज्याहतैरपि राजन्यबंधून्विज्ञायदृष्टपूर्वाननचिंतयत् २२ राजन्यबंधवोह्येतेब्रह्मलिंगानि-
बिभ्रति ददाम्यभिक्षितंतेभ्यआत्मानमपिदुस्त्यजम् २३ बलेर्नुश्रूयतेकीर्तिर्विततादिक्ष्व-
कल्मषा ऐश्वर्याद्भ्रंशितस्यापिविप्रव्याजेनविष्णुना २४ श्रियंजिहीर्षतेंद्रस्यविष्णवेद्वि-
जरूपिणे जानन्नपिमहीं प्रादाद्वार्यमाणोपिदैत्यराट् २५ जीवताब्राह्मणार्थायकोन्वर्थःक्ष-
त्रबंधुना देहेनपतमानेननेहताविपुलंयशः २६ इत्युदारमतिःप्राह कृष्णार्जुनवृकोदरा-
न् हेविप्राव्रियतांकामोददाम्यात्मशिरोऽपिवः २७॥ २७ ॥ श्रीमहाकाल्येनमः ॥

ति २१ ज्याहतैःज्याघातकिनांकितैःभुजैः दृष्टपूर्वान्द्रौपदीस्वयंवरादिषु २२।२३ इंद्रस्यश्रियंजिहीर्षताविप्रव्याजे-
नविष्णुनाभ्रंशितस्यापिबलेर्नुअहोनेतिपाठेनश्रूयतेकिं अपितुश्रूयतइति २४ तम्श्लाघते विष्णवइति शुक्रेण
वार्यमाणोपि अतएवविस्तु रितिजानन्नपि २५ पतमानेनपततात्क्षत्रबंधुनादेहेनब्राह्मणार्थायविपुलंयशोनेहता
नेहमानेन असंपादयताकोन्वर्थः नकोपीत्यर्थः २६ एवंनिश्चित्यप्राह हेविप्राइति ॥ २७ ॥

२८ राजन्यतामेवप्रपंचयति असाविति २९।३० यतोमद्भयात् समुद्रंशरणंगतः ३१ वयसाप्यतुल्यः नातिसत्वोना तिबलश्चनचदेहेनमयासमः अतोऽर्जुनोयोद्धानभवेत् भीमस्तुभवेत् यतोममतुल्यबलः ३२ आदायद्वेस्यर्थः३३

श्रीभगवानुवाच युद्धन्नोदेहिराजेंद्रद्वंद्वशोयदिमन्यसे युद्धार्थिनोवयंप्राप्ताराजन्यानान्नकांक्षिणः २८ असौवृकोदरःपार्थस्तस्यभ्राताऽर्जुनोह्ययम् अनयोर्मातुलेयंमांकृष्णंजानीहितेरिपुम् २९ एवमावेदितोराजाजहासोच्चैःसमागधः आहचामर्षितोमंदायुद्धंतर्हिददामिवः ३० नत्वयाभीरुणायोत्स्येयुधिविक्लवचेतसा मथुरांस्वपुरींत्यक्त्वासमुद्रंशरणंगतः ३१ अयंतुवयसातुल्योनातिसत्वोनमेसमः अर्जुनोनभवेद्योद्धाभीमस्तुल्यबलोमम ३२ इत्युक्त्वाभीमसेनायप्रादायमहतींगदाम् द्वितीयांस्वयमादायनिर्जगामपुराद्बहिः ३३ ततःसमेखलेवीरौसंयुक्तावितरेतरौ जघ्नतुर्वज्रकल्पाभ्यांगदाभ्यांरणदुर्मदौ॥ ३४ मंडलानिविचित्राणिसव्यंदक्षिणमेवच चरतोःशुशुभेयुद्धंनटयोरिवरंगिणोः ३५॥ ततश्चटचटाशब्दोवज्रनिष्पेषसंनिभः गदयोःक्षिप्तयोराजन्दंतयोरिवदंतिनोः ३६॥

समेखलेयुद्धांगणे ३४ मंडलानिगदायुद्धगतिभेदान्सव्यंदक्षिणंचयथाभवतितथारंगिणोःरंगगतयोःनटयोरिवेतिनिर्भयत्वेनोपमा ३५ चटचटेतिगदयोःपरस्पराघातशब्दानुकरणंवज्रस्यनिष्पेषःपातःतत्सदृशःयुध्यतोर्दंतिनो ७६

अंसकं स्यादीनुपेत्यदीप्तोमन्युर्ययोस्तयोर्द्विरदयोर्गजयोरर्कशाखाभ्यांसमंयुध्यतोस्तेयथाचूर्णीभवतस्तद्वत्।
३७ अपिष्टांचूर्णीचक्रतुः ३८ शिक्षाअभ्यासः बलंसत्त्वं ओजःप्रभावः समानिनानियययोस्तयोः ३९।४०।४१जन्म।

तेवैगदेभुजजवेननिपात्यमानेअन्योन्यतोंसकटिपादकरोरुजत्रून् चूर्णीबभूवतुरु।
पेत्ययथार्कशाखेसंयुद्धतोर्द्विरदयोरिवदीप्तमन्व्योः ३७ इत्थंतयोःप्रहतयोर्गदयोर्नृवीरौ।
क्रुद्धौस्वमुष्टिभिरयःस्पर्शैरपिष्टाम् शब्दस्तयोःप्रहरतोरिभयोरिवासीन्निर्घातवज्रपरु।
षस्तलताडनोत्थः ३८ तयोरेवंप्रहरतोःसमशिक्षाबलौजसोः निर्विशेषमभूद्युद्धमक्षी।
णजवयोर्नृप ३९ एवंतयोर्महाराजयुध्यतोःसप्तविंशतिः दिनानिनिरगंस्तत्रसुहृद्वन्नि
शितिष्ठतोः ४० एकदामातुलेयंवैप्राहराजन्वृकोदरः नशक्तोहंजरासंधंनिर्जेतुंयुधि।
माधव ४१ शत्रोर्जन्ममृतीविद्वान्जीवितंचजराकृतम् पार्थमाप्याययन्स्वेनतेजसाचिं।
तयद्धरिः ४२ संचिंत्यारिवधोपायंभीमस्यामोघदर्शनः दर्शयामासविटपंपाटयन्निवसंज्ञ
या ४३ तद्विज्ञायमहासत्त्वोभीमःप्रहरतांवरः गृहीत्वापादयोःशत्रुंपातयामासभूतले ४४

शाकलरूपं मतिःपुनःशकलीभावःतेविद्वान्जाननजरानामराक्षसीतत्कृतम् अचिंतयत् कथमसौशकलीभवेदि
ति ४२ विटपंशाखांकरेणविटपंगृहीत्वाहरिःभीमस्ययथाऽहंविटपंपाटयामितथात्वमेनंपाटयेतिसंज्ञयासंकेतेनअरि

४५ एकैकःपादादि र्य्ययोस्तेशकले ४६। ४७ दुर्वृत्तत्वाद्सौहतः नतुराज्याभिलाषेणेतिदर्शयन्नाह सहदेवमिति ४८
॥इतिदशमेटीकायांद्विसप्ततितमोऽध्यायः ७२॥ ततस्त्रिसप्ततितमे मोचयित्वानृपान्हरिः राजार्हभोगैःस्वान्देशान्प्र।

एकंपादंपदाक्रम्यदोर्भ्यामन्यंप्रगृह्यसः गुदतःपाटयामासशाखामिवमहागजः ४५ ए
कपादोरुवृषणकटिपृष्ठस्तनांसके एकबाह्वक्षिभ्रूकर्णेशकलेददृशुःप्रजाः ४६ हाहा
कारोमहानासीन्निहतेमगधेश्वरे पूजयामासतुर्भीमंपरिरभ्यजयाच्युतौ ४७ सहदेवं
तत्तनयंभगवान्भूतभावनः अभ्यषिंचदमेयात्मामगधानांपतिंप्रभुः मोचयामासरा।
जन्यान्संरुद्धान्मागधेनये ४८॥ ॥इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कन्धेजरासं।
धवधोनामद्विसप्ततितमोऽध्यायः ७२॥ श्रीशुकउवाच॥ अयुतेद्वेशतान्यष्टौलीलया
युधिनिर्जिताः तेनिर्गतागिरिद्रोण्यांमलिनामलवाससः १ क्षुत्क्षामाःशुष्कवदनाःसंरो
धपरिकर्शिताः ददृशुस्तेघनश्यामंपीतकौशेयवाससम् २ श्रीवत्सांकंचतुर्बाहुंपद्मग
र्भारुणेक्षणम् चारुप्रसन्नवदनस्फुरन्मकरकुंडलम् ३॥ स्थाप्यपुनरागमत् १ अत्युन्नद्धजरा

संधवधात्तद्रुद्धभूपतीन् विमोच्यकृपयाकृष्णोनिजरूपमदर्शयत् २ येनिर्जिताजरासंधेननिरुद्धाश्चगिरिद्रोण्यां
तेनततोनिर्गताःसंतोघनश्याममददृशुरित्युत्तरेणान्वयः १ क्षुधाक्षामाःकृशाःसंरोधेनपरिकर्शिताःक्लेशिताः २। ३॥ ग्रामः
७७

१४ भ्राजद्भ्राजमानो वरमणिः कौस्तुभो यया सा ग्रीवा यस्य तं निवीतं कंठलंबितया व्याप्तं पिबंत एवेत्यादीनां हरेः पादयोः प्रणेमुरित्युत्तरेणान्वयः ५ रंभंतः परिरंभमाणा इव ६ श्रीकृष्णदर्शनाह्लादेन ध्वस्तः संरोधनक्लमो येषां ते ७ संरोधाद्भ्रंशितान् अस्मान् घोरायाः संसृते रपि पाहि मोचय ८ ननु भवंतो जरासंधासूया विष्टा इहामुत्र भोगासक्ताश्च कथं संसृतेर्मोच-

पद्महस्तं गदाशंखरथांगैरुपलक्षितम् किरीटहारकटककटिसूत्रांगदाचितम् ४ भ्राजद्वरमणिग्रीवं निवीतं वनमालया पिबन्त इव चक्षुर्भ्यां लिहन्त इव जिह्वया ५ जिघ्रन्त इव नासाभ्यां रंभन्त इव बाहुभिः प्रणेमुर्हतपाप्मानो मूर्द्धभिः पादयोर्हरेः ६ कृष्णसंदर्शनाह्लादध्वस्तसंरोधनक्लमाः प्रशशंसुर्हृषीकेशं गीर्भिः प्रांजलयो नृपाः ७ राजान ऊचुः नमस्ते देवदेवेश प्रपन्नार्त्तिहराव्यय प्रपन्नान्पाहि नः कृष्ण निर्विण्णान्घोरसंसृतेः ८ नैनं नाथानुसूयामो मागधं मधुसूदन अनुग्रहो यद्भवतो राज्ञां राज्यच्युतिर्विभो ९ राज्यैश्वर्यमदोन्नद्धो न श्रेयो विंदते नृपः त्वन्मायामोहितोऽनित्या मन्यते संपदोऽचलाः १० मृगतृष्णां यथा बाला मन्यंत उदकाशयम् ॥ ११ ॥

नीया इत्याशंक्य संप्रति न वयं तथाभूता इत्याहुः नैनमित्यष्टभिः हे नाथ वयं एतं नानुसूयामः अद्य तु दोषदृष्ट्या न पश्यामः कुत इत्यत आहुः अनुग्रह इति यत्तु यस्मात् ९ एतदेव व्यतिरेकेणोपपादयंति राजेश्वर्येति राज्यैश्वर्याभ्यां मदस्तेनोन्नद्धः उच्छृंखलो नित्या अचलाश्च संपदो मन्यते यद्वा अनित्याः सत्यः अचलाः शाश्वतीर्मन्यते १० किंच अवस्तु सद्वस्तुनया पश्यंतीत्याहुः मृगतृष्णामिति ॥ ११ ॥ ११ ॥

७३

भा०द० वैकारिकीं स्वष्ट्यादिविकारापन्नाम् अयुक्ता अविवेकिनः ११ राज्यस्य योगवियोगयोरनर्थोऽर्थावहत्वमस्मास्वे
उ० वदृष्टमित्याहुः वयमिति द्वाभ्यां श्रीमदेन नष्टा दृष्टिर्येषां ते अस्याः पृथिव्याः इतरेतरस्पृधः परस्परं स्पर्द्धमानाः पु
७८ रः पुरतः त्वां मृत्युमविगणय्य पुरा येद्दुर्मदा वयम् १२ हे कृष्ण तएव वयं अद्य विनष्टदर्पास्ते चरणौ स्मरामः स्मर्तुमा
शास्महे कथंभूताः भवतस्तन्वा मूर्त्या कालेन श्रियो विचालिताः विभ्रंशिताः अतो राज्यच्युतिर्भवदनुग्रह एवेत्यर्थः

एवं वैकारिकीं मायामयुक्ता वस्तु चक्षते ११ वयं पुरा श्रीमदनष्टदृष्टयो जिगीषयाऽस्या इ
तरेतरस्पृधः घ्नंतः प्रजाः स्वा अतिनिर्घृणाः प्रभो मृत्युं पुरस्त्वाविगणय्य दुर्मदाः १२ तए
व कृष्णाद्य गभीररंहसा दुरंतवीर्येण विचालिताः श्रियः कालेन तन्वा भवतोऽनुकंप
या विनष्टदर्पाश्चरणौ स्मरामते १३ अथो न राज्यं मृगतृष्णिरूपितं देहेन शश्वत्पतता
रुजां भुवा उपासितव्यं स्पृहयामहे विभो क्रियाफलं प्रेत्य च कर्णरोचनम् १४ तन्नः स
मादिश्योपायं येन ते चरणाब्जयोः स्मृतिर्यथा न विरमेदपि संसरतामिह १५ ॥ अतएव अथो

अनंतरं मृगतृष्णिसदृशं राज्यं शश्वत्पतता प्रतिक्षणं क्षीयमाणेन तथा रुजां रोगाणां भुवा जन्मक्षेत्रेण देहेन उपासितव्यं सेव्यं न स्पृहयामहे प्रेत्य परलोके च क्रियाफलं स्वर्गादिभोग उपासितव्यं न स्पृहयामहे कथंभूतं कर्णयोः रोचनं रुचिजनकमात्रं न तत्र गतस्य स्पर्द्धाद्यनपगमेन सुखाभावादित्यर्थः १० यद्येवंभूता यूयं तर्हि मम चरणौ स्मरत तत्राऽनायासेन मुक्तिर्भविष्यतीति किं मदपेक्षस्येति चेदत आहुः तन्न इति त्वच्चरणस्मृतिरपि त्वत्प्रसादफलमेवेत्यर्थः ॥ १५ ॥ ॥ श्रीः ॥

१६ श्लक्ष्णया मंजुलया १७ यथा भवद्भिराशंसितं तथा बाढं निश्चितं वो मयि भक्तिर्जायते र्जायतामित्यर्थः १८ हे भूपाः म
द्भजनमेव कर्त्तव्यमिति भवद्भिर्व्यवसितं संकल्पितं दिष्ट्या भद्रं भवद्भिरुक्तं च सत्यमेवेत्याह भवंत इति श्रीश्चऐश्वर्य्यं
च ताभ्यां मदस्तेनोन्मा हंउद्धूघनं स्वैराचार मित्यर्थः पश्ये पश्यामि १९ तदेवाह हैहय इति हैहयः कार्त्तवीर्य्यश्चक्रवर्त्तीनरे

कृष्णाय वासुदेवाय हरये परमात्मने प्रणतक्लेशनाशाय गोविंदाय नमो नमः १६ श्रीशु
क उवाच संस्तूयमानो भगवान्राजभिर्मुक्तबंधनैः तानाह करुणस्तात शरण्यः श्लक्ष्ण
या गिरा १७ श्रीभगवानुवाच अद्यप्रभृति वो भूपा मय्यात्मन्यखिलेश्वरे सुदृढा जायते
भक्तिर्बाढमाशंसितं यथा १८ दिष्ट्या व्यवसितं भूपा भवंत ऋतभाषिणः श्रियैश्वर्यमदो
न्नाहं पश्य उन्मादकं नृणाम् १९ हैहयो नहुषो वेनो रावणो नरकोऽपरे श्रीमदाद्भ्रंशिताः
स्थानाद्देवदैत्यजनेश्वराः २० भवंत एतद्विज्ञाय देहाद्युत्पाद्यमंतवत् मां यजंतोऽध्वरैर्यु
क्ताः प्रजा धर्मेण रक्षथ २१ संतन्वंतः प्रजातंतून्सुखं दुःखं भवाभवौ ॥ श्वरः पितुः कामधेनु
हरणात् परशुरामेण सपुत्रो हतः नहुषो देवेंद्रतां प्राप्तः उन्मत्तः शचीसंगाय ब्राह्मणान् शिबिकां वाहयन् तैरेवत
तो भ्रंशितोऽजगरत्वमवाप वेनोऽप्युन्मत्तो ब्राह्मणानधिक्षिपंस्तैरेव हुंकृतैर्हतः रावणो राक्षसेश्वरः सीतामभिलषन्
राघवेण हतः नरको दैत्येश्वरोऽदितिकुंडलाद्याहरणात् मयैव हतः अपरेऽपि श्रीमदान्स्थानाद्भ्रंसिताः २० यदुत्पाद्यं
देहादि तदंतवत् एवं विज्ञाय युक्ता अप्रमत्ता रक्षथ रक्षतेत्यर्थः २१ प्रजातंतून् पुत्रादिसंततीः ॥ ६ ॥ ६ ॥ श्रीः

प्राप्तंप्राप्तंसमत्वेनसेवमानाः २२ मांब्रह्मयास्यथ २३ स्त्रियश्चतेषांमज्जनकर्मणिअभ्यंगस्नानादौन्ययुंक्त २४।२५

प्राप्तंप्राप्तंचसेवन्तोमच्चित्ताविचरिष्यथ २२ उदासीनाश्चदेहादावात्मारामाधृतव्रताः॥
मय्यावेश्यमनःसम्यग्मामंतेब्रह्मयास्यथ २३ श्रीशुकउवाच इत्यादिश्यनृपान्कृष्णोभ
गवान्भुवनेश्वरः तेषान्न्ययुंक्तपुरुषान्स्त्रियोमज्जनकर्मणि २४ सपर्य्याकारयामास॰
सहदेवेनभारत नरदेवोचितैर्वस्त्रैर्भूषणैःस्रग्विलेपनैः २५ भोजयित्वावरान्नेनसु॰
स्नातान्समलंकृतान् भोगैश्चविविधैर्युक्तान्ताम्बूलाद्यैर्नृपोचितैः २६ तेपूजितामुकुंदे॰
नराजानोमृष्टकुंडलाः विरेजुर्मोचिताः क्लेशात्प्रावृडंतेयथाग्रहाः २७ रथान्सदश्वा॰
नारोप्यमणिकांचनभूषितान् प्रीणय्यसूनृतैर्वाक्यैःस्वदेशान्प्रत्ययापयत् २८ तएवं
मोचिताःकृच्छ्रात्कृष्णेनसुमहात्मना ययुस्तमेवध्यायंतःकृतानिचजगत्पतेः २९ ज॰
गदुःप्रकृतिभ्यस्तेमहापुरुषचेष्टितम् यथाऽन्वशासद्भगवांस्तथाचक्रुरतंद्रिताः ३०॥
श्रीशुकउवाच जरासंधंघातयित्वाभीमसेनेनकेशवः पार्थाभ्यांसंयुतःप्रायात्सहदेवेन

सुस्नातान्सम्यगलंकृतान् भोगैश्चयुक्तान् वरेणान्नेनभोजयित्वा पुनस्तेषांसपर्यांसहदेवेनका॰॥ पूजितः ३१ एम:
रयामास २६ ग्रहाश्चंद्रादयोयथा २७ प्रीणय्यनंदयित्वा २८।२९ जगदुःऊचुः ३०।३१। ७९

खांडवप्रस्थंइंद्रप्रस्थंइत्यर्थः दोर्दुर्हदांयोधनारीतासम् ३२ शांतंमृतंआप्तमनोरथोबभूव ३३।३४।३५॥इतिदशमेटीकायांत्रि
सप्ततितमोऽध्यायः ७३॥ चतुर्युक्सप्ततितमेराजसूये क्रियाद्विजैः अग्रपूजाप्रसंगेनचैद्यघातादिवर्ण्यते १ राजसूयप्र
स्वेहत्वाजरासंधनदंतरेत्रैस्यनरंतेकुर्वंतबीजं कलिमिवावपत् २ कृष्णस्यचानुभावमितिचकारात्तस्यस्वाज्ञानुविधा

गत्वातेखांडवप्रस्थंशंखान्दध्मुर्जितारयः हर्षयंतःस्वसुहृदोदुर्हदांचाऽसुखावहाः ३२।
तच्छ्रुत्वाप्रीतमनसइंद्रप्रस्थनिवासिनः मेनिरेमागधंशांतंराजाचाप्तमनोरथः ३३ अभि
वंद्याथराजानंभीमार्जुनजनार्दनाः सर्वमाश्रावयांचक्रुरात्मनायदनुष्ठितम् ३४ निशम्य
धर्मराजस्तत्केशवेनानुकंपितम् आनंदाश्रुकलांमुंचन्प्रेम्णानोवाचकिंचन ३५।
॥इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कन्धेराजसूयदिग्विजयेजरासंधवधोनामत्रिसप्त
तितमोऽध्यायः ७३॥ श्रीशुकउवाच एवंयुधिष्ठिरोराजाजरासंधवधंविभोः कृष्णस्यचा
नुभावंतंश्रुत्वाप्रीतस्तमब्रवीत् १ युधिष्ठिरउवाच येस्युस्त्रैलोक्यगुरवःसर्वेलोकमहे
श्वराः वहंतिदुर्लभंलब्ध्वाशिरसैवानुशासनम् २ सभवानरविंदाक्षोदीनानामीशमा
निनाम्

ियत्वंचालस्येत्यर्थः १ तदाह येस्युरिति येत्रैलोक्यस्यापिगुरवःस्युःसनकादयः सर्वेचलोकाः लो
कपालाश्चतेशिरसैवतवानुशासनंवहंतिदुर्लभंलब्ध्वेति भाग्येनैतल्लब्धमितिबहुमानेनेत्यर्थः २ सभवान्परमेश्व

॥कपालाःकिरीटकोटीडितांघ्रिपीठम्॥

अननुरूपमनुकरणं स्वतेजोहानिप्रसंगादित्यर्थः ३ अथवा तव परिपूर्णस्याज्ञापनाज्ञाधारणाभ्यां न तेजसो हानि
वृद्धी अतः कृपया सर्वं संगच्छत इत्याह नत्वेकस्याद्वितीयस्येति समाना᳚ समानरहितस्य ब्रह्मणस्तवोभयं मायाप
रमात्मन इति सर्वजीवनियंतुस्तव नियम्यत्वं सुतरां᳚ नवास्त्येव अतः परानुग्रहार्थैरेतैः कर्मभिस्तेव तेजो न वर्द्धते न च

धत्तेऽनुशासनं भूमन्नत्यंतविडंबनम् ३ नत्वेकस्याद्वितीयस्य ब्रह्मणः परमात्मनः॥
कर्मभिर्वर्द्धते तेजो ह्रसते च यथा रवेः ४ नवै तेऽजित भक्तानां ममाहमिति माधव त्वंम
वेति च नानाधीः पशूनामिव वैकृता ५ श्रीशुक उवाच इत्युक्त्वा यज्ञिये काले वव्रे युक्ता
न्स ऋत्विजः कृष्णानुमोदितः पार्थो ब्राह्मणान्ब्रह्मवादिनः ६ द्वैपायनो भरद्वाजः सुमंतु
र्गौतमोऽसितः वसिष्ठश्च्यवनः कण्वो मैत्रेयः कवषस्त्रितः ७ विश्वामित्रो वामदेवः सुम
तिर्जैमिनिः क्रतुः पैलः पराशरो गर्गो वैशंपायन एव च ८ अथर्वा कश्यपो धौम्यो रामो भा
र्गव आसुरिः वीतिहोत्रो मधुच्छंदा वीरसेनोऽकृतव्रणः ९॥ ४ ह्रसति रवेरिवोदयास्तमयादिकर्म
भिरित्यर्थः तथा च श्रुतिः न कर्मणा वर्द्धते नो कनीयानिति ४ नन्वेवमप्यहं परमेश्वरः ममेदं नीचं कर्मायोग्यमिति म
नसि कथं न भवेदत आह नवै त इति हे अजित तव भक्तानामेव तावदियं नानाधीर्भेदमतिर्नास्ति यथा पशूनामज्ञा
नां वैकृती शरीरविषया तव तु नास्तीति किं पुनर्वक्तव्यमित्यर्थः ५ यज्ञिये यज्ञोचिते वसंतादिकाले युक्तान् अभियुक्ता
न्स युधिष्ठिरः ऋत्विजो होतृप्रमुखान् वव्रे वृतवान् ६ तानाह द्वैपायन इति त्रिभिः ७।८ अकृतव्रणांतान् एतान् त्विगुपद्र

अन्येचोपहूतायज्ञदिदृक्षवस्तत्रेयुरित्यन्वयः १०।११ देवयजनंयज्ञभूमिंकृष्णाकर्षणादिभिः संशोध्यदीक्षयांचक्रि रेदीक्षासंस्कारयुक्तमकुर्वन् १२ उपकरणाउपस्कराः वरुणस्यराजसूयेयथाआसन्निविशेषः किंचइंद्रादयोदेवगणाः

उपहूतास्तथाचान्येद्रोणभीष्मकृपादयः धृतराष्ट्रःसहसुतोविदुरश्चमहामतिः १० ब्रा
ह्मणाःक्षत्रियावैश्याःशूद्रायज्ञदिदृक्षवः तत्रेयुःसर्वराजानोराज्ञांप्रकृतयोनृप ११ तत
स्तेदेवयजनंब्राह्मणाःस्वर्णलांगलैः कृष्ट्वातत्रयथाम्नायंदीक्षयांचक्रिरेनृपम् १२ है
माःकिलोपकरणावरुणस्ययथापुरा इंद्रादयोलोकपालाविरिंचभवसंयुताः १३ सगणा
स्सिद्धगंधर्वाविद्याधरमहोरगाः मुनयोयक्षरक्षांसिखगकिंनरचारणाः १४ राजानश्च
समाहूताराजपत्न्यश्चसर्वशः राजसूयंसमीयुःस्मराज्ञःपांडुसुतस्यवै १५ मेनिरेकृष्ण
भक्तस्यसूपप न्नमविस्मिताः अयाजयंमहाराजंयाजकादेववर्चसः राजसूयेनविधि
वत्प्राचेतसमिवामराः १६ सौत्येऽहन्यवनीपालोयाजकान्सदसस्पतीन् अपूजयन्महाभा
गान्यथावत्सुसमाहितः १७ सदस्याग्र्यार्हणार्हंवैविमृशंतःसभासदः॥ १३।१४ येचराजान

यः समाहूताः तत्रसमीयुस्स्म १५ तेसर्वेकृष्णभक्तस्यपांडुसुतस्यराज्ञोयुधिष्ठिरस्यराजसूयमविस्मिताःसंतःसू पपन्नंसुसंपन्नंमेनिरेइत्यन्वयः याजकाऋत्विजः १६ सौत्येऽहनिसोमाभिषवदिने १७ अग्र्यार्हणंअग्रपूजा॥ २॥

तस्या अर्हं योग्यं अनेकांस्यात् योग्यानां बहुत्वे नैकस्यानिश्चयात् १८।१९ सांख्यं ज्ञानं योग उपासना २० ननु सांख्यं केवलपरं योगः सविशेषणपरः कथमुभयोरेकपरत्वं तत्राह। एक एवाद्वितीयोसौ अतः सांख्यस्यैतत्परत्वं युक्तं विशेषणभूतस्य सर्वप्रपंचस्य तन्मयत्वात् सविशेषणविषयस्य योगस्यापि युक्तमद्वितीयपरत्वमित्याह ऐतदात्म्यमिति एषः श्रीकृष्णः आत्मा यस्य तत् एतदात्मं तस्य भाव ऐतदात्म्यं भवितव्ये च भावनिर्देशः ऐतदात्म्यमिदं सर्वमिति श्रुतेः अत्र हेतुः आत्मनेति

नाध्यगच्छन्ननैकांत्यात्सहदेवस्तदाब्रवीत् १८ अर्हति ह्यच्युतः श्रैष्ठ्यं भगवान्सात्वतांपतिः एष वै देवताः सर्वा देशकालधनादयः १९ यदात्मकमिदं विश्वं क्रतवश्च यदात्मकाः अग्निराहुतयो मंत्राः सांख्यं योगश्च तत्परः २० एक एवाद्वितीयोसावैतदात्म्यमिदं जगत् आत्मनात्माश्रयः सभ्याः सृजत्यवति हंत्यजः २१ विविधानीह कर्माणि जनयन्यदवेक्षया ईहते यदयं सर्वः श्रेयो धर्मादिलक्षणम् २२ तस्मात्कृष्णाय महते दीयतां परमार्हणं एवं चेत्सर्वभूतानामात्मनश्चार्हणं भवेत् २३ सर्वभूतात्मभूताय कृष्णायानन्यदर्शिने देयं शांताय पूर्णाय दत्तं स्यादानंत्यमिच्छता २४॥ ९ तिहे सभ्याः आत्माश्रयः अन्यनिरपेक्षः स्वयमजः इदं जगत्सृजति अवति हंति चेति २१ किंच विविधानीति यस्यावेक्षया अनुग्रहेण विविधानि नानाप्रकाराणि कर्माणि तपोयोगादीनि जनयन् कुर्वन् यद्यस्मात् अयं सर्वोऽपि जनो धर्मादिलक्षणं श्रेय ईहते साधयति कर्माणि तत्फलानि च यदधीनानीत्यर्थः २२।२३ ननु आत्मनो क्रियमाणमर्हणमात्मनः कथं स्यात्तत्राह सर्वभूतानामात्मभूताय अनन्यदर्शिने निरस्तभेदमत

श्रीकृष्णानुभावविस्सहदेवइत्युक्त्वातूष्णीमभूत् २५ द्विजेरितंसाधुसाध्विति घोषंश्रुत्वाहार्दमभिप्रायम् २६।२७।२८॥

इत्युक्त्वासहदेवोभूत्तूष्णींकृष्णानुभाववित्‌ तच्छ्रुत्वातुष्टुवुःसर्वेसाधुसाध्वितिसत्तमाः॥
२५ श्रुत्वाद्विजेरितंराजाज्ञात्वाहार्दंसभासदाम् समर्हयन्हृषीकेशंप्रीतःप्रणयविह्वलः॥
तत्पादाववनिज्यापःशिरसालोकपावनीः सभार्य्यःसानुजोमात्यःसकुटुंबोऽवहन्मुदा २७।
वासोभिःपीतकौशेयैर्भूषणैश्चमहाधनैः अर्हयित्वाश्रुपूर्णाक्षोनाशकत्समवेक्षितुम् २८
इत्थंसभाजितंवीक्ष्यसर्वेप्रांजलयोजनाः नमोजयेतिनेमुस्तंनिपेतुःपुष्पवृष्टयः २९ इत्थं
निशम्यदमघोषसुतःस्वपीठादुत्थायकृष्णगुणवर्णनजातमन्युः उत्क्षिप्यबाहुमिदमाह
सदस्यमर्षीसंश्रावयन्भगवतेपरुषाण्यभीतः ३० ईशोदुरत्ययःकालइतिसत्यवतीश्रुः
तिः वृद्धानामपियद्बुद्धिर्बालवाक्यैर्विभिद्यते ३१ यूयंपात्रविदांश्रेष्ठामन्यध्वंबालभा।
षितम् सदसस्पतयःसर्वेकृष्णोयत्संमतोऽर्हणे ३२ तपोविद्याव्रतधरान्ज्ञानविध्वस्त।
कल्मषान् परमर्षीन्ब्रह्मनिष्ठाल्लोकपालैश्चपूजितान् ३३॥ ॥ २९।३०।३१ हेसदसस्पतयः सर्वे

वालस्यभाषितंमामन्यध्वंमाजानीतमागृण्हीतकिंतत्‌यत्‌यतः कृष्णोऽर्हणेअग्रपूजायांसंमतस्तत्‌ ३२। ३३। श्रीः

अस्यैववास्तवोऽर्थः पूर्ववदुन्नेयः गोपालइति वेदपृथिव्यादिपालकइत्यर्थः कुत्सितंवेदविपरीतंलपंतीतिकुलपाः पा
खंडास्तान् अंसतेसमाघातयतीतितथासः अकाकः कंच अकंचकाकेस्फखदुःखेतनविद्येतेयस्यसः अकाकः आप्त
कामइत्यर्थः सयथा आप्तकामोदेवयोग्यंकेवलंपुरोडाशमात्रंनार्हति अपितुसर्वस्वमपितथाऽयं श्रीकृष्णोपिब्रह्मर्षि
योग्यंसपर्यामात्रंकथमर्हतिकिंत्वात्मसमर्पणमप्यर्हतीत्यर्थः ३४ वर्णाश्रमकुलेभ्योऽपेतोब्रह्मत्वात् अनामगोत्रमिति
श्रुतेः अतएवानधिकारित्वात् सर्वैर्धर्मैर्बहिष्कृतः स्वैरवर्तीपरमेश्वरत्वात् अतएवनिर्गुणः तमआदिरहितः एवंभूतोजी
वानांयोग्यंतुच्छंसपर्य्यामात्रंकथमर्हतीत्यर्थः ३५ अपिचकथंवर्णनीयोमादृशैरेषांयदूनांमहिमायचस्मादेवमांकुलंय

सदस्यतीनतिक्रम्यगोपालःकुलपांसनः यथाकाकःपुरोडाशंसपर्य्यांकथमर्हति ३४॥
वर्णाश्रमकुलापेतःसर्वधर्मबहिष्कृतः स्वैरवर्तीगुणैर्हीनःसपर्य्यांकथमर्हति ३५ ययाति
नैषांहिकुलंशप्तंसद्भिर्बहिष्कृतम् वृथापानरतंशश्वत्सपर्य्यांकथमर्हति ब्रह्मर्षिविनान्दे
शान्हित्वैतेब्रह्मवर्चसम्॥ ययातिनाशप्तमपिकिंसद्भिर्बहिष्कृतं अपितुशिरसाधृतं किंच अस्मदादिकु
लवत् किंवृथापानरतं अपित्वतिनियताचारमित्यर्थः अहोयदूनामिवनावदीदृशंमाहात्म्यंयदुकुलवृद्धस्ययथातेःशा
पेनप्रादुरभूदित्यादि अयंतुसाक्षादीश्वरः अतःसपर्यामात्रंकथमर्हतीत्यर्थः ३६ किंच येराजानोदुष्टानुच्चाटयंतितेन
दर्थंकीकटादिदेशानप्याश्रयंति एतेतुब्रह्मर्षिसेवितानेवदेशानाश्रित्यअब्रह्मवर्चसंसमुद्रंदुर्गमपिहित्वाहापयित्वेत्य
र्थः बाधंतेतथा दस्यवःप्रजाःताश्च अयमर्थः वेदतदर्थाभियोगोब्रह्मवर्चसं तद्विरुद्धमब्रह्मवर्चसंसमुद्रंमुद्राऽत्रादि राम:
गंतत्सहितंसमुद्रंवेदविरुद्धंलिंगधारणंपाखंडमित्यर्थः तल्लिंगंत्याजयित्वाबाधंतेदंडयंतिकथंभूतम्॥ ३७॥ ९ ॥श्री ८२

दुर्गधर्मवस्तनीतेरधर्मतया दुर्ज्ञेयमित्यर्थः तथा दस्यवः दस्यूनपि प्रजाविषेण वर्त्तमानान् दंडयंति अतो यदुभ्योऽन्यः को
नामधार्मिकोस्तीति पारुष्यं तूक्तार्थमेव ३७ शिवाफेरुः तस्यारुतं श्रुत्वा यथा सिंहो न किंचिद्ब्रूते तद्वत् ३८।३९।४०।४१।४२

समुद्रं दुर्गमाश्रित्य बाधंते दस्यवः प्रजाः ३७ एवमादीन्यभद्राणि बभाषे नष्टमंगलः नो
वाच किंचिद्भगवान्यथा सिंहः शिवारुतम् ३८ भगवन्निंदनं श्रुत्वा दुःसहं तत्सभासदः क
र्णौ पिधाय निर्जग्मुः शपंतश्चेदिपं रुषा ३९ निंदां भगवतः शृण्वंस्तत्परस्य जनस्य वा ततो
नापैति यः सोपि यात्यधः सुकृताच्च्युतः ४० ततः पांडुसुताः क्रुद्धा मत्स्यकैकयसृंजयाः उदा
युधाः समुत्तस्थुः शिशुपालजिघांसवः ४१ ततश्चैद्यस्त्वसंभ्रांतो जगृहे खड्गचर्मणी भर्त्स
यन्कृष्णपक्षीयान्राज्ञः सदसि भारत ४२ तावदुत्थाय भगवान्स्वान्निवार्य्य स्वयं रुषा शिरः
क्षुरांतचक्रेण जहारापततो रिपोः ४३ शब्दः कोलाहलोप्यासीच्छिशुपाले हते महान् तस्या
नुयायिनो भूपा दुद्रुवुर्जीवितैषिणः ४४ चैद्यदेहोत्थितं ज्योतिर्वासुदेवमुपाविशत् पश्यतां
सर्वभूतानामुल्केव भुवि खाच्च्युता ४५ जन्मत्रयानुगुणितवैरसंरब्धया धिया॥ तावदुत्थायेत्य

स्यायमभिप्रायः एषमसापराधो मत्तुल्यबलः सर्वानेतान्हन्यात् अतो मय्येव शीघ्रं हंतव्यमिति तत्क्षणमेवोत्थाय शिरो जहा
र इति ४३।४४।४५ नन्वेवं निंदकस्य कथं वासुदेवप्रवेशः तत्राह जन्मत्रयेति जन्मत्रये अनुगुणितमनुवर्णितं यद्वैरं तेन सं

याआविष्टयातन्मयतांतत्स्वरूपतांयातःपुनःपार्षदोबभूवेत्यर्थः अत्रहेतुः भावोहीति भावोभावनाअनुध्यानंभव

।ध्यायंस्तन्मयतांयातोभावोहिभवकारणम् ४६ ऋत्विग्भ्यःससदस्येभ्योदक्षिणांविपु।
लामदात् सर्वान्संपूज्यविधिवच्चक्रेऽवभृथमेकराट् ४७ साधयित्वाक्रतुंराज्ञःकृष्णोयो
गेश्वरेश्वरः उवासकतिचिन्मासान्सुहृद्भिरभियाचितः ४८ ततोनुज्ञाप्यराजानमनिच्छं
तमपीश्वरः ययौसभार्य्यःसामात्यःस्वपुरंदेवकीसुतः ४९ वर्णिततदुपाख्यानंमयातेबहु
विस्तरम् वैकुंठवासिनोर्जन्मविप्रशापात्पुनःपुनः ५० राजसूयावभृथ्येनस्नातोराजायु।
धिष्ठिरः ब्रह्मक्षत्रसभामध्येशुशुभेसुरराडिव ५१ राज्ञासंपूजिताःसर्वेसुरमानवखेच
राः कृष्णंक्रतुंचशंसन्तःस्वधामानिययुर्मुदा ५२ दुर्योधनमृतेपापंकलिंकुरुकुलामयं।
योनसेहेश्रियंस्फीतांदृष्ट्वापाण्डुसुतस्यताम् ५३ यइदंकीर्त्तयेद्विष्णोःकर्मचैद्यवधादिक।
म् राजमोक्षंवितानंचसर्वपापैःप्रमुच्यते ५४ ॥ इतिश्रीभागवतेम० दशम० शिशुपाल।
वधोनामचतुःसप्ततितमो०॥७४॥

४६ ध्येयाकारजन्मनःकारणम् पेशस्कारिध्यानेनकीटदेहेनथादृष्टत्वा
दित्यर्थः ४६।४७।४८।४९।५०।५१ सुरामानवाःखेचराःप्रमथाश्च ५२ पापंधर्मद्विषंअत्रहेतुःकलिंकलेरंशभूतंअनस्व
कुरुकुलस्यामयंव्याधिवन्नाशकं ५३ वितानंयज्ञंच
५४॥ इतिदशमेटीकायांचतुःसप्ततितमोध्यायः ७४॥

पंचयुक्सप्ततितमेयज्ञावभृथसंभ्रमः सुयोधनस्यचाक्षांत्यामानभंगोदृशिभ्रमात् १ दुर्योधनस्यैकस्यैवदुःखेकारणं प्रष्टुमुक्तमनुवदति अजातशत्रोरिति १ इतिश्रुतंत्वन्मुखादेवेत्यर्थः २ दुर्योधनस्यासहनकारणत्वेनयागमहोत्सवमेव

राजोवाच अजातशत्रोस्तंदृष्ट्वाराजसूयमहोदयम् सर्वेमुमुदिरेब्रह्मन्नृदेवायेसमागताः
१ दुर्योधनंवर्जयित्वाराजानःसर्षयःसुराः इतिश्रुतन्नोभगवंस्तत्रकारणमुच्यताम् २॥
ऋषिरुवाच पितामहस्यतेयज्ञेराजसूयेमहात्मनः बांधवाःपरिचर्यायांतस्यासन्प्रेमबं-
धनाः ३ भीमोमहानसाध्यक्षोधनाध्यक्षःसुयोधनः सहदेवस्तुपूजायांनकुलोद्रव्यसा-
धने ४ सतांशुश्रूषणेजिष्णुःकृष्णःपादावनेजने परिवेषणेद्रुपदजाकर्णोदानेमहामनाः
५ युयुधानोविकर्णश्चहार्दिक्योविदुरादयः वाल्हीकपुत्राभूर्याद्यायेचसंतर्दनादयः ६ नि-
रूपितामहायज्ञेनानाकर्मसुतेतदा प्रवर्त्तंतेस्मराजेंद्रराज्ञःप्रियचिकीर्षवः ७ ऋत्विक्स-
दस्यबहुवित्सुसुहृत्तमेषुस्विष्टेषुसूनृतसमर्हणदक्षिणाभिः चैद्येचसात्वतपतेश्चरणंप्र-
विष्टेचक्रुस्ततस्त्ववभृथस्नपनंद्युनद्याम् ८॥

पुनःसिंहावलोकनेननिरूपयतिपितामहस्येत्यादिना एकदांऽतःपुरेतस्येत्यतःप्राक्तनेनग्रंथेनप्रेमबंधनाःप्रेमयंत्रिताः ३ पूजायांसम्माननेद्रव्यसाधनेनानावस्तुसंपादने ४ सतां शुश्रूषणेचंदनालेपनादौ ५।६ निरूपितानियुक्ताःसंतोनानाकर्मसुप्रवर्त्तंतेस्म ७ ऋत्विजश्चसदस्याश्चसभासदःबहु विदग्धेषुस्विष्टेषुसम्यक्पूजितेषुसूनृतंप्रियवाक्समर्हणमलंकारादिदक्षिणाश्चप्रसिद्धास्ताभिःद्युनद्यांगंगायां ८

७५ भा०द० उ० ८४ ॥९॥१० चित्राणिध्वजपताकाग्राणियेषुतैरिभेंद्रैःस्यंदनैःअर्वभिरश्वैर्भटैश्चएवंचतुरंगैःसैन्यैर्निर्ययुः ११ यजमानो॥
युधिष्ठिरःपुरस्सरोयेषांते १२ सदस्याऋत्विजोऽन्येचद्विजश्रेष्ठाःनिर्ययुः १३ किंचगंधादिभिःस्वलंकृताःनरानार्यश्च

मृदंगशंखपणवधुंधुर्यानकगोमुखाः वादित्राणिविचित्राणिनेदुरावभृथोत्सवे ९ न
र्तक्योननृतुर्हृष्टागायकायूथशोजगुः वीणावेणुतलोन्नादस्तेषांसदिवमस्पृशत् १०॥
चित्रध्वजपताकाग्रैरिभेंद्रस्यंदनार्वभिः स्वलंकृतैर्भटैर्भूपानिर्ययूरुक्ममालिनः ११ य
दुसृंजयकांबोजकुरुकैकयकोसलाः कंपयंतोभुवंसैन्यैर्यजमानपुरःसराः १२ सदस्य
र्त्विग्द्विजश्रेष्ठाब्रह्मघोषेणभूयसा देवर्षिपितृगंधर्वास्तुष्टुवुःपुष्पवर्षिणः १३ स्वलंकृतान
रानार्योगंधस्रग्भूषणांबरैः विलिंपंत्योऽभिषिंचंत्योविजह्रुर्विविधैरसैः १४ तैलगोरसगं
धोदहरिद्रासांद्रकुंकुमैः पुंभिर्लिप्ताःप्रलिंपंत्योविजह्रुर्वारयोषितः १५ गुप्तानृभिर्निरग
मन्नुपलब्धुमेतद्देव्योयथादिविविमानवरैर्नृदेव्यः तामातुलेयसखिभिःपरिषिच्यमानाः
सव्रीडहासविकसद्वदनाविरेजुः १६॥ ॥मिथोविजह्रुः १४ रसानेवाह तैलेति किंच्चसांद्रकुंकुमादिभिःपुं
भिर्लिप्ताःतान्प्रलिंपंत्योवारयोषितश्चविजह्रुः १५ नृभिर्गुप्ताःरथादियानैर्नृदेव्योराजपत्न्योनिरगन् निरगुःएतदुपलब्धुं राभः
विमानवरैर्देव्योयथातद्वत् मातुलेयैःसखिभिश्चपरितःसिच्यमानाःसव्रीडेनहासेनविकसंतिवदनानियासांताः १६॥ ॥
ना

देवरान्पतिभ्रातॄन् उतसखीन्सखीनपि दृतीभिरुदकनोदनचर्मयंत्रैः सेचनपात्रैश्चमलधियां कामिनाम् १७ क्रियाभिः अङ्गक्रियाभिः क्रतुराट्सशरीरो राजसूयइव १८ पत्नीसंयाजो यागविशेषः अवभृथसंबंधि आवभृथ्यं च तैश्च

तादेवरानुतसखीन्सिषिचुर्दृतीभिः क्लिन्नांबराविवृतगात्रकुचोरुमध्याः औत्सुक्यमुक्तकवराच्च्यवमानमाल्याः क्षोभंदधुर्मलधियां रुचिरैर्विहारैः १७ सस म्राड्रथमारूढः सदश्वंरुक्ममालिनम् व्यरोचतस्वपत्नीभिः क्रियाभिः क्रतुराडिव १८ पत्नीसंयाजावभृथ्यैश्चरित्वातेतमृत्विजः आचांतंस्नापयांचक्रुर्गंगायांसहकृष्णया १९ देवदुंदुभयोनेदुर्नरदुंदुभिभिः समम् मुमुचुः पुष्पवर्षाणि देवर्षिपितृमानवाः २० सस्नुस्तत्रततः सर्वेवर्णाश्रमयुतानराः महापातक्यपियतः सद्योमुच्येतकिल्बिषात् २१ अथराजाहतेक्षौमेपरिधायस्वलंकृतः कृत्विक्सदस्यविप्रादीनानर्चाभरणांबरैः २२ बंधुज्ञातिनृपान्मित्रसुहृदोऽन्यांश्च सर्वशः अभीक्ष्णंपूजयामासनारायणपरोनृपः २३ सर्वेजनाःसुररुचोमणिकुंडलस्रगुष्णीषकंचुकदुकूलमहार्घ्यहाराः नार्य्यश्चकुंडलयुगालकवृंदजुष्टवक्त्रश्रियःकनकमेखलयाविरेजुः॥ २४॥

९ स्नातानानुष्ठाये स्यर्थः १९।२०।२१ अहते नूतने आनर्च अर्चितवान् २२।२३ सुराणामिव रुक् कांतिर्येषां ते मणिकुंडलैः सहिताः स्रगुष्णीषादयो येषां ते कुंडलयुगेन अलकवृंदेन च जुष्टा वक्त्रश्रीर्या

।२५।२६।२७।२८।२९ गतज्वरः निश्चिंतआसीत् ३० अच्युतेआत्मायस्यतस्य ३१ नरेंद्रादीनांलक्ष्मीः लक्ष्म्यः विभूत
यः विश्वसृजामयेनउपक्लृप्ताः विरचितास्ताभिः सहकुरुराट् दुर्योधनोऽतप्यत् ३२ महिषीसहस्रमिति बहुत्वोपल

अथर्त्विजोमहाशीलाःसदस्याब्रह्मवादिनः ब्रह्मक्षत्रियविट्शूद्राराजानोयेसमागताः
२५ देवर्षिपितृभूतानिलोकपालाःसहानुगाः पूजितास्तमनुज्ञाप्यस्वधामानिययुर्नृप २६
हरिदासस्यराजर्षेराजसूयमहोदयम् नैवातृप्यन्प्रशंसंतःपिबन्मर्त्योयथामृतम् २७ ततो
युधिष्ठिरोराजासुहृत्संबंधिबांधवान् प्रेम्णानिवारयामासकृष्णंचत्यागकातरः २८ भग
वानपितत्रांगन्यवात्सीत्तत्प्रियंकरः प्रस्थाप्ययदुवीरांश्चसांबादींश्चकुशस्थलीम् २९ इत्थं
राजाधर्मसुतोमनोरथमहार्णवम् सुदुस्तरंसमुत्तीर्यकृष्णेनासीद्गतज्वरः ३० एकदांतः
पुरेतस्यवीक्ष्यदुर्योधनःश्रियम् अतप्यद्राजसूयस्यमहित्वंचाच्युतात्मनः ३१ यस्मिन्न
रेंद्रदितिजेन्द्रसुरेन्द्रलक्ष्मीर्नानाविभान्तिकिलविश्वसृजोपक्लृप्ताः ताभिःपतीन्द्रुपदराज
सुतोपतस्थेयस्यांविषक्तहृदयःकुरुराडतप्यत् ३२ यस्मिंस्तदामधुपतेर्महिषीसहस्रंश्रो
णीभरेणशनकैःक्वणदंघ्रिशोभम् ॥ ९ ॥ ॥ ९ क्षणंक्वणद्भिरंघ्रिभिः शोभायस्यमध्येसुचारुस्रा राम:
चारुमध्यमित्यर्थः कुचकुंकुमैः शोणाहारायस्यतत् श्रीमन्तिमुखानियस्यतत् चलैः चपलैः कुंडलैः कुंतलैश्च। ८५

आढ्यं संपन्नमशोभतेतिशेषः ३३ क्वापिकदाचित्तस्विरेजइतिशेषःस्वस्यचक्षुषाहिताहितज्ञापकेन ३४। ३५मानी
साहंकारः किरीटंचमालाचविद्येतेयस्यसःन्यविशत् विवेशक्षिपन् हास्यादीन् अधिक्षिपन् ३६ तत्रस्थलेवस्त्रोत्तम

मध्येस्फुरच्चारुकुचकुंकुमशोणहारं श्रीमन्मुखंप्रचलकुंडलकुंतलाढ्यम् ३३ सभायांमय
क्लृप्तायांक्वापिधर्मसुतोऽधिराट् वृतोऽनुजैर्बंधुभिश्चकृष्णेनापिस्वचक्षुषा ३४ आसीनःकां
चनेसाक्षादासनेमघवानिव पारमेष्ठ्यश्रियाजुष्टःस्तूयमानश्चवंदिभिः ३५ तत्रदुर्योधनो
मानीपरीतोभ्रातृभिर्नृप किरीटमालीन्यविशदसिहस्तःक्षिपन्रुषा ३६ स्थलेऽभ्यगृह्णाद्व
स्त्रांतंजलंमत्वास्थलेऽपतत् जलेचस्थलवद्भ्रांत्यामयमायाविमोहितः ३७ जहासभीमस्तं
दृष्ट्वास्त्रियोनृपतयोऽपरे निवार्यमाणाअप्यंगराज्ञाकृष्णानुमोदिताः ३८ सव्रीडितोऽवाग्व
दनोरुषाज्वलन्निष्क्रम्यतूष्णींप्रययौगजाह्वयम् हाहेतिशब्दःसुमहानभूत्सतामजातश
त्रुर्विमनाइवाभवत् बभूवतूष्णींभगवान्भुवोभरंसमुज्जिहीर्षुर्भ्रमतिस्मयद्दृशा ३९ एतत्ते
भिहितंराजन्यत्पृष्टोहमिहत्वया सुयोधनस्यदौरात्म्यंराजसूयेमहाक्रतौ ४०॥

अभ्यगृह्णात् आकुं
चितवान् कुतस्तस्मिन्स्थलेएवभ्रांत्याजलंमत्वाजलेचअपतत्कुतःस्थलवद्भ्रांत्या ३७ भुवोभरंभारंजिहीर्षुरिति अथ
संपादितेनकलहबीजेनकुरूणांसंहारंकरिष्यामीतिमत्वेति किंचयस्यदृष्टिमात्रेणदुर्योधनोभ्रमतिस्मभ्रांतिंप्रापसयमाया

॥इतिदशमेटीकायांपंचसप्ततितमः ७५॥ततःषट्सप्ततितमेवृष्णिशाल्वमहामृधे द्युमद्गदाप्रहारेणरणात्प्रद्युम्ननिर्गमः १ संपाद्यधर्मराजस्यराजसूयमहोत्सवं निहत्यसौभराजादीनथोपारमदच्युतः २। १।२।३ प्रत्यहंसकृत्पांसुमुष्टिमेकांभ

॥इतिश्रीभागवतेम०दश०दुर्योधनमानभङ्गोनामपंचसप्ततितमोऽध्यायः ७५॥ श्रीशुक उवाच॥अथान्यदपिकृष्णस्यशृणुकर्माद्भुतंनृप क्रीडानरशरीरस्ययथासौभपतिर्हतः
१ शिशुपालसखःशाल्वोरुक्मिण्युद्वाह आगतः यदुभिर्निर्जितःसंख्येजरासंधादयस्तथा २ शाल्वःप्रतिज्ञामकरोच्छृण्वतांसर्वभूभुजाम् अयादवींक्ष्मांकरिष्येपौरुषंममपश्यत ३ इतिमूढःप्रतिज्ञायदेवंपशुपतिंप्रभुम् आराधयामासनृपपांसुमुष्टिंसकृद्ग्रसन् ४। संवत्सरांतेभगवानाशुतोषउमापतिः वरेणच्छंदयामासशाल्वंशरणमागतम् ५ देवासुरमनुष्याणांगंधर्वोरगरक्षसाम् अभेद्यंकामगंवव्रेसयानंवृष्णिभीषणम् ६ तथेतिगिरिशादिष्टोमयःपरपुरंजयः पुरंनिर्मायशाल्वायप्रादात्सौभमयस्मयम् ७ सलब्ध्वाकामगंयानंतमोधामदुरासदम् ययौद्वारवतींशाल्वोवैरंवृष्णिकृतंस्मरन् ८॥

४ग्रसन्भक्षयन् ५ संवत्सरांतइति आशुतोषोपिभगवानुमापतिः श्रीकृष्णविद्विषिशाल्ववरस्यवैफल्यंमन्यमानोनशीघ्रंप्रादुरभूत् तस्यातिनिर्बंधमालक्ष्यसंवत्सरान्तेचवरेणच्छंदयामासइच्छांकारितवान्वरंवृणीष्वेत्युवाचेत्यर्थः ५।६ तथेतिप्रतिज्ञायगिरिशेनादिष्टःअ

९। प्रासादा गृहाः अट्टालाः तदुपरिगृहाः तोलिकास्तत्पर्य्यन्तकुड्यानि ताः विहाराः क्रीडास्थानानि च सबभंज किंच
विमानाग्रपात्तस्माच्छस्त्रवृष्ट्यादयः पेतुः १० आसारशर्कराः धारासंपातवज्रोपलाः ११ शं सुखं नाभ्यपद्यत १२।१३

निरुद्ध्य सेनया शाल्वो महत्या भरतर्षभ पुरीं बभंजोपवनान्युद्यानानि च सर्वशः ९ सगोपु-
राणि द्वाराणि प्रासादाट्टालतोलिकाः विहारान्स विमानाग्र्यान्निपेतुः शस्त्रवृष्टयः १० शि-
लाद्रुमाश्चाशनयः सर्प्पा आसारशर्कराः प्रचंडश्चक्रवातोभूद्रजसाच्छादिता दिशः ११
इत्यर्द्यमाना सौभेन कृष्णस्य नगरी भृशं नाभ्यपद्यत शं राजंस्त्रिपुरेण यथा मही १२ प्रद्युम्नो
भगवान्वीक्ष्य बाध्यमाना निजाः प्रजाः माभैष्टेत्यभ्यधाद्वीरो रथारूढो महायशाः १३ सात्य-
किश्चारुदेष्णश्च सांबोऽक्रूरः सहानुजः हार्दिक्यो भानुविंदश्च गदश्च शुकसारिणौ १४॥
अपरे च महेष्वासा वीरयूथपयूथपाः निर्ययुर्दंशिता गुप्ता रथेभाश्वपदातिभिः १५ ततः प्रव-
वृते युद्धं शाल्वानां यदुभिः सह यथासुराणां विबुधैस्तुमुलं लोमहर्षणम् १६ ताश्च सौभ-
पतेर्माया दिव्यास्त्रै रुक्मिणीसुतः क्षणेन नाशयामास नैशं तम इवोष्णगुः १७ विव्याध पंच
विंशत्या स्वर्णपुंखैरयोमुखैः॥

१।१४।१५ तुमुलं व्याकुलं रोमहर्षणं रौद्रम् १६ नैशं निशिभवं तमः उष्णगुः
सूर्य इव १७ किंच विव्याधेति स्वर्णमयानि पुंखानि पृष्ठप्रांता येषां तैः अयोलोहं तन्मयानि मुखान्यग्राणि येषां तैः॥ २॥

७६
भा०द० ध्वजिनीपालं सेनान्यं सन्नतानि निम्नानि पर्वाणि ग्रंथयो येषां तैः १८ सैनिकान् भटान् नेतॄन् सारथीन् १९ स्वपरसे
उ० नयोर्वर्तमानाः सर्वे पूजयामासुः संमानितवंतः २० कदाचिद्बहुरूपं कदाचिदेकरूपं क्वचिद्दृश्यते क्वचिन्न दृश्यते एवं
८७ दुर्विभाव्यं दुर्वितर्क्यमभूत् २१ किंच क्वचिदिति एवं तत् दुरवस्थितं अनवस्थितं चाभूत् २२।२३ अग्निवद्दाहकः अ

शाल्वस्य ध्वजिनीपालं शरैः सन्नतपर्वभिः १८ शतेनाताडयच्छाल्वमेकैकेनास्य सैनिकान् दशभिर्दशभिर्नेतॄन्वाहनानि त्रिभिस्त्रिभिः १९ तदद्भुतं महत्कर्म प्रद्युम्नस्य महात्मनः। दृष्ट्वा तं पूजयामासुः सर्वे स्वपरसैनिकाः २० बहुरूपैकरूपं तद्दृश्यते न च दृश्यते मायामयं मयकृतं दुर्विभाव्यं परैरभूत् २१ क्वचिद्भूमौ क्वचिद्व्योम्नि गिरिमूर्ध्नि जले क्वचित् अलातचक्रवद्भ्राम्यत्सौभं तद्दुरवस्थितम् २२ यत्र यत्रोपलक्ष्येत ससौभः सहसैनिकः शाल्वस्ततस्ततोऽमुंचन्शरान्सात्वतयूथपाः २३ शरैरग्न्यर्कसंस्पर्शैराशीविषदुरासदैः पीड्यमानपुरानीकः शाल्वोऽमुह्यत्परेरितैः २४ शाल्वानीकपशस्त्रौघैर्वृष्णिवीरा भृशार्दिताः न तत्यजू रणं स्वं स्वं लोकद्वयजिगीषवः २५ शाल्वामात्यो द्युमान्नाम प्रद्युम्नं प्राक्प्रपीडितः आसाद्य गदया मौर्व्या व्याहत्य व्यनदद्बली २६॥ ५ र्कवद्युगपत्सर्वतः संस्पर्शो येषां तैः आशीविषवदेकदेशस्पर्शमात्रेण मारकत्वात् दुरासदैर्दुःसहैः पीड्यमानं पुरमनीकानि चयस्य सः परैर्यदुभिरीरितैर्मुक्तैः २४ भृशार्दिताः अपि स्वं स्वं रणं स्वांस्वां युद्धभू

८७ मिकाम् २५ मौर्व्या कार्ष्णीयसमय्या व्याहत्य प्रहृत्य २६॥

अपोवाह अन्यतोनिनाय २७।२८ मन्मत्तो विनाक्लीबंचित्तंयस्यः ते न त्वयासूतेन २९ पितरौरामकृष्णावभिसंगम्यतत्सा
श्वंगत्वाताभ्यांएषःस्वयोग्यंकिंतुवक्ष्यामीति ३० भ्रातृजामयोभ्रातृभार्याः व्यक्तं निश्चितंमत् लैव्यंकथयिष्यंतितत्कथन

प्रद्युम्नंगदयाशीर्णवक्षस्स्थलमरिंदमम् आपोवाहरणात्सूतोधर्मविद्दारुकात्मजः २७ ल
ब्धसंज्ञोमुहूर्तेनकार्ष्णिःसारथिमब्रवीत् अहोअसाध्विदंसूतयद्रणान्मेऽपसर्पणम् २८ नय
दूनांकुलेजातःश्रूयतेरणविच्युतः विनामत्क्लीवच्चित्तेनसूतेनप्राप्तकिल्बिषात् २९ किंनुव
क्ष्येऽभिसंगम्यपितरौरामकेशवौ युद्धात्सम्यगपक्रांतःपृष्टस्तत्रात्मनःक्षमम् ३० व्यक्तंमेक
थयिष्यंतिहसंत्योभ्रातृजामयः लैव्यंकथंकथंवीरतवान्यैःकथ्यतांमृधे ३१ सारथिरुवाच
धर्मंविजानतायुष्मन्कृतमेतन्मयाविभो सूतःकृच्छ्रगतंरक्षेद्रथिनंसारथिंरथी ३२ एतद्विदि
त्वातुभवान्मयाऽपोवाहितोरणात् उपसृष्टःपरेणेतिमूर्च्छितोगदयाहतः ३३॥ इतिश्रीभाग॰
दशम॰षट्सप्ततितमोऽध्यायः ७६॥ श्रीशुकउवाच सउपस्पृश्यसलिलंदंशितोधृतकार्मु
कः नयमांद्युमतःपार्श्वंवीरस्येत्याहसारथिम् १॥ ...मनुकरोति कथंकथमिति ३१ विमोहेसमर्थएतद

पसर्पणंधर्ममाहसूतइति ३२ अपोवाहितःअपनीतःउपसृष्टःउपसर्गपीडांप्राप्तइतिकृत्वायतःपरेणशत्रुणागदयाहतः
सन्मूर्च्छितोनिःसंज्ञतांगतोभवानिति ३३॥ इतिदशमेटी॰षट्सप्ततितमो॰॥७६॥सप्तयुक्सप्ततितमेनानामायाविचक्षः

णः कृष्णोनागतस्तत्र ल्वलुहतः सौभंचचूर्णितं १ दंशितस्संनद्धः १

विधमंतंस पर्यंतं प्रतिहत्य प्रतिरुध्य २ अष्टानांविनियोगमाह चतुर्भिरिति ३ सौभेयाः सौभस्थाः ४ नवानांरात्रीणांस माहारोनवरात्रं त्रयाणांनवरात्राणांसमाहारस्त्रिनवरात्रंसप्तविंशतिरहोरात्राणीत्यर्थः तुमुलमाकुलंउल्बणंघोरं ५ पर

विधमंतंस्वसैन्यानिद्युमंतंरुक्मिणीसुतः प्रतिहत्यप्रत्यविध्यन्नाराचैरष्टभिःस्मयम् २ च
तुर्भिश्चतुरोवाहान्सूतमेकेनचाहनत् द्वाभ्यांधनुश्चकेतुंचशरेणान्येनवैशिरः ३ गदसा
त्यकिसांबाद्याजघ्नुःसौभपतेर्बलम् पेतुःसमुद्रेसौभेयाःसर्वेसंछिन्नकंधराः ४ एवंयदूनांशा
ल्वानांनिघ्नतामितरेतरम् युद्धंत्रिनवरात्रंतदभूत्तुमुलमुल्बणम् ५ श्रीशुकउवाच इंद्रप्र
स्थंगतःकृष्णआहूतोधर्मसूनुना राजसूयेऽथनिर्वृत्तेशिशुपालेचसंस्थिते ६ कुरुवृद्धान
नुज्ञाप्यमुनींश्चससुतांपृथाम् निमित्तान्यतिघोराणिपश्यन्द्वारवतींययौ ७ आहचाहमिहा
यातआर्य्यमिश्राभिसंगतः राजन्याश्चैद्यपक्षीयानूनंहन्युःपुरींमम ८ ॥इतिसंचिंत्यभगवा
नाजगामत्वरान्वितः संग्रामभूमिमागत्यप्रद्युम्नादीन्निरीक्ष्यसः ९ वीक्ष्यतत्कदनंस्वानांनि
रूप्यपुररक्षणम् सौभंचशाल्वराजंचदारुकंप्राहकेशवः १० ॥ ९मतमुपन्यस्यति इंद्रप्रस्थंगतइ

त्यादिना ६।७ आह चेतिस्वगतमेवपथिचिंताविजृंभितभाषणं आर्यमिश्राभिसंगतोबलभद्रसहितः ८ दुर्निमित्तद
र्शनाकुलचित्तएवचिंतयन् द्वारकांआगत्यस्वानांकदनंवीक्ष्यसौभंचशाल्वराजंचवीक्ष्यरामंपुररक्षणेप्रतिनिरूप्यनियुज्य।

तेत्वया ११ आस्थाय सम्यक् अधिष्ठाय अरुणानुजं ध्वजे वर्त्तमानं गरुडम् १२ हतप्रायस्य बलस्य सैन्यस्य ईश्वरः १३।
१४ तं च शाल्वं शरसंदोहैः शरजालैः खं सूर्य इव रश्मिभिरिति सुनीलत्वविपुलत्वादिभिराकाशोपमा सौभस्य अचिरेण

रथं प्रापय मे सूत शाल्वस्यांतिकमाशु वै संभ्रमस्ते न कर्तव्यो मायावी सौभराडयम् ११ इत्युक्तश्चोदयामास रथमास्थाय दारुकः विशंतं ददृशुः सर्वे स्वे परे चारुणानुजम् १२ शाल्वश्च कृष्णमालोक्य हतप्रायबलेश्वरः प्राहरत्कृष्णसूताय शक्तिं भीमरवां मृधे १३ तामापतंतीं नभसि महोल्कामिव रंहसा भासयंतीं दिशः शौरिः सायकैः शतधाच्छिनत् १४ तं च षोडशभिर्विध्वा बाणैः सौभं च खे भ्रमत् अविध्यच्छरसंदोहैः खं सूर्य इव रश्मिभिः १५ शाल्वः शौरेस्तु दोः सव्यं सशार्ङ्गं शार्ङ्गधन्वनः बिभेद न्यपतद्धस्ताच्छार्ङ्गमासीत्तदद्भुतम् १६ हाहाकारो महानासीद्भूतानां तत्र पश्यताम् विनद्य सौभराडुच्चैरिदमाह जनार्दनम् १७ यत्त्वया मूढ नः सख्युर्भ्रातुर्भार्या हृतेक्षताम् प्रमत्तः स सभामध्ये त्वया व्यापादितः सखा १८ तं त्वाऽद्य निशितैर्बाणैरपराजितमानिनम् नयाम्यपुनरावृत्तिं यदि तिष्ठेर्ममाग्रतः १९॥

वेगबाहुल्यादिभिः शराणां रश्मिसादृश्यं अयत्नेनैव रश्मिवत् शरजालप्रसारणात् सूर्यतुल्यः श्रीकृष्ण इति १५ दोर्बाहुम् १६ सख्युः शिशुपालस्य ईक्षतामस्माकं प्रमत्तः अनवहितः व्यापादितो निहतः १८ अपराजितोऽहमिति परैरजित इति मानिनं मानवंतं अपुनरा

।२०। २१। २२। २३ घृणी दयावान् २४। २५। २६ जनिताजनयिताईशश्चेत् शक्तश्चेत् २७। २८ स्वबोधःस्वतःसि।

।श्रीभगवानुवाच वृथात्वंकत्थसेमंदनपश्यस्यंतिकेऽन्तकम् पौरुषंदर्शयंतिस्मशूरानब
हुभाषिणः २० इत्युक्त्वाभगवान्शाल्वंगदयाभीमवेगया ततांडजत्रौसंरब्धःसचकंपेवम
न्नसृक् २१ गदायांसन्निवृत्तायांशाल्वस्त्वंतरधीयत ततोमुहूर्त्तआगत्यपुरुषःशिरसाऽ।
च्युतम् देवक्याप्रहितोऽस्मीतिनत्वाप्राहवचोरुदन् २२ कृष्णकृष्णामहाबाहोपितातेपि
तृवत्सल बध्वापनीतःशाल्वेनसौनिकेनयथापशुः २३ निशम्यविप्रियंकृष्णोमानुषींप्र।
कृतिंगतः विमनस्कोघृणीस्नेहाद्बभाषेप्राकृतोयथा २४ कथंराममसंभ्रांतंजित्वाऽजेयं।
सुरासुरैः शाल्वेनाल्पीयसानीतःपितामेबलवान्विधिः २५।। इतिब्रुवाणेगोविंदेसौभराट्।
प्रत्युपस्थितः वसुदेवमिवानीयकृष्णंचेदमुवाचसः २६ एषतेजनितातातोयदर्थमिहजी
वसि वधिष्येवीक्षतस्तेऽमुमीशश्चेत्साहिबालिश २७ एवंनिर्भर्त्स्यमायावीखड्गेनानकदुंदु
भेः उत्कृत्यशिरआदायखस्थंसौभंसमाविशत् २८ ततोमुहूर्त्तंप्रकृतावुपप्लुतःस्वबोधआ
स्तेस्वजनानुषंगतः महानुभावस्तदबुध्यदासुरींमायांसशाल्वप्रसृतांमयोदिताम् २९।। ज्ञान
वानपिस्वजनस्नेहतःप्रकृतौमानुषस्वभावेउपप्लुतःनिमग्नःआस्तेअतिष्ठत् ततस्तत्सर्वमासुरींमायामबुध्यत् मायेयमि ८९

स्वाप्नं स्वप्नप्रपंचं यथा ३० एवं परमतमुपन्यस्तं निराकरोति एवमिति केचकेचन नान्विताः अनन्विताः पूर्वापरानुसंधा-
नरहिताः तदाह यत्स्ववाच इति तन्नानुस्मरंतीत्यर्थः अयमभिप्रायः न तावद्राजसूयार्थं रामेण सह गतः श्रीकृष्णः संकर्षण-
मनुज्ञाप्येति पूर्वमुक्तत्वात् ३१ असंभावितं चेत्याह क्वशोकमोहाविति भयं वा दुर्निमित्तदर्शनकृतं नूनं हन्युः पुरीं ममेति य-
दुक्तं यच्च हस्ताच्छार्ङ्गं न्यपतदित्युक्तं तच्च यं वा क्वेति अज्ञेषु संभवा येषां ते अखंडिता ति विज्ञानज्ञानैश्वर्याणि यस्य सः तत्र

न तत्र दूतं न पितुः कलेवरं प्रबुद्ध आजौ समपश्यदच्युतः स्वाप्नं यथा चांबरचारिणं रिपुं सौभस्थ-
मालोक्य निहंतुमुद्यतः ३० एवं वदंति राजर्षे ऋषयः केच नान्विताः यत्स्ववाचो विरुध्येत नूनं
ते न स्मरंत्युत ३१ क्व शोकमोहौ स्नेहो वा भयं वा येऽज्ञसंभवाः क्व चाखंडितविज्ञानज्ञानैश्वर्य-
स्त्वखंडितः ३२ यत्पादसेवोर्जितयात्मविद्यया हिन्वंत्यनाद्यात्मविपर्ययग्रहम् लभंत आ-
त्मानमनंतमीश्वरं कुतोनु मोहः परमस्य सद्गतेः ३३ तं शस्त्रपूगैः प्रहरंतमोजसा शाल्वं शरैः
शौरिरमोघविक्रमः विध्वाऽच्छिनद्वर्म धनुः शिरोमणिं सौभं च शत्रोर्गदया रुरोज ह ३४ तत्
कृष्णहस्तेरितया विचूर्णितं पपात तोये गदया सहस्रधा विसृज्य तद्भूतलमास्थितो गदामुद्य-
म्य शाल्वोऽच्युतमभ्यगाद्द्रुतम् ३५॥ १विज्ञानं स्वरूपविषयं ज्ञानं बाह्यविषयं ३२ किंच यस्य पादसेवयोर्जि-
तया पुष्कलया आत्मविद्यया अनादिश्चासौ चात्मविपर्ययग्रहश्च अहं कृशः सुखी दुःखी चेत्यादिलक्षणः तं हिन्वंति नाश-
यंति संतः ऐश्वर्यं पदं च तस्य सतां गतेः कुतो नु मोह इति अतो नैतद्वचनं सत्यमित्यर्थः ३३ किं तर्हि सत्यं तदाह तं शस्त्रपूगैरिति।

लयार्कसन्निभं प्रलयकालीनसूर्यसदृशं ३६ ३७ देवगणैरिताः वादिताः किंच सखीनामिति ३८ ॥इतिदशमेटी०
सप्तसप्ततितमः ७७॥ ततोऽष्टसप्ततितमे दंतवक्त्रविदूरथौ हत्वा हरिः पुरे रेमे रामः सूतं ततोऽवधीत् १ सखीनामपचितिंकु

आधावतः सगदं तस्य बाहुं भल्लेन च्छित्वाऽथ रथांगमद्भुतम् वधाय शाल्वस्य लयार्कसंनि-
भं बिभ्रद्बभौ सार्क इवोदयाचलः ३६ जहार तेनैव शिरः सकुंडलं किरीटयुक्तं पुरुमायिनो ह-
रिः वज्रेण वृत्रस्य यथा पुरंदरो बभूव हाहेति वचस्तदा नृणाम् ३७ तस्मिन्निपतिते पापे
सौभे च गदया हते नेदुर्दुंदुभयो राजन्दिवि देवगणेरिताः सखीनामपचितिं कुर्वन् दंतव-
क्त्रो रुषाऽभ्यगात् ३८ ॥ ॥इति श्रीभागवते महापुराणे दशमस्कन्धे सौभवधो नाम सप्त-
सप्ततितमोऽध्यायः ७७॥ श्रीशुक उवाच शिशुपालस्य शाल्वस्य पौंड्रकस्यापि दुर्मतिः प-
रलोकगतानां च कुर्वन्पारोक्ष्यसौहृदम् १ एकः पदातिः संक्रुद्धो गदापाणिः प्रकंपयन् पद्-
भ्यामिमां महाराज महासत्वो व्यदृश्यत २ तं तथायांतमालोक्य गदामादाय सत्वरः अवप्लुत्य
रथात्कृष्णः सिंधुं वेलेव प्रत्यधात् ३ गदामुद्यम्य कारूषो मुकुंदं प्राह दुर्मदः ॥ १ वंन्नित्युक्तं नदेवा

ह शिशुपालस्येति पारोक्ष्यसौहृदं परोक्षेकरणीयं सुहृत्कृत्यं १।२ प्रत्यधात् प्रतिरुरोध ३ मुकुंदं प्राह दुर्मद इत्यादेरधि- सुमः
क्षेपपरतास्फुटैव परमार्थस्तु दुर्मदः गतमदः प्राह मुकुंदं तृतीये जन्मनि मुक्तिदानार्थमागतं अद्येति जन्मत्रयेऽस्मिन्विष्णोः ९०

यत्र ब्रह्मशापावसाने भवान् मम स्वामि दृष्टिपथं गतः प्राप्तः एतद्दिष्ट्या दिष्ट्या भद्रं भद्रं अतिहर्षे वीप्सा ४ किंच हे श्रीकृ॰
ष्ण त्वमस्माकं मातुलेयो बंधुः एवमपि मित्रध्रुक् मित्राणि घातितवान् मां जिघांससि तस्मादस्माकं त्वत्तो मृत्युः सनकाद्य॰
नुग्रहप्राप्तो नूनं दुर्वारः अतस्त्वामेतावन्मात्रमहं याचे किं तदाह हे अमंद सर्वसहनसमर्थ क्षात्रधर्मेण सेवितुं गदया त्वां हनि
ष्ये प्रहरिष्यामि तां मे कवारं सहस्वेति ननु वज्रतुल्यां त्वद्गदां को वा सहेत नैवमित्याह अवज्रकल्पया उत्पलमालावदतिको॰

दिष्ट्या दिष्ट्या भवानद्य मम सदृष्टिपथं गतः ४ त्वं मातुलेयो नः कृष्ण मित्रध्रुक् मां जिघांससि॰
अतस्त्वां गदया मंद हनिष्ये वज्रकल्पया ५ तर्ह्यानृण्यमुपेम्यज्ञ मित्राणां मित्रवत्सलः बं
धुरूपमरिं हत्वा व्याधिं देहचरं यथा ६ एवं रूक्षैस्तुदन्वाक्यैः कृष्णं तोत्रैरिव द्विप म् गदया ता
डयन्मूर्ध्नि सिंहवद्व्यनदच्च सः ७ गदयाऽभिहतोऽप्याजौ न चचाल यदूद्वहः कृष्णोऽपि तमह
न्गुर्व्या कौमोदक्या स्तनांतरे ८ गदानिर्भिन्नहृदय उद्वमन्रुधिरं मुखात् प्रसार्य केशबाह्वं॰
घ्रीन्धरण्यां न्यपतद्व्यसुः ९ ततः सूक्ष्मतरं ज्योतिः कृष्णमाविशदद्भुतम् पश्यतां सर्वभूता
नां यथा चैद्यवधे नृप १०॥ मलयेत्यर्थः ५ नन्वेवं हनने कस्तव पुरुषार्थस्तमाह तर्हीति हे अज्ञ न विद्यते ज्ञाय
स्मात् हे सर्वज्ञेत्यर्थः परमार्थतः स्वामिन मेतद्देहसंबंधेन बंधुरूपमरिं ब्रह्मशापेन शत्रुत्वेन प्रतीतं त्वां हत्वा मित्राणामानृण्य॰
मुपैमि उपैष्यामि विशेषेण आधीयते मनसि चिंत्यत इति व्याधिः देहे अंतर्यामितया चरतीति तथा तमीश्वरं हत्वा क्षात्रधर्मेणारा
ध्य हंतेर्गत्यर्थस्य ज्ञानार्थत्वात् ज्ञात्वेति वा तेन यथा पित्रादीनामानृण्यमुपयति तद्वदिति ६ रूक्षैरित्यादि प्रतीत्यभिप्रायेण तोत्रैरंकु

॥११।१२।१३।१४।१५ एवंश्रीकृष्णोमहाबलानपिलीलयाजयत्येवेतिकृत्वासकृदाचितुजरासंधादिभिर्निर्जितइतिपशुदृ
ष्टीनामीयतेनित्यजयैहेतवः योगेश्वरः भगवान् जगदीश्वरइति १६ विदूरथांतमामध्यपूतनादिदनोः कुलंकृष्णस्तूप॥

विदूरथस्तुतद्भ्राता भ्रातृशोकपरिप्लुतः आगच्छदसिचर्मभ्यामुच्छ्वसंस्तज्जिघांसया ११ त॥
स्यचापततः कृष्णश्चक्रेणक्षुरनेमिना शिरोजहारराजेंद्रसकिरीटसकुंडलम् १२ एवंसौ॥
भंदंवशाल्वंचदंतवक्रंसहानुजम् हत्वादुर्विषहानन्यैरीडितःसुरमानवैः १३ मुनिभिःसि
द्धगंधर्वैर्विद्याधरमहोरगैः अप्सरोभिःपितृगणैर्यक्षैःकिंनरचारणैः १४ उपगीयमानवि॥
जयः कुसुमैरभिवर्षितः वृतश्चवृष्णिप्रवरैर्विवेशालंकृतांपुरीम् १५ एवंयोगेश्वरःकृ
ष्णोभगवान्जगदीश्वरः ईयतेपशुदृष्टीनांनिर्जितोजयतीतिसः १६ श्रुत्वायुद्धोद्यमंरामः
कुरूणांसहपांडवैः तीर्थाभिषेकव्याजेनमध्यस्थःप्रययौकिल १७ स्नात्वाप्रभासेसंतर्प्य॥
देवर्षिपितृमानवान् सरस्वतींप्रतिस्रोतंययौब्राह्मणसंवृतः १८ पृथूदकंबिंदुसरस्त्रितकू
पंसुदर्शनम् विशालंब्रह्मतीर्थंचचक्रंप्राचींसरस्वतीम् १९ यमुनामनुयान्येवगंगामनु॥
चभारत॥ ॥एवमनारतसंग्रामोऽहन्यूतवत्त्वलो ततसंगमाह श्रुत्वेति १७ प्रतिस्रोतंप्रतिलोमंसन्मुखमित्यर्थः १८
सुदर्शनतीर्थंचक्रतीर्थम् १९ यमुनामनुयानितीर्थानिगंगामनुचयानितानिसर्वाणिगत्वा॥ ९ ॥ ९ ॥ ७ ॥

नैमिषमरण्यंजगाम २० अभिप्रेत्यश्रीरामइतिज्ञात्वा २१ महर्षेर्व्यासस्य २२ सूतंप्रतिलोमजंब्राह्मण्यांक्षत्रियाज्जातम्
नकृतंप्रह्वणमंजलिश्चयेनतं अध्यासीनंचतान्तेभ्योप्युच्चैरासीनमित्यर्थः २३। २४ अजानन्नध्यास्तइतिचेन्नैवमि

जगामनैमिषंयत्रऋषयःसत्रमासते २० तमागतमभिप्रेत्यमुनयोदीर्घसत्रिणः अभिनं
द्ययथान्यायंप्रणम्योत्थायचार्चयन् २१ सोऽर्चितःसपरीवारःकृतासनपरिग्रहः रोमहर्ष
णमासीनंमहर्षेःशिष्यमैक्षत २२ अप्रत्युत्थायिनंसूतमकृतप्रह्वणांजलिम् अध्यासी
नंचतान्विप्रांश्चुकोपोद्वीक्ष्यमाधवः २३ कस्मादसाविमान्विप्रानध्यास्तेप्रतिलोमजः धर्म
पालांस्तथैवास्मान्वधमर्हतिदुर्मतिः २४ ऋषेर्भगवतोभूत्वाशिष्योऽधीत्यबहूनिच सेतिहास
पुराणानिधर्मशास्त्राणिसर्वशः २५ अदांतस्याविनीतस्यवृथापंडितमानिनः नगुणायभवं
तिस्मनटस्येवाजितात्मनः २६ एतदर्थोहिलोकेऽस्मिन्नवतारोमयाकृतः वध्यामेधर्मध्वजि
नस्तेहिपातकिनोऽधिकाः २७ एतावदुक्त्वाभगवान्निवृत्तोऽसद्वधादपि भावित्वात्तंकुशाग्रे
णकरस्थेनाहनत्प्रभुः २८ हाहेतिवादिनःसर्वेमुनयःखिन्नमानसाः ऊचुःसंकर्षणंदेवमधर्म

त्याहऋषेरिति २५ ननुबहुज्ञःकथमेवंकुर्यात्तत्राह अदांतस्येति गुणाययथोचितानुष्ठानाय ऽस्तेकृतःप्रभो २९
२६ विप्रानध्यास्तांअल्पज्ञःकिंचित्करोतु किंतवेतिचेत्तत्राह एतदर्थइति धर्मध्वजिनःउत्तमलिंगधारिणः २७ भावित्वादि

त्तिनहिभवितव्यंकेनापिपरिहर्तुंशक्यंतदित्यर्थः अहनत्
अहन् ३८ तेलया २९॥ ८॥

अधार्मिकप्रतिलोमजवधः कोयमधर्मइतिचेत्तत्राहुः अस्येति पुराणप्रवचनाय आत्मनः शरीरस्य नास्तिक्लमो यस्मि
न्तत्तदायुश्च दत्तमिति ३० ब्रह्मवधेऽपि किंमयेश्वरस्येति चेत्सत्यमेव तथापि प्रायश्चित्तं कर्त्तव्यमित्याशयेनाहुः यो
गेश्वरस्येति सार्द्धेन आम्नायो ब्राह्मणो न हंतव्य इत्यादिलक्षणः तथाप्येतस्याः ब्रह्महत्यायाः पावनं प्रायश्चित्तं हे लोकपा।

अस्य ब्रह्मासनं दत्तमस्माभिर्यदुनंदन आयुश्चात्माक्लवं तावद्यावत्सत्रं समाप्यते अजा
नतैवाचरितस्त्वया ब्रह्मवधो यथा ३० योगेश्वरस्य भवतो नाम्नायोऽपि नियामकः यद्येतद्ब्र
ह्महत्यायाः पावनं लोकपावन चरिष्यति भवान्लोकसंग्रहोऽनन्यचोदितः ३१ श्रीभग
वानुवाच करिष्ये वधनिर्वेशं लोकानुग्रहकाम्यया नियमः प्रथमे कल्पे यावान्स तु विधी।
यताम् ३२ दीर्घमायुर्बतैतस्य सत्त्वमिंद्रियमेव च आशासितं यत्तद्ब्रूत साधये योगमायया॥
३३ ऋषय ऊचुः अस्त्रस्य तव वीर्यस्य मृत्योरस्माकमेव च यथा भवेद्वचः सत्यं तथा राम वि।
धीयताम् ३४ श्रीभगवानुवाच आत्मा वै पुत्र उत्पन्न इति वेदानुशासनम्॥ ३५ वन अनन्यचोदि

तः स्वयमेव भवान् यत्करिष्यति तर्हि लोकसंग्रहो भविष्यति नान्यथेति ३१ वधस्य निर्वेशं प्रायश्चित्तं प्रथमे कल्पे मुख्य
कल्पे विधीयतां उपदिश्यतां ३२ किंच वत हे मुनयः एतस्य दीर्घमायुः सत्त्वं बलं इंद्रियं तत्पाटवं च अन्यच्च यद्भवद्भिराशासि
तं अपेक्षितं तद्ब्रूत सर्वम् ३३ अस्त्रादीनां सत्यता यथा भवेत् अस्माकं च वचः सत्यं यथा भवेत्तथा विधीयतामित्यर्थः ३४ तथा संपा
दयन्नाह आत्मा वा इति अंगादंगात्संभवसि हृदयादभिजायसे आत्मा वै पुत्रनामासि स जीव शरदः शतमित्यादि वेदानुशासनं वे

तस्मादस्य रोमहर्षणस्य पुत्र उग्रश्रवाः भवतां पुराणप्रवक्ता भवेत्स च आयुरादिमांश्च भवेत् अतः साक्षादजीवनादत्रस्य स्वश्च त्योश्च सत्यतापुत्ररूपेण चायुरादिसिद्धेर्युष्मद्वचनस्यापि सत्यता स्यादिति भावः ३५ किंच ब्रह्मदंडार्थे अपेक्षितं प्रथमं तावदपेक्षितं कथयत तदहं करिष्यामीत्याह किंवः काम इति किंविषयो वः कामो वर्त्तते तद्ब्रूतेति अथानंतरं ब्रह्मदंडं गृहीत्वा अपचितिं निष्कृतिमजानतो मे हे बुधाः यथावच्चिंत्यतामपचितिरिति ३६ प्रथमं तावदपेक्षितं कर्त्तव्यं कथयंतीइल्वल।

तस्मादस्य भवेद्वक्ता आयुरिंद्रियसत्ववान् ३५ किंवः कामो मुनिश्रेष्ठा ब्रूताहं करवाण्यथ। अजानतस्त्वपचितिं यथा मे चिंत्यतां बुधाः ३६ ऋषय ऊचुः इल्वलस्य सुतो घोरो वल्वलो नाम दानवः स दूषयति नः सत्रमेत्य पर्वणि पर्वणि ३७ तं पापं जहि दाशार्ह तन्नः शुश्रूषणं परम् पूयशोणितविण्मूत्रसुरामांसाभिवर्षिणम् ३८ ततश्च भारतं वर्षं परीत्य सुसमाहितः चरित्वा द्वादशमासांस्तीर्थस्नायी विशुद्ध्यसे ३९ ॥ इति श्रीभागवते महापुराणे दशमस्कंधे बलभद्रतीर्थयात्रायां सूतवधो नामाष्टसप्ततितमोध्यायः ७८ ॥ श्रीशुक उवाच ॥ ततः पर्वण्युपावृत्ते प्रचण्डः पांशुवर्षिणः भीमो वायुरभूद्राजन् पूयगन्धस्तु सर्वशः ॥ १ ॥ ६ ॥ २ ॥

स्येतिद्वाभ्यां ३७।३८ प्रायश्चित्तमाहुः ततश्चेति परीत्य प्रदक्षिणीकृत्य सुसमाधानादिगुणविशेषादेकाब्दमात्रमुक्तमित्यविरोधः सुसमाहितः कामक्रोधादिरहितः चरित्वा कृच्छ्राणि ३९ ॥ इति दशमे टीकायामष्टसप्ततितमोध्यायः ॥ ७८ ॥ ऊनाशीतितमे रामो वल्वलं द्विजतुष्टये निहत्य तीर्थस्नानाद्यैः सूतहत्यामपानुदत् १ ॥ उपावृत्ते प्राप्ते १।२ ॥

७९
भा०द०
उ०
७३

॥ २ भिन्नोविदीर्णोंजनचयःउपमायस्यतं अतिकृष्णमित्यर्थः तप्तताम्रवत् शिखाश्मश्रूणिचयस्यतंदंष्ट्राभिः ग्रंभ्रु

ततोमेऽध्यमयंवर्षंवल्वलेनविनिर्मितम् अभवद्यज्ञशालायांसोऽन्वदृश्यतशूलधृक् २ तं विलोक्यबृहत्कायंभिन्नांजनचयोपमम् तप्तताम्रशिखाश्मश्रुंदंष्ट्रोग्रभ्रुकुटीमुखम् ३ संस्मारमुशलंरामःपरसैन्यविदारणम् हलंचदैत्यदमनंतेतूर्णमुपतस्थतुः ४ तमाकृष्यहलाग्रेणवल्वलंगगनेचरम् मुशलेनाहनत्क्रुद्धोमूर्ध्निब्रह्मद्रुहंबलः ५ सोऽपतद्भुविनिर्भिन्नललाटोऽसृक्समुत्सृजन् मुंचन्नार्तस्वरंशैलोयथावज्रहतोऽरुणः ६ संस्तुत्यमुनयोरामंप्रयुज्यावितथाशिषः अभ्यषिंचन्महाभागावृत्रघ्नंविबुधायथा ७ वैजयंतींददुर्मालांश्रीधामाम्लानपंकजाम् रामायवाससीदिव्येदिव्यान्याभरणानिच ८ अथतैरभ्यनुज्ञातःकौशिकीमेत्यब्राह्मणैःस्नात्वासरोवरमगाद्यतःसरयुरास्रवत् ९ अनुश्रोतेनसरयूंप्रयागमुपगम्यसः स्नात्वासंतर्प्यदेवादीन्जगामपुलहाश्रमम् १० गोमतींगंडकींस्नात्वाविपाशांशोणआप्लुतः गयांगत्वापितॄनिष्ट्वागंगासागरसंगमे ११ ॥

कुटीयुतंमुखंयस्यतं ३।४।५ अरुणोरुधिरेणदैत्यःशैलोधातुभिर्यथेति ६।७ श्रियोधामानिअम्लानानिपंकजानियस्यांतां ८ किंतत्सरः यतइति आस्रवत्उद्गात् ९ अनुश्रोतेनअनुलोमतःपुलहाश्रमंहरिक्षेत्रम् १० गोमत्यांगण्डक्यांविपाशायांचस्नात्वाशोणेचआप्लुतः इष्ट्वासंपूज्य ११ ॥ ११ ॥ ११ ॥

१२। श्रीशैलं श्रीपर्वतम् १३ कांचीपुरीं मथुरां च १४। १५। १६ दक्षिणमर्णवम् १७ फाल्गुनमनंतपुरम् पंचाप्सरसं सरः अ

उपस्पृश्य महेंद्राद्रौ रामं दृष्ट्वाभिवाद्य च सप्तगोदावरीं वेणां पंपां भीमरथीं ततः १२ स्कन्दं दृष्ट्वा ययौ रामः श्रीशैलं गिरिशालयम् द्रविडेषु महापुण्यं दृष्ट्वाद्रिं वेंकटं प्रभुः १३ कामकोष्णीं पुरीं कांचीं कावेरीं च सरिद्वराम् श्रीरंगाख्यं महापुण्यं यत्र सन्निहितो हरिः १४ ऋषभाद्रिं हरेः क्षेत्रं दक्षिणां मथुरां तथा सामुद्रं सेतुमगमन्महापातकनाशनम् १५ तत्रायुतमदाद्धेनूर्ब्राह्मणेभ्यो हलायुधः कृतमालां ताम्रपर्णीं मलयं च कुलाचलम् १६ तत्रागस्त्यं समासीनं नमस्कृत्याभिवाद्य च योजितस्तेन चाशीर्भिरनुज्ञातो गतोऽर्णवम् दक्षिणं तत्र कन्याख्यां दुर्गां देवीं ददर्श सः १७ ततः फाल्गुनमासाद्य पंचाप्सरसमुत्तमम् विष्णुः सन्निहितो यत्र स्नात्वाऽस्पर्शद्गवायुतम् १८ ततोऽभिव्रज्य भगवान्केरलांस्तु त्रिगर्तकान् गोकर्णाख्यं शिवक्षेत्रं सान्निध्यं यत्र धूर्जटेः १९ आर्यां द्वैपायिनीं दृष्ट्वा शूर्पारकमगाद्बलः तापीं पयोष्णीं निर्विन्ध्यामुपस्पृश्याथ दण्डकम् २० प्रविश्य रेवामगमद्यत्र माहिष्मती पुरी मनुतीर्थमुपस्पृश्य प्रभासं पुनरागमत् २१॥

१ स्पृशत् अस्पर्शत् १८ केरलादीन्देशान् १९ द्वीपमयनं यस्या

२२ विनशनंकुरुक्षेत्रम् २३ विवक्षुर्वक्तुमिच्छुः किंवदिष्यतीतिभियातूष्णीमासन्निति २४।२५।२६ अन्यःपराजयो

श्रुत्वाद्विजैःकथ्यमानंकुरुपाण्डवसंयुगे सर्वराजन्यनिधनंभारंमेनेहृतंभुवः २२ सभीम
दुर्योधनयोर्गदाभ्यांयुध्यतोर्मृधे वारयिष्यन्विनशनंजगामयदुनंदनः २३ युधिष्ठिर
स्तुतंदृष्ट्वायमौकृष्णार्जुनावपि अभिवाद्याभवंस्तूष्णींकिंविवक्षुरिहागतः २४ गदापाणी
उभौदृष्ट्वासंरब्धौविजयैषिणौ मंडलानिविचित्राणिचरंताविदमब्रवीत् २५ युवांतुल्य
बलौवीरौहेराजन्हेवृकोदर एकंप्राणाधिकंमन्येउतैकंशिक्षयाधिकम् २६ तस्मादेक
तरस्येहयुवयोःसमवीर्य्ययोः नलक्ष्यतेजयोऽन्योवाविरमत्वफलोरणः २७ नतद्वाक्यंज
गृहतुर्बद्धवैरौनृपार्थवत् अनुस्मरंतावन्योऽन्यंदुरुक्तंदुष्कृतानिच २८ दिष्टंतदनुमन्वा
नोरामोद्वारवतींययौ उग्रसेनादिभिःप्रीतैर्ज्ञातिभिःसमुपागतः २९ तंपुनर्नैमिषंप्राप्त
मृषयोयाजयन्मुदा क्रत्वंगंक्रतुभिःसर्वैर्निवृत्ताखिलविग्रहम् ३० तेभ्योविशुद्धंविज्ञानं
भगवान्व्यतरद्विभुः येनैवात्मन्यदोविश्वमात्मानंविश्वगंविदुः ३१ ॥ २७ वारणःसंग्रामः २८ अर्थवा
द्वाक्यं २८ दिष्टंप्राचीनंकर्मसमुपागतःसंगतः २९ क्रत्वंगंयज्ञमूर्त्तिम् ३० आत्मनिअधिष्ठानेविश्वगंसर्वानुस्यूतंयेनैव

।३२।३३।३४॥ ॥इतिदशमेटीकायामेकोनाशीतितमोऽध्यायः ७९॥ अथाऽशीतितमेकृष्णः श्रीदामानङ्गृहागतम्॥
संपूज्याप्टच्छद्दर्थैस्तुगुरुवासकथांमुदा १ मुरारिमारकोहरिः पुराचकारशंसताम् अतःपरंविनैवतन्निजोपकारमाचरत्
२ रामचरितानिश्रुत्वापुनर्मुकुन्दवीर्याणिप्टच्छतिहेभगवन् श्रोतुमिच्छामीत्यन्वयः १उत्तमश्लोकस्यश्रीकृष्णस्यसत्याः

स्वपत्याऽवभृथस्नातोज्ञातिबंधुसुहृद्वृतः रेजे स्वज्योत्स्नयेवेन्दुःसुवासाःसुष्ठ्वलंकृतः ३२ ईदृग्विधान्यसंख्यानिबलस्यबलशालिनः अनन्तस्याप्रमेयस्यमायामर्त्यस्यसन्तिहि ३३ योनुस्मरेतरामस्यकर्माण्यद्भुतकर्मणः सायंप्रातरनंतस्यविष्णोःसदयितोभवेत् ३४ ॥इति श्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कन्धेबलभद्रतीर्थयात्रायामेकोनाशीतितमोध्यायः ७९॥

राजोवाच ॥भगवन्यानिचान्यानिमुकुन्दस्यमहात्मनः वीर्याण्यनंतवीर्यस्यश्रोतुमिच्छामहेप्रभो १ कोनुश्रुत्वासकृद्ब्रह्मन्नुत्तमश्लोकसत्कथाः विरमेतविशेषज्ञोविषण्णःकाममार्गणैः २ सावाग्ययातस्यगुणान्गृणीतेकरौचतत्कर्मकरौमनश्च स्मरेद्वसंतंस्थिरजङ्गमेषुशृणोतितत्पुण्यकथाःसकर्णः ३ शिरस्तुतस्योभयलिंगमानमेत्तदेवयत्पश्यति तद्धिचक्षुः ॥

मनोहराःविषयवैतृष्ण्यजनिकाःकथाःविशेषज्ञःसारवित् विषण्णःविषादंप्राप्तः २ कथाश्रवणंस्तु १ वन्दृष्टांततया अन्यार्थानाह सवागिति तावेवकरौयौतत्कर्मकरौतदेवमनः यत्स्थिरजंगमेषुवसंतंस्मरेत् यस्तस्यपुण्याःकथाःशृणोतिसएवकर्मणः ३उभयलिंगस्थिरजंगमंचतस्यैवलिंगमितिमत्वाआनमेत्तदेवशिरः तदेवतस्यलिङ्गमूर्त्तिम्।

इत्येवयस्पश्यंतितदेवचक्षुः तान्येवांगानियानिविष्णोःपादोदकंभजंतीति ४।५। ६ तथाविधाकुचैलाजीर्णवस्त्रा किंच क्षुत्क्षामायत्किंचित्संपन्नमन्नंतस्मैपरिविष्यस्वयंक्षुधाजीर्णा ७ पतिव्रतासतीम्लायताशुष्यतावदनेनसीदमानाभ

अंगानिविष्णोरथतज्जनानांपादोदकंयानिभजंतिनित्यम् ४ सूतउवाच विष्णुरातेनसंपृष्टोभगवान्बादरायणिः वासुदेवेभगवतिनिमग्नहृदयोऽब्रवीत् ५ श्रीशुकउवाच कृष्णस्यासीत्सखाकश्चिद्ब्राह्मणोब्रह्मवित्तमः विरक्तइंद्रियार्थेषुप्रशांतात्माजितेन्द्रियः ६ यदृच्छयोपपन्नेनवर्त्तमानोगृहाश्रमी तस्यभार्याकुचैलस्यक्षुत्क्षामाचतथाविधा ७ पतिव्रतापतिंप्राहम्लायतावदनेनसा दरिद्रासीदमानावैवेपमानाऽभिगम्यच ८ ननुब्रह्मन्भगवतःसखासाक्षाच्छ्रियःपतिः ब्रह्मण्यश्चशरण्यश्चभगवान्सात्वतर्षभः ९ तमुपैहिमहाभागसाधूनांचपरायणम् दास्यतिद्रविणंभूरिसीदतेतेकुटुंबिने १० आस्तेऽधुनाद्वारवत्यांभोजवृष्ण्यंधकेश्वरः स्मरतःपादकमलमात्मानमपियच्छति ११ किंन्वर्थकामान्भजतेनात्यभीष्टान्जगद्गुरुः सएवंभार्ययाविप्रोबहुशःप्रार्थितोमृदु अयंहिपरमोलाभउत्तमश्लोकदर्शनम् १२ ॥

९ तुर्भोगसंपादनाशक्त्याऽवसीदंतीवेपमानाभयेनकंपमानाअभिगम्य पतिंप्राहेति ८।९।१० भोजवृष्ण्यंधकेश्वरइतितत्स्वीकारमात्रेणसर्वंतेदास्यंतीतिभावः ११ नात्यभीष्टान्परिपाकवि

अप्यस्ति किमस्तीति प्रश्नः १३। १४। १५ महान्तं ममगुल्मा निरस्तार्थसैन्यस्थानानि कक्षाः प्रतोलीः अतीत्य अतिक्र
म्य जगाम स द्विजः द्विजैः सहितः ततश्च अगम्या दुर्गमा ये अंधकावृष्णयश्च तेषां गृहेषु १६ तथा हरेर्द्व्यष्टसहस्राणां महि

इति संचिंत्य मनसा गमनाय मतिं दधे अप्यस्त्युपायनं किंचिद्गृहे कल्याणि दीयताम्॥
१३ याचित्वा चतुरो मुष्टीन्विप्रान्पृथुकतंडुलान् चैलखंडेन तान्बध्वा भर्त्रे प्रादादुपाय
नम् १४ स तानादाय विप्राग्र्यः प्रययौ द्वारकां किल कृष्णसंदर्शनं मह्यं कथं स्यादिति चिं
तयन् १५ त्रीणि गुल्मान्यतीयाय तिस्रः कक्षाश्च स द्विजः विप्रोऽगम्यांधकवृष्णीनां गृहेष्व
च्युतधर्मिणां १६ गृहं द्व्यष्टसहस्राणां महिषीणां हरेर्द्विजः विवेशैकतमं श्रीमद्ब्रह्मानंदंग
तो यथा १७ तं विलोक्याच्युतो दूरात्प्रियापर्यंकमास्थितः सहसोत्थाय चाभ्येत्य दोर्भ्यां पर्य
ग्रहीन्मुदा १८ सख्युः प्रियस्य विप्रर्षेरंगसंगातिनिर्वृतः प्रीतो व्यमुंचदब्बिंदून्नेत्राभ्यां पुष्करे
क्षणः १९ अथोपवेश्य पर्य्यंके स्वयं सख्युः समर्हणम् उपहृत्यावनिज्यास्य पादौ पादावने
जनीः २० अग्रहीच्छिरसा राजन्भगवाँल्लोकपावनः व्यलिंपद्दिव्यगंधेन चंदनागुरुकुं

षीणां च ये गृहास्तेषु मध्ये श्रीमदेकतमं गृहं विवेश तदा च स द्विजो ब्रह्मानंदं गतो यथा तथा बभूवेति कुमैः २१॥
श्लेषः १७ पर्यग्रहीत् पर्यरंभत १८ अब्बिंदून् आनंदाश्रूणि १९ समर्हणं उपायं उपहृत्य समर्प्य पादावनेजनीरपः २०।२१

ने

।२२ धमनिभिः शिराभिः संततंव्याप्तं २३ अवधूतंमलिनं २४ विस्मयमाह किमनेतिद्वाभ्यां २५ संभृतःसंमानितः २६ सतोःवसतोः गृत्यगृहीत्वा २७ भार्याऊढापरिणीतानवेति गृहस्थलिंगदर्शनात् भोगादर्शनाच्चसंशयाद्विप्रप्रश्नः २८ अप्रतिषेधादुद्वाहमनुमतंमत्वाह प्रायइति तर्हितेचित्तंनूनमकामविहतंकामैर्विहतंनभवतीतिमेविदितंतथाहिधनेषु॥

।धूपैः सुरभिभिर्दीपावलिभिर्मुदा अर्चित्वावेद्यतांबूलंगांचस्वागतमब्रवीत् २२। कुचैलंमलिनंक्षामंद्विजंधमनिसंततम् देवीपर्य्यचरेच्छैव्याचामरव्यजनेनवै २३ अंतःपुरजनोदृष्ट्वाकृष्णोनामलकीर्त्तिना विस्मितोऽभूद्‌तिप्रीत्याअवधूतंसभाजितं २४ किमनेनकृतंपुण्यंअवधूतेनभिक्षुणा श्रियाहीनेनलोकेऽस्मिन्गर्हितेनाधमेनच २५ योऽसौत्रिलोकगुरुणाश्रीनिवासेनसंभृतः पर्य्यंकस्थांश्रियंहित्वापरिष्वक्तोऽग्रजोयथा २६ कथयांचक्रतुर्गाथाःपूर्वागुरुकुलेसतोः आत्मनोर्ललिताराजन्करौगृह्यपरस्परम् २७ श्रीभगवानुवाच अपिब्रह्मन्गुरुकुलात्भवतालब्धदक्षिणात् समावृत्तेनधर्मज्ञभार्याढासदृशीनवा २८ प्रायोगृहेषुतेचित्तमकामविहितंतथा नैवातिप्रीयसेविद्वन्धनेषुविदितंहिमे॥ २९ केचित्कुर्वंतिकर्माणिकामैरहतचेतसः॥

॥वस्त्रादिषुनैवाविप्रीयसे हेविद्वन्निति विदुषस्तवैतद्युक्तमितिभावः २९ कामहतत्वाभावेकिंगृहधर्मक्लेशेनेत्याशंक्याह केचिदिति दैवीःईश्वरमायोरचिताःप्रकृतीर्विषयवासनास्त्यजंतः कामैरनाकृष्टचेतसामपिकर्मकरणेदृष्टांतः यथाहमिति लोकसंग्रहंलोकस्यसंग्रहोग्रहणंयथाभवतितथा

अहमीश्वरोऽपिकर्माणियथाकरोमितद्वत् ३० नौआवयोर्यतोगुरोर्विज्ञेयंपरमात्मतत्वं तमसःसंसारस्य ३१ तत्रात्मज्ञानप्रदस्यगुरोस्त्वंतत्पूज्यत्वंवक्तुंपुरुषस्यत्रीन्गुरूनाह सवाइति इहसंसारेयत्रसंभवोजन्ममात्रंसपितातावदाद्यःप्रथमोगुरुःपूज्यः कर्मविद्याप्रदंगुरुमाह द्विजातेःसतःपुंसःसत्कर्मणायत्रसंभवःउपनीयवेदाध्यापकइत्यर्थः सद्वितीयोगुरुःयथाऽहमीश्वरस्तथाप्रथमादपिपूज्यइत्यर्थः ब्रह्मविद्याप्रदंगुरुमाह आश्रमिणांसर्वेषामपिज्ञानदोयः सतुसाक्षादहमेवेति ३२ अतोज्ञानप्रदंगुरुरूपंमामाश्रित्ययेसंसारंतरंतितेबुद्धिमंतइत्याह नन्विति हेब्रह्मन्तेननुवर्णाश्रमवतांमध्येअर्थकोवि

त्यजंतःप्रकृतीर्दैवीर्यथाऽहंलोकसंग्रहम् ३० कच्चिद्गुरुकुलेवासंब्रह्मन्स्मरसिनौयतः॥
द्विजोविज्ञायविज्ञेयंतमसःपारमश्नुते ३१ सवैसत्कर्मणासाक्षाद्विजातेरिहसंभवः आ॰
द्योऽगयत्राश्रमिणांयथाऽहंज्ञानदोगुरुः ३२ नन्वर्थकोविदाब्रह्मन्वर्णाश्रमवतामिह येम
यागुरुणावाचातरंत्यंजोभवार्णवम् ३३ नाहमिज्याप्रजातिभ्यांतपसोपशमेनच तुष्येयंसर्व
भूतात्मागुरुशुश्रूषयायथा ३४ अपिनःस्मर्य्यतेब्रह्मन्वृत्तंनिवसतांगुरौ॥ विदाः इहमनुष्यजन्म

नितत्रापिवर्णाश्रमत्वेसतियेमयागुरुणागुरुरूपेणवक्त्रावाचाउपदेशमात्रेणांजःसुखेनैवभवार्णवंतरंतीति ज्ञानप्रदाद्गुरोरधिकःसेव्योनास्तीत्युक्तं ३३ अतएवनइज्यनादधिकोधर्मश्चनास्तीत्याह नाहमिति इज्यागृहस्थधर्मःप्रजातिःप्रकृष्टजन्मउपनयनंतेनब्रह्मचारिधर्मउपलक्ष्यतेताभ्यांतथातपसावनस्थधर्मेणोपशमेनयतिधर्मेणवाअहंपरमेश्वरःतथानतुष्येयंयथासर्वभूतात्मापिगुरुशुश्रूषयेति ३४ किंचअस्माकंगुरुशुश्रूषणंकिमपिदैवादेवसंपन्नंतत्॥ ६ ॥

किंत्वयास्मर्यनइतिपृच्छति अपिनइति गुरौनिवसताम्स्माकंयत् किमपिवृत्तंतत् कचित्कदाचित् ३४ अपर्त्तौअपगते ऋतौअकालइत्यर्थः वातश्ववर्षंचतयोःसमाहारः स्तनयित्नवोगर्जितानिचाभवन् ३६ निम्नंकूलंननमुन्नतंचस्थानंअंबुनासंप्लवःव्यामिश्रणंयस्मिन्नेकोदकेतस्मिन्वनइत्यर्थःपरिबभ्रिमभ्रमणेइतिधातोःरूपंन्तरिपरितोबभ्रिमइडागमः

गुरुदारैश्चोदितानामिंधनानयनेक्वचित् ३५ प्रविष्टानांमहारण्यमपर्त्तौसुमहद्द्विज। वातव
र्षमभूत्तीव्रंनिष्ठुराःस्तनयित्नवः ३६ सूर्यश्चास्तंगतस्तावत्तमसाचावृतादिशः निम्नंकूलं
जलमयंनप्राज्ञायतकिंचन ३७ वयंभृशंतत्रमहानिलांबुभिर्निहन्यमानामुहुरंबुसंप्लवे दि
शोऽविदंतोऽथपरस्परंवनेगृहीतहस्ताःपरिबभ्रिमातुराः ३८ एतद्विदित्वाउदितेरवौसांदीप
निर्गुरुः अन्वेषमाणोनःशिष्यानाचार्योऽपश्यदातुरान् ३९ अहोहेपुत्रकायूयमस्मदर्थेऽति
दुःखिताः आत्मावैप्राणिनांप्रेष्ठस्तमनादृत्यमत्पराः ४० एतदेवहिसच्छिष्यैःकर्त्तव्यंगुरुनि
ष्कृतम् यद्वैविशुद्धभावेनसर्वार्थात्मार्पणंगुरौ ४१ तुष्टोऽहंभोद्विजश्रेष्ठाःसत्याःसंतुमनोरथाः
छंदांस्ययातयामानिभवंत्विहपरत्रच ४२॥ ४२ ॥ ९ ॥

१ छांदसःभारान्यूनत्वंतइत्यर्थः ३७।३८ ३९ उवाचकृपयाश्लोकत्रयीयथावयंकृतार्थाइत्याह अहोइति आत्मादेहः ४० गुरोर्निष्कृतंप्रत्युपकारः सर्वेअर्थायस्मात्सआत्मादेहः तस्यार्पणंविनियोगः ४१ अयातयामानियातोयामोयस्यपक्वस्यान्नस्यतद्गतसारंभवतितद्वदन्यदपिगतसारंभवतिगौण्यावृत्त्यायातयाममित्युच्यतेअगतसाराणिछंदांसिमत्तोऽधीयमानानिभवंत्वित्यर्थः ४२॥ ४२ ॥

इत्थंविधानिएवंप्रकाराणि अनेकानिकृतानि किंतयासमर्यंतइतिशेषः फलितमुपसंहरतिगुरोरिति ४३ अस्माभिःकि
मनिर्वृत्तंअसंपन्नंयेषामस्माकंभवतासहवासोऽभूत् ४४ भवतस्तुसर्वमेतद्विडंबनमात्रमित्याह यस्येति छंदोमयंवे
दाख्यंब्रह्मतथाश्रेयसामावपनंतदुद्भवस्थानंदेहोमूर्तिर्यस्यतस्यतव ४५॥ इतिदशमेटीकायामशीतितमोऽध्यायः ८०॥ए

इत्थंविधान्यनेकानिवसतांगुरुवेश्मसु गुरोरनुग्रहेणैवपुमान्पूर्णःप्रशांतये ४३ ब्राह्मणउ
वाच किमस्माभिरनिर्वृत्तंदेवदेवजगद्गुरो भवतासत्यकामेनयेषांवासोगुरावभूत् ४४॥
यस्यछंदोमयंब्रह्मदेहआवपनंविभो श्रेयसांतस्यगुरुषुवासोऽत्यंतविडंबनम् ४५॥इति
श्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेभगवद्ब्राह्मणसंवादेअशीतितमोऽध्यायः ८०॥ श्रीशुकउ
वाच सइत्थंद्विजमुख्येनसहसंकथयन्हरिः सर्वभूतमनोऽभिज्ञःस्मयमानउवाचतम्
१ ब्रह्मण्योब्राह्मणंकृष्णोभगवान्प्रहसन्प्रियम् प्रेम्णानिरीक्षणेनैवप्रेक्षन्खलुसतांगतिः
२ श्रीभगवानुवाच किमुपायनमानीतंब्रह्मन्मेभवतागृहात् अण्वप्युपाहृतंभक्तैःप्रेम्णा
भूर्य्येवमेभवेत् भूर्य्यप्यभक्तोपहृतंनमेतोषायकल्पते ३ पत्रंपुष्पंफलंतोयंयोमेभक्त्याप्र
यच्छति तदहंभक्त्युपहृतमश्नामिप्रयतात्मनः ४॥ एकाशीतितमेसख्युर्जग्ध्वापृथुकतंडुला
न् श्रियंनिर्मितवान्विंद्रदुर्लभांतुनदाश्रमे १ सकथयन् सुखगोष्ठीःकुर्वन्सर्वभूतानांमनसोऽभिज्ञः मदर्थंपृथुकानानी
यदातुंलज्जितइतिजानन्नित्यर्थः १ प्रहसन्स्वलीकुर्वन् २ लज्जयात्वऽकथयंतस्तामपृच्छन्नाह अण्वपीतिद्वाभ्यां ३।४।

१५ सर्वभूतानामात्मदृक् अंतःकरणसाक्षी ६ अमर्त्यानांदेवानामपिदुर्लभाः ७ अतिजीर्णत्वाद्वसनस्यपुनस्तन्मध्येची
रेणबद्धान् ८ अंगहेसखेमांविश्वंविश्वात्मानंमां ९ इतिवदन्नेकांमुष्टिंजग्ध्वातत्सरेति अयंभावः एतावतापुंसइहामु

इत्युक्तोपिद्विजस्तस्मैव्रीडितःपतयेश्रियः पृथुकप्रसृतिंराजन्नप्रायच्छदवाङ्मुखः ५
सर्वभूतात्मदृक्साक्षात्तस्यागमनकारणम् विज्ञायाचिंतयन्नायंश्रीकामोमाऽभजत्पुरा
६ पत्न्याःपतिव्रतायास्तुसखाप्रियचिकीर्षया प्राप्तोमामस्यदास्यामिसंपदोमर्त्यदुर्लभाः
७ इत्थंविचिंत्यवसनाच्चीरबद्धान्द्विजन्मनः स्वयंजहारकिमिदमितिपृथुकतंडुलान्
८ नन्वेतदुपनीतंमेपरमप्रीणनंसखे तर्पयंत्यंगमांविश्वमेतेपृथुकतंडुलाः ९॥ इतिमु
ष्टिंसकृज्जग्ध्वाद्वितीयांजग्धुमाददे तावच्छ्रीर्जगृहेहस्तंतत्परापरमेष्ठिनः १० एतावता
लंविश्वात्मन्सर्वसंपत्समृद्धये अस्मिँल्लोकेऽथवामुष्मिन्पुंसस्त्वत्तोषकारणम् ११ ब्राह्म
णस्तांतुरजनीमुषित्वाच्युतमंदिरे भुक्त्वापीत्वासुखंमेनेआत्मानंस्वर्गतंयथा १२ श्वोभूते
विश्वभावेनस्वसुखेनाभिवंदितः जगामस्वालयंतातपथ्यनुव्रज्यनंदितः १३॥

त्रचमत्कारा
स्त्वविलासभूतानांसर्वसंपदांसमृद्धये अलं अतःपरंद्वितीयमुष्टयदनेनमामामेतदधीनांकुर्विति १० त्वत्तोषकारणं
नवतोषस्यकारणंयथाभवेत्तथासर्वसंपत्समृद्धयेयांभक्तस्यसमृद्धिंदृष्ट्वात्वंतुष्येरित्यर्थः ११ स्वर्गतंस्वर्गवासिनं १२ श्वोभू

तेनेति पुरतो भाविनमिन्द्रदुर्लभं विभवमसूचयति स्वसखेन स्वानंदपूर्णेनेति दानेः दीनतां दर्शयति नंदितो विनयोक्तिभिः
१३ व्रीडितः स्वचित्तकार्पण्येन लज्जितः महतः श्रीकृष्णस्य दर्शनेन निर्वृत्तः १४ निर्वृतिमेवाह अहो इति चतुर्भिः यद्यतः।

सचालब्ध्वा धनं कृष्णान्नतु याचितवान्स्वयम् स्वगृहान्व्रीडितोऽगच्छन्महद्दर्शननिर्वृतः
१४ अहो ब्रह्मण्यदेवस्य दृष्टा ब्रह्मण्यता मया यद्दरिद्रतमो लक्ष्मीमाश्लिष्टो बिभ्रतोरसि
१५ क्वाहं दरिद्रः पापीयान्क्व कृष्णः श्रीनिकेतनः ब्रह्मबंधुरिति स्माहं बाहुभ्यां परिरंभितः॥
१६ निवासितः प्रियाजुष्टे पर्यंके भ्रातरो यथा महिष्या वीजितः श्रान्तो बालव्यजनहस्तया
१७ शुश्रूषया परमया पादसंवाहनादिभिः पूजितो देवदेवेन विप्रदेवेन देववत् १८ स्वर्गा
पवर्गयोः पुंसां रसायां भुवि संपदाम् सर्वासामपि सिद्धीनां मूलं तच्चरणार्चनम् १९ अध
नोयं धनं प्राप्य माद्यन्नुच्चैर्न मां स्मरेत् इति कारुणिको नूनं धनं मेऽभूरि नाददात् २० इति
तच्चिंतयन्नंतः प्राप्तो निजगृहांतिकम् सूर्यानिलेंदुसंकाशैर्विमानैः सर्वतो वृतम् २१ वि
चित्रोपवनोद्यानैः कूजद्द्विजकुलाकुलैः॥ लक्ष्मीमुरसि बिभ्रता आश्लिष्टोहं १५ पापीयान्नीचः १६।१७

पूजितश्चंदनलेपनादिभिः १८ एवं संपूज्यापि धनस्यादाने कारणं कल्पयति स्वर्गापवर्गयोरिति द्वाभ्यां १९ स्वर्गादी-
नां यद्यपि तस्य चरणार्चनमेव कारणं तथापि कारुणिकत्वाद् भूर्य्यपि धनं मह्यं नाददात् २० निजगृहस्यांतिकं तत्स्थानं
तस्य विशेषणं सूर्येति २१ विचित्रो पवनादिभिर्वृतं कथंभूतैः

कूजद्भिर्द्विजकुलैराकुलैस्तथाप्रोत्फुल्लानिकुमुदादीनियेषुतानितथातैः २२ किंचजुष्टमितिहरिणीनामिवाक्षी
णियासांताभिः तदैश्वर्यंदृष्ट्वावितर्कितवान् तदाह किमिदमिति प्रथमंतेजःपुंजंदृष्ट्वाकिमिदमितिपश्चाद्विमा
नानिदृष्ट्वाकस्यचेतिस्थानंस्वीयमितिज्ञात्वाकथंतदिदंस्थानमितिएवंरूपमभूदिति २३ अमरप्रभाः तत्तुल्यकांत

प्रोत्फुल्लकुमुदांभोजकल्हारोत्पलवारिभिः २२ जुष्टंस्वलंकृतैःपुंभिःस्त्रीभिश्चहरि
णाक्षिभिः किमिदंकस्यवास्थानंकथंतदिदमित्यभूत् २३ एवंमीमांसमानंतंनरानां
र्योऽमरप्रभाः प्रत्यगृण्हन्महाभागंगीतवाद्येनभूयसा २४ पतिमागतमाकर्ण्यपत्न्युद्ध
र्षातिसंभ्रमा निश्चक्रामगृहात्तूर्णंरूपिणीश्रीरिवालयात् २५ पतिव्रता पतिंदृष्ट्वा
प्रेमोत्कण्ठाश्रुलोचना मीलिताक्ष्यनमद्बुद्ध्यामनसापरिषस्वजे २६ पत्नींवीक्ष्यविस्फु
रंतींदेवींवैमानिकीमिव दासीनांनिष्ककंठीनांमध्येभांतींसविस्मितः २७ प्रीतःस्वयं
तयायुक्तःप्रविष्टोनिजमंदिरम् मणिस्तंभशतोपेतंमहेंद्रभवनंयथा २८ पयःफेननि
भाःशय्यादान्तारुक्मपरिच्छदाः॥ ॥यः प्रत्यगृण्हन् उपायनादिभिरादृतवंतः २४ उद्धृतोहर्षोयस्याःसा
अतिसंभ्रमआदरोयस्याःसा आलयात् कमलवनात् रूपधारिणीश्रीरिवस्वर्गस्यतत्रभगवताआनीतत्वात् स्वर्गि
णामिवतयोरूपंचवभूवेतिभावः २५ बुध्या अयमेववंद्य इतिनिश्चयेनमनसासंकल्पेन २६। २७। २८ यत्रमंदिरेपयः

फेननिभाःशय्या आस्तरणानीत्यादिसंपदः॥

तत्रसर्वसंपदांसमृद्धीर्विलोक्यतर्कयामासेतिचतुर्थेनान्वयः यत्रचदांताःगजदंतमयाःपर्यंकाः २९ यत्रआसनानि चमृदून्युपस्तरणानिचतूलादिमयानियेषुतानि यत्रचमुक्तादामविलंबवंतिद्युमंतिचवितानानि ३०।३१ सब्राह्मणः निर्व्यग्रस्संस्थिरःसन् अहैतुकीआकस्मिकींस्वस्यसमृद्धिंतर्कयामासकुतएषासमृद्धिरागतेति ३२ निश्चितोतिनून मिति एतन्ममेति एषचाशावहंचतस्यसमृद्धिहेतुर्महाविभूतेर्यदूत्तमस्यावलोकतोऽन्योनैवोपपद्येत ३३ ननुसचेदेव

पर्य्यंकाहेमदंडानिचामरव्यजनानिच २९ आसनानिचहैमानिमृदूपस्तरणानिच॥ मुक्तादामविलंबीनिवितानानिद्युमंतिच ३० स्वच्छस्फटिककुड्येषुमहामारकतेषुच रत्न दीपान्भ्राजमानान्ललनारत्नसंयुतान् ३१ विलोक्यब्राह्मणस्तत्रसमृद्धीःसर्वसंपदां तर्क यामासनिर्व्यग्रःस्वसमृद्धिमहैतुकीम् ३२ नूनंबतैतन्ममदुर्भगस्यशश्वद्दरिद्रस्यसमृद्धिहेतुः महाविभूतेरवलोकतोऽन्योनैवोपपद्येतयदूत्तमस्य ३३ नन्वब्रुवाणोदिशतेसमक्षंयाचिष्ण वेभूर्य्यपिभूरिभोजः पर्जन्यवत्तत्स्वयमीक्षमाणोदाशार्हकाणामृषभःसखामे ३४॥ ॥लोकनमात्रे

णमहदैश्वर्य्यंदत्तवान् तर्हिइदंतुभ्यन्दत्तमितिकिंनावोचदतआह नन्विति ननुमेसखासमक्षमब्रुवाणएवयाचिष्णवेया चकायभूरिबह्वपिदिशतेददाति अत्रहेतुःभूरिभोजःस्वयंतद्देयंपर्जन्यवदीक्षमाणइति अयमर्थःस्वयंतावद्भूरिभोजःआ प्तकामत्वात् लक्ष्मीपतित्वाच्च अतोयथापारावारेपरिपूर्णकोऽतिवदान्यःपर्जन्यःकदाचिद्बह्वपिवर्षमल्पमेवमन्यमानोल ज्जयेवसमक्षमवर्षं रात्रौनिद्राणेकर्षकेतत्क्षेत्रमाप्लावयति एवंश्रीकृष्णोपिस्वभोगापेक्षयातद्दैवमिंद्रादिपरमपिअति

तदेवाह किंचिदिति उरु बह्वपि स्वदत्तं यत् किंचित्करोति अल्पं मन्यते सुहृत् कृतं फल्गु अतितुच्छं अपि भूरिकारी
बहुमन्यत इत्यर्थः अत एव मयाऽपनीतं समीपनीतं प्रीतियुतः स्वयमेव प्रतिगृहीतवान् ३५ श्रीकृष्णस्य भक्तवात्सल्यं
दृष्ट्वा तद्भक्तिं प्रार्थयते तस्येति सौहृदं प्रेम सख्यं हिताशंसनं च मैत्री उपकारकत्वं च दास्यं सेवकत्वं तत्समाहारैकवचनं तस्य
तत्संबंधिनो मे मम स्यात् न तु विभूतिः किंच महानुभावेन तेनैव विषज्जतो विशेषेण संगं प्राप्नुवतस्तद्भक्तेषु प्रकृष्टः संगः स्या-

किंचित्करोत्युर्वपि यत्स्वदत्तं सुहृत्कृतं फल्ग्वपि भूरिकारी मयोपनीतं पृथुकैकमुष्टिं प्र-
त्यग्रहीत्प्रीतियुतो महात्मा ३५ तस्यैव मे सौहृदसख्यमैत्रीदास्यं पुनर्जन्मनि जन्मनि स्या-
त् महानुभावेन गुणालयेन विषज्जतस्तत्पुरुषप्रसंगः ३६ भक्ताय चित्रा भगवान् हि संप-
दो राज्यं विभूतीर्न समर्द्धयत्यजः अदीर्घबोधाय विचक्षणः स्वयं पश्यन्निपातं धनिनां मदो-
द्भवम् ३७ इत्थं व्यवसितो बुद्ध्या भक्तोतीव जनार्दने विषयान्जायया त्यक्ष्यन् बुभुजे नातिलं-
पटः ३८ तस्य वै देवदेवस्य हरेर्यज्ञपतेः प्रभोः ब्राह्मणाः प्रभवो दैवं न तेभ्यो विद्यते परम् ३९॥

दिति ३६ ननु भक्तेः फलं संपदं प्राप्य पुनर्भक्तिं किमिति प्रार्थयसे यत आह भक्तायेति संपदः कोशादीन् राज्यमैश्व-
र्यं विभूतीः कलत्रपुत्रपौत्रादीन् न समर्द्धयति न ददाति अपि तु दृढां भक्तिमेव कुतः अदीर्घबोधाय अविवेकिने मम
तु भक्त्यभावादेवं जातं अतस्तद्भक्तिरेवास्त्विति भावः ३७ त्यक्ष्यन् शनैः शनैः त्यागमभ्यस्यन् जायया सह बुभुजे ३८॥
श्रीकृष्णस्यैव ब्रह्मण्यतां नातिचित्रमित्याह तस्येति ३९॥ ८१॥ श्रीः॥

अन्यैर्जितमितिस्वभृत्यैःपराजितंदृष्ट्वातस्यध्यानंतस्यवेगस्तेनोद्ग्रथितमात्मबंधनमहंकारोयस्यसः गतिमित्यावि
षलिंगधामविशेषणंसतांब्रह्मविदांप्राप्यमित्यर्थः ५० एतस्यशुकोपाख्यानंश्रुत्वानत्रब्रह्मण्यतांविशेषतःश्रुत्वेति ५१
॥ ॥इतिदशमेटीकायामेकाशीतितमोऽध्यायः ८१॥ द्व्यशीतितमआगत्यकुरुक्षेत्रंविग्रहेकृष्णौनृदृष्ट्वामुदाभूपाश्चकुः

एवंसविप्रोभगवत्सुहृत्तदादृष्ट्वास्वभृत्यैरजितंपराजितम् तद्ध्यानवेगोद्ग्रथितात्मबंधनस्त
द्धामलेभेऽचिरतःसतांगतिम् ५० एतद्ब्रह्मण्यदेवस्यश्रुत्वाब्रह्मण्यतांनरः लब्धभावोभगः
वतिकर्मबंधाद्विमुच्यते ५१ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेभवन्मित्रब्राह्मणसंवा
देनामैकाशीतितमोध्यायः ८१ श्रीशुकउवाच अथैकदाद्वारवत्यांवसतोरामकृष्णयोः॥
सूर्योपरागःसुमहानासीत्कल्पक्षयेयथा १ तंज्ञात्वामनुजाराजन्पुरस्तादेवसर्वतःस्य
मंतपंचकंक्षेत्रंययुःश्रेयोविधित्सया २ निःक्षत्रियांमहींकुर्वन्रामःशस्त्रभृतांवरः नृ
पाणांरुधिरौघेणयत्रचक्रेमहाह्रदान् ३ ईजेचभगवान्रामोयत्रास्पृष्टोऽपिकर्मणा
लोकंसंग्राहयन्नीशोयथाऽन्योघापनुत्तये ४ ॥ कृष्णाकृष्णमिथः १ श्रीरामसुहृदेकृष्णःप्रकल्पैवं
परंभुविनंदादिसुहृदानंदीकुरुक्षेत्रंजगामसः २ कल्पक्षयेयथासर्वग्रासइत्यर्थः १ ज्योतिर्विद्भिःकथ्यमानमादा
वेवज्ञात्वास्यमंतपंचकंकुरुक्षेत्रं २ अब्रह्मण्यक्षत्रियवधस्थानत्वेनपरशुरामस्याघापनुत्तिस्थानत्वेनचक्षेत्रस्यपापः
निराकरणत्वमाह निःक्षत्रियामितिद्वाभ्याम् ३ अन्योविद्वान्यथा ४ ॥ ४ ॥ ४ ॥ राम ॥

आगन् आजग्मुः भारतीः भारत्यः ५ स्रुचंद्रशुकसारणैः सहनिरुद्धो द्वारकायां रक्षार्थमास्ते तथा कृतवर्मा च यूथपतिः सेना॥
नीः ६ देवधिष्ण्याभैः विमानसंकाशैः तरलास्तरंगास्तद्वत्प्लवो गतिर्येषां तैः विद्याधरद्युभिः विद्याधराणामिवद्युतिर्येषां तैः

महत्यां तीर्थयात्रायां तत्रागन्भारतीः प्रजाः वृष्णयश्च तथाऽक्रूरवसुदेवाऽऽहुकादयः ५॥
ययुर्भारत तत्क्षेत्रं स्वमघंक्षपयिष्णवः गदप्रद्युम्नसांबाद्याः स्रुचंद्रशुकसारणैः ६ आस्तेऽ।
निरुद्धो रक्षायां कृतवर्मा च यूथपः ते रथैर्देवधिष्ण्याभैर्हयैश्च तरलप्लवैः गजैर्नदद्भिरभ्राभै
र्नृभिर्विद्याधरद्युभिः ७ व्यरोचत महातेजाः पथि कांचनमालिनः दिव्यस्रग्वस्त्रसन्नाहाः
कलत्रैः खेचराइव ८ तत्र स्नात्वा महाभागा उपोष्य सुसमाहिताः ब्राह्मणेभ्यो ददुर्धेनूर्वा।
सःस्रग्रुक्ममालिनीः ९ रामह्रदेषु विधिवत्पुनराप्लुत्य वृष्णयः ददुः स्वन्नं द्विजाग्र्येभ्यः कृ
ष्णे नो भक्तिरस्त्विति १० स्वयं च तदनुज्ञाता वृष्णयः कृष्णदेवताः भुक्त्वोपविविशुः का।
मं स्निग्धच्छायांघ्रिपांघ्रिषु ११ तत्रागतांस्ते ददृशुः सुहृत्संबंधिनो नृपान् मत्स्योशीन
रकौशल्यविदर्भकुरुसृंजयान् १२॥ १२ ॥ श्रीकृष्णपरमात्मनेनमः ॥ ॥

७ महातेजाः महातेजसः दिव्या अत्युत्तमाः स्रग्वस्त्रसन्नाहा येषाम् ८ । ९ पुनरन्येद्युराप्लुत्य यद्वा तस्मिन्नेवा
वाह्नि विमुक्तिस्नानं कृत्वा १० स्निग्धा शीतला छाया येषामंघ्रिपानां तेषां अंघ्रिषु मूलेषु ११ । १२ । रामः ॥

१३ प्रोत्फुल्लैर्हृद्वक्त्रसरोरुहैः श्रीःशोभायेषांते १४ अतिसौहृदेनयत्स्मितंतेन अमलाअपांगादृशोदृष्टयोयासांताः मि-
थःसंवीक्ष्यदोर्भिरभिरेभिरे आलिंगनंकृतवत्यः १५। १६ संकथयामिथःसप्रेमगोष्ठ्या १७ तामेववक्तुंदेवपृथयोः-

कांबोजकैकयान्मद्रान्कुंतीनानर्त्तकेरलान् अन्यांश्चैवात्मपक्षीयान्परांश्च शत-
शोनृप नंदादीन्सुहृदोगोपान्गोपीश्चोत्कंठिताश्चिरम् १३ अन्योऽन्यसंदर्शनहर्ष-
रंहसाप्रोत्फुल्लहृद्वक्त्रसरोरुहश्रियः आश्लिष्यगाढंनयनैःस्रवज्जलाहृष्यत्त्वचोरुद्ध-
गिरोययुर्मुदम् १४ स्त्रियश्चसंवीक्ष्यमिथोऽतिसौहृदस्मितामलापांगदृशोऽभिरेभिरे स्त-
नैस्तनान्कुंकुमपंकरूषितान्निहत्यदोर्भिःप्रणयाश्रुलोचनाः १५ ततोऽभिवाद्यतेवृद्धा-
न्यविष्ठैरभिवादिताः स्वागतंकुशलंपृष्ट्वाचक्रुःकृष्णकथांमिथः १६ पृथाभ्रातॄन्स्वसॄर्वी-
क्ष्यतत्सुतान्पितरावपि भ्रातृपत्नीर्मुकुंदंचजहौसंकथयाशुचः १७ कुंत्युवाच आर्यभ्रा-
तरहंमन्ये आत्मानमकृताशिषम् यद्वाआपत्सुमद्वार्त्तांनानुस्मरथसत्तमाः १८ सुहृदो
ज्ञातयःपुत्राभ्रातरःपितरावपि नानुस्मरंतिस्वजनंयस्यदैवमदक्षिणम् १९ संकथामाह॥

आर्य्येत्यादिचतुर्भिः अकृताशिषमपूर्णमनोरथम् १८ यस्यदैवमदक्षिणंअननुकूलंतंस्वजनमपिसंतंसुहृदादयो-
नानुस्मरंति अतोममदैवंप्रतिकूलंयुष्माकंकोपराधइतिभावः १९ ॥ १९ ॥ [illegible] ॥ श्रीरामकृष्णः॥

ईशवशत्वमेवाह कंसप्रतापिताइतिहेस्वसः एतर्ह्येवसंप्रत्येव २१। २२। २३। २४। २५ युधिष्ठिरंयेनुव्रतास्तेराजस

वसुदेवउवाच अंबमास्मानसूयेथादैवक्रीडनकान्नरान् ईशस्यहिवशेलोकःकुरुते।
कार्य्यतेऽथवा २० कंसप्रतापिताःसर्वेवयंयातादिशोदिशः एतर्ह्येवपुनःस्थानंदैवेना।
सादिताःस्वसः २१ शुकउवाच वसुदेवोग्रसेनाद्यैर्यदुभिस्तेऽर्चितानृपाः आसन्नच्युत
संदर्शपरमानंदनिर्वृताः २२ भीष्मोद्रोणोंबिकापुत्रोगांधारीससुतातथा सदाराःपांडवाः
कुंतीसंजयोविदुरःकृपः २३ कुंतिभोजोविराटश्चभीष्मकोनग्नचिन्महान् पुरुजिद्द्रु
पदःशल्योधृष्टकेतुःसकाशिराट् २४ दमघोषोविशालाक्षोमैथिलोमद्रकेकयौ युधाम
न्युःसुशर्माचससुताबाल्हिकाद्याः २५ राजानोयेचराजेंद्रयुधिष्ठिरमनुव्रताः श्रीनि
केतंवपुःशौरेःसस्त्रीकंवीक्ष्यविस्मिताः २६ अथतेरामकृष्णाभ्यांसम्यक्प्राप्यसमर्ह
णाः प्रशशंसुर्मुदायुक्तावृष्णीन्कृष्णपरिग्रहान् २७ अहोभोजपतेयूयंजन्मभाजोनृ
णामिह यत्पश्यथासकृत्कृष्णंदुर्दर्शमपियोगिनाम् २८ ॥ २८ ॥ रामः ॥

येनितस्तात् २६। २७ जन्मभाजःनृणांमध्येसफलजन्मानः २८ ॥ २८ ॥ श्रीरामचंद्रायनमोनमः॥

किंचनकेवलंतस्यदर्शनमेवअपितुअत्यंतदुर्लभंबहुयुष्माकंस्वतःसंपन्नमित्याहुः यद्धिश्रुतिरितिद्वाभ्यां यदिति
पृथक्पदंयस्येत्यर्थः विश्रुतिःकीर्तिःश्रुतिभिर्नुतावेदैस्तुताइदंविश्वमलमत्यर्थंपुनातियद्विश्रुतिःश्रुतिरमीवमल
मितिपाठेश्रुतिःश्रवणममीवंपापमितियस्यपादावनेजनपयोगंगाचयस्यवचोवाक्यरूपंशास्त्रंचवेदाख्यंविश्वंपुना
ति किंचकालेनभर्जितंदग्धभगंमाहात्म्यंयस्याःसातथाविधाऽपिभूर्यस्यांघ्रिपद्मस्पर्शेनोत्थाआविर्भूताशक्तिर्यस्याः
सानोऽस्माकमखिलानर्थान् अभितोवर्षति २९ दर्शनंचस्पर्शनंचअनुपथःअनुगतिश्चप्रजल्पोगोष्ठीचशय्याशयन

यद्विश्रुतिःश्रुतिनुतेदमलंपुनातिपादावनेजनपयश्चवचश्चशास्त्रम् भूःकालभर्जितभ
गापियदंघ्रिपद्मस्पर्शोत्थशक्तिरभिवर्षतिनोखिलार्थान् २९ तद्दर्शनस्पर्शनानुपथप्रजल्प
शय्यासनाशनसयौनसपिंडबंधः येषांगृहेनिरयवर्त्मनिवर्त्ततांवः स्वर्गापवर्गविरमःस्व
यमासविष्णुः ३० श्रीशुकउवाच नंदस्तत्रयदून्प्राप्तान्ज्ञात्वाकृष्णपुरोगमान् तत्रागमद्वृ
तोगोपैरनस्थार्थैर्दिदृक्षया ३१॥ चआसनंचअशनंभोजनंचयौनंबंधःविवाहसंबंधःसपिंडबंधःदेहि
कगेहसंबंधःतेनसहवर्त्तमानःश्रीकृष्णेनसहदर्शनाद्युपलक्षितःसयौनःसपिंडबंधोयेषांवोऽस्तिकिंचयेषांवोगृहेविष्णुः
स्वयमासआविरभूत् निरयवर्त्मनिप्रवृत्तिमार्गेवर्त्तमानानांस्वर्गापवर्गाभ्यांविरमयतिवितृष्णान्करोतीतितथासःतथुष्म
न्भाजइतियद्वानदर्शितिसामान्यनिर्देशःसइत्यर्थःसविष्णुःस्वयंयेषांवोनिरयवर्त्मनिसंसारकारणेगृहेवर्त्तमानामपिबध्यते
संबध्यतइतिसंबंधःदर्शनादिभिस्संबद्धःसन्स्वर्गापवर्गविरमआसपरमसुखप्रदोबभूवेत्यर्थः ३० अनस्थार्थैरिततत्रैववास

३२ वसुदेवस्तंपरिष्वज्यप्रेमविह्वलोवभूवेतिशेषः ३३।३४ तौस्रुतौपरिरभ्यनंदोयशोदाचविरहशोकान् विजहतुःतत्य
जतुः यद्वाशुचः अश्रूणिविजहतुःमुमुचतुरित्यर्थः ३५ व्रजेश्वरीयशोदां ३६ अनिवृत्तांनिवृत्तकारणेसत्यपि अनुवर्त्तमा
नांयैंद्रमैश्वर्य्यंप्राप्यापियस्याः प्रतिक्रियाकर्त्तुंनशक्यतइत्यर्थः ३७ तत्कृतांमैत्रीमाहतुः एताविति नदृष्टौपितरौयाभ्यांतौवसु

तंदृष्ट्वारष्णयोहृष्टास्तत्वःप्राणमिवोत्थिताः परिषस्वजिरेगाढंचिरदर्शनकातराः ३२ व
सुदेवःपरिष्वज्यसंप्रीतःप्रेमविह्वलः स्मरन्कंसकृतान्क्लेशान्पुत्रन्यासंचगोकुले ३३॥
कृष्णरामौपरिष्वज्यपितरावभिवाद्यच नकिंचनोचतुःप्रेम्णासाश्रुकंठौकुरूद्वह ३४॥
तावात्मासनमारोप्यबाहुभ्यांपरिरभ्यच यशोदाचमहाभागास्रुतौविजहतुःशुचः ३५ रो
हिणीदेवकीचाथपरिष्वज्यव्रजेश्वरीम् स्मरंत्यौतत्कृतांमैत्रींबाष्पकंठ्यौसमूचतुः ३६ का
विस्मरेतवांमैत्रीमनिवृत्तांव्रजेश्वरी अवाप्याप्यैंद्रमैश्वर्यंयस्यानेहप्रतिक्रिया ३७ एतावदृष्ट
पितरौयुवयोःस्मपित्रोःसंप्रीणनाभ्युदयपोषणपालनानि प्राप्योषतुर्भवतिपक्ष्महयद्वदक्ष्णो
र्न्यस्तावकुत्रचभयौनसतांपरःस्वः ३८॥ ॥ नसुअजन्मत्वादेवादृष्टपितरौहेभवतियुवयोःपित्रोर्न्यस्तावे
तौसंप्रीणनादीनिप्राप्यअकुत्रचभयौक्वचिदपिभयरहितौभूत्वाऊषतुःवासंचक्रतुःकथंभूतयोःअक्ष्णोर्नेत्रयोःपक्ष्म राम:
कंपक्ष्मयद्वत्तयोरक्षकयोर्युक्तंयुवयोरेतत्यतः सतांससुहृषाणांपरःस्वःइतिनास्तिवैषम्यम् ३८॥ ॥ ॥ राम:॥ १०३

अभीष्टत्वेलिंगंयत्तुयस्यश्रीकृष्णस्यप्रेक्षणेदृशिषुनेत्रेषुव्यवधायकंपक्ष्मकृतंविधातारंशपन्ति दृग्भिर्नेत्रद्वारैःहृदी
कृतंहृदयेप्रवेशितंपरिरभ्यतद्भावंतदात्मतांप्रापुःअपिनित्ययुजांआरूढयोगिनामपिसमाधिनिष्ठानामितियावत्
दुरापंदुष्प्रापम् ३९। ४० चिरायितान्चिरविलंबितान् अत्रहेतुःशत्रूणांपक्षस्यक्षपणेचेतोयेषांतान् ४१ अपिस्वित्

श्रीशुकउवाच गोप्यश्चकृष्णमुपलभ्यचिरादभीष्टंयत्प्रेक्षणेदृशिषुपक्ष्मकृतंशपंति॥
दृग्भिर्हृदीकृतमलंपरिरभ्यसर्वास्तद्भावमापुरतिनित्ययुजांदुरापम् ३९ भगवांस्तास्त।
थाभूताविविक्तउपसंगतः आश्लिष्यानामयंपृष्ट्वा प्रहसन्निदमब्रवीत् ४० अपिस्मर।
थनःसख्यःस्वानामर्थचिकीर्षया गतांश्चिरायितान्शत्रुपक्षक्षपणचेतसः ४१ अप्यव
ध्यायथास्मान्स्विदकृतज्ञाविशंकया नूनंभूतानिभगवान्युनक्तिवियुनक्तिच ४२ वा
युर्यथाघनानीकंतृणंतूलंरजांसिच संयोज्याक्षिपतेभूयस्तथाभूतानिभूतकृत् ४३ मयि
भक्तिर्हिभूतानाममृतत्वायकल्पते दिष्ट्यायदासीन्मत्स्नेहोभवतीनांमदापनः ४४॥ ६२॥

अस्मानऽवध्यायथअवजानीथअकृतज्ञाएतेइत्याविशंकयाईषच्छंकयानतुशंकामात्रंनिश्चितमेवैतत्परित्यज्यगत।
त्वादितिअतआहनूनमिति ४२ एतत्सदृष्टान्तमाह वायुरिति आक्षिपतेपृथक्करोतीत्यर्थः ४३ अपिचअतिभद्रमिदंयत्तु
नभवतीनांमद्वियोगेनेमत्प्रेमातिशयोजातइत्याह मयीति मयिभक्तिमात्रमेवतावदमृतत्वायकल्पतेइतियत्तुभवतीनां
मत्स्नेहआसीत्तद्दिष्ट्याअतिभद्रंकुतःमदापनःमत्प्रापणइति ४४ ॥

भा॰द॰ कीदृशस्त्वंयंवयंस्त्वेहेनप्राप्स्यामइत्यपेक्षायामात्मस्वरूपमाह अहंहीति हेअंगनाः भौतिकादीनांशरावसैंधवादीनांयथाआ
उ॰ काशादीनिपंचमहाभूतान्याद्यंतादिरूपाणिएवंसर्वभूतानांजरायुजादीनांअहंअतोव्यापकंमांभवत्यःप्राप्ताएवेति ४५ ननु
१०४ चतुर्विधभूतग्रामाणांतज्ञोक्तात्मैवाद्यंतादिरूपः तस्मिंश्चसर्वव्यापकेसर्वभूतानिवर्त्तंतइतिकुतस्त्वत्तोन्निरस्ताकमित्यतआ
ह एवंहीति अयमर्थः यथाशरावादीनांभौतिकानांमहाभूतान्याद्यंतादिरूपाणिएवमेवैतानिचतुर्विधानिभूतान्यपिभौतिक
त्वाविशेषात्स्वकारणेषुभूतेष्ववर्त्तन्ते नतुभोक्तर्य्यात्मनि आत्मातुतेषुभूतेष्वात्मनाभोक्तृरूपेणततः व्याप्तः नकारणत्वेन।

अहंहिसर्वभूतानामादिरंतोऽन्तरंबहिः भौतिकानांयथाखंवार्भूर्वायुर्ज्योतिरंगनाः ४५ ए
वंह्येतानिभूतानिभूतेष्वात्मात्मनाततः उभयंमय्यथपरेपश्यताऽभातमक्षरे ४६ श्रीशुक
उवाच अध्यात्मशिक्षयागोप्यःएवंकृष्णेनशिक्षिताः तदनुस्मरणध्वस्तजीवकोशास्तम
ध्यगन् ४७ आहुश्चतेनलिननाभपदारविंदंयोगेश्वरैर्हृदिविचिंत्यमगाधबोधैः संसार
कूपपतितोत्तरणावलंबंगेहंजुषामपिमनस्युदियात्सदानः ४८ ॥ ४८ ॥ रामः ॥

अथैतदुभयंभूतभौतिकरूपंभोग्यंचभोक्तारंचात्मानंमय्यक्षरेपरिपूर्णेआभातंपश्यतेति ४६ अध्यात्मशिक्षयात्व
रूपोपदेशेनशिक्षिताःबोधिताः तस्यानुस्मरणेनध्वस्तोजीवकोशोलिंगंयासांताः तमेवाध्यगन्प्रापुः ४७ एवंप्राप्तापि
कृष्णःपुनर्गृहव्यासंगेनमाऽपयात्विति तच्चरणस्मरणंप्रार्थयामासुरित्याह आहुश्चेति हेनलिननाभतेपदारविंदंगेहं रामः
जुषांगृहसेविनीनामपिनोमनसिसदाउदियात् आविर्भवेत् ४८ ॥ ४८ ॥ ॥ रामः ॥ १०४

॥इतिदशमेटीकायांद्व्यशीतितमोऽध्यायः ८२॥ त्र्यशीतितमेएवंचस्त्रीणांकृष्णकथोत्सवे द्रौपद्यैकृष्णभार्याभिरुक्ताःस्व।
स्वकरग्रहाः १ अव्ययंकुशलं १ तस्मादेस्याहतमंहोयेषांते २ महतांमनस्विनःसकाशात् मुखद्वारतोनिःसृतंकचित्क।
दाचित् देहभृतांदेहधारिणांदेहकृच्चासावस्मृतिश्च अविद्यातांछिनत्तीतितथातंदेहकृदीश्वरस्तद्विषयाज्ञानच्छिदंवाहे
प्रभोत्वच्चरणांबुजासवंकर्णपुटैरप्यलंपिबंतितेषांत्वत्तःदुर्जनतास्तुकालरूपा तत्कुतोऽशिवंभवतीत्यर्थः कथंभूतंमहा
त्मनांव्यासादीनांमुखनिःसृतंकचित्कदाचिदपिव्यासादिवाक्यैःस्वमात्मत्वेनजानतोनदुःखंभवतीत्यर्थः ईश्वरस्यात्मत्व।

॥इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कन्धेतीर्थयात्रायांवृष्णिकुरुसंगमोनामद्व्यशीतित।
मोऽध्यायः ८२॥ श्रीशुकउवाच तथाऽनुगृह्यभगवान्गोपीनांसगुरुर्गतिः युधिष्ठिरमथा
पृच्छत्सर्वांश्चसुहृदोऽव्ययम् १ तएवंलोकनाथेनपरिपृष्टाःसुसत्कृताः प्रत्यूचुर्हृष्टम
नसस्तत्पादेक्षाहतांहसः २ कुतोऽशिवंत्वच्चरणांबुजासवंमहन्मनस्तोमुखनिःसृतंक्वचि
त् पिबंतियेकर्णपुटैरलंप्रभोदेहभृतांदेहकृदस्मृतिच्छिदम् ३ हित्वात्मधामविधुतात्म।
कृतत्र्यवस्थमानंदसंप्लवमखंडमकुंठबोधम्॥ एवमेवकथंतत्राह देहभृतइति देहभृतोजीवाः त्वत्कृते

नखद्वितुत्वेनउच्छ्वसंतिजीवंति कोह्येवान्यात्कःप्राण्यात्यदेषआकाशआनंदोनस्यात् इतिश्रुतिः अथवात्वन्मुखनिः।
सृतंत्वच्चरणांबुजासवंयेपिबंतितेषांमहात्मनांकुतोऽशिवमित्यर्थः त्वत्कृतेभगवन्नमस्कारकरणाय ३ हित्वेतिपदद्व
यं त्वांहिएवत्वामेवनताःस्मेत्यर्थः कथंभूतंआत्मधाम्नास्वरूपप्रकाशेनविधुतानिरस्ताःआत्मकृताःबुद्धिनिर्मिता

स्त्रिस्तोऽवस्थायस्मिन्तं अतएव आनंदसंप्लवं सर्वानंदकदंबरूपम् अखंडंच अपरिच्छिन्नंयतः नकुंठः कुंठितः बो
धश्चिच्छक्तिर्यस्यतं नन्वेवंरूपता श्रीकृष्णस्यकुतोस्मदादिवदेव प्रतीतिरत आहुः कालोपसृष्टेतिकालेनउपसृष्ट
विप्लुता श्चतेनिगमा श्चतेषामवनेरक्षार्थं आत्ताउपात्ता योगमायया आकृतिर्निराकार मूर्त्तिर्येनतं परमहंसानांगतिं
त्वां अतस्तवैवंरूपत्वादस्माकंचत्वन्मायया एतत्सर्ववैपरीत्यात्त्वामेवनताःस्मेति यद्वात्वामितिप्रकरणात् ज्ञातव्यंत्वांन

कालोपसृष्टनिगमावनआत्तयोगमायाकृतिंपरमहंसगतिंनताःस्म ४ ऋषिरुवाच॥
इत्युत्तमश्लोकशिखामणिंजनेष्वभिष्टुवत्स्वंधककौरवस्त्रियः समेत्यगोविंदकथा
मिथोऽगृणंस्त्रिलोकगीताःशृणुवर्णयामिते ५ श्रीद्रौपद्युवाच हेवैदर्भ्यच्युतोभद्रेहेजांबव
तिकौसले हेसत्यभामेकालिन्दीशैब्येरोहिणिलक्ष्मणे ६ हेकृष्णपत्न्यएतन्नोब्रूतवोभग
वान्स्वयम् उपयेमेयथालोकमनुकुर्वन्स्वमायया ७ श्रीरुक्मिण्युवाच चैद्यायमाऽर्प
यितुमुद्यतकार्मुकेषुराजस्वजेयभटशेखरितांघ्रिरेणुः निन्येमृगेन्द्रइवभागमजाविंयू
थात्तच्छ्रीनिकेतचरणोस्तुममार्चनाय ८॥ एताःस्मकिंकृत्वाहित्वाकिं आत्मधाम आत्मा शरीरंधाम
गृहञ्च तच्चतच्चदेहदैहिकसंगंपरित्यज्येत्यर्थःसमानमन्यत् ४ त्रिषुलोकेषुगीताः ५ कौसलेहेसत्येशैब्येहेमित्रविंदे
रोहिणीनामकाचित्यदमहिषीतुल्या ६ हेअन्याःश्रीकृष्णपत्न्यः ७ मामाअर्पयितुंसम्यादयितुंएजसुएजसंधादिषुउद्यतकार्मुके
षुसत्सु अजेयायेभटास्तेषांशेखरितामुकुटवत्कृताअंघ्रिरेणवोयेनतेषांमूर्द्धिपदंदधदित्यर्थः तस्यश्रीनिकेतस्यच

सनाभेर्भ्रातुर्वधेन सिंहकृतेन तत्संबंधस्य तेन मेत तेन तातेन लिप्तमभिशापं दुर्यशः अपमार्ष्टुं परिहर्तुं ऋक्षराजं जित्वा
रत्नं स्यमंतकमुपाजहार आनीतवान् अथानंतरं मत्पित्रे रत्नमदात् तेन स्वापराधेन भीतः स मे पिता प्रभवे श्रीकृष्णाय
मामदिशत् ददौ दत्तां अक्रूरादिभ्यः प्रतिश्रुतामपीत्यर्थः ९ देहकृत् मे पिता अमुं श्रीकृष्णं निजनाथं स्वामिनं दैवमीश्व

श्रीसत्यभामोवाच यो मे सनाभिवधतप्तहृदा ततेन लिप्ताऽभिशापमपमार्ष्टुमुपाजहार ।
जित्वर्क्षराजमथ रत्नमदात् स तेन भीतः पितादिशत मां प्रभवेऽपि दत्ताम् ९ श्रीजांबवत्युवाच
प्राज्ञाय देहकृदमुं निजनाथदैवं सीतापतिं त्रिनवहान्यमुनाऽभ्ययुध्यत् ज्ञात्वा परीक्षित
उपाहरदर्हणं मां पादौ प्रगृह्य मणिनाऽहममुष्य दासी १० श्रीकालिंद्युवाच तपश्चरंतीमाज्ञा
य स्वपादस्पर्शनाशया सख्योपेत्याग्रहीत्पाणिं योऽहं तद्गृहमार्जनी ११ श्रीमित्रविंदोवाच ॥
यो मां स्वयंवर उपेत्य विजित्य भूपान्निन्ये श्वयूथगमिवात्मबलिं द्विपारिः भ्रातॄंश्च मेऽपकुरुतः
स्वपुरं श्रियौकस्तस्यास्तु मेऽनुभवमंघ्र्यवनेजनत्वम् १२॥ १२ सीतापतिं प्राज्ञाय अविज्ञाय त्रिनवहानि

त्रिनवहानि सप्तविंशति दिनान्यमुना अभ्ययुध्यत् परीक्षितः संज्ञाता परीक्षा यस्य परीक्षितः तं सा
त्रिनवहानि ऋक्षरूपं हेतुरोधेन सप्तविंशतिदिनान्यमुनाऽभ्ययुध्यत् परीक्षितः संज्ञातापरीक्षा यस्य परीक्षितः तं सा
स्यात् सीतापतिरेवासाविति ज्ञात्वा पादौ प्रगृह्य मणिना सह मामर्हणमुपाहरत् अर्हणतया समर्पितवान् अहो तर्हि त्वम
तिश्रेष्ठासि नेत्याह अमुष्याहं दासीति १० सख्या अर्जुनेन तस्य गृहमार्जनी गृहसंमार्जनकर्त्री ११ शुनां यूथगतं स्वबलिं द्विपा

रिः सिंह इवेति मे भ्रातॄंश्चापकुरुतः अपकारं कुर्वतो विजि
त्य श्रियौकः लक्ष्मीनिवासः तस्याध्यवनेजनं त्वं चरणक्षाल
नकर्तृत्वं अनुभवं प्रतिजन्म मेऽस्तु १२॥

सप्तउक्षणः वृषभानूबलंचवीर्यंचप्रभावश्चतीक्ष्णानिशृङ्गाणिचअतिशयितानियेषांतान्मेपित्राकृतान्संपादितान्‌।
बलीयसेमांदातुंक्षितिपानांवीर्यस्यबलस्यपरीक्षणायतानतिप्रसिद्धान्‌वीराणांदुर्मदंघ्नंतियेतान्‌तरसाशीघ्रमेवनिगृ
ह्यदमयित्वाक्रीडन्ननापासेनैववबंधअजतोकान्‌अजापत्यानि १३ वीर्यमेवशुल्कंदेययस्यास्तांदासीभिःसहचतुरंगि

श्रीसत्योवाच सप्तोक्षणोऽतिबलवीर्यसुतीक्ष्णशृंगान्पित्राकृतान्क्षितिपवीर्यपरीक्षणाय
तान्वीरदुर्मदहनस्तरसानिगृह्यक्रीडन्बबंधहयथाशिशवोजतोकान् १३ यइत्थंवीर्यशु
ल्कांमांदासीभिश्चतुरंगिणीम् पथिनिर्जित्यराजन्यान्निन्येतद्दास्यमस्तुमे १४ श्रीभद्रोवा
च पितामेमातुलेयायस्वयमाहूयदत्तवान् कृष्णेकृष्णायतच्चित्तामक्षौहिण्यासखीजनैः।
१५ अस्यमेपादसंस्पर्शोभवेज्जन्मनिजन्मनि कर्मभिर्भ्राम्यमाणायायेनतच्छ्रेयआत्मनः १६
श्रीलक्ष्मणोवाच ममापिराज्ञ्यच्युतजन्मकर्मश्रुत्वामुहुर्नारदगीतमासह चित्तंमुकुंदेकि
लपद्महस्तयावृतःसुसंमृश्यविहायलोकपान् १७ ॥ णीगजाश्वादिसेनायुक्तांपुरंनिन्ये १४ कृष्णेहे
द्रौपदितस्मिन्नेवचित्तंयस्यास्तांमामक्षौहिण्यासेनयासखीजनैश्चसह १५ येनपादसंस्पर्शेनआत्मनोमेतत्‌कैवल्याख्यं
श्रेयोभवेत्सः यद्वायेनकारणेनआत्मनोजीवस्यतच्छ्रेयःसएवपुरुषार्थइति १६ राज्ञिहेद्रौपदीयथाभिचविंदायास्तथैव
ममापिचित्तंमुकुंदविषयमासीत्सुसंमृश्यसुविचार्यपद्महस्तयाश्रियावृतःकिलअतोऽपिममचित्तंश्रीमुकुंदेआसेति

तत्र श्रीकृष्णप्राप्तावुपायम् चीकरत्कारयामास १८ यथा राज्ञि तव स्वयंवरे पार्थस्येप्सया आप्तुमिच्छया कृतः तथा मत्स्यं कारितवान्नूपाठांतरे पार्थस्येषुणाऽपाकृतः तर्हीदमपि अर्जुन एव किन्नाविध्यत्तत्राह अयंत्विति समत्स्यो बहिरेवाच्छ न्नोनांतः अतः स्तंभसंलग्नयोर्द्दृष्ट्यासंलक्ष्यते अयंतु न तथा किंतु स्तंभमूले निहितकलशजले केवलं दृश्यते अतो दृष्टि

ज्ञात्वा मम मतं साध्वि पिता दुहितृवत्सलः बृहत्सेन इति ख्यातस्तत्रोपायमचीकरत् १८॥
यथा स्वयंवरे राज्ञि मत्स्यः पार्थेप्सया कृतः अयंतु बहिराच्छन्नो दृश्यते सजले परम् १९॥
श्रुत्वैतत्सर्वतो भूपा आययुर्मसितुः पुरम् सर्वास्त्रशस्त्रतत्त्वज्ञाः सोपाध्यायाः सहस्रशः २०
पित्रा संपूजिताः सर्वे यथावीर्य्यं यथावयः आददुः सशरं चापं वेद्धुं पर्षदि मद्धियः २१ आ
दायव्यसृजन्केचित्सज्यं कर्त्तुमनीश्वराः आकोष्ठज्यां समुत्कृष्य पेतुरेकेऽमुनाहताः २२
सज्यं कृत्वाऽपरे वीरा मागधांवष्ठचेदिपाः भीमो दुर्य्योधनः कर्णो नाविदंस्तदवस्थितिं॥
मत्स्याभासं जले वीक्ष्य ज्ञात्वा च तदवस्थितिम् पार्थो यत्तोऽसृजद्बाणं नाच्छिनत्स्पृशेऽप
रम् २३

रधस्तादुपरि चलत्स्यमिति श्रीकृष्णव्यतिरेकेण न कस्यापि भेद्य इति भावः १९। २० मत्स्यं वेद्धुं पर्षदि संसदि मद्धियः मय्येव धीर्य्येषामिति अन्य चित्तान वेद्धुंशक्ता इति भावः २१ तदेवाह आदायेति अमुना चापेन २२ नाविंदन्तद वस्थितिमिति मागधादीनां क्रियाशक्तिरेव न तु लक्ष्याभिज्ञतेत्यर्थः २३ यत्तो यत्नवान् असृजत् मुमोच स बाणो मत्स्यं नाच्छि

भा॰ द॰ उ॰ १०७ ।२५। अभिजितिसर्वार्थसाधके मुहूर्त्ते २६।२७ भगवत्प्राप्तिहर्षनिर्भरेणात्मानमेवानुवर्णयंत्याह द्वाभ्यां तद्रंगमिति तत्र
कलौ कलस्वनौ नूपुरौ ययोस्ताभ्यां पद्भ्यां रंगं प्राविशं कनकेनोज्वलां रत्नमालां निवीय प्रावृत्य परिधाय च निवीबंधेन च कौशि
काग्र्ये उत्तमकौशेयवस्त्रे सव्रीडो हासो यस्मिन् तद्वदनं यस्याः सा कबर्य्यां धृताः स्रजो यया सा उरवः कुंतला यस्मिन् कुंडल

राजन्येषु निवृत्तेषु भग्नमानेषु मानिषु भगवान्धनुरादाय सज्यं कृत्वाथ लीलया २५ त
स्मिन्संधाय विशिखं मत्स्यं वीक्ष्य सकृज्जले छित्वेषुणाऽपातयत्तं सूर्ये चाभिजिति स्थिते।
२६ दिवि दुंदुभयो नेदुर्जयशब्दयुता भुवि देवाश्च कुसुमासारान्मुमुचुर्हर्षविह्वलाः २७
तद्रंगमाविशमहं कलनूपुराभ्यां पद्भ्यां प्रगृह्य कनकोज्वलरत्नमालाम् नूत्ने निवीय परिधा
य च कौशिकाग्र्ये सव्रीडहासवदना कबरीधृतस्रक् २८ उन्नीय वक्त्रमुरुकुंतलकुंडलत्विट्
गंडस्थलं शिशिरहासकटाक्षमोक्षैः राज्ञो निरीक्ष्य परितः शनकैर्मुरारेरंसेनुरक्तहृदया नि
दधे स्वमालाम् २९ तावन्मृदंगपटहाः शंखभेर्यानकादयः निनेदुर्नटनर्तक्यो ननृतुर्गाय
का जगुः ३० एवं वृते भगवति मयेशे नृपयूथपाः न सेहिरे याज्ञसेनि स्पर्द्धंतो हृच्छयातुराः ३१॥

योस्त्विषो ययोस्ते गंडस्थले यस्मिन् तच्च तत्त्व शिशिरः संतापहारी हासो येषु तैः कटाक्षमोक्षैः अपांगमोक्षणविलासैः अ
नुरक्तं हृदयं यस्याः साऽहम् २९।३० हे याज्ञसेनि हे द्रौपदि श्रीकृष्णे ईशे मया वृते सति स्पर्द्धंतः स्पर्द्धमानाः नन्वेवं परमैश्वर्य्य राम:
दृष्टवंतः कुतः स्पर्द्धावसरस्तत्राह हृच्छयातुरा इति हृच्छयेन कामेनातुरा विवशाः कामविजृंभिता स्पर्द्धंतीति भावः ३१॥ ८३॥ १०७

हयरत्नानांचतुष्टयंयस्मिंस्तंरथंद्वाभ्यांमामालिंग्यद्वाभ्यांधनुर्बाणौगृहीत्वाचतुर्भुजःतस्थौ ३२ मृगाणांमिषतांमृगराडिव तद्वाहरिर्ज्जगामेतिशेषोज्ञातव्यः दारुकस्यैववास्मृगराजोपमा ३३ अन्वसज्जतः पृष्ठतःसक्ताबभूवुर्निषेद्धुंप्रतिबंधंकर्त्तुं केचनपुरतोगत्वापथिसंयताबभूवुरित्यर्थः उद्धृतेषासाः ऊर्ध्वकृतचापाः ग्रामसिंहाश्श्वनः हरिंसिंहंयथेति ३४।३५ रवि॰

मंतावद्रथमारोप्यहयरत्नचतुष्टयम् शार्ङ्गमुद्यम्यसंनद्धस्तथावाजौचतुर्भुजः ३२ दारुक॰ श्चोदयामासकांचनोपस्करंरथम् मिषतांभूभुजांराज्ञिमृगाणांमृगराडिव ३३ तेऽन्वसज्जं तराजन्यानिषेद्धुंपथिकेचन संयताउद्धृतेषासाग्रामसिंहायथाहरिम् ३४ तेशार्ङ्गच्युतबाणौ घैःकृत्तबाह्वंघ्रिकंधराः निपेतुःप्रधनेकेचिदेकेसंत्यज्यदुद्रुवुः ३५ ततःपुरींयदुपतिरत्य॰ लंकृतांरविच्छदध्वजपटचित्रतोरणाम् कुशस्थलींदिविभुविचाभिसंस्तुतांसमाविशत्त॰ रणिरिवस्वकेतनम् ३६ पितामेपूजयामासस्रुहृत्संबंधिबांधवान् महार्हवासोलंकारैःश॰ य्यासनपरिच्छदैः ३७ दासीभिःसर्वसंपद्भिर्भटेभरथवाजिभिः आयुधानिमहार्हाणिददौपू॰ र्णस्यभक्तितः ३८ आत्मारामस्यतस्येमावयंवैगृहदासिकाः॥ ॥ च्छादयंतीतिरविच्छदाःध्वजेषुपटा यस्यांचित्राणितोरणानियस्यांसाचसाचतांकुशस्थलींपुरींयदुपतिःसमाविशत् स्वकेतनंमंडलंअस्ताचलंवा ३६ महार्ह वासःप्रभृतिभिःसुहृदादीन्पूजयामास ३७ दास्यादिभिःसहआयुधानिपूर्णस्संपूर्णायापिददौ ३८ इमाअहेवयंसर्वेसं

अद्धासाक्षात्तस्य गृहदासिका बभूविम ३९ क्षितिजये दिग्विजये जितानां राज्ञां कन्या नः अस्मान् तेन रुद्धाः ज्ञात्वा ततो नि
र्मुच्य संसृतेर्विमोक्षो यस्मात्तत्पादांबुजं अनुस्मरतीर्नः परिणिनाय उदवहत आप्तकामोपि यः ४० न वयमिति साम्राज्या
दि न कामयामहे किंतु एतस्य श्रीमत्पादरजो मूर्ध्ना वोढुं कामयामह इति ननु तस्य गृहिण्यो यूयं सर्वसंपद्भाजः किमेवं कामय
ध्वे अत आहुः हे साध्वि साम्राज्यं सार्वभौमपदं तथैव च हे साध्वि साम्राज्यमैंद्रं पदं भोज्यं तदुभय भोगभाक्त्वम् विविधं राजत इ
ति विराट् तस्य भावो वैराज्यं अणिमादिसिद्धिभाक्त्वमित्यर्थः पारमेष्ठ्यं ब्रह्मपदं आनंत्यं मोक्षं हरेः पदं तत्सालोक्यादि ननु का

सर्वसंगनिवृत्त्याऽद्धा तपसा च बभूविम ३९ श्रीमहिष्य ऊचुः भौमं निहत्य सगणं युधि तेन रुद्धा
ज्ञात्वाथ नः क्षितिजये जितराजकन्याः निर्मुच्य संसृतिविमोक्षमनुस्मरंतीः पादांबुजं परि
णिनाय य आप्तकामः ४० न वयं साध्वि साम्राज्यं स्वाराज्यं भौज्यमप्युत वैराज्यं पारमेष्ठ्यं च
आनंत्यं वा हरेः परम् ४१ कामयामह एतस्य श्रीमत्पादरजः श्रियः कुचकुंकुमगन्धाढ्यं
मूर्ध्ना वोढुं गदाभृतः ४२ व्रजस्त्रियो यद्वांछंति पुलिंद्यस्तृणवीरुधः ॥ छ ॥ ९ ॥

मयामह इति यद्वा बह्वृचब्राह्मणोक्तक्रमेण प्रागादिदिक्चतुष्टयाधिपत्यानि साम्राज्यभौज्यस्वाराज्यवैराज्यानि अ
कामयामह इति यद्वा ... ब्रह्मादिसेव्यया श्रिया अपि सेवि
तव्ययानि ४१ तत्किं तत्पादरज एव काम्यते अत आहुः श्रियः कुचकुंकुमगंधाढ्यमिति ब्रह्मादिसेव्यया श्रियापि सेवि
तत्वादिति भावः ४२ ननु तर्हि अतिदुर्लभत्वात् किं तद्वांछया अत आहुः व्रजस्त्रिय इति यत् यथा गावः गाः महात्मनो अ
पि गाश्चारयतः ॥ ९ ॥ रामः ॥

पादस्पर्शं च गोपा यथा वांछंति तद्वत् प राणां स्फलभमिति भावः ४३ ॥ इति दशमे टीकायां त्र्यशीतितमोऽध्यायः ८३ ॥ चतु
र्भिरधिकाशीतितमे मुनिसमागमे वसुदेवमखोत्साहबंधुप्रस्थापनादिकं १ सुबलपुत्री गांधारी माधवी सुभद्रा क्षिति

गावश्चारयतो गोपाः पादस्पर्शं महात्मनः ४३ ॥ इति श्रीभागवते महापुराणे दशमस्कंधे त्र्यशीतितमोऽध्यायः ८३ ॥ श्रीशुक उवाच श्रुत्वा पृथा सुबलपुत्र्यथ याज्ञसेनी माधव्यथ क्षितिपपत्न्य उत स्वगोप्यः कृष्णेऽखिलात्मनि हरौ प्रणयानुबंधं सर्वा विसिस्म्युरलमश्रुकलाकुलाक्ष्यः १ इति संभाष्यमाणासु स्त्रीभिः स्त्रीषु नृभिर्नृषु आययुर्मुनयस्तत्र कृष्णरामदिदृक्षया २ द्वैपायनो नारदश्च च्यवनो देवलोऽसितः विश्वामित्रः शतानंदो भरद्वाजोऽथ गौतमः ३ रामः सशिष्यो भगवान्वशिष्ठो गालवो भृगुः पुलस्त्यः कश्यपोऽत्रिश्च मार्कंडेयो बृहस्पतिः ४ द्वितस्त्रितश्चैकतश्च ब्रह्मपुत्रास्तथांगिराः अगस्त्यो याज्ञवल्क्यश्च वामदेवादयोऽपरे ५ तान्दृष्ट्वा सहसोत्थाय प्रागासीनान्नृपादयः पांडवाः कृष्णरामौ च प्रणेमुर्विश्ववंदितान् ६ तानानर्चुर्यथा सर्वे सहरामोऽच्युतोऽर्चयत् स्वागतासनपाद्यार्घ्यमाल्यधूपानुलेपनैः ॥ ७ ॥

पानां राज्ञां पत्न्यः स्वगोप्यः कृष्णभक्ता गोप्यः विसिस्म्युः वि
स्मयं चक्रुः १ २ ३ ४ ५ ६ आनर्चुः अर्चितवंतः ७ ॥ ७ ॥ रामः ॥ ९ ॥

अद्धासाक्षात्तस्यगृहदासिकाबभूविम ३९ क्षितिजयेदिग्विजयेजितानांराज्ञांकन्यानः अस्मान्तेनरुद्धाः ज्ञात्वाततोनि
र्मुच्यसंसृतेर्विमोक्षायस्मात्तत्पादांबुजं अनुस्मरतीर्नः परिणिनायउदवहत् आप्तकामोपियः ४० नवयमिति साम्राज्या
दिनकामयामहेकिंतुएतस्यश्रीमत्पादरजोमूर्ध्नावोढुकामयामहइति ननुतस्यगृहिण्योयूयंसर्वसंपद्भाजः किमेवंकामय
ध्वेअतआहुः हेसाध्विसाम्राज्यंसार्वभौमपदं तथैवचहेसाध्विसाम्राज्यमैंद्रंपदंभोज्यंतदुभयभोगभात्कम् विविधंराजतइ
तिविराट्तस्यभावोवैराज्यंअणिमादिसिद्धिभाक्त्वमित्यर्थः पारमेष्ठ्यंब्रह्मपदंआनंत्यंमोक्षंहरेः पदंतत्सालोक्यादि नतुका

सर्वसंगनिवृत्याऽद्धातपसाचबभूविम ३९ श्रीमहिष्यऊचुः भौमंनिहत्यसगणंयुधितेनरुद्धा
ज्ञात्वाथनःक्षितिजयेजितराजकन्याः निर्मुच्यसंसृतिविमोक्षमनुस्मरंतीःपादांबुजंपरि
णिनायय आप्तकामः ४० नवयंसाध्विसाम्राज्यंस्वाराज्यंभौज्यमप्युत वैराज्यंपारमेष्ठ्यंच
आनंत्यंवाहरेःपदम् ४१ कामयामहएतस्यश्रीमत्पादरजःश्रियः कुचकुंकुमगन्धाढ्यं
मूर्ध्नावोढुंगदाभृतः ४२ व्रजस्त्रियोयद्वांछंतिपुलिंद्यस्तृणवीरुधः॥ ६ ॥ ९ ॥

मयामहइति यद्वाबहुचब्राह्मणोक्तक्रमेणप्रागादिदिक्चतुष्ट्याधिपत्यानिसाम्राज्यभौज्यस्वाराज्यवैराज्यानिव्या
ख्येयानि ४१ तत्किंतत्पादरजएवकाम्यतेअतआहुः श्रियःकुचकुंकुमगंधाढ्यमितिब्रह्मादिसेव्ययाश्रियापिसेवि
तत्वादितिभावः ४२ ननुतर्हिअतिदुर्लभत्वात्किंतद्वांछयाअतआहुः व्रजस्त्रियइतियत् यथागावःगाःमहात्मनोअ
पिगाश्चारयतः॥ ९ ॥ रामः॥

पादस्पर्शंचगोपायथावांछंतितद्वत्पराणांसुलभमितिभावः ४३ ॥इतिदशमेटीकायांत्र्यशीतितमोऽध्यायः ८३ ॥चतुर
भिरधिकाशीतितमेमुनिसमागमे वसुदेवमखोत्साहबंधुप्रस्थापनादिकं १ सुबलपुत्रीगांधारी माधवीसुभद्राक्षिति

गावश्चारयतोगोपाःपादस्पर्शंमहात्मनः ४३ ॥इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधे
त्र्यशीतितमोऽध्यायः ८३ ॥श्रीशुकउवाच श्रुत्वापृथासुबलपुत्र्यथयाज्ञसेनीमाधव्य
थक्षितिपपत्न्यउतस्वगोप्यः कृष्णेऽखिलात्मनिहरौप्रणयानुबंधंसर्वाविसिस्युरल
मश्रुकलाकुलाक्ष्यः १ इतिसंभाष्यमाणासुस्त्रीभिःस्त्रीषुनृभिर्नृषु आययुर्मुनयस्तत्र
कृष्णरामदिदृक्षया २ द्वैपायनोनारदश्चच्यवनोदेवलोऽसितः विश्वामित्रःशतानंदो
भरद्वाजोथगौतमः ३ रामःसशिष्योभगवान्वशिष्ठोगालवोभृगुः पुलस्त्यःकश्यपोऽत्रि
श्चमार्कण्डेयोबृहस्पतिः ४ द्वितस्त्रितश्चैकतश्चब्रह्मपुत्रास्तथांगिराः अगस्त्योयाज्ञ
वल्क्यश्चवामदेवादयोऽपरे ५ तान्दृष्ट्वासहसोत्थायप्रागासीनानृपादयः पांडवाःकृष्ण
रामौचप्रणमुर्विश्ववंदितान् ६ तानानर्चुर्यथासर्वेसहरामोऽच्युतोर्चयत् स्वागतास
नपाद्यार्घ्यमाल्यधूपानुलेपनैः ॥ ७ ॥

पानांराज्ञांपत्न्यःस्वगोप्यःकृष्णभक्तागोप्यःविसिस्युःचि
स्वयंचक्रुः १ २ ३ ४ ५ ६ आनर्चुः अर्चितवंतः ७ ॥ ७ ॥ रामः ॥ ६ ॥

धर्मगोप्त्रीतनुर्य्यस्यसधर्मगुप्तनुः यतानियतावाग्यस्यतस्यसदसः ८ जन्मभृतःसफलजन्मानःतत्फलंजन्मफलंकिं
तत्यद्योगेश्वरदर्शनं ९ किंचयुष्माकंदर्शनमेवतावद्देवानामपिदुष्प्रापंअस्माकंतुस्पर्शनादिकमपिकथंनघटितमि-
तिविस्मयेनाह किमिति स्वल्पतपसांतीर्थस्नानादिमात्रेतपोबुद्धिर्य्येषांतथाचार्चायांप्रतिमायांदेवइतिचक्षुर्दृष्टिर्य्येषां
तेषांयोगेश्वरदर्शनादिकमिदंकिंअसंभावितमित्यर्थः १० एतत्प्रपंचयति नह्यम्मयानीतित्रिभिः ११ वाङ्मनसयोरप्युपा-

उवाचसुखमासीनान्भगवान्धर्मगुप्ततनुः सदसस्तस्यमहतोयतवाचोनुशृण्वतः ८ श्री
भगवानुवाच अहोवयंजन्मभृतोलब्धंकार्त्स्न्येनतत्फलम् देवानामपिदुष्प्रापंयद्यो
गेश्वरदर्शनम् ९ किंस्वल्पतपसांनृणामर्चायांदेवचक्षुषाम् दर्शनस्पर्शनप्रश्नप्रह्वपा-
दार्चनादिकम् १० नह्यम्मयानितीर्थानिनदेवामृच्छिलामयाः तेपुनंत्युरुकालेनदर्शना-
देवसाधवः ११ नाग्निर्नसूर्योनचचंद्रतारकानभूर्जलंखंश्वसनोऽथवाङ्मनः उपासिता-
भेदकृतोहरंत्यघंविपश्चितोघ्नंतिमुहूर्त्तसेवया १२ यस्यात्मबुद्धिःकुणपेत्रिधातुकेस्वधीः

सनाविषयत्वंयोवाचंब्रह्मेत्युपास्तेयोमनोब्रह्मेत्युपास्तइतिश्रुतेः अघंहरंतितन्मूल- **कलत्रादिषुभौमइज्यधीः**
मज्ञानंनहरंति अत्रहेतुः भेदकृतः भेदकर्त्तारः यद्वाभेदबुद्धिंकुर्वतःपुंसःविपश्चितोनिरस्तभेदाः तेतुमुहूर्त्तमात्रसेवयैवा
घंघ्नंतीति १२ अतःसाधून्विहायान्यत्रात्मादिबुद्ध्यासज्जमानोऽतिमंदइत्याह यस्येति आत्मबुद्धिरहमितिबुद्धिःत्रयोधातवो
वातपित्तश्लेष्माणःप्रकृतयोयस्यतस्मिन्कुणपेशरीरेस्वधीःस्वीयइतिबुद्धिः॥

भौमे भूविकारे इज्यधीः देवताबुद्धिः यत् यस्य तीर्थबुद्धिः तीर्थमितिबुद्धिः अभिज्ञेषु तत्त्ववित्सु यस्य ताबुद्धयो न संति स एव
गोष्वपि खरः हारुणः अत्यविवेकीय द्वा गवां तृणादिभारवाहः खरो गर्दभ इति १३ दुरन्वयं अननुरूपं भ्रमंतो अनवस्थिता।
धीर्बुद्धिर्येषां ते १४ ईशितव्यतां अनीश्वरतां कर्माधिकारितां जनसंग्रहमात्रमेतदित्यूचुः स्मयंतः हसंतः १५ अनन्वयं विष्ट
पवंत आहुः द्वाभ्यां यन्मायेति तत्त्ववित्सु उत्तमा अपि वयं काः सो मायया यथा विमोहिता इति तामाहुः यदिति यद्यस्मादीहया
नं स्वेष्टितेन गूढः सन् ईशितव्यायति अनीश्वरवदाचरति भवान्न त्वहमीश्वरश्चेत् किमित्येवमाचरेयेत्याहुः अहो इति

यत्तीर्थबुद्धिः सलिले न कर्हिचिज्जनेष्वभिज्ञेषु स एव गोखरः १३ श्रीशुक उवाच नि।
शम्येत्थं भगवतः कृष्णस्याकुंठमेधसः वचो दुरन्वयं विप्रास्तूष्णीमासन्भ्रमद्धियः १४
चिरं विमृश्य मुनय ईश्वरस्येशितव्यताम् जनसंग्रह इत्यूचुः स्मयंतस्तं जगद्गुरुम्॥
१५ मुनय ऊचुः यन्मायया तत्त्वविदुत्तमा वयं विमोहिता विश्वसृजामधीश्वराः यदी।
शितव्यायति गूढ ईहया अहो विचित्रं भगवद्विचेष्टितम् १६ अनीह एतद्बहुधैक आत्म
ना सृजत्यवत्यत्ति न बध्यते यथा॥ ॥भगवतस्तव विचेष्टितं विचित्रं अतर्क्यं १६ भगवत्त्वमेवाहुः अनी
ह इति अनीहः अक्रिय एव आत्मना स्वरूपमात्रेण बहुधेत्यत्र दृष्टांतः यथा भौमैरिति भौमैर्घटादिविकारैः रूपलक्षिता
वाचारंभणं विकारो नामधेयं मृत्तिकेत्येव सत्यमिति श्रुतेः ननु कथमहं जगत्सृष्ट्यादिकर्त्ता वसुदेवपुत्रत्वादिति तत्राहुः
अहो इति विभूम्नः परिपूर्णस्य तव इदं जन्मादिचरितं विडंबनम्॥

अनुकरणमात्रंनतुनत्त्वमिति १७ जनसंग्रहमाहुः अथापीतित्रिभिः सत्त्वंशुद्धसत्त्वात्मकंरूपंबिभर्षिस्वलीलयाआचारेण
वेदपथंचबिभर्षि १८ अतएवब्राह्मणेषुबहुमानमपिकरोषीतिसहेतुकमाहुः ब्रह्मेतिब्रह्मवेदाख्यंशुक्लंशुद्धंतेहृदयंअंत
रंगंरूपं कुतइत्यतआहुः यत्रेति यत्रब्रह्मणिव्यक्तंकार्य्यंअव्यक्तंकारणंततःपरंसत् सन्मात्रंब्रह्मचतपआदिभिरुपलब्धं
तद्ब्रह्मइति १९ तस्माद्धेदहृदयत्वाद्वेदप्रवर्त्तकंब्राह्मणकुलंशास्त्रयोनेर्वेदप्रमाणकस्यतवसद्धामश्रेष्ठमुपलब्धिस्थानं।

भौमैर्हिभूमिर्बहुनामरूपिणी अहोविभूम्नश्चरितंविडंबनम् १७ अथापिकालेस्वजना
भिगुप्तयेबिभर्षिसत्वंखलनिग्रहाय स्वलीलयावेदपथंसनातनंवर्णाश्रमात्मापुरुषः
परोभवान् १८ ब्रह्मतेहृदयंशुक्लंतपःस्वाध्यायसंयमैः यत्रोपलब्धंसद्व्यक्तमव्यक्तंच
ततःपरम् १९ तस्माद्ब्रह्मकुलंब्रह्मन्शास्त्रयोनेस्त्वमात्मनः सभाजयसिसद्धामतद्ब्रह्म
ण्याग्रणीर्भवान् २० अद्यनोजन्मसाफल्यंविद्यायास्तपसोदृशः त्वयासंगम्यसद्गत्याय
दंतः श्रेयसांपरः २१ नमस्तस्मैभगवतेकृष्णायाकुंठमेधसे स्वयोगमाययाच्छन्नमहि
म्नेपरमात्मने २२ नयंविदंत्यमीभूपाएकारामाश्चवृष्णयः॥ ११ सभाजयसिसंपूजयसितत्तस्मादेव

कारणात्त्वंब्रह्मण्यानामग्रणीर्मुख्यःतत्प्रवर्त्तकःसत्कर्माचरसीत्यर्थः २० तस्मादीश्वरस्यतवेदंजनसंग्रहमात्रंवयंतुत
वसंगत्याकृतार्थाइत्याहुः अद्येतिषड्भिः सतांगत्यात्वयासंगम्यसंगमंप्राप्ययत् यस्मात्त्वंश्रेयसांपरअवधिः २१।२२ एक
स्मिन्नेवस्थानेआरामोयेषांतेऽपिकालम्॥

सृष्ट्यादिकारणंईश्वरंनियंतारम् २३ एतत्सदृष्टांतमाहुः यथेति शयानःस्वप्नान्पश्यन् गुणतत्त्वदृक् स्वप्नविषयेषुत
त्त्वदर्शिनामनामात्रमिंद्रियेणमनसाआभातंसिंहव्याघ्रादिरूपमात्मानंवेद तद्रहितंदेवदत्तादिरूपमात्मानंनवेदयथा।
२४ एवंत्वात्वांनाममात्रेषुस्वप्नादितुल्यविषयेषुइंद्रियैर्याईहाप्रवृत्तिः सैवमायातयाविभ्रमच्चित्तोनवेदस्मृतेर्विवेक

मायाजवनिकाच्छन्नमात्मानंकालमीश्वरम् २३ यथाशयानःपुरुषआत्मानंगुणत।
त्त्वदृक् नाममात्रेंद्रियाभातंनवेदरहितंपरम् २४ एवंत्वानाममात्रेषुविषयेष्विंद्रियेह।
या माययाविभ्रमच्चित्तोनवेदस्मृत्युपप्लवात् २५ तस्याद्यतेददृशिमांघ्रिमघौघमर्षती
र्थास्पदंहृदिकृतंसुविपक्वयोगैः उत्सिक्तभक्त्युपहताशयजीवकोशा आपुर्भवद्गतिमथ।
थोऽनुगृहाणभक्तान् २६ श्रीशुकउवाच इत्यनुज्ञाप्यदाशार्हंधृतराष्ट्रंयुधिष्ठिरम् राजर्षे
स्वाश्रमान्गंतुंमुनयोदधिरेमनः २७ तद्वीक्ष्यतानुपव्रज्यवसुदेवोमहायशाः प्रणम्यचोप
संगृह्यबभाषेदंसुयंत्रितः २८॥ स्योपप्लवान्नाशात् २५ अघौघस्यमर्षनाशंकरोतियद्गंगाख्यंतीर्थंत।
स्यास्पदमाश्रयंतेंघ्रिंसुविपक्वयोगैरपिहृदिकृतंकेवलंनतुदृष्टंतस्यतेंघ्रिंददृशिमदृष्टवंतोवयंबहुभिःपुण्यैः अतोऽस्मा
न्भक्ताननुगृहाणभक्तान्कृत्वाअनुग्रहंकुर्वित्यर्थः ननुकिंभक्त्यायथापूर्वंतपएवतप्यतामितितत्राहुःउत्सिक्ताउद्रि।
क्तायाभक्तिःतयाउपहतआशयलक्षणोजीवकोशोयेषांतएवपूर्वेभगवद्गतिमापुःनान्यइति २६। २७ उपसंगृह्यचरणोपा
णिभ्यांघृत्वाबभाषेदमितिसंधिरार्षः २८॥

सर्वदेवायेषुतेभ्यः यावतीर्वै देवतास्ताः सर्वावेदविदिब्राह्मणेवसंतीतिश्रुतेः येनकर्मणायथाकृतेनवाकर्मणानिर्हारोनिरा
शोभवतितदुच्यताम् २९ श्रीकृष्णंहित्वास्मान्पृच्छतीतिविस्मितान्प्रत्याह नातीति बुभुत्सयाबोद्धुमिच्छया ३० तत्रसोंग
गातीरवासी ३१ श्रीकृष्णोर्भकत्वमापन्नोऽविद्याविजृंभितइत्याह यस्येतिद्वाभ्यां अनुभूतिर्ज्ञानंकुतश्चिदपिनरिष्यतिन
नश्यतिनदेवाह कालेनकर्कटिकाफलवत् अस्यविश्वस्यलयोसत्यादिनापिस्वतश्चविद्युदादिवत् अन्यस्माच्चमुद्गरादे

श्रीवसुदेवउवाच नमोवःसर्वदेवेभ्य ऋषयःश्रोतुमर्हथ कर्मणाकर्मनिर्हारोयथास्यान्न
स्तदुच्यताम् २९ नारदउवाच नातिचित्रमिदंविप्रावसुदेवोबुभुत्सया कृष्णंमत्वाऽर्भकं
यन्नःपृच्छतिश्रेयआत्मनः ३० सन्निकर्षोऽत्रमर्त्यानामनादरणकारणम् गांगंहित्वायथा
न्यांभस्तत्रत्योयातिशुद्धये ३१ यस्यानुभूतिःकालेनलयोसत्यादिनाऽस्यवै स्वतोऽन्यस्मा
च्चगुणतोनकुतश्चनरिष्यति ३२ तंक्लेशकर्मपरिपाकगुणप्रवाहैरव्याहतानुभवमीश्वर
मद्वितीयम् प्राणादिभिःस्वविभवैरुपगूढमन्योमन्येतसूर्य्यमिवमेघहिमोपरागैः ३३ ॥

घंटादिवः गुणतोरूपाद्यंतरोत्पत्तेः पूर्वरूपादिनादेहादिवत् ३२ तमेवकुतश्चिदप्यव्याहताऽनुभवं अतएवईश्वरं किं
च अद्वितीयंकृष्णं अन्यःप्राकृतःउपगूढमाच्छन्नंमनुष्यंमन्येतकैः क्लेशकर्मादिभिः तत्रक्लेशारागादयश्चतत्पूर्वका
निकर्माणिचतत्परिपाकेसुखदुःखेचसत्वादिगुणानांपुनःप्रवाहश्चतैः प्राणादिभिश्चस्वविभवैः स्वकार्यैः अत्रदृष्टांतः रामः १११
मेघहिमोपरागैः अभ्रतुषारराहुभिः स्वविभवैः सूर्य्यमिवेति ३३ ॥

३४।३५ चित्तस्योपशमः उपशमहेतुः योगो मोक्षोपायहेतुश्च शनैरात्ममुदमावहतीति तथा सुगमः प्रवृत्त्याश्रयत्वात् स्वधर्मश्च आवश्यकः अन्यथा विहिताकरणेन मालिन्यप्रसंगात् ३६ ननु कर्मणा न प्रजया न धनेन त्यागेनैके अमृतत्वमानशुरित्यादिना त्यागस्यैव विहितत्वात् कथं कर्म मोक्षोपाय इत्याशंक्य आदावेव त्यागस्याशक्यत्वादित्याशयेनाहुः अयमिति सार्द्धचतुर्भिः स्वस्त्ययनः स्वस्ति क्षेमः ईयते अनेनेति तथा श्रद्धया निष्कामतया शुक्लेन शुद्धेन आप्तेन वि

अथोचुर्मुनयो राजन्नाभाष्यानकदुंदुभिम् सर्वेषां शृण्वतां राज्ञां तथैवाच्युतरामयोः ३४॥
कर्मणा कर्मनिर्हार एष साधुनिरूपितः यच्छ्रद्धया यजेद्विष्णुं सर्वयज्ञेश्वरं मखैः ३५॥
चित्तस्योपशमोऽयं वै कविभिः शास्त्रचक्षुषा दर्शितः सुगमो योगो धर्मश्चात्ममुदावहः।
अयं स्वस्त्ययनः पंथा द्विजातेर्गृहमेधिनः यच्छ्रद्धयाप्तवित्तेन शुक्लेनेज्येत पूरुषः ३७
वित्तैषणां यज्ञदानैर्गृहैर्दारसुतैषणाम् आत्मलोकैषणां देव कालेन विसृजेद्बुधः ३८ ग्रामे त्यक्तैषणाः सर्वे ययुर्धीरास्तपोवनम्॥

त्तेन पुरुष ईश्वर इज्येतेति यत् एषः पंथाः ३७ स्वस्त्ययनत्वमाहुः वित्तैषणामिति वित्तफलभूतैर्यज्ञैर्दानैश्च वित्तैषणां वित्तेच्छां विसृजेत् तदनुभवेनैव तदात्मकत्वनिवृत्तेः देहे मतेऽआत्मनः स्वर्गादिलोकैषणां च कालेन नश्वरत्वानुसंधानेन विसृजेत् हे देव हे वसुदेव यद्वा देवकालेन देवानामपि मृत्युनाशत्वहेतुभूतेनेत्यर्थः ३८ अत्राचारं प्रमाणयति ग्राम इति किंच ऋणैरिति तथा च श्रुतिः जायमानो वै ब्राह्मणस्त्रिभिर्ऋणवान् जायते ब्रह्मचर्येण ऋषिभ्यो यज्ञेन देवेभ्यः प्रजया पितृभ्य इति॥

यापितृभ्यइत्यादिनातान्यनिस्तीर्य्यतेषामृणान्यनपाकृत्य तथाचमनुः ऋणानित्रीण्यपाकृत्यमनोमोक्षेनिवेशयेत्। अनपाकृत्यमोक्षंतुसेवमानोव्रजत्यधइत्यादि ३९ निर्ऋणः निर्मुक्तऋणः अशरणोभव गृहात्स्वव्रज ४० किंच अवि

ऋणैस्त्रिभिर्द्विजोजातोदेवर्षिपितृणांप्रभो ३९ यज्ञाध्ययनपुत्रैस्तान्यनिस्तीर्य्यत्यजन्पतेत् त्वंत्वद्यमुक्तोद्वाभ्यांवैऋषिपित्रोर्महामते ४० यज्ञैर्देवर्णमुन्मुच्यनिर्ऋणोऽशरणोभव वसुदेवभवान्नूनंभक्त्यापरमयाहरिम् जगतामीश्वरंप्रार्च्चःसयद्वांपुत्रतांगतः ४१ श्रीशुकउवाच इतितद्वचनंश्रुत्वावसुदेवोमहामनाः तानृषीनृत्विजोवव्रेमूर्ध्नानम्यप्रसाद्यच ४२ तएनमृषयोराजन्वृताधर्मेणधार्मिकम् तस्मिन्नयाजयन्क्षेत्रेमखैरुत्तमकल्पकैः ४३ तद्दीक्षायांप्रवृत्तायांवृष्णयःपुष्करस्रजः स्नाताःसुवाससोराजन्राजानःसुष्ठ्वलंकृताः ४४ तन्महिष्यश्चमुदितानिष्ककंठ्यःसुवाससः दीक्षाशालामुपाजग्मुरालिप्तावस्तुपाणयः ४५ नेदुर्मृदंगपटहशंखभेर्यानकादयः नन्नृतुर्नटनर्त्तक्यस्तुष्टुवुःसूतमागधाः जगुःसुकंठ्योगंधर्व्यःसंगीतंसहभर्तृकाः ४६ तमभ्यषिंचन्विधिवदक्तमभ्यक्तमृत्विजः॥

॥शुद्धचित्तानामयंक्रमः त्वंतुकृतार्थएवेत्याहुः वसुदेवेतिभवान्नूनंनिश्चितंपरमयाप्रेमलक्षणयाभक्त्याहरिंप्रार्च्चःअर्च्चितवान् यद्यस्मात्वांयुवयोः ४१।४२।४३।४४ आलिप्ताःकुंकुमादिभिःवस्तुपाणयः गृहीतार्ह

अभ्यक्तंसर्वांगेषुनवनीतेन ४७ ताभिःपत्नीभिःसहितोदीक्षितोविरेजे ४८।४९ जीवेशोसर्वजीवानामीशो ५० अनुयज्ञंप्र
तियज्ञमाम्नातसर्वाङ्गाःप्राकृताःज्योतिष्टोमदर्शपूर्णमासादयःतेभ्यश्चोदनालिंगादिभिरतिदेशप्राप्तांगाःवैकृताःसौरसो।

पत्नीभिरष्टादशभिःसोमराजमिवोडुभिः ४७ ताभिर्दुकूलवलयैर्हारनूपुरकुंडलैः स्व।
लंकृताभिर्विभवैर्दीक्षितोऽजिनसंवृतः ४८ तस्यर्त्विजोमहाराजरत्नकौशेयवाससः सस
दस्याविरेजुस्तेयथावृत्रहणोऽध्वरे ४९ तदारामश्चकृष्णश्चस्वैःस्वैर्बंधुभिरन्वितैः रेजतुः।
स्वसुतैर्दारैर्जीवेशौस्वविभूतिभिः ५० ईजेऽनुयज्ञंविधिनाअग्निहोत्रादिलक्षणैः प्राकृतै।
र्वैकृतैर्यज्ञैर्द्रव्यज्ञानक्रियेश्वरम् ५१ अथर्त्विग्भ्योऽददात्कालेयथाम्नातंसदक्षिणाः स्वलं
कृतेभ्योविप्रेभ्योगोभूकन्यामहाधनाः ५२ पत्नीसंयाजावभृथ्यैश्चरित्वातेमहर्षयः सस्नूराम
ह्रदेविप्रायजमानपुरःसराः ५३ स्नातालंकारवासांसिवंदिभ्योऽदत्तथास्त्रियः ततःस्वलंकृ
तोवर्णानाभूभ्योन्नेनपूजयत् ५४ बंधून्सदारान्ससुतान्पारिबर्हेणभूयसा विदर्भकोसल।
कुरून्काशिकेकयसृंजयान् ५५ सदस्यर्त्विक्सुरगणान्नृभूतपितृचारणान् श्रीनिकेतमनु
ज्ञाप्यशंसंतःप्रययुःक्रतुम् ५६ ॥ ५१ आमण्यादयःतैःसर्वैर्द्रव्यंपुरोडाशादिज्ञानंमंत्रःक्रियाकर्मतेषामीश्वरम्
५१।५२ सस्नुःस्नानंचक्रुः ५३ आभूभ्यःशुनोऽभिव्याप्यअन्नेनपूजयत् अपूजयत् ५४ बंध्वादींश्चारणांतान्पारिबर्हेणप्रीति।

प्रयाणे केषांचिद्विशेषमाह धृतराष्ट्र इति द्वाभ्याम् अनुजो विदुरः पार्था युधिष्ठिरभीमार्जुनाः यमौ नकुलसहदेवौ ५७ सौ
हृदेनातिक्लिन्नानि चेतांसि येषां ते ५८ । ५९ मनोरथो यज्ञविषयः तमेव महार्णवं ६० शूराणां बलेन योगिनां ज्ञानेनापीत्यर्थः

धृतराष्ट्रोऽनुजः पार्था भीष्मो द्रोणः पृथा यमौ नारदो भगवान्व्यासः सुहृत्संबंधिबांधवाः ॥
५७ बंधून्परिष्वज्य यदून्सौहृदाक्लिन्नचेतसः ययुर्विरहकृच्छ्रेण स्वदेशांश्चापरे जनाः ॥
५८ नंदस्तु सह गोपालैर्बृहत्या पूजयार्चितः कृष्णरामोग्रसेनाद्यैर्न्यवात्सीद्बंधुवत्सलः ५९
वसुदेवोऽञ्जसोत्तीर्य मनोरथमहार्णवम् सुहृद्वृतः प्रीतमना नंदमाह करे स्पृशन् ६० श्री
वसुदेव उवाच भ्रातरीशकृतः पाशो नृणां यः स्नेहसंज्ञितः तं दुस्त्यजमहं मन्ये शूराणामपि
योगिनाम् ६१ अस्मास्वप्रतिकल्पेयं यत्कृताज्ञेषु सत्तमैः मैत्र्यर्पिताऽफला वाऽपि न निवर्त्ते
त कर्हिचित् ६२ प्रागकल्पाच्च कुशलं भ्रातर्वो नाचराम हि अधुना श्रीमदांधाक्षा न पश्या-
मः पुरः सतः ६३ मा राज्यश्रीरभूत्पुंसः श्रेयस्कामस्य मानद स्वजनानुत बंधून्वा न पश्यति

६१ तत्कुतस्तत्राह अस्मास्विति कृताज्ञेषु कृतमुपकारमजानत्सु सत्तमैर्भवद्भिरप्रतिकल्पाऽनुप ययांधदृक् ६४
मा मैत्री यमर्पिता अफलाऽपि प्रत्युपत्युपकारशून्या अपि कर्हिचिद्यस्मान्न निवर्त्तेत तस्मादीश्वरकृतः पाशोऽयं भवतामि-
ति गम्यत इत्यर्थः ६२ अफलत्वमेवाह प्रागिति हे भ्रातः अकल्यात् असमर्थत्वात् वः कुशलं प्रियं न हि आचराम नन्दतवंतो

वयंश्रीमदेनांधान्यक्षीणियेषांते ६३ राज्यश्रीर्माभूच्छांदसोऽडागमः ६४ ॥

६५ अद्यश्वइतिप्रातर्निर्गमेअद्यैवापराह्णे गम्यतामिति अपराह्णेनिर्गमेश्वोगम्यतामितिपुनःपुनरेवंमानितः ६६।६७
यापितःमहतासैन्येनप्रस्थापितः ६८।६९।७० यदुदेवस्यवसुदेवस्यमहोत्सवंयज्ञादिलक्षणंसुहृत्संदर्शनादिकंचेति ७१

श्रीशुक उवाच एवंसौहृदशैथिल्यचित्तआनकदुंदुभिः रुरोदतत्कृतांमैत्रींस्मरन्नश्रुवि
लोचनः ६५ नंदस्तुसख्युःप्रियकृत्प्रेम्णागोविंदरामयोः अद्यश्वइतिमासांस्त्रीन्यदुभिर्मानि
तोऽवसत् ६६ ततःकामैःपूर्यमाणःसव्रजःसहबांधवः परार्घ्याभरणक्षौमनानानर्घ्यपरिच्छ
दैः ६७ वसुदेवोग्रसेनाभ्यांकृष्णोद्धवबलादिभिः दत्तमादायपारिबर्हंयापितोयदुभिर्ययौ ६८
नंदोगोपाश्चगोप्यश्चगोविंदचरणांबुजे मनःक्षिप्तंपुनर्हर्तुमनीशामथुरांययुः ६९ बंधुषु
प्रतियातेषुवृष्णयःकृष्णदेवताः वीक्ष्यप्रावृषमासन्नांययुर्द्वारवतींपुनः ७० जनेभ्यःक
थयांचक्रुर्यदुदेवमहोत्सवं यदासीत्तीर्थयात्रायांसुहृत्संदर्शनादिकम् ७१ ॥ इतिश्रीभा
गवतेम० दश० तीर्थयात्रानुवर्णनंनामचतुरशीतितमोऽध्यायः ८४ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ अथै
कदात्मजौप्राप्तौकृतपादाभिवंदनौ वसुदेवोभिनंद्याहप्रीत्यासंकर्षणाच्युतौ १ ॥ इतिश्रीभा
गवतेमहापुराणेदशमस्कंधेटीकायांचतुरशीतितमोऽध्यायः ८४ ॥ पंचाशीतितमेरामकृष्णौसंप्रार्थितौसुतौ पित्रेज्ञानम
थामात्रेमृतान्पुत्रानयच्छताम् १ नंदयित्वाकुरुक्षेत्रयात्रायांसुहृदोबहून् तत्त्वज्ञानंततःपित्रोरादिशन्मृतसूनुभिः २।१

८५ भा०द० धामप्रभावःनत्सूचकंजातविश्रंभःउत्पन्नविस्वासःपरिभाष्यसंबोध्य २अस्यविश्वस्ययत्साक्षात्स्वरूपभूतंकारणंप्र
उ० धानपुरुषौनामपरौतयोरपिकारणत्वेनेश्वरौचसाक्षाद्वांयुवामितिजाने ३ नन्विदंविश्वमनेकैःकारकैर्जायमानंकु
११५ तःप्रधानपुरुषात्मकंकुतस्त्वरामावयोस्तत्कारणत्वेनेश्वरत्वंतत्राह यत्रेति यत्राधिकरणेयेनकर्त्राकारणेनचयतःउ
पादानात्यस्यसंबंधेनषष्ठ्यर्थस्याऽकारकत्वेऽपिनिमित्ततोक्ता यस्मैसंप्रदानाययद्यदितिप्रयोज्यकर्तृकर्मकारकेदर्शि
तेननुतयोर्नास्तिभेदःयथोक्तंकरोतिक्रियमाणेनकश्चित्कर्मणाविनाभवत्यर्थस्यकर्त्ताचकरोतेःकर्मजायतेतथाकर्त्रा

मुनीनांसवचःश्रुत्वापुत्रयोर्धामसूचकम् तद्धीर्य्यैर्जातविश्रंभःपरिभाष्याभ्यभाषत॥
२वसुदेवउवाच कृष्णकृष्णमहायोगिन्संकर्षणसनातन जानेवामस्ययत्साक्षात्प्रधा
नपुरुषौपरौ ३यत्रयेनयतोयस्ययस्मैयद्यद्यथायदा स्यादिदंभगवान्साक्षात्प्रधानपुरुषे
श्वरः ४ एतन्नानाविधंविश्वमात्मसृष्टमधोक्षज आत्मनाऽनुप्रविश्यात्मन्प्राणोजीवोबि
भर्ष्यजः ५।

त्यर्थस्ययःकर्त्ताभवितुःसप्रयोजकःभवितातमपेक्ष्याथप्रयोज्यत्वंप्रपद्यतइतिचसत्यंतथाप्यवस्था
भेदेनभेदोविवक्षितःदृश्यतेचावस्थाभेदःतंडुलानोदनंपचति मृदंघटंकरोति इतितदेवंसप्तविभक्त्यर्थादर्शिताःयथे
तियदेतिचक्रियाविशेषणभूतानामन्येषांचाव्ययानामर्थाःस्यादितिक्रियापदार्थोपलक्षणंएवंसर्वप्रपंचमनूद्यतत्का
रणस्यभगवद्रूपतांविधत्तेइदंसाक्षादितिप्रधानंभोग्यंपुरुषोभोक्तातयोरीश्वरोभगवांस्त्वमेवसाक्षादिततयोरैक्यमभिप्रे
त्यैकवचनम् ४ किंचधारणपोषणकर्त्तापित्वमेवेत्याह एतदिति हेआत्मन्प्राणःक्रियाशक्तिःजीवोज्ञानशक्तिश्वसन् ११५

ननु प्राणादीनां विचित्रशक्तीनां कारणत्वावगमात् कथं परमेश्वरस्यैव कारणत्वेन सर्वात्मकत्वमुच्यत इत्याशंक्य प्रा-
णादिशक्तयोऽपि तस्यैवेत्याह प्राणादीनामिति प्राणः सूत्रं नरादीनां विश्वसृजां विश्वकारणानां याः शक्तयस्ताः परस्य
परमकारणस्येश्वरस्यैव कुतः पारतंत्र्यात् यथा वेधशक्तिर्न बाणस्य अपि तु पुरुषस्य तद्वदित्यर्थः ननु भगवतः प्राणा-
दिवर्गस्य च स्वातंत्र्यमेव किं न स्यात् अत आह वैसादृश्यात् द्वयोरिति चेतनाचेतनत्वेन विसदृशत्वात् द्वयोश्चेतनप्रा-
णादिवर्गस्य चेतनपारतंत्र्यमेव युक्तमित्यर्थः यद्वा प्राणादिषु द्वयोर्द्वयोरेव तावद्विसदृशत्वं विरुद्धक्रियाकारित्वात् किं
पुनर्बहूनां तस्मादेकेन सर्वज्ञेन सर्वशक्तिनाधिष्ठितानामेव विशिष्टकार्यारंभकत्वं युक्तं न स्वतंत्राणामिति तथा चोक्तं य

प्राणादीनां विश्वसृजां शक्तयो याः परस्य ताः पारतंत्र्याद्वैसादृश्याद्द्वयोश्चेष्टैव चेष्टताम् ॥
६ कांतिस्तेजः प्रभा सत्ता चंद्राग्न्यर्कर्क्षविद्युताम् यत्स्थैर्यं भूभृतां भूमेर्वृत्तिर्गंधोऽर्थतो भवान् ९।

इति तेऽसंहता भावा भूतेंद्रियमनोगुणाः यदायतननिर्माणे न शेकुर्ब्रह्मवित्तमः तदा संहत्य चान्यो-
ऽन्यं भगवच्छक्तिचोदिताः सदसत्त्वमुपादाय चोभयं ससृजुर्ह्यद इति तथा नानात्वात् स्वक्रियानीशाः प्रोचुः प्रांजलयो-
विभुमित्यादि ननु प्राणादीनां क्रियाकारित्वं शक्त्यभावे कुतः स्यादत आह चेष्टैव चेष्टतामिति चेष्टमानानामेषां चेष्टैव न
तु शक्तिः यथा वायोः शक्त्या तृणादीनां चलनं यथा पुरुषस्य शक्त्या शरणां वेग इति ६ पारतंत्र्यमेव प्रपंचयति कांतिरिति
पंचभिः चंद्रस्य कांतिः अग्नेस्तेजः अर्कस्य प्रभा ऋक्षविद्युतां सत्ता स्फुरणमात्रेण सत्त्वं अर्थतो वस्तुतो भवान् तथा च श्रु-
तिः न तत्र सूर्यो भाति न चंद्रतारकं नेमा विद्युतो भांति कुतोऽयमग्निः तमेव भांतमनुभाति सर्वं तस्य भासा सर्वमिदं विभा-
तीति स्मृतिश्च यदादित्यगतं तेजो जगद्भासयतेऽखिलं यच्चंद्रमसि यच्चाग्नौ तत्तेजो विद्धि मामकमिति भूमेर्वृत्तिः प्राणिना

किंचहेदेव अपांतर्प्पणंतृप्तिजनकत्वंप्राणनंजीवनहेतुत्वंताआपश्चतासांरसस्त्वमेवकिंचवायोराजःसहआदित्य
वैवशक्तिः ८ दिशामुपाधिकृताकाशप्रदेशानामवकाशोदिश स्त्वंखंसामान्याकाशःतदाश्रयःस्फोटश्चशब्दतन्मात्रंप
रावस्थावागित्यर्थःनादःपश्यंतीओंकारःमध्यमावर्णश्चआकृतीनांपदार्थानांपृथक्कृतिःपृथक्करणमभिधानंयस्मा
त्तसद्वर्णपदाद्यात्मिकावैखरीचत्वमित्यर्थ ९ इंद्रियाणामिंद्रियंविषयप्रकाशनशक्तिःदेवाश्चेंद्रियाधिष्ठातारःतद

तर्पणंप्राणनमपांदेवत्वंताश्चतद्रसः ओजःसहोबलंचेष्टागतिर्वायोस्तवेश्वर ८ दि
शांत्वमवकाशोऽसिदिशःसंस्फोटआश्रयः नादोवर्णस्त्वमोंकारआकृतीनांपृथक्कृतिः
९ इंद्रियंत्विंद्रियाणांत्वंदेवाश्चतदनुग्रहः अवबोधोभवान्बुद्धेर्जीवस्यानुस्मृतिःसती।
१० भूतानामसिभूतादिरिंद्रियाणांचतैजसः वैकारिकोविकल्पानांप्रधानमनुशायिनां
११ नश्वरेष्विहभावेषुतदसित्वमनश्वरम् यथाद्रव्यविकारेषुद्रव्यमात्रंनिरूपितम् १२
सत्वंरजस्तमइतिगुणास्तद्वृत्तयश्चयाः॥ नुग्रहस्तेषामधिष्ठानशक्तिश्चत्वं अवबोधोऽध्यवसायश

क्तिःअनुस्मृतिःप्रतिसंधानशक्तिः १० भूतानांकारणंभूतादिस्तामसोऽहंकारस्त्वमसिइंद्रियाणांकारणंतैजसोराज
सोहंकारस्त्वंविविधंआधिदैवाध्यात्माधिभूतभेदेनविकल्प्यंतइतिविकल्पादेवास्तेषांकारणंवैकारिकःसात्विकोऽहं
कारश्चत्वंअनुशायिनांजीवानांसंसारकारणंप्रधानंत्वं ११ अपिचनश्वरेषुनाशनशीलेषुइहैतेषुभावेषुयदनश्वरमवे
शिष्यमाणंरूपंतत्त्वमसिद्रव्याणांविकारेषुमृत्सुवर्णादिकार्य्येषुघटकुंडलादिषुनश्वरेषुचद्रव्यमात्रंमृत्सुवर्णादिमात्रमन

सहत्त्वयस्तत्सरिणामाश्च महदादयः अद्धासाक्षात्त्वयिपरेब्रह्मणिकल्पिताः १३ तस्मान्नसंनीतिनन्वसतांकथंप्रती॰
तिरत आह यहीति यदाविकल्पितास्तदैवप्रतीतिमात्रेणत्वयिसंति त्वंचामीषुतदैवकारणतयाऽनुगतः अन्यदातु
अव्यावहारिकोऽविकल्पकः त्वमेवावशिष्यसइत्यर्थः १४ एवंरूपत्वादज्ञाननिबंधनश्च संसारइत्याह गुणप्रवाह
इतिसूक्ष्मांनिष्प्रपंचांगतिमबुधाः अविद्वांसः अबुद्धेतिवापाठः अतः अबोधेनदेहाभिमानेनकृतैः कर्मभिः संसर

त्वय्यद्धाब्रह्मणिपरेकल्पितायोगमायया १३ तस्मान्नसंत्यमीभावायर्हित्वय्येवकल्
पिताः त्वंचामीषुविकारेषुत्त्वन्यदाव्यावहारिकः १४ गुणप्रवाहएतस्मिन्नबुधास्त्व॰
खिलात्मनः गतिंसूक्ष्मामबोधेनसंसरंतीहकर्मभिः १५ यदृच्छयानृतांप्राप्यसुक॰
ल्यामिहदुर्लभाम् स्वार्थेप्रमत्तस्यवयोगतंत्वन्माययेश्वर १६ असावहममैवैतेदे॰
हेचास्यान्वयादिषु स्नेहपाशैर्निबध्नातिभवान्सर्वमिदंजगत् १७ युवान्नःसुतोसा
क्षात्प्रधानपुरुषेश्वरौ भूभारक्षत्रक्षपणअवतीर्णौतथात्थह १८ ॥ १८ ॥ ६ ॥

तीति १५ एवंतयोस्तत्वंनिरूप्यतदप्राप्त्याशोचति यदृच्छयेति नृतांमनुष्यतांसुकल्यांपटुतरेंद्रियाम् १६ अहोकि॰
मिति प्रमत्तोऽसित्वयाबहुभिः पाशैर्निबद्धइत्यादित्याह असावहमिति देहे अस्यदेहस्यान्वयादिषुपुत्रादिषुचममैवैत
इति १७ अहोत्वसुतयोरावयोः किमिदमारोप्यतेअतआह युवामिति भूभारक्षत्रक्षपणार्थंअवतीर्णौतथाहनि
श्चितंआत्यकथयसि १८ ॥ १८ ॥

८५ भा०द० उ० १२६

तत्तस्मादरणंशरणमापन्नानांसंसृतिभयमपहंतीतितथातत् ननुत्वमतिसुखीवृथाकिंनिर्विद्यसेअतआह एतावतेति इं-
द्रियलालसेनइंद्रियार्थतृष्णयायेनेंद्रियलालसेनमर्त्येशरीरे आत्मदृक् आत्मबुद्धिरहंत्वयिचपरेपरमेश्वरे अपत्यबु-
द्धिरस्मितेनालमलंपर्य्याप्तमिति १९ ननुकुतएतत् अहंपरमेश्वरइतितत्राह सूतीगृहेइतिनौआवयोः अनुयुगंप्रतियु-

तन्नैगतोऽस्म्यरणमद्यपदारविंदमापन्नसंसृतिभयापहमार्त्तबंधो एतावताऽलमलमिं-
द्रियलालसेनमर्त्यात्मदृक्त्वयिपरेयदपत्यबुद्धिः १९ सूतीगृहे ननुजगाद भवान्।
जोनौसंजज्ञइत्यनुयुगंनिजधर्मगुप्त्यै नानातनूर्गगनवद्विदधज्जहासिकोवेदभूम्न
उरुगायविभूतिमायाम् २० श्रीशुकउवाच आकर्ण्येत्थंपितुर्वाक्यंभगवान्सात्वतर्ष-
भः प्रत्याहप्रश्रयानम्रः प्रहसन्श्लक्ष्णयागिरा २१ श्रीभगवानुवाच वचोवःसमवे-
तार्थंतातैतदुपमन्महे यन्नःपुत्रान्समुद्दिश्यतत्त्वग्रामउदाहृतः २२ ॥ २२ ॥ ६ ॥

गंयदासुतपाःपृश्निरितियुग्मंयदाकश्यपोऽदितिश्चेतियुग्मंअधुनावसुदेवोदेवकीचयुग्मम् एवंहिप्रतियुग्मंअ-
जएवाहंसंजज्ञेअवतीर्णइतिभवान्ननुजगाद ननुअन्योऽसौचतुर्भुजोदेवइतितत्राह नानातनूरिति गगनवदसंगए- एम.
कत्वंभूम्नःसर्वगतस्यविभूतिरूपांमायांकोवेदेति २०।२१उपमन्महेउपमन्यामहे समुद्दिश्यविषयीकृत्यतत्त्वग्राम- १२६
स्तत्त्वसमूहउदाहृतः सम्यङ्निरूपितः २२ ॥ श्रीकृष्णायनमः ॥

इमामेवदृष्टिंसर्वत्रविधत्तेत्याह अहमिति एवंविमृश्याः ब्रह्मत्वेनैवान्वेषणीयाः किंचसचराचरंजगदपि २३ ननु
नानाविकारवतांकुतोब्रह्मत्वमितिचेन्नब्रह्मणएवोपाधिधर्मैर्बहुधाप्रतीतेरितिसदृष्टांतमाह आत्माहीतिद्वाभ्यां
आत्माहीतिमथाखादिभूतानितन्नू कृतेषुघटादिष्वाविस्तिरोभावादियांतिएवमसावात्मापि आत्मसृष्टैर्गुणैः कृतानत

अहंयूयमसावार्य्यइमेचद्वारकौकसः सर्वेप्येवंयदुश्रेष्ठविमृश्याःसचराचरम् २३॥
आत्माह्येकःस्वयंज्योतिर्नित्योन्योनिर्गुणोगुणैः आत्मसृष्टैस्तत्कृतेषुभूतेषुबहुधेय
ते २४ खंवायुर्ज्योतिरापोभूस्तत्कृतेषुयथाशयम् आविस्तिरोऽल्पभूर्य्येकोनानात्वं
यात्यसावपि २५ श्रीशुकउवाच एवंभगवताराजन्वसुदेवउदाहृतः श्रुत्वावि
नष्टनानाधीस्तूष्णींप्रीतमनाअभूत् २६ अथतत्रकुरुश्रेष्ठदेवकीसर्वदेवता श्रु
त्वानीतंगुरोःपुत्रमात्मजाभ्यांसुविस्मिता २७ कृष्णरामौसमाश्राव्यपुत्रान्कंस
विहिंसितान् स्मरंतीकृपणंप्राहवैक्लव्यादश्रुलोचना २८॥ २८ ॥ २८ ॥

कृतेषुदेहेषुबहुधाईयतेपुनश्चयथाशयंयथोपाधिआविर्भावतिरोभावादिरूपेणप्रतीयतेनवस्तुतःकुतःएकोव
हुधास्वयंज्योतिर्दृश्यत्वेननित्योऽनित्यत्वेनअन्यःअनन्यत्वेननिर्गुणःसगुणत्वेनेत्यादिबहुधात्वंप्रपंचनीयम् २४
२५।२६ सुविस्मितासती २७ समाश्राव्यसंबोध्य २८॥ श्रीराम ॥

२९ भूमेर्भारायमाणानांराज्ञामर्थेनेषांनिधनार्थंमेमयिकिलावतीर्णौ ३० हे आद्ययस्यांशःपुरुषस्तस्यांशोमायातस्या
अंशागुणाः तेषांभागेनपरमाणुमात्रलेशेनविश्वोत्पत्त्यादयोभवन्तितंत्वात्वांगतिंशरणंगतास्मि ३१ आनिन्यथुः आ॰

श्रीदेवक्युवाच रामरामाप्रमेयात्मन्कृष्णयोगेश्वरेश्वर वेदाहंवांविश्वसृजामीश्वरा
वादिपूरुषौ २९ कालविध्वस्तसत्त्वानांराज्ञामुच्छास्त्रवर्त्तिनाम् भूमेर्भारायमाणाना
मवतीर्णौकिलाद्यमे ३० यस्यांशांशांशभागेनविश्वोत्पत्तिलयोदयाः भवन्तिकिलवि
श्वात्मन्तंत्वाऽद्याहंगतिंगता ३१ चिरान्मृतसुतादानेगुरुणाकिलचोदितौ आनि
न्यथुःपितृस्थानाद्गुरवेगुरुदक्षिणाम् ३२ तथामेकुरुतंकामंयुवांयोगेश्वरेश्वरौ भो
जराजहतान्पुत्रान्कामयेद्रष्टुमाहृतान् ३३ ऋषिरुवाच एवंसंचोदितौमात्रारामःकृ
ष्णश्चभारत सुतलंसंविविशतुर्योगमायामुपाश्रितौ ३४ तस्मिन्प्रविष्टावुपलभ्य
दैत्यराड्विश्वात्मदैवंसुतरांतथात्मनः तद्दर्शनाह्लादपरिप्लुताशयःसद्यःसमुत्थाय
ननामसान्वयः ३५ तयोःसमानीयवरासनंमुदानिविष्टयोस्तत्रमहात्मनोस्तयोः ॥ ६ ॥

नीतवंतौपितृस्थानात्यमसदनात् ३२।३३।३४ दैत्यराड्बलिः कथंभूतौविश्वस्यात्मभूतंदैवंसान्वयःसपरिवा
रः ३५ सवंद्यः सपरिजनः कथंभूतोपाद्योववनिज्ययदंबुययोरवनेजनोदकं आब्रह्मब्रह्माण ॥ ६ ॥ ७ ॥ ६ ॥

मभिव्याप्यजगत्सुनत्यवित्रयद्वर्त्ततेतौ ३६।३७ इंद्रसेनोबलिः प्रेमविभिन्नयाप्रेमार्द्रयाधियाविभ्रद्धारयन् ३८ अनंतायशेषायबृहते फणैकदेशेविश्वधारणात् बृहन्त्सैकृष्णायचवेधसेजगद्विधात्रेसांख्ययोगवितानायेत्या

द्धारपादाववनिज्यतज्जलंसवृंदआब्रह्मपुनद्यदंबुह ३६ समर्हयामाससतोविभू
तिभिर्महार्हवस्त्राभरणानुलेपनैः तांबूलदीपामृतभक्षणादिभिः स्वगोत्रवित्तात्मसम
र्पणेनच ३७ सइंद्रसेनोभगवत्पदांबुजंविभ्रन्मुहुः प्रेमविभिन्नयाधिया उवाचहा
नंदजलाकुलेक्षणः प्रहृष्टरोमानृपगद्गदाक्षरम् ३८ बलिरुवाच नमोनंतायबृहते
नमःकृष्णायवेधसे सांख्ययोगवितानायब्रह्मणेपरमात्मने ३९ दर्शनंवांहिभूता
नांदुष्प्रापंचातिदुर्लभम् रजस्तमःस्वभावानांयन्नःप्राप्तौयदृच्छया ४० दैत्यदानव
गंधर्वाःसिद्धविद्याध्रचारणाः यक्षरक्षःपिशाचाश्चभूतप्रमथनायकाः ४१ विशुद्ध
सत्त्वधाम्न्यद्धात्वयिशास्त्रशरीरिणि नित्यंनिबद्धवैरास्तेवयंचान्येचतादृशाः ४२ ॥

द्विपदत्त्वयमैक्यविवक्षया ३९ योगेश्वराणामपिदुर्दर्शौयुवामस्माभिर्दृष्टावितितन्नातिचित्रमित्याह दर्शनमिति दु
ष्प्रापमपियुष्मत्कृपयाकेषांचिद्दुर्लभंसुलभमपिभवतितदाह रजस्तमःस्वभावानामिति नोदर्शनंप्राप्तौ ४० अहो
विद्विषोवयंसात्विकभक्तेभ्योऽपिसभाग्याइत्याह दैत्येत्यादिभिः ४१। ४२ ॥ ॥ ॥ श्रीकृष्णपरमात्मनेनमः

प्रकारेणयाभक्तिस्तयाकेचनेतिचैद्यादयः कामतोभक्त्यागोप्यादयोयथासंनिकृष्टास्त्वदात्मतांप्राप्ताःतथाचसत्वपुनरीमसत्वाविष्टाअपिसुरादयोनसन्निकृष्टाइति ५३ ननुसात्विकेभ्योपिराजसादयः सन्निकृष्टाइतिचित्रंतत्राह इदमित्थमिति इदमितिस्वरूपतः इत्थमितिविशेषतश्च ५४ नदेवंयद्यपिवैरभावेनापित्वत्प्राप्तिर्भवेत्तथापि सात्विकं कृत्वितिप्रार्थयतेतत्नइतितत्तथानःप्रसीदयथानिरपेक्षैरापन्नकामैरपिविमृग्यंयुष्मत्पादारविंदंतदेवधिषणमाश्रयातस्मादन्ध

केचनोद्धवैरेणभक्त्याकेचनकामतः ननथासत्वसंरब्धाःसन्निकृष्टाःसुरादयः॥

५३ इदमित्थमिति प्रायस्तवयोगेश्वरेश्वर नविदंत्यपियोगेशायोगमायांकुतोवयम्

५४ तन्नःप्रसीदनिरपेक्षविमृग्ययुष्मत्पादारविंदधिषणान्यगृहांधकूपात् निष्क्रम्य

विश्वशरणांघ्र्युपलब्धवृत्तिःशांतोयथैकउतसर्वसखैश्चरामि ५५ शाध्यस्मानीशि

घ तव्यशनिष्पापान्कुरुनःप्रभो पुमान्यच्छ्रद्धयातिष्ठन्चोदनायाविमुच्यते ५६॥ १॥

न्यद्गृहंतदेवांधकूपस्तस्मान्निष्क्रम्यनिर्गत्यविश्वस्यशरणंरक्षितारोरक्षास्तेघ्रिमूलेषुस्वतएवगलितैःफलादिभिरुपलब्धाप्राप्तावृत्तिर्जीविकायेनसोऽहंशांतःसन्एकएवचरामिउतअथवासर्वेषांसखायोमहांतःतैःसहयथाचरामीति ५५ कथमल्पपुण्यानामेवंभावःसंभवतिइतिचेत्तर्हियथैतद्भवेत्तथाऽस्माननुशिक्षयेत्याह शाधीतिहेप्रभोईशितव्याःसर्वेजीवास्तेषामीशयतवानुशासनंआतिष्ठन्आश्रयन्चोदनायाविधिनिषेधलक्षणायाःसकाशाद्विमुच्यतेनखलुत्वद्भक्तोविधिकिंकरःस्यादितिभावः ५६॥ ४६ ॥रामायनमः॥

तदुक्तंसर्वमनुमोद्यस्वागमनकारणंसप्रपंचंकथयति आसन्निति पंचभिः ऊर्णायांभार्यायांप्रथमेंतरेस्वायंभुवमन्वं
तरेतेदेवाः सुतांवाचंयभितुंयंतुंमैथुनेनरमयितुंउद्यतंउद्युक्तंकंप्रजापतिंजहसुःउपहसितवंतः ४७ तेनावद्यकर्मणा
पापेनआसुरींयोनिमगमन् अधुनातत्क्षणमेवहिरण्यकशिपोर्जाताइत्यर्थः तेचयोगमाययाततोनीताः संतः ४८ दे

श्रीभगवानुवाच आसन्मरीचेःषट्पुत्राऊर्णायांप्रथमेंतरे देवाःकंजहसुर्वीक्ष्यसुतां
यभितुमुद्यतम् ४७ तेनासुरीमगमन्योनिमधुनाऽवद्यकर्मणा हिरण्यकशिपोर्जा
तानीतास्तेयोगमायया ४८ देवक्याउदरेजाताराजन्कंसविहिंसिताः सातान्शोचत्या
त्मजान्स्वांस्तइमेऽध्यासतेंतिके ४९ इतएतान्प्रणेष्यामोमातृशोकापनुत्तये ततःशा
पाद्विनिर्मुक्तालोकंयास्यंतिविज्वराः ५० स्मरोद्गीथःपरिष्वंगःपतंगःक्षुद्रभृद्घृणी
षडिमेमत्प्रसादेनपुनर्यास्यंतिसद्गतिम् ५१ इत्युक्त्वातान्समादायइंद्रसेनेनपूजि
तौ पुनर्द्वारवतीमेत्यमातुःपुत्रानयच्छताम् ५२ तान्दृष्ट्वाबालकान्देवीपुत्रस्नेहस्नु
तस्तनी परिष्वज्यांकमारोप्यमूर्ध्न्यजिघ्रदभीक्ष्णशः ५३ ॥ वक्याउदरेजाताः हेराजन्बलेते
चकंसेनविहिंसिताः साचतानात्मजान्मत्वाशोचति तेचेमेतवांतिकेऽध्यासते ४९ लोकंदेवलोकं ५० स्मरोद्गीथः
स्मरसहितःउद्गीथःसद्गतिंमोक्षंस्मरस्यैवपूर्वकीर्तिमानितिनामअतःकीर्तिमंतंप्रथमजंकंसायानकदुंदुभिरर्पया
मासेत्युक्तम् ५१ अयच्छतांअर्पयामासतुः ५२।५३॥

।५४ अमृतत्वेहेतुः गदाभृतः पीतशेषमिति नारायणांगसंस्पर्शेनप्रतिलब्धंदेवावयमित्यात्मदर्शनंयेस्ते ५५ धामले
कम् ५६ मृतानामगमनंनिर्गमंनचश्रीकृष्णस्यमायांमेनेतेनैवापत्यादिरूपेणरचिताम् ५७।५८ अमृतंकीर्तिय।

अपाययत्स्तनंप्रीतासुतस्पर्शपरिप्लुता मोहितामाययाविष्णोर्य्ययासृष्टिःप्रवर्त्तते ५४।
पीत्वाऽमृतंपयस्तस्याःपीतशेषंगदाभृतः नारायणांगसंस्पर्शप्रतिलब्धात्मदर्शनाः ५५॥
तेनमस्कृत्यगोविंदंदेवकीपितरंबलम् मिषतांसर्वभूतानांययुर्द्धामदिवौकसाम् ५६।
तंदृष्ट्वादेवकीदेवीमृतागमननिर्गमम् मेनेसुविस्मितामायांकृष्णस्यरचितांनृप ५७ एवंवि
धान्यद्भुतानिकृष्णस्यपरमात्मनः वीर्य्याण्यनंतवीर्य्यस्यसंत्यनंतानिभारत ५८ सूतउवा
च यइदमनुशृणोतिश्रावयेद्वामुरारेश्चरितममृतकीर्त्तेर्वर्णितंव्यासपुत्रैः जगदघभि
दलंतद्भक्तसत्कर्णपूरंभगवतिकृतचित्तोयातितत्क्षेमधाम ५९ ॥ इतिश्रीभागवतेमं
दशं॰मृतात्मजानयननामपंचाशीतितमोध्यायः ८५॥ राजोवाच ब्रह्मन्वेदितुमिच्छा
मःस्वसारंरामकृष्णयोः यथोपयेमेविजयोयाममासीत्पितामही १॥ ।।स्यतस्यव्यासपुत्रैरिति
बहुवचनंपूजार्थंजगतां अघंभिनत्तीतितथातत् अलंनिःशेषंयथाभवतितथानकृच्छ्रादिवदिति तदेवंमोक्षहे॰
तुत्वंपापक्षयहेतुत्वंचोक्तं तद्भक्तानांतुसत्कर्णपूरंपरमसुखावहंकर्णाभरणमितिस्वयंसुखरूपतामाह किंचभगवति
कृतमावेशितंचित्तंयेनसतथाभूत्वातस्यक्षेमधामकालादिभयरहितंलोकंयातीति ५९ ॥ इतिदशमेटीकायांपंचाशीतित

पित्रोः स्वज्ञानमादिश्य सुभद्रां फाल्गुनाय च जगाम मिथिलां कृष्णः स्वभक्तप्रियकृत्ततः २ देवक्या मृतपुत्रलाभवत्॥ अर्जुनस्य सुभद्रालाभोऽपि राम भ्रातिकूल्यात् दुर्घट इति मन्यमानः प्रसंगात् पृच्छति ब्रह्मन्निति १ कथमश्रृणोत् दुर्योनाये सति अपरे वसुदेवादयो न दास्यन्तीति तल्लिप्सुः तस्यां मातुलेय्यां लिप्सुः रामं वंचयितुं पूज्यतमं त्रिदंडिवेषं विधाय गत इत्याह स

श्रीशुक उवाच अर्जुनस्तीर्थयात्रायां पर्य्यटन्नवनीं प्रभुः गतः प्रभासमशृणोन्मातुलेयीं स आत्मनः २ दुर्योधनाय रामस्तां दास्यतीति न चापरे तल्लिप्सुः स यतिर्भूत्वा त्रिदंडी द्वारकामगात् ३ तत्र वै वार्षिकान्मासानवात्सीत्स्वार्थसाधकः पौरैः सभाजितोऽभीक्ष्णं रामेणाजानता च सः ४ एकदा गृहमानीय आतिथ्येन निमंत्र्य तम् श्रद्धयोपहृतं भैक्ष्यं बलेन बुभुजे किल ५ सोऽपश्यत्तत्र महतीं कन्यां वीरमनोहराम् प्रीत्युत्फुल्लेक्षणस्तस्यां भावक्षुब्धं मनो दधे ६ सापि तं चकमे वीक्ष्य नारीणां हृदयंगमम् हसन्ती व्रीडितापांगी तन्न्यस्तहृदयेक्षणा ७ तां परं समनुध्यायन्नन्तरं प्रेप्सुरर्जुनः न लेभे शं भ्रमच्चित्तः कामेनातिबलीयसा ८ महत्यां देवयात्रायां रथस्थां दुर्गनिर्गताम् जहारानुमतः पित्रोः कृष्णस्य च महारथः ९ रथस्थो धनुरादाय शूरांश्चारुंधतो भटान् विद्राव्य क्रोशतां स्वानां स्वभागं मृगराडिव १० तच्छ्रुत्वा क्षुभितो रामः पर्वणीव महार्णवः गृहीतपादः कृष्णेन सुहृद्भिश्चान्वशाम्यत ११॥ १ यतिरिति ३ स्वार्थसाधकः कन्यांप्रेप्सुः ४ तमातिथ्येन निजगृहमानीय बलेन यच्छ्रद्धयोपनीतं परिविष्टं तद्भैक्ष्यं किलार्जुनो बुभुज इत्यन्वयः ५ भावेन रत्य

पारिबर्हाणि वरबध्वोः प्रीतिदेयानि १२ । १३ अनीहया अनुद्यमेनैवागतं यदाहार्य्यं भोज्यं तेन निर्वर्त्तिताः निजाः क्रिया येन
सः १४ यात्रामात्रं शरीरादिनिर्वाहमात्रं भोज्यं उपनमति तं प्रत्यागच्छति १५ मिथिलस्य जनकस्य वंश्यो मैथिलः १६ प्रभुरेवस्व

ग्राहिणो सारिबर्हाणि वरबध्वोर्मुदा बलः महाधनोपस्करेभरथाश्वनरयोषितः १२ श्रीशु
क उवाच कृष्णस्यासीद्द्विजः श्रेष्ठः श्रुतदेव इति श्रुतः कृष्णैकभक्त्या पूर्णार्थः शान्तः कविरल
पटः १३ स उवास विदेहेषु मिथिलायां गृहाश्रमी अनीहयागताहार्य्यनिर्वर्त्तितनिजक्रियः॥
१४ यात्रामात्रं त्वहरहर्दैवादुपनमत्युत नाधिकं तावता तुष्टः क्रियाश्चक्रे यथोचिताः १५ त
था तद्राष्ट्रपालोऽङ्ग बहुलाश्व इति श्रुतः मैथिलो निरहंमान उभावप्यच्युतप्रियौ १६ तयोः
प्रसन्नो भगवान्दारुकेनाहृतं रथम् आरुह्य साकं मुनिभिर्विदेहान्प्रययौ प्रभुः १७ नार
दो वामदेवोऽत्रिः कृष्णो रामोऽसितोऽरुणिः अहं बृहस्पतिः कण्वो मैत्रेयश्च्यवनादयः १८
तत्र तत्र तमायान्तं पौरा जानपदा नृप उपतस्थुः सार्घहस्ता ग्रहैः सूर्य्यमिवोदितम् १९ आ
नर्त्तधन्वकुरुजाङ्गलकङ्कमत्स्यपाञ्चालकुन्तिमधुकेकयकोसलार्णाः अन्ये च तन्मुख
सरोजमुदारहास स्निग्धेक्षणं नृप पपुर्दृशिभिर्नृनार्य्यः २० ॥ ११ यं विदेहान् देशान्प्रययौ १७ कृष्णो
व्यासः रामो भार्गवः अहं शुकः एवमादिभिः सह १८ । १९ आनर्त्तादयो वर्णितास्तत्तद्देशवर्त्तिन्यो नृनार्यः उदारहासं स्निग्धमीक्ष
णं यस्मिन् तत्‌ दृशिभिर्नेत्रैः २० स्ववीक्षणेनैव विनष्टा तमिस्रा दृग्येषां तेभ्यः क्षेमं अभयं अर्थदर्शं तत्व ॥ २ ॥ २ ॥

अतो मनोनिग्रहे कृते सर्वं कृतं स्यात् तं विना तु सर्वं व्यर्थमित्याह दानमिति द्वाभ्याम् स्वधर्मो नित्यनैमि
त्तिकः सद्वृतान्येकादश्युपवासादीनि अन्यानि च यावंति कर्माणि एते सर्वे उपायाः मनोनिग्रहलक्षणाः॥
अंतो निष्ठाफलं येषां ते तथा ननु ज्ञानांगत्वं तेषां प्रसिद्धं तत्राह मनसः समाधिर्निग्रह एव परो योगः ज्ञान
मू.४५ अतो यस्य मनः समाहितं भवति तस्य किं कृत्यमस्ति वदेत्यपरं प्रत्युपदेशः किमपरं प्रयोजनं स्यात्

दानं स्वधर्मो नियमो यमश्च श्रुतानि कर्माणि च सद्व्रतानि सर्वे मनोनिग्रहलक्षणांताः
परो हि योगो मनसः समाधिः ४५ समाहितं यस्य मनः प्रशांतं दानादिभिः किं वद तस्य
कृत्यम् असंयतं यस्य मनो विनश्येद्दानादिभिश्चेदपरं किमेभिः ४६ मनोवशेऽन्ये ह्य
भवन्स्म देवा मनश्च नान्यस्य वशं समेति भीष्मो हि देवः सहसः सहीयान्युंज्याद्वशे तं स
हि देवदेवः ४७ तं दुर्जयं शत्रुमसह्यवेगमरुंतुदं तन्न विजित्य केचित् नकिंचिदित्यर्थः ४६ नन्वितरें

द्रियजयः प्रयोजनं स्यान्नेत्याह मनोवश इति देवाः इंद्रियाणि तदधिष्ठातारो वा भीष्मः योगिनामपि भयंकरो
मनोलक्षणो देवः कुतः सहसो बलादपि बलिनोऽपि वा सहीयान् अतस्तं यो वशवर्तिनं कुर्यात्स एव देवदेवः स
वेंद्रियजेता भविता नान्यः तथा च श्रुतिः मनसो वशे सर्वमिदं बभूव नान्यस्य मनो वशमन्वियाय भीष्मो हि देवः

सहसः सहीयानिति ४७ अतोऽसह्या रागादयो वेगा यस्य तं अत एवारुंतुदं अरुर्मर्म तत्तुदति

व्यथयतीत्यहंतुदस्तं तन्नेतिच्छेदः तन्नविजित्याजित्वा तत् ततः येकेचिन्मर्त्यैः केश्चिदसद्विग्रहंकुर्वं।
ति तत्रचानुकूलादीन् अन्यान्मित्रादीन्कुर्वंतितेमूढाइत्यर्थः ४८ ततश्चानेनप्रकारेणसंसारेभ्रमंतीत्या
ह देहमिति मनोमात्रपरिकल्पितमिदं स्वदेहमहमितिपुत्रादिदेहंचममेतिस्वीकृत्यतमसिसंसारे ४९
तदेवंमनसएवदुःखकारणत्वमुपपाद्येदानींजनादीनांषण्णामकारणत्वंप्रपंचयति जनस्त्विति षड्भिः

कुर्वंत्यसद्विग्रहमत्रमर्त्यैर्मित्राण्युदासीनरिपून्विमूढाः ४८ देहंमनोमात्रमिमंगृ
हीत्वाममाहमित्यंधधियोमनुष्याः एषोऽहमन्योऽयमितिभ्रमेणदुरंतपारेतमसि
भ्रमंति ४९ जनस्तुहेतुः सुखदुःखयोश्चेत्किमात्मनश्चात्रहिभौमयोस्तत् जिह्वां
क्वचित्संदशतिस्वदद्भिस्तद्वेदनायांकतमायकुप्येत ५० दुःखस्यहेतुर्यदिदेवतास्तुकि
मात्मनस्तत्रविकारयोस्तत् ७ अत्रचअस्मिन्नपिपक्षेआत्मनः किंनकिंचित् सुखदुःखकर्मत्वं

तत्कर्तृत्वंचेत्यर्थः कुतइत्यतआह हिनिश्चितंभौमयोर्विकारयोर्देहयोस्तत् नत्वात्मनः अमूर्तस्याक्रिय
स्यचहननादिषुकर्मत्वकर्तृत्वानुपपत्तेः तथापिदुःखमात्मपर्यवसाय्येवेतिचेत् एवमपिपरमात्मनः उ राम
भयत्राप्येकत्वान्नकोपविषयोऽस्तीतिस्वदृष्टांतेनदर्शयति जिह्वामिति ५० यदिदेवताअस्तुनामतत्रापिपक्षे १२१

दैवयोस्तद्दुःखेनसुखेभिहतेतेनबाहस्तेदष्टेतदभिमानिनोर्वन्हींद्रयोरेवतत् नतुअविक्रियस्यानहंकार स्यचात्मनः देवतानांचसर्वदेहेष्वभेदान्नकोपविषयोऽस्तीतिस्वदेहदृष्टांतमाह यद्यदा अंगंदेवताधिष्ठानं हस्तसुखादि अतएवपूर्वत्रदेवताऽनधिष्ठानरूपभूविकारदंतोदाहरणं ५१ आत्मनःसुखदुःखाद्याकारप रिणामःअतःसएवयदिहेतुःस्यात्तत्रतस्मिन्पक्षेअन्यतः किंनकिंचिदन्यतोभवति यस्मैकुप्येदित्यर्थःयतो निजएवस्वभावः नन्वात्मनः तथापरिणामोऽन्यनिमित्तोभवतिअतोऽस्तिकोपविषयइतिचेत्तत्राह नह्यति

यदंगमंगेननिहन्यतेक्कचित्क्रुद्धेतकस्मैपुरुषःस्वदेहे ५१ आत्मायदिस्यात्सुखदुःख हेतुःकिमन्यतस्तत्रनिजस्वभावः नह्यात्मनोऽन्यद्यदितन्मृषास्यात्क्रुद्धेतकस्मान्न सुखंनदुःखम् ५२ ग्रहानिमित्तंसुखदुःखयोश्चेत्किमात्मनोऽजस्यजनस्यतेवै ग्रहैर्ग्रह स्यैववदंतिपीडांक्रुद्धेतकस्मैपुरुषस्ततोऽन्यः ५३ ७ आत्मव्यतिरिक्तंनास्त्येव यदिस्यादस्तीति

प्रतियेततर्हितन्मृषाएवातःकस्माद्धेतोःक्रुध्येत यतोनास्तिनिमित्तंनचसुखंदुःखंचेत्यर्थः ५२ ग्रहपक्षेऽप्यज स्यात्मनःकिंयतोजन्यतद्वृतिजनोदेहस्तस्यैवजन्मलग्नापेक्षयाद्वादशाष्टमादिराशिस्थास्तेसुखदुःखयोर्निमि त्तंभवंति किंचअंतरिक्षस्थैर्ग्रहैस्तत्रस्थस्यग्रहस्यैवपादाधोदिदृष्ट्यादिभेदैःपीडांवदंतिदैवज्ञाःननुग्रहको णादिस्थितस्यतद्दृष्ट्यगोचरस्यग्रहगतैवतुपीडातल्लग्नोत्पन्नेदेहेतस्याभिमानाद्भवति अतःपुरुषस्ततोऽग्र

कर्महेतुश्चेदस्तित्यसूयोपगमः कर्मैवनास्तिकुतस्तस्यहेतुत्वमितितदाह हियस्मात्कर्मएकस्यजडाजडत्वेसतिस्यात् जडत्वादिकारित्वोपपत्तेः अजडत्वाच्चहितानुसंधानतः प्रवृत्तिसंभवात् अचिज्जडोदेहः अतस्तस्यप्रवृत्तिर्नसंभवति पुरुषस्तुसुपर्णः शुद्धज्ञानस्वरूपः अतः कस्मैकुर्य्येत यतः सुखदुःखयोर्मूलभूतंकर्मैवनास्तीति ५४ तत्रपक्षेकालपक्षेऽपितदात्मकएवब्रह्मांशत्वात् सांशस्यस्वतः पीडानास्तीत्यत्रदृष्टांतः नाग्नेर्हितोस्तदंशस्यज्वालादेस्तापोदाहतोनाशोस्ति तन्नोपाधिभूतकाष्ठांशदाहान्नस्यादिति दृष्टांतांतरमाह हि

कर्मास्तुहेतुःसुखदुःखयोर्वैकिमात्मनस्तद्धिजडाजडत्वे देहस्त्वचित्पुरुषोऽयंसु
पर्णःक्रुद्ध्येतकस्मैनहिकर्ममूलम् ५४ कालस्तुहेतुःसुखदुःखयोश्चेत्किमात्मन
स्तत्रतदात्मकोऽसौ नाग्नेर्हितापोनहिमस्यतत्स्यात्क्रुद्ध्येतकस्मैनपरस्यद्वंद्वम् ५५
नकेनचित्क्वापिकथंचनास्यद्वंद्वोपरागःपरतःपरस्य ७ मस्यतच्छैत्यंतदंशस्यतुषार

कणस्यनाशकंनस्यादित्यर्थः किंचआस्तामंशकत्वंवस्तुतः परएवायंनचपरस्यद्वंद्वंसुखदुःखादिकमास्तीति ५५ तदेवंषडेतेहेतवः प्रसिद्धानिरस्ताः यदिकश्चिद्देवंतरमुद्भावयेत्तदपिवस्तुमहिमापेक्षायांनसंभवतीत्याह नकेनचिदिति नन्वपरोऽस्तः कथमपन्हूयतेतत्राह यथेति संसृतिमविद्यमानामेवरूपयतिप्रकाशयतीति तथानस्यअहमः अहंकारस्ययथास्यात्नतथापरतः प्रकृतेः परस्यात्मनोद्वंद्वसंबंधः

त्मानंचयच्छन् २१ अभीयुःप्रत्युज्जग्मुः २२ प्रीत्याउत्फुल्लानिआननानिआशयाःअंतःकरणानियेषांतेकेःशिरोभिः

तेभ्यःस्ववीक्षणविनष्टतमिस्रदृग्भ्यः क्षेमंत्रिलोकगुरुरर्थदृशंचयच्छन् शृण्वन्दिगंत।
धवलंस्वयशोऽशुभघ्नंगीतंसुरैर्नृभिरगाच्छनकैर्विदेहान् २१ तेऽच्युतंप्राप्तमाकर्ण्यपौ।
राजानपदानृप अभीयुर्मुदितास्तस्मैगृहीतार्हणपाणयः २२ दृष्ट्वातउत्तमश्लोकंप्री।
त्युत्फुल्लाननाशयाः कैर्धृतांजलिभिर्नेमुःश्रुतपूर्वांस्तथामुनीन् २३ स्वानुग्रहायसं।
प्राप्तंमन्वानौतंजगद्गुरुम् मैथिलःश्रुतदेवश्चपादयोःपेततुःप्रभोः २४ न्यमंत्रयेतां
दाशार्हमातिथ्येनसहद्विजैः मैथिलःश्रुतदेवश्चयुगपत्संहतांजली २५ भगवांस्तदभि
प्रेत्यद्वयोःप्रियचिकीर्षया उभयोराविशद्गेहमुभाभ्यांतदलक्षितः २६ श्रोतुमप्यसतां
दूराज्जनकःस्वगृहागतान् आनीतेष्वासनाग्र्येषुसुखासीनान्महामनाः २७ प्रवृद्ध
भक्त्याउद्धर्षहृदयास्राविलेक्षणः नत्वातदंघ्रीन्प्रक्षाल्यतदपोलोकपावनीः २८॥
सकुटुंबोवहन्मूर्ध्नापूजयांचक्रईश्वरान् गंधमाल्यांबराकल्पधूपदीपार्घ्यगोवृषैः। ((२९।

२३।२४।२५ तदभिप्रेत्यअंगीकृत्यतत्तदाउभाभ्यामपिताभ्यांमद्गृहादप्यन्यस्यगृहंयातीत्यलक्षि
तःअविदितःयद्वाउभाभ्यांरूपाभ्यांतदलक्षितःताभ्यामलक्षितइति २६। २७ उद्धर्षेउद्गतहर्षंहृदयंयस्य अस्रैरावि
लेक्षिने ईक्षणेयस्यसः सएवसः २८ ईश्वरान्ईश्वरंत
मु[illegible] त्यर्थः २९॥

प्रीणनूप्रीणयनूसंस्पृशनूसंमर्दयन् ३० आत्माचेनयिनासाक्षीप्रका शकःस्वदृक्स्वप्रकाशःअथअंतःकर॰

वाचामधुरयाप्रीणन्निदमाहान्नतर्प्पितान् पादावंकगतोविष्णोःसंस्पृशनूशनकैर्मुदा
३०राजोवाच भवान्हिसर्वभूतानामात्मासाक्षीस्वदृक्प्रभो अथनस्त्वत्पदांभोजंस्मर
तांदर्शनगतः ३१स्ववचस्तदृतंकर्त्तुमस्मदृग्गोचरोभवान् यदात्थैकांतभक्तान्मेना॰
नंतःश्रीरजःप्रियः ३२कोनुत्वच्चरणांभोजमेवंविद्विसृजेत्पुमान् निष्किंचनानांशांता
नांमुनीनांयस्त्वमात्मदः ३३योऽवतीर्य्ययदोर्वंशेनृणांसंसरतामिह यशोवितेनेतच्छां
त्यैत्रैलोक्यवृजिनापहम् ३४नमस्तुभ्यंभगवतेकृष्णायाकुंठमेधसे नारायणायऋष
येसुशांतंतपईयुषे ३५दिनानिकतिचिद्भूमन्गृहान्नोनिवसन्द्विजैः समेतःपादरज॰
सापुनीहिदंनमेःकुलम् ३६इत्युपामंत्रितोराज्ञाभगवान्लोकभावनः उवासकुर्वन्क
ल्याणंमिथिलानरयोषिताम् ३७श्रुतदेवोऽच्युतंप्राप्तंस्वगृहान्जनकोयथा नत्वामु
नीन्सुसंहृष्टोधुन्वन्वासोननर्त्तह ३८तृणपीठवृषीष्वेतानानीतेषूपवेश्यसः स्वागतेना
भिनंद्यांघ्रीन्सभार्य्योऽवनिजेमुदा ३९॥

१९णान् ३१अनंतोवंधुरपिश्रीर्भार्यापिअजःपुत्रोपि ३२।३३
तच्छांत्यैसंसारोपशमाय ३४।३५गृहान्गृहेष्वित्यर्थः ३६।३७धुन्वन्परिभ्रामयन् ३८अवनिजेअवनिनिजप्रक्षालि

४०फलैरामलकादिभिः अर्हणेनउशीरैस्तृणविशेषमूलैः सुवासितैः शिवैरमृतवत्स्वादुभिरंबुभिः सुरभ्यामृदाकस्तू
रीप्रमुखयासपर्य्ययापूजयायथोपपन्नया अनायासेनसंपन्नयाभूतानुपद्रवलब्ध्यत्वात्सत्त्वविवर्द्धनं यदंधः अन्नंतेन
च ४१ अस्यश्रीकृष्णस्यआत्मामूर्त्तिस्तस्यनिकेतैर्भूसुरैश्चसर्वतीर्थास्पदपादरेणुभिः कृष्णादिभिर्य्यः संगमः सममं
कुतोऽन्वभूदिति अन्वितिविस्मयेप ह्याआइतिवितर्केनुइतिविस्मये ४२उपस्थितः समीपउपविष्टः भार्य्याः भर्त्तव्याः।

तदंभसामहाभागआत्मानंसगृहान्वयम् स्नापयांचक्रउद्धर्षोलब्धसर्वमनोरथः ४०॥
फलार्हणोशीरशिवामृतांबुभिर्मृदासुरभ्यातुलसीकुशांबुजैः आराधयामासयथोपप
न्नयासपर्य्ययासत्त्वविवर्द्धनांधसा ४१ सतर्कयामासकुतोममान्वभूत्गृहांधकूपे
पतितस्यसंगमः यः सर्वतीर्थास्पदपादरेणुभिः कृष्णेनचास्यात्मनिकेतभूसुरैः ४२॥
सूपविष्टान्कृतातिथ्यान्श्रुतदेवउपस्थितः सभार्य्यःस्वजनापत्यउवाचांघ्र्यभिमर्शनः॥
४३ श्रुतदेवउवाच नाद्य नोदर्शनंप्राप्तः परंपरमपूरुषः यर्हीदंशक्तिभिः सृष्ट्वाप्रविष्टो।
ह्यात्मसत्तया ४४ यथाशयानःपुरुषोमनसैवात्ममायया॥ स्वजनाअपत्यानिचतैः सहितः श्री
कृष्णस्यांघ्रिमभिमृशति संमर्द्दयतीत्यंघ्र्यभिमर्शनः ४३ यर्हीदंविश्वंशक्तिभिः सृष्ट्वाप्रविष्टः तदैवदर्शनंप्राप्तः सए
वसन्मात्रानाद्यतनोभूतस्त्वमित्यर्थः यद्वानः अस्मान् अद्यैवप्राप्तइतिनकिंतुतदैवप्राप्तः यर्हीदंविश्वंस्वशक्तिभिः।
सत्वादिभिः सृष्ट्वास्वसत्तयाअनुप्रविष्टस्त्वंतद्दर्शनंतुपरंकेवलंमद्यैवप्राप्तमिति ४४ मायासृष्टिप्रवेशयोरविद्यासृष्टि

वि० टी० उ० भा० ८६ टी०

आत्ममाययास्वाविद्यये त्यर्थः यद्वा आत्मनस्तवमाययेति ८५ किंचशृण्वतामितिनित्यंश्रवणकीर्त्तनादिपराणामम
मलात्मनामपिहृद्येवत्वंभासि ममतुलोचनगोचरस्त्वंअहोभाग्यमित्यर्थः ८६ ननुसर्वेषांहृदिस्थितःकथंकेषां
चिदेवहृदिभातिमेघैःसूर्य्यवज्जीवोपाधिभिरावृतत्वादितियद्युच्यतेतर्हिनकस्यापिमायेत्यतआह हृदिस्थोऽपीति
कर्मभिर्विक्षिप्तंचेतोयेषांतेषामात्मशक्तिभिरहंकारादिभिरग्राह्यः व्यवहितोपिउपेतगुणःप्राप्तश्रवणकीर्त्तनादि
संस्कारःआत्मा अंतःकरणंयेषांतेषामंतिसमीपेअव्यवहितस्त्वमित्यर्थः ८७ एतदेवप्रपंचयन्नमस्यतिनमोस्त्विति

सृष्ट्वालोकंपरंस्वात्मन्मनुविश्यावभाससे ८५ शृण्वतांगदतांशश्वदर्च्चतांत्वाभिवंदतां।
नृणांसंवदतामंतर्हृदिभास्यमलात्मनाम् ८६ हृदिस्थोप्यतिदूरस्थःकर्मविक्षिप्तचेतसा
म् आत्मशक्तिभिरग्राह्योप्यन्त्युपेतगुणात्मनाम् ८७ नमोस्तुतेऽध्यात्मविदांपरात्मनेऽन
नात्मनेस्वात्मविभक्तमृत्यवे सकारणाकारणलिंगमीयुषेस्वमाययासंवृतरुद्धदृष्टये।
८८ सत्वंशाधिस्वभृत्यान्नःकिंदेवकरवामहे॥ ॥ तेतुभ्यंनमोस्तुअध्यात्मविदांनिवृत्तदेहाद्यहंका

राणांपरमात्मनेपरमात्मत्वेनप्रकाशमानायमोक्षप्रदायेत्यर्थःअनात्मनेदेहाद्यभिमानिनेजीवायपरत्वेनाप्रका
शमानत्वात् स्वात्मनःसकाशात्विभक्तःसमर्प्पितोमृत्युःसंसारोयेनतस्मैकुतएतत्तत्राह सकारणमहदादिकार्यं
अकारणंप्रकृतिःतदुभयंलिंगमुपाधिंनियम्यतयाईयुषेप्राप्तवतेअतएवउभयनियंतुःस्वस्मात्सकाशात्तदुभयवश्या
यजीवायविभक्तमृत्यवइत्यर्थः नियंतृनियम्यत्वेकारणंवदन्नाह स्वमाययासंवृतेति अतोऽलुप्तै श्वर्यत्वान्नियंत्रेतुभ्यं

आरत्ताद्दृष्टिर्येनतस्मै यद्वास्वमाययास्वस्यासंवृत्ताअन्येषांचरुद्धादृष्टिर्येंननस्मैइत्येकंपदम् ४८ सएवंभूतःपरमे
श्वरस्त्वन्नोऽस्मान्स्वभृत्यानूशाधिअनुशिक्षय ४९।५० स्वस्मिन्नादरमभ्यधिकंब्राह्मणेषुमंदमिवालक्ष्यलोकसंग्र
हपरोभगवान्मत्तोपिब्राह्मणेषुश्रद्धांऽतिरेकंकुर्विति एवंतमनुशास्तिब्रह्मन्निति सप्तभिः मयाहृदिस्थेन ५१ देवादि

एतदंतोनृणांक्लेशोयद्भवानक्षगोचरः ४९ श्रीशुकउवाच तदुक्तमित्युपाकर्ण्यभगवान्प्र
णतार्तिहा गृहीत्वापाणिनापाणिंप्रहसंस्तमुवाचह ५० श्रीभगवानुवाच ब्रह्मंस्तेनुग्रहा
र्थायसंप्राप्तान्विद्ध्यमून्मुनीन् संचरंतिमयालोकान्पुनंतःपादरेणुभिः ५१ देवाःक्षेत्राणि
तीर्थानिदर्शनस्पर्शनार्च्चनैः शनैःपुनंतिकालेनतदप्यर्हत्तमेक्षया ५२ ब्राह्मणोजन्मना
श्रेयान्सर्वेषांप्राणिनामिह तपसाविद्ययातुष्ट्याकिमुमत्कलयायुतः ५३ नब्राह्मणान्मे
दयितंरूपमेतच्चतुर्भुजम् सर्ववेदमयोविप्रःसर्वदेवमयोह्यहम् ५४ दुष्प्रज्ञाअविदि
त्वैवमवजानंत्यसूयवः गुरुंमांविप्रमात्मानमर्च्चादाविज्यदृष्टयः ५५ चराचरमिदंविश्वं
भावायेचास्यहेतवः॥ ९ भ्योपिब्राह्मणाःश्रेष्ठाइत्याह देवाइति तेशनैःपुनंति एतेतुसद्यः किंचदेवादीनिय
त्पुनंतितदप्यर्हत्तमानामीक्षया ५२ ममकलापरिकलनमुपास्तिस्तयायुतः ५३ किंचब्राह्मणाराधनमेवममप्रेष्ठमित्या
ह नेतिहेतुमाह सर्ववेदमयोविप्रइति प्रमाणाधीनत्वात्प्रमेयस्यवेदमयोविप्रोदेवमयादस्माद्रूपात्श्रेष्ठइत्यर्थः ५४ अस्

८७
भा०द०
उ०
२२३

महदादयः मदीक्षयाममैवसर्वत्रेक्षया ५६।५७ सन्मार्गसतांवेदानांत्रिकांडविषयाणांनिवृत्तिप्रकारमादिश्य ५८।
५९॥इतिदशमेटीकायांषडशीतितमोऽध्यायः ८६॥सप्ताशीतितमेनारायणनारदवादतः वेदैःस्तुनिर्गुणात्वंबानिर्गुणा
वधिवर्ण्यते १ वागीशायस्यवदनेलक्ष्मीर्यस्यचवक्षसि यस्यास्तेहृदयेसंवित्तंनृसिंहमहंभजे २ संप्रदायविशुद्ध्यर्थंस्वी
यनिर्बंधयंत्रितः श्रुतिस्तुतिमितव्याख्यांकरिष्यामियथामति ३ श्रीमद्भागवतंपूर्वैःसारतःसंनिषेवितं मयात्तुतदुप
स्पृष्टमुच्छिष्टमुपचीयते ४ पूर्वाध्यायांतेएवंस्वभक्तयोराजन्भगवान्भक्तभक्तिमान् उषित्वादिश्यसन्मार्गंपुनर्द्वार

मद्रूपाणीतिचेतसाधत्तेविप्रोमदीक्षया ५६ तस्माद्ब्रह्मऋषीनेतान्ब्रह्मन्मच्छ्रद्धयार्चय॥
एवंचेदर्चितोस्म्यद्धानान्यथाभूरिभूतिभिः ५७ श्रीशुकउवाच सइत्थंप्रभुणादिष्टःसह
कृष्णान्द्विजोत्तमान् आराध्यैकात्मभावेनमैथिलश्चापसद्गतिम् ५८ एवंस्वभक्तयोराज
न्भगवान्भक्तभक्तिमान् उषित्वादिश्यसन्मार्गंपुनर्द्वारवतीमगात् ५९॥इतिश्रीभागवते
म०द०शा०स्कंधेश्रुतदेवानुग्रहोनामषडशीतितमो० ८६ श्रीपरीक्षिदुवाच ब्रह्मन्ब्रह्मण्य

वतीमगात् इत्यत्रसन्मार्गसतांस्वतःप्रमाणभूतानामप्रमाण्यकारणरहिता((निर्देश्येनिर्गुणेगुणवृत्तयः
नांवेदानांमार्गंब्रह्मपरत्वमुपदिश्यभगवानगादित्युक्तंतत्रवेदानांब्रह्मपरत्वमघटमानंमन्वानःपृच्छतिब्रह्मन्नि
ति तत्रतावन्मुख्यालक्षणागुणभेदेनत्रिधाशब्दप्रवृत्तिःमुख्यापिरूढियोगभेदेनद्विधारूढिश्चस्वरूपेणजातागुणे
नवानिर्देश्यार्हवस्तुनिसंज्ञासंज्ञिसंकेतेनप्रवर्ततेयथाडित्थः गौःशुक्लइति लक्षणाचतेनैवसंकेतेनाभिहितार्थसंबंधि

तत्सदृशे यथा सिंहो देवदत्त इति यथाहुः अभिधेयाविनाभूतप्रवृत्तिर्लक्षणेष्यते लक्ष्यमाणगुणैर्योगाद्वृत्तेरिष्टातु गौणतेतियोगवृत्तिस्तु एतत्त्रिविधवृत्तिप्रतिपादितपदार्थयोः प्रकृतिप्रत्ययार्थयोर्वा योगेन यथा पंकजं औपगवः पाचक इत्यादि तत्र तावद्ब्रह्मणि रूढिप्रवृत्तिर्न्न संभवतीत्याह साक्षात्कथं चरंतीति तत्र हेतुः अनिर्देश्यइति अनिर्देश्यत्वेऽपि हेतुं वदन् गुणवृत्तिं निराकरोति निर्गुणे गुणवृत्तय इति गुणे वर्त्तमाना अपि निर्गुणे कथं चरंतीत्यर्थः निर्गुणत्वे च हेतुं वदन् लक्षणायोगं च निराकरोति सदसतः पर इति कार्यकारणाभ्यां परस्मिन्न संगे केनाचिदपि संबंधाभावान्न लक्षणायोगवृत्ती संभवत इत्यर्थः एवं पदार्थत्वायोगात् पदार्थस्य च वाक्यार्थत्वायोगान्न श्रुतिगोचरत्वं ब्रह्मण इत्यभिप्रायः १ उत्तरमाह बुद्धींद्रियेति बुद्ध्यादीनुपाधीन् जनानामनुशायिनां जीवानां मात्राद्यर्थं प्रभुरीश्वरोऽसृजत् मीयंते इति मात्रा विषयाः तन्

कथं चरंति श्रुतयः साक्षात्सदसतः परे १ श्रीशुक उवाच बुद्धींद्रियमनःप्राणान् जनानामसृजत्प्रभुः।

दर्थं भवार्थं भवो जन्म लक्षणं कर्म तत्प्रभृति कर्म करणार्थमित्यर्थः आत्मने लोकांतरगामिने आत्मनस्तत्तल्लोकभोगायेत्यर्थः अकल्पनाय कल्पनानिवृत्तये मुक्तय इत्यर्थः अर्थधर्मकाममोक्षार्थमिति क्रमेण पदचतुष्टयस्यार्थः जनानामिति वदन् जीवार्थमीश्वरस्य सृष्ट्यादिषु प्रवृत्तिरिति दर्शयति प्रभुरिति ईश्वरस्य उपाधिवश्यताभावेन नित्यमुक्ततां दर्शयति अयमभिप्रायः सगुणमेव गुणैरनभिभूतं सर्वज्ञं सर्वशक्तिं सर्वेश्वरं सर्वनियंतारं सर्वोपास्यं सर्वकर्मफलदातारं समस्तकल्याणगुणनिलयं सच्चिदानंदं भगवंतं श्रुतयः प्रतिपादयंति यः सर्वज्ञः स सर्ववित् यस्य ज्ञानमयं तपः सर्वस्य वशी सर्वस्येशानः यः पृथिव्यां तिष्ठन् पृथिव्या अंतरः सोकामयत बहु स्यां स ऐक्षत तत्तेजोऽसृजत् सत्यं ज्ञानमनंतं ब्रह्मेत्याद्याः तथाभूतेश्वरतां नावत्संसारिणो जीवस्य तं निवर्त्तयंत तत्त्वमसीत्यादि वाक्यानि बोधयंति तत्र च तत्त्वपदयोः सा

भावार्थदीपिका॥

नत्वप्रकारांतरेणाऽघटमानं ब्रह्मणि पर्य्यवसानं गमयति तथाहि न तावद्देष्यदेव्यामिस्रेतिवदुभयोरेकार्थाभिधानेन सामानाधिकरण्यं यथोक्तं आमिस्रांदेवतायुक्तां वदत्येवैष नद्धितः आमिक्षापदसान्निध्यात्तस्यैव विषयार्प्पणमिति कुतः भिन्नार्थत्वात् न चाजहत्स्वार्थया निरूढलक्षणया विशेषणविशेष्यभावेन नीलमुत्पलमितिवत् यथोक्तं स्वबुद्ध्यारज्यते येन विशेष्यं तद्विशेषणमित्यादि कुतः विरुद्धार्थत्वेन तदयोगात् न च जहत्स्वार्थत्वेन संबंधिलक्षणया कुरुक्षमितद्रुमागंगेतिवत्कुत एकार्थत्वस्य विवक्षितत्वात् अतो जहदजहत्स्वार्थलक्षणयासोऽयं देवदत्त इतिवद्विरुद्धांशत्यागेनानुगत चिदंशेनैकार्थेन सामानाधिकरण्येन निर्गुणे पर्य्यवसानं अस्थूलादिवाक्यानां तु साक्षादुपाधिनिषेधेन तत्पदार्थशोधन उपयोगान्निर्गुण एव पर्य्यवसानम् तथा चात्रैवोपक्रमे स्वसृष्टमिदमापीयेत्यादिना विशिष्टमालंबनं वक्ष्यति अंते

मात्रार्थं च भवार्थं च आत्मनेः कल्पनाय च २ सैषात्युपनिषद्ब्राह्मी पूर्वेषां पूर्वजैर्द्धृता श्रद्धयाधारयेद्यस्तां क्षेमं गच्छेदकिंचनः ३ अत्र ते वर्णयिष्यामि गाथां नारायणान्विताम् नारदस्य च संवादमृषेर्नारायणस्य च ४॥ १ चश्रुतपस्त्वयिहि फलं त्यतन्निरसेन भवन्निधना इत्युपसंहरिष्यति उपासनादिवाक्यानां त्वन्यार्थ प्रवृत्तसृष्ट्याद्यवलंबनेन ज्ञानसाधनविधानेन तत्परत्वमित्येषा दिक् २ अत्र चानादि शिष्टपरंपरागतत्वान्न संदेहो युक्त इत्याह सैषेति सैषा यथोक्तालंबना ब्राह्मी ब्रह्मपरा श्रद्धया आदरेण वैतंडिकतर्कानभिनिवेशेन यः श्रवणादिना धारयेत्स अकिंचनः निरस्तदेहाद्युपाधिः सन् परं पदं प्राप्नुयादिति ३ एतदेव सर्वश्रुत्यर्थनिरूपणे न प्रपंचयितुमितिहासमवतारयति अत्र इति नारायणान्वितां नारायणः प्रवक्तृत्वेनान्वितो यस्यां ताम् गाथामितिहासम् ४॥

५।६।७।८ ब्रह्मसत्रमिति यथा यजमाना एव समाना ऋत्विगादिरूपेण यत्र कर्म कुर्वंति तत्कर्म सत्रं प्रसिद्धं तथा यत्र स
माना एव वक्तृश्रोतृभावेन ब्रह्म मीमांसंते तद्ब्रह्मसत्रमिति ९ अहो तर्हि मया कथं तन्न ज्ञातमित्यत आह श्वेतद्वीपमिति
तदीश्वरं तत्रस्थं मामेवानिरुद्धमूर्त्तिं १० ननु सर्वज्ञास्ते कस्तत्र वक्ता प्रष्टा वा तत्राह तुल्यश्रुतेति श्रुतादिभिरविशेषाः।

एकदा नारदो लोकान्पर्य्यटन्भगवत्प्रियः सनातनमृषिं द्रष्टुं ययौ नारायणाश्रमम् ५॥
यो वै भारतवर्षेऽस्मिन्क्षेमाय स्वस्तये नृणाम् धर्मज्ञानशमोपेतमाकल्पादास्थितस्तपः ६
तत्रोपविष्टमृषिभिः कलापग्रामवासिभिः परीतं प्रणतोऽपृच्छदिदमेव कुरूद्वह ७ त
स्मै ह्यवोचद्भगवानृषीणां शृण्वतामिदम् यो ब्रह्मवादः पूर्वेषां जनलोकनिवासिनाम् ८॥
श्रीभगवानुवाच स्वायंभुव ब्रह्मसत्रं जनलोकेऽभवत्पुरा तत्रस्थानां मानसानां मुनीना
मूर्द्धरेतसाम् ९ श्वेतद्वीपं गतवति त्वयि द्रष्टुं तदीश्वरम् ब्रह्मवादः सुसंवृत्तः श्रुतयो यत्र
शेरते १० तत्राहयमभूत्प्रश्नस्त्वं मां यमनुपृच्छसि तुल्यश्रुततपःशीलास्तुल्यस्वीयारिम
ध्यमाः अपि चक्रुः प्रवचनमेकं शुश्रूषवोऽपरे ११॥ ११ अरिमित्रोदासीनहीनत्वेन निरूपमक
रुणाः अतः सर्वे प्रवचनयोग्या अपि केनापि कौतुकेनैकं प्रवक्तारं कृत्वान्ये पप्रच्छुरित्यर्थः ११ स्वसृष्टमिति स्व
यं निर्मितमिदं विश्वं प्रलयसमये आपीय संहृत्य शयानं योगेन निद्राणमिव वर्त्तमानं तदंते प्रलयांते तल्लिंगैस्तत्स्तुति
पादकैर्वाक्यैः परं ईश्वरं सृष्टिसमये प्रथमनिश्वाससंभूताः श्रुतयः॥

प्रबोधयामासुः १२ सुश्लोकैः शोभनाः श्लोकाः कीर्त्तयो येषु तैः पराक्रमैः १३ जयजयेति भोअजितजयजयउत्क
र्षमाविष्कुरु आहेवीप्साकेनव्यापारेणअगजगदोकसां अगानिस्थावराणिजगंतिजंगमानिच ओकांसिशरीराणि
येषांजीवानांतेषामजामविद्यांजहिनाशय किमितिगुणवतीहंतव्येत्यतआह दोषगृभीतगुणांदोषाय आनंदाद्याव
रणायगृहीतागुणाययातांत्वग्रहोभंम्कंदसीतिभकारः इयंहिस्वैरिणीवपरप्रतारणायगुणान्गृह्णाति अतोहंतव्ये
ति अन्योदांभिकोराज्ञाहंतव्यः नहिमय्यपिदोषमावहेदितिममापितत्रकाशक्तिःस्यादतआह त्वमिति यद्यस्मात्त्वं
आत्मनास्वरूपेणैवसमवरुद्धसमस्तभगः संप्राप्तसमस्तैश्वर्योसिवशीकृतमायत्वादितिभावः ननुस्वयमेवतेज्ञानवे

श्रीसनंदनउवाच स्वसृष्टमिदमापीयशयानंसहशक्तिभिः तदंतेबोधयांचक्रुस्तल्लिंगैः
श्रुतयःपरम् १२ यथाशयानंसम्राजंवंदिनस्तत्पराक्रमैः प्रत्यूषेभ्येत्यसुश्लोकैर्बोधय
त्यनुजीविनः १३ श्रुतयऊचुः जयजयजह्यजामजितदोषगृभीतगुणांत्वमसियदात्मना
समवरुद्धसमस्तभगः ॥ एवंगाम्यादिनाकिंनहन्युरित्यतआह अखिलशक्त्यवबोधकेति तेषांत्वमेवांतर्या
मीसर्वशक्त्युद्बोधकः अतोनतेषांनादोस्वतंत्राइतिभावः अहमकुंठज्ञानमैश्वर्यादिगुणोजीवानांकर्मज्ञानादिशक्त्यव
बोधनेनाविद्याहंतेत्यत्रकिंप्रमाणमितिचेत् अहमेवप्रमाणमित्याह निगमः वेदः ननुएवंभूतेमयिकथंश्रुतीनांप्रवृ
त्तिस्तत्राह क्वचिदिति कदाचित्सृष्ट्यादिसमयेअजयामाययाचरतः क्रीडतः नित्यंचालुप्तभगतयासत्यज्ञानानंतानं
दैकरसेनात्मनाचचरतोवर्त्तमानस्यनिगमोऽनुचरेदितिप्रतिपादयेत्कर्मणिषष्ठ्यौयतोवाङ्मानिभूतानिजायंतेयोब्र
ह्माणंविदधातिपूर्वंयोवैवेदांश्चप्रहिणोतितंहदेवमात्मबुद्धिप्रकाशंमुमुक्षुर्वैशरणमहंप्रपद्येयआत्मनितिष्ठन्

आत्मनोंतरोपमगति यमात्मानंवेदयस्यात्माशरीरं यआत्मानमंतरोयमयतिसत आत्मांतर्याम्यमृतः सत्यंज्ञानम नंतंब्रह्मयः सर्वज्ञः सर्वविदित्याद्यागमकदंबस्त्वामेवंभूतंप्रतिपादयतीत्यर्थः १।१५ जयजयाजितजह्यगजंगमावृ त्तिमजामुपनीतमृषागुणांनहि भवंतमृतेप्रभवंत्यमीनिगमगीतगुणार्णवतानव १ ननुकथंमामेवंप्रतिपादयंति॥ यतइंद्रोयातोऽवसितस्यराजेत्यादिभिरिंद्रः यातोजंगमस्यअवसितस्यस्थावरस्यचराजेतिप्रतिपाद्यतेतथाअग्नि र्मूर्द्धादिवः ककुत्पतिः पृथिव्याअयमपांरेतांसिजिन्वतीत्यादिभिश्चैवंभूतत्वेनाग्न्यादयःप्रतिपाद्यंतेतत्राह बृहदु पलब्धमेतदिति अयमर्थः एतदुपलब्धदृष्टमिन्द्रादिसर्वंदहनंब्रह्मत्वमित्येवावयंतिजानंतिकथंबृहतएवाविशेष

।अगजगदोकसामखिलशक्त्यवबोधकेतेक्वचिदजयात्मनाचचरतोऽनुचरेन्निगमः १ १५ बृहदुपलब्धमेतदवयंत्यवशेषतयायतउदयास्तमयौविकृतेर्मृदिवाविकृतात्॥ ९॥

तयाऽवशिष्यमाणत्वेनकुतः यतोबृहतः सर्वस्योदयास्तमयौउत्पत्तिप्रलयौसर्वोपादानत्वात् तर्हिकिंविकारित्वं बृहतः नअविकृतात् विवर्त्ताधिष्ठानत्वेनाविकारादित्यर्थः वाशब्दउपमार्थः यथाघटादेर्विकृतेर्मृदिउदयास्तमयौ तद्वत् वाचारंभणंविकारोनामधेयंमृत्तिकेत्येवसत्यंसर्वंखल्विदंब्रह्मेत्यादिभिस्तथाप्रतिपादनादित्यर्थः अतःका रणादृषयोमंत्रास्तद्द्रष्टारोवात्वय्येवमनोवचनाचरितंदधुः मनसाआचरितंतात्पर्यंवचनाचरितमभिधानंचधृत वंतः नपृथग्विकारेष्वित्यर्थः अत्रनिदर्शनंकथमयथेति नृणांभूचराणांयत्रक्वापिदत्तानिनिःक्षिप्तानिपदानिसु विकथमयथाभवंतिअदत्तानिभवंतिअतोयथामृत्पाषाणेष्टकादिषुदत्तानिपदानिभुवंनव्यभिचरंतितथायत्किंम

वदंतोवेदास्त्वामेवसर्वकारणंपरमार्थभूतंप्रतिपादयंतीत्यर्थः २१५ द्रुहिणवह्निरवींद्रमुखाऽमराजगदिदंनभ
वेस्थगुस्थितम बहुमुखैरपिमंत्रगणैरजस्त्वमुरुमूर्त्तिरतोविनिगद्यसे २ त्वमेवसर्वनिगमगोचरइतिसतांप्रव
त्याद्रढयति द्रुतितवैति त्वमेवसर्वकारणत्वेनपरमार्थइतिरूत्वाभोः त्र्यधिपतेत्रिगुणमायामृगीनर्त्तकसूरयोविवे
किनस्तवाखिललोकमलक्षपणकथाऽमृताब्धिसकलजनवृजिननिरसनहेतुकीर्त्तिसुधासिंधुमवगात्यनिषेव्य
तपंतीतितपांसिपापानिदुःखानिवाजहुः त्यक्तवंतः त्वदीयकथाश्रवणमात्रेणयदापापत्यागस्तदाकिमुवक्तव्यं।
येपुनःस्वधामविधुताशयकालगुणाःस्वधाम्नास्वरूपस्फुरणेनैवविधुतास्त्यक्ताआशयगुणाःअंतःकरणधर्मा

अतऋषयोदधुस्त्वयिमनोवचनाचरितंकथमयथाभवंतिभुविदत्तपदानिनृणाम्।
२१५ इतितवसूरयस्त्र्यधिपतेखिललोकमलक्षपणकथाऽमृताब्धिमवगात्यतपां।
सिजहुः किमुतपुनःस्वधामविधुताशयकालगुणाःपरमभजंतियेपदमजस्रसुखा

रागादयः कालगुणाजरादयश्चयैस्तेनथाहेपरमतवाजस्रसुखानुभवंअखंडानंदानुभवंप॥नुभवम् ३।१६
दंस्वरूपंभजंति सेवंतेतथाभूतादुःखानित्यजंतीतितद्यथा पुष्करपलाशमापोनश्लिष्यंतएवमेवंविदित्वापापंकर्म
नश्लिष्यते नकर्मणालिप्यतेपापकेननतस्मात्कृतदुष्कृतेविधुनुते एवंहवावनतपतिकिमहंसाधुनाकरवंकिमहंपापम
करवमित्यादिश्रुतेरित्यर्थः ३ १६ सकलवेदगणेरितसद्गुणस्त्वमितिसर्वमनीषिजनारताः त्वयिसुभद्रगुणश्रवणा रामः
दिभिस्तवपदस्मरणेनगतक्लमाः ३ ॥ १२६

असूर्यानामतेलोकाअंधेनतमसावृताः तांस्तेप्रेत्याभिगच्छंतियेकेचात्महनोजनाः तथानचेदवेदीन्महतीविनष्टिः कि-
मिच्छन्कस्यकामायशरीरमनुसंचरेत्‌येनद्विदुरमृतास्तेभवंत्यथेतरेदुःखमेवोपयन्तीत्याद्याः श्रुतयः पूर्वश्लोकोक्तोभ
यविधभजनहीनान्निंदंतिहतयइवेति अस्वभृतोनराः यदितेअनुविधाअनुविदधतीत्यनुविधाः अनुवर्त्तिनोभक्ताः इ
तियावत्तर्हिश्वसंतिजीवंतिसफलजीवनाभवंति इतरथाहतयइवभस्त्राइवव्रथाश्वासाइत्यर्थः नन्वभक्तानामपिकामा
दिफलमस्त्येवनकार्य्यकारणानुग्रहकत्वेनजीवनहेतोस्तवाभजनेकृतघ्नानातदपिनसिद्ध्येदित्याशयेनाह महदहमाद
यइति महानहंकारश्चआदिर्येषांतेयदनुग्रहतः यस्यानुप्रवेशेनलब्धसामर्थ्याः संतःअंडदेहंसमष्टिव्यष्टिरूपंस
सृवंतः तत्रचपंचापिकोशानन्नमयादीनाविश्यतत्तदाकारः सन्यः चेतयतेसत्वंतदाह पुरुषविधइतिपुरुषस्यान्नम

हतयइवश्वसंत्यसुभृतोयदितेऽनुविधामहदहमादयोऽण्डमसृजन्यदनुग्रहतः पुरु-
षविधोऽन्वयोऽत्रचरमोऽन्नमयादिषुयः सदसतःपरंत्वमथयदेष्ववशेषमृतम् ॥ १७ ॥

यादेर्विधेवविधाआकारोयस्यसः तथा ननुचिदेकरसस्यकथंतत्तदाकारताअतआह अन्वयोऽत्रेति अत्रएष्व-
न्नमयादिष्वन्वेतीत्यन्वयः अतस्तत्तदाकारतेति एवंतर्हिसत्यत्वमसंगत्वंचकथंतत्राह चरमोन्नमयादिषुयइति
अन्नमयादिषूपदिश्यमानेषुयश्चरमोब्रह्मपुच्छंप्रतिष्ठेतिपुच्छत्वेनोक्तः सत्वमितिसंबंधः ननुतथाप्यन्नमयादिष्व-
न्वितत्वेऽसंगत्वंव्याहन्येवतत्राह सदसतःपरंत्वमथयदेष्ववशेषमृतमिति सदसतः स्थूलसूक्ष्मादन्नमयादेः परंव्य-
तिरिक्तंनतत्संश्लिष्टंत अवशेषंअवशिष्यतइत्यवशेषमबाध्यंअथअतएवऋतंसत्यम्‌ तर्हिकिमर्थंतेष्वन्वयउक्तः शा
खाचंद्रवच्छुद्धस्वरूपोपलक्षणार्थंतथाहिसवाएषपुरुषोन्नरसमयस्तस्य

इदमेवशिरइत्यादिनास्थूलसूक्ष्मक्रमेणपंचकोशानुपदिश्यतस्यपुरुषविधतामन्वयंचपुरुषविधइतिपुनःपुनस्त
दन्वितत्वेनालक्ष्यब्रह्मपुच्छंप्रतिष्ठेतिसर्वसाक्षिशुद्धस्वरूपनिरूपणमित्यनवद्यम् ४ नरवपुःप्रतिपद्ययदित्वयि
श्रवणवर्णनसंस्मरणादिभिः नरहरेनभजंतिनृणामिदंहतिवद्धच्छ्वसितंविफलंततः ४ एवंतावत्सर्वात्मकेपरमेश्व
रेसर्वश्रुतिसमन्वयेनसङ्गजनीयत्वमुक्त्वाअभक्तनिंदयाचतद्भक्तिंदृढीकुर्वन्निदानीमनवगात्ममहिमनिप्रथमंतावदु
पाध्यालंबनमुपासनमुदरंब्रह्मेतिशार्कराक्षाउपासतेत्हृदयंब्रह्मेत्यारुणयोब्रह्माहैवेनाइतऊर्द्ध्वंत्वेवोदसर्पत्तच्छि
रोऽश्रयतइत्याद्याःश्रुतयोविवृण्वतीत्याह उदरमुपासतइति ऋषिवर्त्मसुऋषीणांसंप्रदायमार्गेषुयेकूर्पदृशस्तेउद
रालंबनंमणिपूरकस्थंब्रह्मोपासतेध्यायंतिशार्कराक्षाइतिश्रुतिपदस्यप्रतिपदंकूर्पदृशइतिकूर्पंशार्करोरजोविद्यते

उदरमुपासतेयऋषिवर्त्मसुकूर्पदृशःपरिसरपद्धतिंहृदयमारुणयोदहरम् ततउद
गादनंततवधामशिरःपरमंपुनरिहयत्समेत्यनपतंतिकृतांतमुखे ५।१८॥ दृक्षु अक्षि

षुयेषांतेतथारजःपिहितदृष्टयःस्थूलदृष्टयइतियावत्उदरस्यहृदयापेक्षयास्थूलत्वात् यद्वाकूर्पंसूक्ष्मंसूक्ष्म
दृशइत्यर्थः तदाहृदयस्थसूक्ष्ममेवालक्ष्यतत्प्रवेशायप्रथममुदरमुपासतइतिभावः आरुणयस्तुसाक्षाद्धृदयस्थ
दहरंसूक्ष्ममेवोपासतेहृदयविशेषणंपरिसरपद्धतिमिति परितःसरतिप्रसर्पन्तीतिपरिसरानाड्यःतासांपद्धतिंमा
र्गंप्रसरणस्थानमित्यर्थः विशेषणस्यफलमाह ततइति ततोहृदयाद्धेअनंततवधामउपलब्धिस्थानंसुषुम्नाख्यंपर
मंश्रेष्ठंज्योतिर्मयंशिरःमूर्द्धानंप्रतिउदगात्उदसर्पत्मूलाधारादारभ्यहृदयमध्यात्ब्रह्मरंध्रंप्रत्युद्गतमित्यर्थः कथंभू
तंधामयत्समेत्यप्राप्यपुनरिहकृतांतमुखेमृत्युग्रस्ते संसारेनपतंतितथाचश्रुतिः शतंचैकाहृदय स्यनाड्यस्तासां राम: १२७

मूर्द्धानमभिनिःसृतैकांतयोऽङ्गमायन्नमृतत्वमेतिविषगन्याउत्क्रमणेभवंतीति ५१८ उदरादिषुयः पुंसांचिंतितोमुनि वर्त्मभिः हंतिमृत्युभयंदेवोहृद्गतंतमुपास्महे ५ नन्वीश्वरस्यापितर्हिजीववत् उदरहृदयादिसंबंधेतदनुप्रविष्टस्य चतारतम्येसतिकेनविशेषेणोपास्यत्वमितीमामाशंकांपरिहरंत्यआहुः एकोदेवः सर्वभूतेषुगूढः सर्वव्यापीसर्वभूतांतरात्माकर्माध्यक्षः सर्वभूताधिवासः साक्षीचेताकेवलोनिर्गुणश्चेत्याद्याः श्रुतयः स्तुवंत्याहे स्वकृतविचित्रयोनिष्विति स्वयंकृतासुउच्चनीचमध्यमासुयोनिषुअभिव्यक्तिस्थानेषुकार्य्येषुदेहादिषुहेतुतयाउपादानतयाप्रागेवविद्यमानत्वेनमुख्यप्रवेशासंभवाद्विशन्निववर्त्तमानस्त्वन्नमतोन्यूनाधिकभावेनचकोस्तिशोभसे अवभाससे

स्वकृतविचित्रयोनिषुविशन्निवहेतुतयातरतमतश्चकास्यनलवत्स्वकृतानुकृतिः अथवितथास्वमूष्ववितथंतवधामसमंविरजधियोन्वयंत्यभिविपण्यवएकरसम् ६१९ स्वकृतपुरेष्वमीषबहिरंतरसंवरणंतवपुरुषंवदंत्यखिलशक्तिधृतांशकृतम् ॥

५ स्वकृतायोनीरनुकरोतीतिस्वकृतानुकृतिः अनलवत् अग्निर्य्यथास्वतस्तारतम्यहीनोपिकाष्ठानुसारेणतथातथाप्रकाशतेतद्वत् अथातोवितथासुमिथ्याभूतासुअमूषुयोनिषु अवितथंसत्यंयतः सममविशेषंअतः सत्यंतवधामस्वरूपंविरजधियोनिर्मलमतयः अन्वयंतिजानंति तुइतिपृथक्पदंवाअत्रहेतुः ॥ अभिविपण्यंवइतिअभितोविगतव्यवहाराः पणव्यवहारइत्यस्यरूपंपण्युरितिऐहिकामुष्मिकफलकर्मरहिताइत्यर्थः अविशेपत्वादेवेकरसंसन्मात्रमतस्तवोपाधिकृततारतम्याभावादप्रच्युतैश्वर्य्यस्योपास्यत्वमितिभावः ६१९ स्वनिर्मितेषुकार्य्येषुतारतम्यविवर्जितंसर्वानुस्यूतंसन्मात्रंभगवंतंभजामहे ६ ॥ ६ ॥ रामः ॥ ॐ ॥

अपिचकुतोन्वियमाशंकास्यात् भगवतोदेहाद्युपाधिकृतदोषप्रसंगइति यतोअविद्याकामकर्मभिःसंसरतोजीव।
स्यापिभगवद्भावलक्षणयाबोधयंत्यस्तंदोषंनिषेधयंति सयश्चायंपुरुषेयश्चासावादित्येसएकः तत्त्वमसीत्याद्याःश्रुत
यः ननुकृतत्वर्थस्यात्मनःस्तुतिरियमीश्वरत्वेनक्रियते नतुतस्येश्वरत्वंबोध्यतेनेनयुज्यतेयतस्तत्रयस्यदेवेपराभक्तिर्य
थादेवेतथागुरौतस्यैतेकथिताह्यर्थाःप्रकाशंतेमहात्मनइत्याद्याःश्रुतयःकृतावतारस्यभगवतश्चरणभजनमुपायंवदं
तीत्याह स्वकृतपुरेष्विति स्वकर्मोपार्जितेषुपुरेषुदेहेषु अमीषुनरादिषुभोक्तृत्वेनवर्त्तमानंपुरुषंअखिलशक्तिधृतः
सर्वशक्त्याश्रयस्यपूर्णस्यतवांशःशकृतंवदंतिअंशाइवांशाःकृतइवकृतः त्वद्रूपंवदंतीत्यर्थः ननुकार्य्यकारणसंवृत्तस्य
कुतएवंभूतत्वंतत्राह अबहिरंतरसंवरणमितिबहिःकार्य्यमंतरंकारणंवस्तुनेस्तदावरणशून्यंतयोरसत्त्वादित्यर्थःइ

इतिनृगतिंविविच्यकवयोनिगमावपनंभवतउपासतेंघ्रिमभवंभुविविश्वसिताः॥२०॥
दुरवगमात्मतत्त्वनिगमायतवात्ततनोश्चरितमहामृताब्धिपरिवर्त्तपरिश्रमणाः॥

तिएवंनृगतिंनुर्जीवस्यगतिंतत्त्वंविविच्यविशोध्यकवयःअन्यथैतंनप्राप्यतइतिजानंतः निगमावपनंनिगमो
क्तकर्मणामावपनंआसमंताडुप्यतेऽस्मिन्नित्यावपनंक्षेत्रंसर्वकर्मार्पणविषयमित्यर्थः यत्रार्पितानिकर्माणिमुक्ति
फलंफलंतितंभवतोंघ्रिमभवंभवनिवर्त्तकंविश्वसिताःकृतविश्वासाःउपासतेऽर्चनवंदनादिभिःसेवंतेभुवीनिम
त्यलोकइदमेवोचितमितिदर्शयंति ॥२०॥ त्वदंघ्रिस्यममेशानत्वन्मायाकृतवधनंत्वदंघ्रिसेवामादिश्यपरानंदंनिवर्त्त
य ॥ भक्तिरल्पसाधनमितिवचनमनुचितमिवमन्वानोभक्तिंगुरु करोतिदुरवगमेति भोईश्वरदुरवगमंदुर्बोधंयदा
त्मतत्त्वंतस्यनिगमायज्ञापनायात्ततनोराविष्कृतमूर्त्तेश्चरितमहामृताब्धिपरिवर्त्तपरिश्रमणाः चरितमेवमहामृताब्धि

स्तस्मिन्परिवर्त्तो विगाहस्तेन परिश्रमणाः परिवर्ज्जनार्थः श्रमणं श्रमः गतश्रमा इत्यर्थः अपवर्गमपि केचिन्न प
रिलषंतिनेच्छंति कुतोन्यत् इंद्रपदादिकेचिदितिएवंभूताभक्तिरसिकाविरलाइतिदर्शयतिनकेवलमन्यन्नेच्छंति
किंतु तेनैवसुखेन नपूर्णाःसंतःपूर्वसिद्धगृहादिसुखमप्युपेक्षंत इत्याह तवचरणसरोजहंसकुलसंगविसृष्टगृहा
इति तवचरणसरोजे हंसाइवरममाणायेभक्तास्तेषांकुलंतेन संगस्तेन विसृष्टागृहायैस्तेतथा अनेनश्रवणकीर्त्तनेर
सिते श्रुतिश्चमुक्तेरप्याधिक्यंभक्तेर्दर्शयति यथाह यं सर्वेदेवानमंतिमुमुक्षवो ब्रह्मवादिनश्चेतिव्याख्यातंचसर्वज्ञे
भीष्यकृद्भिःमुक्ताअपिलीलयाविग्रहंकृत्वाभजंतइति ८।२१ त्वत्कथाऽमृतपाथोधौविहरंतोमहामुदंकुर्वंतिकृति

नपरिलषंतिकेचिदपवर्गमपीश्वरतेचरणसरोजहंससकुलसंगविसृष्टगृहाः ८।२१॥
त्वदनुपथंकुलायमिदमात्मसुहृत्प्रियवच्चरतितथोन्मुखेत्वयिहितेप्रियआत्मनिच
नवतरमंत्यहोअसदुपासनयात्महनोयदनुशयाभ्रमंत्युरुभयेकुशरीरभृतः९।२२।

नःकेचिच्चतुर्वर्गंतृणमपमन्य ८ आराममस्यपश्यंतिनतंपश्यतिकश्चनननतंविदाथयइ माजनानान्यद्युष्माक
मंतरंबभूवनीहारेणप्रावृताजल्प्याचासुतृपउक्थशासश्चरंतीत्याद्याश्रुतयःअनुक्रोशंसोजगदात्मनीश्वरेरति
मुपदिशंतीत्याह त्वदनुपथमिति त्वदनुवर्तित्वत्सेवोपयिकमिदंकुलायं कौपृथिव्यांलीयतइतिकुलायंशरीरंआ
त्मसुहृत्प्रियवत् आत्माचसुहृच्चप्रियश्चतद्वच्चरतिस्वाधीनतयावर्त्ततइत्यर्थः तथापित्वयिउन्मुखेहितेप्रियेआ
त्मनिच अप्यर्थेचकारःएवंभूतेसुसेव्येअपित्वयिवतअहोकष्टंनरमंति नसख्यादिनाभजंति असदुपासनयादे
हाद्युपलालनेनआत्महनःप्रमादिनःकुतःयदनुशयाः॥

यस्यामसदुपासनायां अनुशयो वासनायेषां कुशरीरभृतः संतः उरुभये संसारे भ्रमंति परिवर्त्तन्ते अत आत्महन इति भावः ॥ २२ त्वय्यात्मनि जगन्नाथे मन्मनो रमतामिह कदा ममेदृशं जन्म मानुषं संभविष्यति ॥ इदानीमात्मावारेद्र- ष्टव्यः श्रोतव्यो मंतव्यो निदिध्यासितव्य इत्याद्याः श्रुतयो ध्यानमंगत्वेनोपदिशंती त्याह निभृतमरुन्मनोक्षदृढयोगयु- ज इति मरुत्प्राणः मनश्च अक्षाणींद्रियाणि च निभृतानि संयमितानि येस्ते च ते दृढयोगं युंजंति ते दृढयोगयुजस्तेन तथा- भूता मुनयो हृदि यत्तत्त्वमुपासते तेन देवारयोपि तव स्मरणाद्ययुः प्रापुः स्त्रियोपि कामतः उरगेंद्रभोगभुजदंडविषक्तधि

निभृतमरुन्मनोक्षदृढयोगयुजो हृदि यन्मुनय उपासते
तदरयोऽपि ययुः स्मरणात् स्त्रिय उरगेन्द्रभोगभुजदंड
विषक्तधियो वयमपि ते समाः समदृशोऽङ्घ्रिसरोजसुधाः॥ २३

यः अहीन्द्रदेहसदृशयोर्भुजदण्डयोर्विषक्ता धीर्यासां ताः परिच्छिन्नदृष्टयः समदृशः सममपरिच्छिन्नं त्वां पश्यं- त्यो वयं श्रुत्यभिमानिन्यो देवता अपि ते समा एव रूपाविषयतया अंघ्रिसरोजसुधाः अंघ्रिसरोजं स्रष्टुं धारयंत्यः अयं भावः इत्थंभूत तव स्मरणानुभावः ये योगिनस्त्वां हृद्यालंबनं उपासते याश्च वयं त्वां समं पश्यामः याश्च स्त्रियः का- मतः परिच्छिन्नं ध्यायंति ये च तद्द्वेषेण सर्वानपि तांस्त्वामेव प्रापयतीति १०। २३ ॥ २३ ॥ ६ ॥ ॥ रामः
॥ श्रीरामः ॥ श्रीमहाकालीमहालक्ष्मीमहासरस्वतीभ्यो नमः॥ २२९

चरणस्मरणंप्रेम्णातवदेवसुदुर्लभम् यथाकथंचिन्नृहरेममभूयादहर्निशम् १० यतोवाचोनिवर्त्तन्तेअप्राप्यमनसास
ह कोअद्धावेदकइहप्रवोचत् कुतआयातकुतइयंविसृष्टिः अर्वाग्देवाअस्यविसर्जनेनाथाः कोवेदयतआब
भूव अनेजदेकम् मनसोजवीयोनैतद्देवाआप्नुवन्पूर्वमर्शत् तद्धावतोअन्यानत्येति तिष्ठत्तस्मिन्नपोमातरिश्वाद
धातीत्याद्याःश्रुतयः भगवत्तत्त्वंदुर्ज्ञेयंवदन्त्योभक्तिमेवाङ्गीकृत्यस्तुवन्तीत्याह कइहनुवेदेति बतअहोभगवन्इ
हजगतिअग्रसरंपूर्वसिद्धंत्वाअवरजन्मलयः अर्वाचीनोत्पत्तिविनाशवान् कोनुपुमान्वेदजानातिईश्वरस्यपूर्व
सिद्धत्वन्यस्यचार्वाचीनत्वेप्रमाणंवदन्ज्ञानकारणाभावमाह यतउदगादितियतःत्वत्तःऋषिर्ब्रह्माउत्पन्नः यंब्रह्मा
णमनुउभयेआध्यात्मिकाआधिदैविकादेवगणाउत्पन्नाः ततोऽप्यर्वाचीनाः सर्वेयदातुभवान्सर्वमवकृष्यउपसं

कइहनुवेदवतावरजन्मलयोऽग्रसरंयतउदगादृषिर्य्यमनुदेवगणाउभये तर्हिन
सन्नचासदुभयंनचकालजवःकिमपिनतत्रशास्त्रमवकृष्यशयीतयदा ११।२४

हृत्यशयीत तर्हितदाअनुशायिनांजीवानांज्ञानसाधनंनास्ति यतस्तदानसत् स्थूलंआकाशादिनचासत्सूक्ष्मं
महदादि नचउभयंसदसद्भ्यामारब्धंशरीरंनचकालजवः तन्निमित्तभूतकालवैषम्यंएवंसतितत्रतदानकि
मपिइन्द्रियप्राणाद्यपिनचज्ञापकंशास्त्रमपिअयमभिप्रायः अर्वाक्सृष्टिगतानान्देहाद्युपाधिकृता न्तराणां
कालवशेनचमलिनसत्वानांनतावत् भगवत्ज्ञानसामर्थ्यंतथाचश्रुतिः नतंविदाथयइमाजजानान्यद्युष्माक
मंतरंबभूवेत्याद्याः यदातुप्रलयसमयेनबह्वन्तरमस्तितदापिसाधनाभावान्नभगवत्ज्ञानेसामर्थ्यंअतस्त्वदेकश
रणतयाश्रवणकीर्त्तनादिभक्तिरेवस्वकरेति ११।२४॥

क्वाहंबुद्ध्यादिसंरुद्धः क्वचभूमन्महस्तव दीनबंधोदयासिंधोभक्तिंमेनृहरेदिश ११ इतोपिज्ञानंनसुशकमुप- दिशतामपिभ्रमबाहुल्यादित्याहुः जनिमसतइति असतोजगतोजनिमुत्पत्तिंयेवैशेषिकादयोवदंति असतएव- ब्रह्मत्वसोत्पत्तियेचपातंजलादयःसतएवैकविंशतिप्रकारस्यदुःखस्यनाशंमोक्षंवदंतियेनैयायिकाः उतअपिये चसांख्यादयआत्मनिभिदांभेदंचयेमीमांसकाः विपणंकर्मफलव्यवहारमृतंसत्यंस्मरंतिवदंतितेसर्वेआरूपितैरारो- पितैर्भ्रमैरेवोपदिशंतिनतत्त्वदृष्ट्यासदेवसौम्येदमग्रआसीत् ब्रह्मैवसन्ब्रह्माप्येति अनीशयाशोचतिमुह्यमानः अ- विद्यामैमंतरेवर्त्तमानाःस्वयंधीराःपंडितंमन्यमानाः जघन्यमानाअपियन्तिमूढाःअंधेनैवनीयमानाःयथांधाःएक-

जनिमसतःसतोमृतिमुतात्मनियेचभिदांविपणमृतंस्मरंत्युपदिशंतितआरुपितैः॥
त्रिगुणमयःपुमानितिभिदायदवोधकृतात्वयिनततःपरत्रसभवेदवबोधरसे १२।२५
सदिवमनस्त्रिवृत्त्वयिविभात्यसदामनुजात्सदभिमृशंत्यशेषमिदमात्मतयात्मविदः॥

मेवाद्वितीयंब्रह्मएकएवहिभूतात्माभूतेभूतेव्यवस्थितःएकदाबहुधाचैवदृश्यतेजलचंद्रवदित्यादिश्रुतिविरोधा- त् किंचवस्तुनःपुरुषस्यत्रिगुणमयत्वेसर्वमिदंसंगच्छेतनतुनदस्तीत्याह त्रिगुणमयःपुमानितिभिदायदवोधकृता त्वयीतित्रिगुणमज्ञः पुमानित्यनेनहेतुनायाभिदाउपलक्षणमेतद्भिदादिसायस्मात्त्वयिविषयेअवोधकृतात्वद्विषया- ज्ञानविजृंभितातर्हिकिमज्ञानमस्तिवस्तुनःपुंसिनैवेत्याहततःअवोधात्परत्रपरेअसंगेअववोधरसेज्ञानघनेसः॥ अवोधोनभवेत्नसंभवतीत्यर्थः १२।२५ मिथ्यातर्ककर्कशेरितमहावादान्धकारांतरेभ्राम्यन्मंदमतेरमंदमहिमं- स्त्वत्ज्ञानवर्त्मास्फुटं श्रीमन्माधववामनत्रिनयनश्रीशंकरश्रीपतेगोविंदेतिमुदावदन्मधुपते मुक्तःकदास्यामहम् २६

ननुयद्यसन्मोत्पद्यतेयदिचत्रिगुणमयःपुरुषोनभवतितर्हीदंप्रपंचजातंपुरुषश्चपृथग्भातीत्युक्तंस्यात्कथंतर्हि तयोःसत्त्वेनप्रतीतिरतआह सदिवमनइति मनःमनोमात्रविलसितमिदंत्रिवृत्त्रिगुणात्मकंप्रपंचजातमसदेवस दिवविभातिकथमितिचेत्तत्राह त्वयीति त्वय्यधिष्ठाने अधिष्ठानसत्तयासद्रूपतयाप्रतीयतइत्यर्थः नकेवलमिदंकारा स्पदंकिंतुआमनुजात्मनुजःपुरुषःअभिविधावाकारः पुरुषमभिव्याप्येति पुरुषस्यापिपृथक्सत्त्वप्रतीतिर्मनो मात्रविलसितेत्यर्थः तथाचश्रुतिः असतोधिमनोसृजत मनःप्रजापतिमसृजत प्रजापतिःप्रजाअसृजततद्वाइदं मनस्येवपरमंप्रतिष्ठितंयदिदंकिंचेति नन्वात्मविदामपिविश्वंसदेवस्फुरतिअतःकथमसत्यादतआह सदभि॥

नहिविकृतिंत्यजंतिकनकस्यतदात्मतयास्वकृतमनुप्रविष्टमिदमात्मतयाऽवसि॥ तम् २३॥२६ तवपरियेचरंत्यखिलसत्त्वनिकेततयातउतपदाक्रमंत्यविगणय्यशिरो॥

मृशंतीति आत्मविदस्त्वशेषमिदंभोक्तृभोग्यात्मकंविश्वमात्मतयैवसदभिमृशंतिसदितिजानंतिनिर्कृतेः ति आत्मकार्य्यत्वान्नपृथगित्यर्थः तथाहियदुपादानकंयत्कार्य्यंभवतितत्तेनैवरूपेणप्रतीयतेउपादीयतेचेतिलो काचारेणदर्शयति नहिविकृतिमिति कनकस्यविकृतिंकुंडलादिकंकनकार्थिनोनहित्यजंति अत्रहेतुःतदात्म तयाकनकरूपत्वेनेत्यर्थः अतःस्वकृतमिदंविश्वमनुप्रविष्टंचपुरुषरूपमात्मतयैवावसितंनिश्चितं २३॥२६ यस्मा त्वतःसदाभातिजगदेतदसत्वतःसदाभासमसत्यस्मिन्भगवंतंभजामतं १३ ननुसत्यंज्ञानमनंतंब्रह्म नेहनानास्ति। किञ्चनमृत्योःसमृत्युमाप्नोतियइहनानेवपश्यतीत्यादिश्रुतिभिरेवंभूतस्यभगवतःप्रतिपादनात्तवज्ञानंस्फुकरमेवेति

तवेतिकर्म्मणिषष्ठीत्वांयेपरिचरंति छंदसिव्यवहिताश्चेति यच्छब्देनव्यवधानमदोषः केनरूपेणाखिलसत्वनि
केतयाअखिलानिसत्वानिनिकेतोयस्यसन्न थानस्यभावः तत्तातयासर्व्वभूतावासतयेत्यर्थः उतएवअविगणय्यति
रस्कृत्यतएवनिर्ऋतेर्मृत्योःशिरःमूर्द्धनिपदापादेनआक्रमंतिमृत्योर्मूर्ध्निपदंदधतितेतरंतिमुच्यंतइत्यर्थः येपुनर्वि
मुखाःअभक्तास्तान्गिरावाचापशूनिवविबुधान्विदुषोऽपिपरिवयसेवध्नासिकुतस्त्वयिकृतसौहृदाः कृतंसौहृ
दंप्रेमयैस्तेखलुनिश्चितंपुनंतिपवित्रयंतिआत्मानंअन्यानपिइतिशेषः नेतरेतथाचश्रुतिः तस्यवाक्तंतिर्नामानि
दामानितदस्येदंवाचातन्त्यानामभिर्दामभिः सर्व्वंसितमिति अयमभिप्रायःसत्यमेवंभूतमात्मानंश्रुतयःप्रतिपा
दयंति तत्रचयद्यपिवस्तुनोऽपरोक्षत्वादपरोक्षमेवज्ञानमुत्पद्यते तथाप्यसंभावनाविपरीतभावनातिरस्कृतत्वात्

परिवयसेपशूनिवगिराविबुधानपितांस्त्वयिकृतसौहृदाः खलुपुनंतिनयेविमुखाः
१४।२७ त्वमकरणःस्वराडखिलकारकशक्तिधरस्तवबलिमुद्वहंतिसमदंत्यजयाऽ

मलिनचित्तेषुपरोक्षमिवभवतीतिनापरोक्षसंसारभ्रमनिवृत्तिसमर्थंभगवत्परिचर्य्ययातु ।। निमिषाः ।।
सम्यगमलचित्तानांतत्प्रसादेनलब्धापरोक्षज्ञानानामयत्नतएवकरकलितोमोक्षइतितथाचश्रुतयः देहांतेदेवःप
रंब्रह्मतारकंव्याचष्टेयमेवैषवृणुतेतेनलभ्यः यस्यदेवेपराभक्तिरित्यादयः १४।२७ तपंतुतापैःप्रपतंतुपर्वतादटंतुती
र्थानिपठंतुचागमान् यजंतुयागैर्विवदंतुवादैर्हरिंविनानैवमृतिंतरंति १४ ननुयद्यखिलसत्वनिकेतत्वेनभगवतःसे
व्यत्वमुच्यतेनहितत्करणसंबंधात्कर्त्तृत्वभोक्तृत्वेप्रसज्जेयातां नवस्तुनस्तथात्वमितिचेत्तर्हिजीवानामपितत्तुल्यमि राम:
तिकेनविशेषेणपुनःसेव्यसेवकत्वमितीमामाशंकांपरिहरंत्यः अपाणिपादोजवनोगृहीतापश्यत्यचक्षुःसशृणोत्यकर्णः १३१

सर्वेत्तिवेद्यंनचतस्यवेत्तातमाहुरग्र्यंपुरुषंपुराणमित्याद्याःश्रुतयःस्तुवंतीत्याह त्वमकरणइति करणसंबंधरहि
तएवाखिलकारकशक्तिधरः अखिलानांप्राणिनांयानिकारकाणिकरणानिइंद्रियाणितेषांशक्तीर्धारयतिप्रवर्त्तय
तीतितथाकुतःस्वराड्यतःस्वेनैवराजतेदीप्यतेनहिस्वतःसिद्धज्ञानशक्तेरिंद्रियापेक्षेत्यर्थःअतस्तवबलिमुद्वहंतीपूजां
कुर्वंतीतिअजयाअविद्ययासहितास्तयावृताइत्यर्थः अनिमिषादेवाइंद्रादयःतत्पूज्याविश्वसृजोब्रह्मादयोपि यथास
म्राजःएवकिंकराःस्वामिनंसेवंतेतथाऽविद्यायुक्तादेवादयस्त्वामितिलोकोक्तिःसमदंतिचमनुष्यैर्दत्तंहव्यकव्यादि
लक्षणंबलिंभक्षयंतिअत्रदृष्टांतःवर्षभुजोखिलक्षितिपतेरिवेति यथावर्षभुजःखंडमंडलपतयोऽखिलक्षिति
पतेर्महामण्डलेश्वरस्यस्वप्रजादत्तबलिभुजोबलिमुद्वहंतितद्वदितिकथंबलिमुद्वहंतितत्राह विदधतियत्रये।

वर्षभुजोऽखिलक्षितिपतेरिवविश्वसृजोविदधतियत्रयेत्वधिकृताभवतश्चकिताः।
१५।२८ स्थिरचरजातयःस्युरजयोत्थनिमित्तयुजोविहरउदीक्षयायदिपरस्यविमुक्त
तः।

त्वधिकृताभवतश्चकिताःइतित्वत्तोभीताःसंतोयस्मिन्कर्मणियेनियुक्तास्तेतत्कुर्वन्तीतित्वदाज्ञापा
लनमेवबलिमुद्वहनमित्यर्थःतथाचश्रुतिःभीषास्माद्वातःपवतेभीषोदेतिसूर्य्यःभीषाऽस्मादग्निश्चेंद्रश्चमृत्युर्धाव
तिपंचमइति१५।२८ अनिंद्रियोपियोदेवःसर्वकारकशक्तिधृक् सर्वज्ञःसर्वकर्त्ताचसर्वसेव्यंनमामितं१५ त्वदेवक
रणप्रवर्त्तकमीश्वरंकरणपरतंत्राजनाभजंतीत्युक्तंनकेवलमियदेवकारणंततउत्पन्नत्वेनापितत्परतंत्रत्वादिति।
चरंतियथाऽग्नेःक्षुद्राविस्फुलिंगाव्युच्चरंतिएवमेवास्मादात्मनःसर्वेप्राणाःसर्वेलोकाःसर्वेदेवाःसर्वाणिभूतानिस
र्वएतआत्मनोव्युच्चरंतीत्यादिश्रुतयइत्याह स्थिरचरजातयइति हेविमुक्तनित्यमुक्त यदितवअजयामाययाविहरः॥

विहारः क्रीडा भवति तदा स्थिरचरजातयः स्थिराश्च चराश्च जातयः जात्या लिंगिता देहा येषां ते जीवाः स्युः भवेयुः कथंभूत स्य तव ततः अजातः परस्य दूरे वर्त्तमानस्याऽसंगस्येत्यर्थः कथं विहारः उदीक्षया ईक्षणलेशेन ननु मयि लीनानां जीवानां कथं जन्म स्यात्तत्राह उत्थितनिमित्तयुजः इति ईक्षयैव उत्थितानि आविर्भूतानि निमित्तानि कर्माणि तद्युक्तानि लिंगशरीराणि वा तैर्युज्यंत इति तथा ननु किंनिमित्तो भगवानेन महिच्छयैव आविर्भवं तु न त्वयि वैषम्याभावात् विषमसृष्टेरयोगादित्याह परमस्येति तेव परमस्य उत्तमस्य परमकारुणिकस्य वियत इव आकाशवत् दृशस्य समस्येत्यर्थः कश्चित्परः स्वीयः परोऽस्वीयश्च न भवेत् न संभवतीत्यर्थः असद्वा इदमग्र आसीत् ततो वै सदजायतेत्यादिश्रुत्या शून्यपूर्वकत्वमि

नहि परमस्य कश्चिदपरो न परश्च भवेद्वियत इवापदस्य तव शून्यतुलां दधतः २६ । २९ अपरिमिता ध्रुवास्तनुभृतो यदि सर्वगतास्तर्हि न शास्यतेति नियमो ध्रुव नेतरथा अजनि च यन्मयं तदविमुच्य नियंतृ भवेत्सममनुजानतां यदमतं मतदुष्टतया २७ । ३० ॥ ष्टवघतीयतेन

दर्थं पुनर्विशिनष्टि शून्यतुलां दधतः शून्यसाम्यं भजतः तदेव दर्शयितुं पुनर्विशिनष्टि अपदस्येति न पद्यते ज्ञायते इत्यपदः तस्य वाङ्मनसयोरगोचरस्येत्यर्थः २६ । २९ त्वदीक्षणवशक्षोभमायाबोधितकर्मभिः जातान्संसरतः खिन्नान्न हरे पाहि नः पितः १६ एवं तावत्परमात्मनः सकाशात् अविद्याकृतकार्योपाधयस्तदंशा एव जीवा जाताः संसरंतो भजनीत्युक्तम् तत्र यद्येकाविद्या तदा जीवस्याप्येकत्वादेकमुक्तौ सर्वमुक्तिप्रसंगः अथ नानाऽविद्यास्तर्हि तस्य एवांशांतरेण संसारानपगमादनिर्मोक्ष इत्यादि तर्कबलेन वस्तुत एव नानात्मानः तत्र च तेषामणुत्वे देहव्यापि चैतन्यं न स्यात् देहपरिमाणत्वे च मध्यमपरिमाणानां सावयवत्वेनानित्यत्वं स्यात् अतः सर्वगता नित्याश्चेति केचन मन्यंते तत्र न तावदुक्त

अविद्याभेदेन तच्छक्तिभेदेन वा बद्धमुक्तव्यवस्थासंभवात् ईश्वरस्य तु न केनापि अंशेन संसारशंकेत्युक्तमेव प्रसिद्धं चा
लैकं सर्वश्रुतिषु किञ्चेमं पक्षं मतर्य्यामि ब्राह्मणमपि न सहत इत्याह अपरिमिता इति वस्तुत एवानंताः ध्रुवास्तेनैव रू
पेण नित्याः सर्वगताश्च तनुभृतो जीवा यदि स्युस्तर्हि तेषां समत्वात् शास्यता न घटत इति कृत्वा हे ध्रुव नियमो नियमनं त्व
या न स्यात् इतरथा तु घटेत इति कथं यन्मयं उपाधितो यद्विकारप्रायं यज्जीवाख्यं अजनि जातं तत्तस्य स्वविकारस्य नि
यंतृ नियामकं भवेत् अविमुच्य कारणतया अपरित्यज्य किं तत् समननुस्यूतं यत् ननु किं यत्तच्छब्दैर्ज्ञायते चेदुच्य
तां इदं तदिति अत आह अनुजानतां यदमतमिति जानीम इति वदतां यदमतमविज्ञातप्रायं अविषयत्वात् तथा च
श्रुतिः यस्यामतं तस्य मतं मतं यस्य न वेद सः अविज्ञातं विजानतां विज्ञातमविजानतां अवचनेनैव प्रोवाच सहतू

न घटत उद्भवः प्रकृतिपूरुषयोरजयोरुभययुजा भवंत्यसुभृतो जलबुद्बुदवत् ॥ ३१ ॥

ष्णीं बभूवेत्यादि किंच मतस्य ज्ञातस्य दुष्टतया दोषश्रवणात् तथा च श्रुतिः यदि मन्यसे सुवेदेति दहरमेवापि
नूनं त्वं वेत्थ ब्रह्मणो रूपं यदस्य त्वं यदस्य देवेषु इत्यादि तस्माद्यत्तच्छब्दाऽवद्योत्यमतर्क्यं किमपि सर्वानुस्यूतत्वे
न समं नियंतृ भवेत् इत्यर्थः २७। ३० अंतर्यंता सर्वलोकस्य गीतः श्रुत्या युक्त्या चैवमेवावसेयः यः सर्वज्ञः सर्व
शक्तिर्नृसिंहः श्रीमंतं तं चेतसैवावलंबे २७ ननु यदि च परमात्मनो जीवा जायंत इति नियंतृनियम्यभाव उच्यते त
थासति जीवानामनित्यत्वप्रसंगेन प्रतिदिनं कृतनाशोऽकृताभ्यागमप्रसंगः स्यात् किंच तदा मोक्षो नाम जीवस्य स्व
रूपहानिरेव स्यात् न चैतद्युक्तं स्वप्रकाशानंदात्मनोऽविद्याकृतानर्थनिवृत्तिमात्रस्य मोक्षत्वाभ्युपगमादित्याशंक्यो
पाधिजन्मनैव जीवानां जन्म उच्यते न स्वतोऽघटनादित्याह न घटत इति न च किं प्रकृते जीवरूपेणोद्भवः स्यात् ॥

पुरुषस्य वा उभयोर्वा आद्ये जीवानां जडत्वापत्तिः द्वितीये पुरुषस्य विकारित्वप्रसंगः अतएव न तृतीय इत्याशयेनो
क्तम् प्रकृतिपूरुषयोरुद्भवो न घटत इति श्रुत्याऽजत्वप्रतिपादनादपीत्याह अजयोरिति तथा च श्रुतिः अजामेकां
लोहितशुक्लकृष्णां बह्वीः प्रजाः जनयन्तीं स्वरूपां अजो ह्येको जुषमाणोऽनुशेते जहात्येनां भुक्तभोगामजोऽन्य इ
ति उभययुजा तु भवन्ति उभयं च तत्र युज्यत इति उभययुक्संबद्धं परस्पराध्यस्तमिति यावत् तेन असुभृतः प्राणाद्यु
पाधयो जीवा जायन्त इत्यर्थः जलबुद्बुदवदिति यथा केवलेनानिलेन सलिलेन वा जलबुद्बुदा न भवन्ति किंतु मिलि
ताभ्यां तद्वत् तत्र च यथाऽनिलो निमित्तं जलमुपादानम् एवमत्रापि प्रकृतिर्निमित्तं पुरुष उपादानम् तस्माद्वा एतस्मा
दात्मन आकाशः संभूतः सोऽकामयत बहु स्यां प्रजायेयेति यथाग्नेः क्षुद्रा विस्फुलिंगा व्युच्चरन्त्येवमेवास्मादात्मनः स

त्वयि त इमे ततो विविधनामगुणैः परमे सरित इवार्णव इव मधुनि लिल्युरशेषरसाः ॥ १८ ॥ ३१

र्वे प्राणाः सर्वे लोकाः सर्वे देवाः सर्वाणि भूतानि सर्व एत आत्मानो व्युच्चरन्तीत्यादिषु श्रुतिषु चेतनाचेतनप्रपंचस्य प
रमात्मोपादानत्वश्रवणात् न च विकारित्वपरिणामानंगीकारात् केचित्पुनः परिणाममंगीकृत्यात्मनो विकारभिया वि
परीतं निमित्तोपादानभावमिच्छन्ति सर्वथा तावत्प्रकृतिपुरुषैक्याद्भवतीति सिद्धम् तदेकमेवाद्वितीयं ब्रह्म अजामेकां
अविनाशी वा अरेऽयमात्मेत्यादिश्रुतिबलादुत्पत्तिश्रवणाच्च जीवानामौपाधिकमेव जन्मनस्त्वत इत्युक्तम् उपाधिलयेन
परमात्मनि पुनर्लयश्रवणात् अपि न वास्तवं जन्मेत्याह त्वयीति त्वयि कारणात्मनि त इमे जीवास्तत इति यतो न वा
स्तवं जन्म तस्माद्विविधनामगुणैरनेकप्रकारकार्योपाधिभिः सह निलिल्युः लीना बभूवुः तत्र सुषुप्तिप्रलययोर्मधुन्य
शेषरसा इव लीयन्ते यथा मधुनि सकलकुसुमरसा विशेषतः अनुपलक्ष्यमाणा अपि सामान्येनोपलक्ष्यन्ते एवं स्वापादौ वि

सामान्यतोवर्त्तन्ते मुक्तौतुकारणस्यापिलयात् त्वयिपरमे निरुपाधौसरितइवार्णवेलीयंतइति विवेकः तथाचश्रुतयः यथासोम्यमधुकृतोमधुनिनि ष्ठंतिनानाऽत्ययानांवृक्षाणांरसान्समवहारमेकतांगमयंतितेयथानतत्र विवेकंलभं तेअमुष्याहंवृक्षस्यरसोस्म्यमुष्याहंवृक्षस्यरसोस्मीत्येवमेवखलुसौम्यमाः सर्वाः प्रजाः सति संपद्यनविदुःसतिसंपद्या महइति यथानद्यः स्यंदमानाः समुद्रेऽस्तंगच्छंतिनामरूपेविहाय तथाविद्वान्नामरूपाद्विमुक्तः परात्परंपुरुषमुपैति दिव्यमित्याद्याः १८।३१ यस्मिन्नुद्यद्विलयमपियद्भातिविश्वंलयादौजीवोपेतंगुरुकरुणयाकेवलात्मावबोधे अत्यंतां तांव्रजतिसहसासिंधुवत्सिंधुमध्येमध्येचित्तंत्रिभुवनगुरुंभावयेतंनृसिंहम् १८ ननुएवंतावत्सरमेश्वराज्जीवाजायं तेतदृशेनत्वकर्माणिकुर्वन्ति पुनस्तत्रलीयंतइतिसंसारचक्रेपरिभ्रमणमुक्तम् इदानींतन्निवृत्त्येपरीत्यभूतानिप

नृषुतवमाययाभ्रममभीष्ववगत्यभृशंत्वयिसुधियोभवेदधतिभावमनुप्रभवम् कथ-
मनुवर्त्ततांभवभयंतवयद्भ्रुकुटिः सृजतिमुहुस्त्रिणेमिरभवच्छरणेषुभयम् १९।३२॥

रीत्यलोकानपरीत्यसर्वाःप्रदिशोदिशश्चउपस्थायप्रथमजामृतस्यात्मनात्मानमभिसंविवेशेत्याद्याभगवदनुवृत्तिं विदधतीत्याह नृषुतवेति नृषुजीवेषमीषुतवमाययाभ्रममुक्तलक्षणमवगत्यज्ञात्वासुधियःभृशंत्वयिअभवेभवनि वर्त्तकेभावंस्वभावमनुवृत्तिंदधतिकुर्वन्तिकीदृशंभ्रमम् अनुप्रभवम् अन्वनुप्रभवोयस्मिंस्तंभ्रमंततःकिं अतआह कथमिति अनुवर्त्ततांअनुवर्त्तमानानांत्वामेवशरणंभजतांभवभयंसंसारभयंकथंभवेत् नकथंचित् पीत्यर्थःकुतःयद्यस्मात्तवभ्रकुटिःभ्रूभंगरूपस्त्रिणेमिस्त्रिनेमयइवावच्छेदाःशीतोष्णवर्षाकालायस्यसंवत्सरा त्मकस्यकालस्यसः अभवच्छरणेषुनभवांच्छरणंरक्षितायेषांतेष्वेवभयंजन्ममरणादिलक्षणंसृजतिकरोतिअन

संसारचक्रक्रकचैर्विदीर्णमुदीर्णनानाभवतापतप्तम् कथंचिदापन्नमिहप्रपन्नंत्वामुद्धरश्रीनृहरेनृलोकं १९ सच
भगवतिभावोमनोनियमेसतिभवतिसोपिगुरूपसदनादितिगुरूपसदनंविदधतिनहिज्ञानार्थंसगुरुमेवाभिग०
च्छेत्समित्पाणिःश्रोत्रियंब्रह्मनिष्ठंआचार्यवान्पुरुषोवेद नैषातर्केणमतिरापनेयाप्रोक्तान्येनैवसुज्ञानायप्रेष्ठेत्या
द्याःश्रुतयइत्याह विजितहृषीकवायुभिरिति विजितानिहृषीकाणींद्रियाणिवायुश्चप्राणोयैस्तैरपिअदांतमनस्तु
रगं अदांतमदमितंमनएवतुरगःदुर्दमत्वसाम्यात् तंयेयंतुनियंतुयतंतिप्रयतंतेअतिलोलमतिचंचलंगुरोश्चरणं
समवहायअनाश्रित्यतेउपायेषुखिद्यंतेक्लिश्यंतीत्युपायखिदःसंतःव्यसनशतान्विताःबहुव्यसनाकुलाइह संसारस

विजितहृषीकवायुभिरदांतमनस्तुरंगयइहयतंतियंतुमतिलोलमुपायखिदः व्यस०
नशतान्विताःसमवहायगुरोश्चरणंवणिजइवाजसंत्यकृतकर्णधराजलधौ २०। ३३ स्व
जनसुतात्मदारधनधामधरासुरथैस्त्वयिसतिकिंनृणांश्रयतआत्मनिसर्वरसे॥ ११ सुदेसं

तितिष्ठंतिदुःखमेवप्राप्नुवंतीत्यर्थः हेअजअकृतकर्णधराअस्वीकृतनाविकावणिजोयथानद्युत उक्तंचनृदे०
हमाद्यंसुलभंसुदुर्लभंप्लवं सुकल्पं गुरुकर्णधारंमयानुकूलेननभस्वतेरितंपुमान्भवाब्धिंनतरेत्सआत्महा प्र
कृतैःसंस्कृतैश्चैवगद्यपद्याक्षरैस्तथादेशभाषादिभिःशिष्यंबोधयेत्सगुरुःस्मृतःगुरुणोपदर्शितभगवद्भजनसुखा
नुभूतौतुस्वतएवमनोनिश्चलंभवतिनान्यथेतिभावः २०। ३३ यदापरानंदगुरोभवत्पदेपदंमनोमेभगवल्लभेत नदा
निरस्ताखिलसाधनश्रमःश्रयेयसौख्यंभवतःकृपातः २० परीक्ष्यलोकान्कर्मचितान्ब्राह्मणोनिर्वेदमायात् नास्त्य
कृतःकृतेनतथा यदासर्वेप्रमुच्यंतेकामायेऽस्यहृदिस्थिताःअथमर्त्योमृतोभवत्यत्रब्रह्मसमश्नुतइत्याद्यावैराग्यमंगं

आत्मा देहः धाम गृहं असवः प्राणः स्वजनादिभिः किं सर्वैरसैः सर्वे रसाः सुखानि विद्यंते यस्मिन् तस्मिन् त्वयि परमानंदे
तस्यैवानंदस्यान्यानि भूतानि मात्रामुपजीवंतीति श्रुतेः अयतः त्वां सेवमानस्य पुंसः आत्मनि सति नृणां नु छेरैतैः किंक
उपयोग इति तत्सत्यं परमार्थसुखमजानतां अत एव मिथुनतः स्त्रिया मिथुनी भूय रतये मायासुखाय चरतां प्रवर्त्तमानानां
कर्मणि षष्ठ्यौ अजानतश्चरतः पुरुषान् कोनु अर्थः सुखयति आनंदयति नकोऽपीत्यर्थः इह संसारे कथंभूते स्वविहते स्व
त एव नश्वरे स्वनिरस्तभगे स्वत एव गतसारे पाठांतरे तु कोन्वित्यस्यैतद्विशेषणद्वयम् अतस्त्वद्भजनमेवोचितमित्यर्थः
२१।३४ भजतो हि भवान्साक्षात्परमानंद चिद्घनः आत्मैव किमतः कृत्यं तुच्छदारसुतादिभिः २१ एवं गुरूपदेशेन तत्त्व
मवगम्य सारासारविवेकेन च सर्वतो निर्विद्य तदेव महत्संगेनोपपत्तिभिः सम्यगवधारयितुं तीर्थसद्नानि मुनयः पर्य्यटं

इति सदजानतां मिथुनतो रतये चरतां सुखयति कोऽन्विह स्वविहते स्वनिरस्तभगे २१।३४
भुवि पुरुपुण्यतीर्थसद्नान्यृषयो विमदास्त उत भवत्पदांबुजहृदोऽघभिदंघ्रिजलाः ॥ २२

तीति श्रोतव्यो मंतव्य इत्यादिश्रुत्यर्थमाह भुवि पुरुपुण्यतीर्थसद्नानीति तेउक्तलक्षणाः ऋषयो विमदाः निरहंका
राः यतो भवत्पदांबुजहृदः भवतः पदांबुजे हृद्येषां ते अतः स्वयमेव अघभिदंघ्रिजलाः अघभिदंघ्रिजलं येषां ते उ
त अपि तथाविधा अपि पुरूणि बहूनि पुण्यानि तीर्थानि सद्नानि च क्षेत्राणि तान्येवोपासते सेवंते प्रायस्तैरेवं महत्संगो
भवतीति अथवा पुरु अधिकं भगवद्भजनलक्षणं पुण्यं येषां तानि च तानि तीर्थान्येव गुरवः महांत इत्यर्थः तेषां सद्ना
नि आश्रमान् यथाहामरसिंहः निपानागमयोस्तीर्थमृषिजुष्टे जले गुराविति न पुनः पुरुषसारहरावसथानुपासते पुरु
षाणां सारं विवेकस्थैर्य्यधैर्य्यक्षमाशांतिप्रमुखं हरंतीति तथा ते च ते आवसथा गृहास्तान् न च तेषां गृहादि भवकृत्तिनसुखा

दधतिसकृन्मनस्त्वयियआत्मनिनित्यसुखइति सकृदपित्वयियेमनोदधतितेपिगृहाद्यासक्तानभवंतिकिंपुनरे-
वंभूताइत्यर्थः २२।३४मुञ्चन्नंगतदंगसंङ्गमनिशंत्वामेवसंचिंतयन्संतःसंतियतोयतोगतमदास्तानाश्रमानावसन् नि-
त्यंतन्मुखपंकजाद्विगलितत्वत्पुण्यगाथामृतःस्रोतःसंप्लवसंप्लुतोनरहरेनस्यामहंदेहभृत् २२।३५ नन्वाम्नायस्यक्रि
यार्थत्वादानर्थक्यमतदर्थानाम् तद्भूतानांक्रियार्थेनसमन्वयइति तत्रतत्र जैमिनिनावेदस्यक्रियापरत्वाभिधानादुप
निषदामपितदेवयुक्तम् यथोक्तंतंत्रवार्त्तिककृता एतेनकृत्वर्थकर्तृप्रतिपादनेनोपनिषदांनैराकांक्ष्यव्याख्यानमि
ति नएकमेवाद्वितीयंब्रह्मविज्ञानमानंदंब्रह्म अचक्षुरश्रोत्रमित्येवंतद्विपरीतात्मप्रतिपादनात्तत्वाद्वितीयपरमानं
दरूपस्यकर्माङ्गत्वंप्रयुज्यते अननुमतंचैतद्वार्त्तिककृतः कथं सर्वत्रैवहिविज्ञानसंस्कारत्वेनगम्यतेपरांगंचात्मवि-

दधतिसकृन्मनस्त्वयियआत्मनिनित्यसुखेनपुनरुपासतेपुरुषसारहरावसथान् २२।
३५ सतइदमुत्थितंसदितिचेन्ननुतर्कहतंव्यभिचरतिक्वचक्वचमृषानतथोभययुक् ॥३६

ज्ञानादन्यत्रेत्यवधार्य्यताभिनितेनैवोक्तत्वात् एतदर्थमेवमननायमुनयःपर्य्यटंतीत्युक्तं तत्रतावद्द्वैतस्यसत्यत्वेभा-
वेदप्येवंतरेवतुनसंभवतीतिप्रश्नोत्तराभ्यांमननेननतत्त्वावधारणप्रकारमाह सतइदमुत्थितंसदितिचेदिति इदंवि
श्वंधर्मिसदितिसाध्योधर्मःसतउत्पन्नत्वात् हेतुःयद्यतउत्पन्नंतत्तदात्मकमेवदृष्टम् यथाकनकादुत्पन्नंकुंडलादितदा
त्मकंतद्वदिति तत्रयदिसदभेदःसाध्यतेतदाऽपादानत्वनिर्देशेनैवभेदप्रतीतेर्विरुद्धोहेतुरित्याह ननुतर्कहतमिति ननु
नाभेदंसाधयामः किंतुतदुत्पन्नत्वेनकुंडलादिवद्भेदंप्रतिषेधयामः तत्रअभेदएवस्यादित्याशंक्यानैकांतिकत्वेनदू-
षयति व्यभिचरतिक्वचेति पितृपुत्रादिषुमुद्गरघटप्रध्वंसादिषुचतथादर्शनादितिभावः ननुतदुत्पन्नत्वंनामतदुपा-

दानत्वंनतुतन्निमित्तत्वं अतोनानैकांतिकत्वमित्याशंक्यदूषयति ऋचमस्येति गुणोपादानस्यापिफणिनोनगुणत्वंकिं
तुमिथ्यात्वं अन्यथाकुंडलादिवदबाधप्रसङ्गात् अतःपुनरपिअनैकांतिकत्वमेवेतिभावः ननुनतत्रकेवलंगुणमात्रं
फणिनउपादानंकिंतुअविद्यायुक्तंतथाभूतस्यचावस्तुत्वात्युक्तंफणिनोमिथ्यात्वमित्याशंक्यतत्तुल्यमत्रापीतिदू
षयति नतथोभयथुगिति अयमर्थः अत्राप्यविद्यायुक्तस्यैवसतउपादानत्वंएवंभूतस्यचनवस्तुसत्वंअतःसदुपा
दानत्वमसिद्धमिति नवस्तुसत्वंप्रपंचस्येतिननुमाभूदनेनहेतुनाप्रपंचस्यसत्वंहेत्वंतरेणतुसाधयामः तथाहिसदिदं
अर्थक्रियाकारित्वात् नयदेवंनतदेवंयथाशुक्तिरजतमितितत्राह व्यवहृतयेविकल्पइषितइति व्यवहारायअर्थ
क्रियार्थंविकल्पोभ्रमइषितः इष्टएवकूटकार्षापणादिनापिक्वचिद्व्यवहारदर्शनात् नन्वेकत्रसतोन्यत्रारोपोभ्रमःप्र
सिद्धः अत्यंतासत्वेकथंप्रपंचोभ्रमःस्यात्तस्त्वेवानाऽद्वैतसिद्धिः उक्तंचभट्टैः अध्यस्यतेखपुष्पत्वमसत्कथमवस्तुनि।
प्रज्ञातगुणसत्ताकमध्यारोप्येतवानवेतिनेत्याह अंधपरंपरयेति अंधपरंपरयायोविकल्पइत्यन्वयः अयंभावःसंस्का
रजन्योभ्रमःसंस्कारसिद्धयेपूर्वंप्रतीतिमात्रमपेक्षतेनवस्तुसत्वं प्रतीतोसत्यांवस्तुसत्वाभावेनब्रह्मव्यतिरेकादर्शनात्
अतोऽनादित्वात्पूर्वपूर्वभ्रमदृष्टस्योत्तरोत्तरआरोपोभविष्यतीत्यंधपरंपरान्यायेनतेनचव्यवहारःसेत्स्यतीत्यप्रयोज
कोहेतुरिति नन्वक्षय्यंहवैचातुर्मास्ययाजिनःसुकृतंभवति अपामसोमममृताअभूमेत्यादिभिः कर्मफलस्यनित्यत्व
प्रतिपादनादसत्वंनघटते ननुचनहिनित्यंवस्तुअसद्भवतितस्मात्तद्दूरप्रतिपादितत्वाहूतंसदेवेत्याशंक्याहभ्रमयन्तीति
हेभगवन्नेतेतवभारतीवेदलक्षणाउरुवृत्तिभिर्बह्वीभिर्गौणलक्षणादिवृत्तिभिः उक्थजडान्कर्मश्रद्धाभराक्रांतमंद
मतीन्भ्रमयन्तिमोहयन्ति अयंभावःनहिवेदःकर्मफलंनित्यमभिप्रैतिकिन्तुलक्षणयाप्राशस्त्यमात्रंविध्येकवाक्यत्वात्।
न अन्यथावाक्यभेदप्रसंगात् तद्यथेहकर्मचितोलोकःक्षीयतेएवमेवामुत्रपुण्यचितोलोकःक्षीयतेइतिन्यायोपबृंहित
श्रुत्यंतरविरोधाच्च अतःकर्मजडानामिदंभ्रममात्रमिति एतेनैवतस्माद्वाएतस्मादात्मनआकाशःसंभूतइत्यादीनामप्य

भा०द० उ० १३६

न्यपरत्वं दर्शितं भवति २३।३६ उद्भूतं भवतः सतोपि भुवनं सन्नैव सर्प्पस्स्त्रजः कुर्वन् कार्य्यमपीह कूटकनकं वेदोपि नैवंप र: अंहितं तव सत्त्वरं तु परमानंदं पदं तेन्मुदा वंदे सुंदर मिंदिरा नुतहरे मा मुंच मामानतं २३ तदेवं प्रपंचस्यासत्वे साधकं ना स्तीत्युक्तं इदानीमसत्वे स्पष्टि प्रलय श्रुतयो यतो वाइमानि भूतानि जायंते येन यातानि जीवंति यत् प्रियंत्यभिसंविशंति इ. साधारस्तन्मूलं चानुमानं प्रमाणमित्याह नयदिदमिति यद्यस्मादिदं विश्वमग्रे सृष्टेः —— पूर्वं न न आस आसीत् सदे वसौम्येदमग्र आसीत् आत्मा वा इदमेक एवाग्र आसीदित्यादि श्रुतेः न च निधनात् प्रलयात् अनु अनंतरं भविष्यद्भविष्य ति नासदासीन्नो सदासीत्तदानीमित्यादि श्रुतेः अतः कारणात् अंतरा मध्येपि एकरसे केवले त्वयि मृषा मिथ्यारूपमेव वि भातीति निमित्तं निश्चितं यत एवं अतः श्रुत्या इद्विणजाति विकल्पपथैर्द्रविणजातीनां द्रव्यमात्राणां मृल्लोह काष्ण्यायसरू

व्यवहृतये विकल्प इषितो धपरंपरया भ्रमयति भारतीत उरुवृत्तिभिरुक्थजडान् २३।३६ नय दिदमग्र आस न भविष्यदतो निधनादनुमितमंतरा त्वयि विभाति मृषैकरसे अत उपमीय ते द्रविणजाति विकल्पपथैर्वितथं मनोविलासमृतमित्यवयंत्यबुधाः २४।३७॥ रूपाणां विकल्पाः॥

भेदाः घट कुंडलादय स्तेषां पंथानो मार्गाः प्रकाराः तैरुपमीयते सदृशं तया निरूप्यते यथा तत्र कार्याकारणानामधेयमा त्रता कारणं मृदाद्येव तु सत्यं तथा ऽत्राप्याकाशादीनां नाममात्रता ब्रह्मैव सत्यं तथा च श्रुतिः वाचारंभणं विकारो नामधेयं मृत्ति केत्येव सत्यं यथा सौम्यैकेन मृत्पिंडेन सर्वं मृन्मयं विज्ञातं भवति यथा एकेन लोहमणिना सर्वं लोहमयं विज्ञानं स्यात् तथा एके न नखनिकृंतनेन सर्वं कार्ष्णायसमित्यादि तस्मादस्य सत्वे प्रमाणाभावादसत्वे प्रमाणस्य विद्यमानत्वात् वितथं मनोविला समृतं सत्यमिति ये अवयंति जानंति ते अबुधाः अज्ञा इत्यर्थः अत्रैवं प्रयोगः विवादाध्यासितं न सत् आद्यंतयोरविद्यमानत्वात् विकारित्वाद्दृश्यत्वाच्च शुक्तिरजतादिवत् इत्यन्वये दृष्टांतः आत्मवच्चेति व्यतिरेक दृष्टान्तः २४।३७ मुकुटकुंडलकंकणकिंकि णीधरिणतं कनकं परमार्थतः महदहंकृति खप्रमुखं न तथा नरहरे न परं परमार्थतः ॥ २७ ॥ रामः ॥

ननुचयदिप्रपंचोनामनास्त्येवतदाऽसतातेननचैतन्यस्यसंबंधगंधोपितर्हिकिमपराद्धंजीवेनयतः अयंसंसरतिकिंवाबहुपुण्यमीश्वरस्ययतोनित्यमुक्तः किंविषयंचतदाकर्म्मकांडमित्यपेक्षायांजीवेश्वरविशेषंद्वासुपर्णासयुजासखायासमानंवृक्षंपरिषस्वजाते तयोरन्यः पिप्पलंस्वाद्वत्त्यनश्नन्नन्योअभिचाकशीति अजामेकांलोहितशुक्लकृष्णांइत्याद्यावदन्तीत्याह सयदजयेति सतुजीवः यद्यस्मादजयामाययाजाम विद्यांअनुशयीत आलिंगेत् ततःगुणांश्चदेहेन्द्रियादीनजुषन् सेवमानआत्मतयाऽध्यासन् तदनुतदनंतरंसरूपतां तद्धर्मयोगंचजुषन् अपेतभगःपिहितानंदादिगुणःसन्मृत्युंसंसारंभजतिप्राप्नोतितद्विषयमेवचकर्मकांडमितिभावः त्वमुतत्वन्तुजहासितामजां

सयदजयात्वजामनुशयीतगुणांश्चजुषन्भजतिसरूपतांतदनुमृत्युमपेतभगः त्व
मुतजहासितामहिरिवत्वचमात्तभगोमहसिमहीयसेष्टगुणितेऽपरिमेयभगः २५।
॥३८॥

मायाम् ननुसामय्येवास्तिकथंत्यागस्तत्राह अहिरिवत्वचमिति अयंभावः यथाभुजंगः स्वगतमपिकंचुकंगुणबुध्यानाभिमन्यतेतथात्वमजाम् नहिनिरंतराल्हादिसंवित् कामधेनुवृंदपतेरजयाकृत्यमिति तामुपेक्ष्यसइति कुतएतत्तत्राह आत्तभगः नित्यप्राप्तैश्वर्य्यः महसिपरमैश्वर्य्ये अष्टगुणिते अणिमाद्यष्टविभूतिमतिमहीयसेपूज्यसेविराजसेकथंभूतः अपरिमेयभगः अपरिमितैश्वर्य्यः नह्यन्येषामिवदेशकालादिपरिच्छिन्नत्वाष्टगुणितमैश्वर्य्यं अपिचपरिपूर्णस्वरूपानुबंधित्वादपरिमितमित्यर्थः २५। ३८ नृत्यंतीतववीक्षणांगणगताकालस्वभावादिभिर्भावान् सत्वरजस्तमोगुणमयानुन्मीलयंतीबहून् मामाक्रम्यपदाशिरस्यतिभरंसंमर्दयंत्यातुरंमायातेशरणंगतोस्मिनृहरेत्वामेवतांवारय २५॥

एवंतावदुक्तसाधनकत्वेनयेभगवंतंभजंतितेमृत्युंतरंति इतरेसंसरंतीत्युक्तम् इदानींयेबहिः सङ्गंपरित्यज्य भगवन्मार्गप्रवृत्ताअपिकथंचिद्दृत्तचौताशिनः कामान्नमुंचतितेनभगवंतंप्राप्नुवंतिनचेहसुखंलभंतेकेवलंकु योनीरेवप्राप्नुवंतीतितानुशोचन्कामान्यः कामयतेमन्यमानःसकर्मभिर्जायतेतत्रतत्रेत्यादिश्रुत्यर्थमाह यदि नसमुद्धरंतीति हेभगवन्येयतयः हृदिस्थिताःकामजटाःकामस्यजटाः मूलानिवासनाः यदिनसमुद्धरंतिनोत्पाट यंतितेषामसतांभवान् हृदिगतोपिदुरधिगमः दुष्प्रापः कथंअस्मृतकंठमणिः विस्मृतोयःकंठमणिः तत्तुल्यःस्वयथा कंठेवर्त्तमानोप्यस्मृतश्चेदप्राप्तइवभवतितद्वदिति नकेवलमेतावत् किंतुअसुतृपयोगिनामिंद्रियतर्पणपराणांयो।

यदिनसमुद्धरंतियतयोहृदिकामजटादुरधिगमोऽसतांहृदि गतोऽस्मृतकंठमणिः असुतृपयोगिनामुभयतोप्यसुखंभ। गवन्ननपगतांतकादनधिरूढपदाद्भवतः २६। ३९। रामः

गच्छत्यनामुभयतोऽप्यसुखंइहामुत्रचदुःखमेवतदाह अनपगतांतकात् अनिवृत्तान्मृत्योःलोकाराधनधना र्जनादिक्लेशात्भोगवैभवप्राकट्यभयाच्चेहतावदुःखंभवतइश्वरादपिदुःखंकथंभूतात् अनधिरूढपदात् अनधि रूढंपदंस्वरूपंयस्यतस्मात्त्वत्स्वरूपप्राप्त्यभावादविद्यावद्विषयत्वेनप्राप्तनिजधर्मातिक्रमनिबंधनत्वद्दण्डरूपनेरकप्रा प्तेरमुत्राप्यसुखमित्यर्थः २६। ३९ इंभन्यासविषेणवंचितजनंभोगैकचिंतातुरंसंमुह्यंतमहर्निशंविरचितोद्योगक्लमै राकुलम् आज्ञालंघिनमज्ञमज्ञजनतासंमाननासन्मदंदीनाथदयानिधानपरमानंदप्रभोपाहिमाम् २६॥ २६॥ रामः

श्रीमज्जानकीवल्लभोविजयते॥ ९॥

ननुयतेर्नकिमपिकृत्यमस्तिप्रारब्धमेवसुखोपभोगेनापक्षीयतेअतःकिमर्थमितिरथाशं पतेउभयतोऽप्यसुखमिति श्रूयतेचएषनित्योमहिमाब्राह्मणस्यनकर्म्मणावर्द्धतेनोकनीयानित्यादितत्राह त्वदवगमीतिहेसगुणषड्गुणैश्वर्य्ययु क्तत्वदवगमीत्वत् ज्ञानवान् भवदुत्थशुभाशुभयोर्भवतःकर्म्मफलदातुरीश्वराद्धेतोःउत्थयोराविर्भूतयोःशुभाशुभ योः प्राचीनपुण्यापुण्यकर्म्मणोःफलभूतान् गुणविगुणान्वयान् सुखदुःखसंबंधान् नवेत्तिनानुसंधत्तेतर्हि तदानीं चदेहभृतांदेहाभिमानिनांप्रवृत्तिनिवृत्तिकरीर्गिरः विधिनिषेधलक्षणानवेत्तिविगतदेहाभिमानतयाकार्य्याकार्य्य बोधाभावात् ननियुज्यतइत्यर्थः युक्तंचैतत् यतःकारणात्मनुजैःअन्वहंश्रवणमतःअनुदिनंश्रवणेनचेतसि

त्वदवगमीनवेत्तिभवदुत्थशुभाशुभयोर्गुणविगुणान्वयांस्तर्हिदे।
हभृतांचगिरः अनुयुगमन्वहंसगुणगीतपरंपरयाश्रवणभृतोय
तस्त्वमपवर्गगतिर्मनुजैः ८७।४०॥ धृतस्त्वंतेषामपवर्गगतिः अपवर्गरूपागतिर्भव

सिकथंश्रवणभृतः अनुयुगंप्रतियुगंयागीतपरंपराउपदेशसंततिस्तयासत्संप्रदायानुसारेणेत्यर्थः एतदुक्तंभवति येतावत्तत्वज्ञानिनः नतेषांकर्म्माधिकारशंकाऽपियेचानवरतंतत्वकथाश्रवणादिनिष्ठास्तेषामप्यासन्नभवसदानां विधिनिषेधबाधः इतरेषांतुयोगच्छन्नेनेंद्रियलालनलालसानामुभयतोऽप्यसुखमिति ८७।४० अवगमंतवमे दृशमाधवस्फुरतियन्नसुखासुखसंगमः श्रवणवर्णनभावमथापिवानहिभवामियथाविधिकिंकरः ८७।२७

श्रीकाशीविश्वेश्वराभ्यान्नमः॥

त्वदवगमीनवेत्तिरुत्वदुःखेनचविधिनिषेधाविसुक्तं तत्रननुकथमवगंतुंशक्यनेदुरधिगमत्वस्योक्तत्वादित्येव
माशंक्यसत्यमेवमनवगात्यमहिम्नोवा ड्मनसागोचरत्वाद्विषयत्वेनैवज्ञानमितिदर्शयन् यदूर्ध्वंगार्गिदिवोय
दवीकृपृ थिव्यायदंतराद्यावापृथिवीइमयद्भूतंभवच्चभविष्यच्चेत्यादिश्रुतिप्रतिपादितमपरिमितमहिमानमाह द्यु
पतयएवेति हेभगवन्तेअंतंद्युपतयःस्वर्गादिलोकपतयोपिब्रह्मादयोनययुः नप्रापुःतत्कुतः यदंतवद्वस्तुतत्किमपि
त्वंनभवसि आस्तांद्युपतयोनययुरिति यत्यस्मात्त्वमपिआत्मनोअंतनयासिकुतस्तर्हिसर्वज्ञतासर्वशक्तितावाअत
आह अनंततयाअंताभावेननहिशशविषाणाज्ञानंसार्वज्ञंतदप्राप्तिर्वाशक्तिवैभवंविहंतिअनंतत्वमेवाह यदंतरेति।

द्युपतयएवतेनययुरंतमनन्ततयात्वमपियदंतरांऽडनिच।
याननुसावरणाः खइवरजांसिवांतिवयसासहयच्छ्रुतयस्त्व
यिहिफलंत्यतन्निरसनेनभवन्निधनाः २८।४१॥ यस्यतवअंतरामध्येननुअ

होसावरणाः उत्तरोत्तरंदशगुणसप्तावरणयुक्ताअण्डनिचयाब्रह्माण्डसमूहाः वांतिपरिभ्रमंति वयसाकालचक्रे
णरवेरजांसीवसहएकदैवनतुपर्य्यायेणहियस्मादेवंअतः श्रुतयस्त्वयिफलंतितात्पर्य्यवत्त्यापर्य्यवस्यंतिननुसाक्षाद्
इति अयमेतावानितिसगुणस्यगुणानन्त्यात् निर्गुणस्यचागोचरत्वात् कथंतर्ह्यपदार्थेतात्पर्य्यमिति तत्रविधिमुखेवा
केभवेदयंनियमः पदार्थस्यैववाक्यार्थत्वमिति निषेधमुखेतुनायंनियमइत्याह अतन्निरसनेनेति अन्यदेवतद्विदि
तात् अथोअविदितादपि अन्यत्रधर्मादन्यत्राधर्मात् अन्यत्रास्मात्कृताऽकृतात् अस्थूलमनण्वित्यादिप्रकारेणल।

लक्षणया च तत्त्वमसीत्यादयः पर्य्यवस्यंति न च वाच्यं निषेधैः शून्यमेव ज्ञाप्यत इति यतः भवन्निधना भवति त्वयि नि
धनं समाप्तिर्य्यासां तास्तथा न हि निरवधिर्निषेधः संभवति यतोऽवधिभूते त्वयि फलंतीत्यर्थः २९ । ४१ । ४२ ।
द्युपतय एव विदुरंतमनंततेन च भवान्न गिरः श्रुतिमौलयः त्वयि फलंति यतो नमइत्यतो जयजयेति भजेन वतसदं।

श्रीभगवानुवाच इत्येतद्ब्रह्मणः पुत्रा आश्रुत्यात्मानुशासनम् सनंदनमथानर्चुः सिद्धा
ज्ञात्वात्मनो गतिम् ४२ इत्यशेषसमाम्नायपुराणोपनिषद्रसः समुद्धृतः पूर्वजातैर्व्योम
यानैर्महात्मभिः ४३ त्वं चैतद्ब्रह्मदायाद श्रद्धयात्मानुशासनम् धारयंश्चर गां कामं का
मानां भर्जनं नृणाम् ४४ श्रीशुकउवाच एवं स ऋषिणादिष्टं गृहीत्वा श्रद्धयात्मवान् पू
र्णः श्रुतधरो राजन्नाह वीरव्रतो मुनिः ४५ श्रीनारदउवाच नमस्तस्मै भगवते कृष्णायाम
मलकीर्त्तये यो धत्ते सर्व्वभूतानामभवायोशतीः कलाः ४६ इत्याद्यमृषिमानम्य तच्छि
ष्यांश्च महात्मनः ॥ ५। २९ इत्यशेषसमाम्नायपुराणोपनिषद्रस इति सर्व्वश्रुतिपुराणरहस्यनासर्व्व
मित्यर्थः ४३ ब्रह्मदायादेति ब्रह्मैव दायमिव अप्रयत्नप्राप्यं अत्ति सेवत इति तथा ब्रह्मपुत्रेति वा ४४ पूर्णः कृतकृत्य
श्रुतधरः श्रुतमर्थं मनसि धारयन् वीरव्रतः नैष्ठिकः ४५ नम इति श्रीकृष्णावतारतया नारायणं नमस्यति उक्तं हि ए
ते चांशकलाः पुंसः कृष्णस्तु भगवान्स्वयमिति ४६ साक्षासितुरिति यो निव्यवधानं विना जनकस्य अग्निमथनाद्वस

८७
भा०द०
उ०
१२९

रिकथंचिद्दरणौरेतः पतितंममतथ्यासस्तदैवततउत्पन्नः शुकइतिहिवदंति ४७।४८।४९ समस्तवेदस्तुत्यर्थसं
गृह्यानुस्मारयति योऽस्योत्प्रेक्षकइतियः अस्यविश्वस्यउत्प्रेक्षकः एवमिदमनुशायिनांसमस्तपुरुषार्थसिद्धयेसृष्टि
स्थितिप्रलयादिप्रापणीयमित्यालोचकइत्यर्थः अनेननिमित्तत्वमुक्तम् एवमालोच्यास्यादिमध्यनिधने आदिर्ज
न्ममध्यःपालनंनिधनंअंतः एतेषुकर्मसुयोवर्त्तते अनेनोपादानत्वमुक्तम् ननुप्रकृतिपुरुषयोरुपादाननिमित्त
ेप्रसिद्धसत्यम् तयोरपितत्तएवोद्भूतत्वात्मूलकारणंसएवेत्याह योऽव्यक्तजीवेश्वरइति प्रवेशनियमनेदर्शयतिय

ततोऽगाद्दाश्रमंसाक्षात्पितुर्द्वैपायनस्यमे ४७ सभाजितोभगवताकृतासनपरिग्रहः त
स्मैतद्वर्णयामासनारायणमुखाच्छ्रुतम् ४८ श्रीशुकउवाच इत्येतद्वर्णितंराजन्यो
नःप्रश्नःकृतस्त्वया यथाब्रह्मण्यनिर्देश्येनिर्गुणेपिश्रुतिश्चरेत् ४९ योऽस्योत्प्रेक्ष
कआदिमध्यनिधनेयोऽव्यक्तजीवेश्वरोयःसृष्ट्वेदमनुप्रविश्यऋषिणाचक्रेपुरःशास्ति

इतिपूर्वोक्तप्रकारेणेदंसृष्ट्वायदर्थमेतत्सृष्टन्तेनऋषिणासृष्टेकार्य्ये अहमितिदर्शनादृषिजीवः तेनसहै
हानुप्रविष्टःपुरःशरीराणितस्यभोगायतनानिचक्रेताःपुरःशास्तितस्यभोगंददत्परिपाल्यते उपासकस्यचवैक
ल्परूपोभवतीत्याह यंसंपद्येति यंसंपद्यप्राप्यानुशयीअन्वनुदण्डवत्प्रणामैश्वरणमूलेशेतेइतितथासजीवःअ
जांकार्य्यकारणलक्षणामविद्यांत्यजति ननुब्रह्मसंपन्नस्यापिजीवस्यनतत्संबंधोदृश्यतेअतआहसुप्तःकुलायंयथे
त्तिअयंभावः यथास्वप्नशरीरवंतमन्येपश्यंतिसतुनात्मानंतथापश्यति एवंजीवन्मुक्तमप्यन्येदेहवंतपश्यंति॥ ८॥ राम:
१२९

एवंजीवन्मुक्तमप्यन्येदेहवंतंपश्यंतिसतुनकिंचित्पश्यतीति तंहरिंअजस्रंअनवरतंध्यायेत्‌किमित्यतआह अभयं।
नभयंयस्मात्‌भयनिवर्त्तकमित्यर्थः कुतएतत्कैवल्यनिरस्तयोनिंकैवल्येनअप्रच्युतस्वरूपावस्थानेननिरस्तातिरस्कृता
योनिः मूलकारणंमायायेनतं ५० सर्वश्रुतिशिरोरत्ननीराजितपदांबुजम्‌ भोगयोगप्रदंवंदेमाधवंकर्मिनम्रयोः १ ॥ इतिद
शमेटीकायांसप्ताशीतितमोऽध्यायः ८७ ॥ अष्टाशीतितमेविष्णुभक्तकैवल्यमश्नुते नतोवाग्देवभक्तस्तुविभूतिमितिवर्ण्य।

यंसंपद्यजहात्यजामनुशयीसुप्तःकुलायंयथा तंकैवल्यनिरस्तयोनिमभयंध्यायेदज।
स्रंहरिम्‌ ५० ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कन्धेनारायणनारदसंवादेवेदस्तु।
तिर्नामसप्ताशीतितमोऽध्यायः ८७ ॥ राजोवाच ॥ देवासुरमनुष्येषुयेभजंत्यशिवं
शिवम्‌ प्रायस्तेधनिनोभोजाननतुलक्ष्म्याःपतिंहरिम्‌ १ एतद्वेदितुमिच्छामः संदेहोत्र
महान्हिनः विरुद्धशीलयोःप्रभ्वोर्विरुद्धाभजतांगतिः २ श्रीशुकउवाच शिवःशक्ति।
युतःशश्वत्‌त्रिलिंगोगुणसंवृतः वैकारिकस्तैजसश्चतामसश्चेत्यहंत्रिधा ३ ॥ ॥

ते १ हरिर्भजतांभक्तिदइत्युक्तम्‌ अभयंध्यायेदजस्रंहरिमितितत्रशङ्कते देवासुरेति अशिवंअवधीरितभोगं।
भोजाः भोगिनःलक्ष्म्याः पतिंसर्वभोगेयुक्तम्‌ १ । २ अन्योपमर्देनतमरास्त्रैविध्यात्‌त्रिलिंगस्त्रिलिङ्गस्त्वमाह वै
कारिकइति अहं अहंकारइति ३ ॥ रामः ॥

विकारा मन इंद्रियभूतरूपाः षोडश इति इंद्रियदेवानामभेदविवक्षया किंचनेति यत्किंचिद्विकारोपाधिकं भजन्
उपाध्यनुरूपाणां विभूतीनां स्वरूपं प्राप्नोति ४ उपद्रष्टा साक्षी सन् यतः सर्वदृक् सर्वं पश्यति अतः प्रकृतेः पर इति।
अत्रेदं तत्वं वस्तुनो गुणसंबंधे रूपद्वयमिहेष्यते तद्धर्मायोगयोगाभ्यां बिंबवत्प्रतिबिम्बवत् गुणाः सत्वादयः शांतघोरमूढः
स्वभावतः ब्रह्मविष्णुशिवानां च गुणयंतृस्वरूपिणाम् नातिभेदो भवेत् भेदो गुणधर्मैरिहांशतः सत्वस्य शांत्या नो जातु विष्णो
र्विक्षेपमूढते रजस्तमोगुणाभ्यां तु भवेतां ब्रह्मरुद्रयोः गुणोपमर्दतो भूयस्तदंशानां च भिन्नता अतः समग्रसत्वस्य वि

ततो विकारा अभवन् षोडशामीषु किंचन उपाधावन् विभूतीनां सर्वासामश्नुते गतिम्
४ हरिर्हि निर्गुणः साक्षात्पुरुषः प्रकृतेः परः स सर्वदृगुपद्रष्टा तं भजन्निर्गुणो भवेत् ५
निवृत्तेष्वश्वमेधेषु राजा युष्मत्पितामहः शृण्वन्भगवतो धर्म्मानपृच्छदिदमच्युतम् ६
स आह भगवांस्तस्मै प्रीतः शुश्रूषवे प्रभुः नृणां निःश्रेयसार्थाय योवतीर्णो यदोः कुले ७।

ष्णोर्मोक्षकरी मतिः अंशतो भूतिहेतुश्च तथानंदमयी स्वतः अंशस्तारतम्येन ब्रह्मरुद्रादिसेविनाम् विभूतयो भवं
त्येव शनैर्मोक्षोऽप्यनंशतः इदमेवाभिप्रेत्य तत्र तत्रोच्यते श्रेयांसि तत्र खलु सत्वतनोर्नृणां स्युरिति तथा सत्वं यस्य
प्रिया मूर्त्तिरिति तथा सत्वं तत्तीर्थसाधनमिति तथा त्रयाणामेकभावानां यो न पश्यति वै भिदामिति तथानंते मय्यच्यु
ते पि च भिदाम एव पिच क्षत इत्यादि एवं च सति न किंचिदसमंजसं तत्तद्भक्तानां तु कलहो द्रोहमात्रमिति ५। ६। ७

श्रीमत्सीतारामचंद्राभ्यां नमः॥ ७॥

यस्याहमनुगृण्हामीति अयमर्थः योविषयान्परिजिहीर्षुरपिकथंचिद्धिद्यमानेषु विषयेषुसज्जतेक्लिश्यतिचतस्यवि
षयापहारएवानुग्रहइति यथाश्रुतत्वेनध्रुवादीनामैश्वर्य्यविरोधात् अथ वाप्रथमं विभूतीः कामनानुरूपादत्वा शनैः
विषयभोगावसानेतस्य निर्वेदमुत्पाद्य हरिष्यामिपरमानुग्रहं कर्तुमिति तदुक्तं भगवतैव नमय्यावेशितधियां कामः

श्रीभगवानुवाच यस्याहमनुगृण्हामिहरिष्येतद्धनंशनैः ततोधनंत्यजंत्यस्यस्वजनाद्दुःखदुःखितम् ८ सतथावितथोद्योगोनिर्विण्णःस्याद्धनेहया मत्परैःकृतमैत्रस्यकरिष्येमदनुग्रहम् ९ तद्ब्रह्मपरमंसूक्ष्मंचिन्मात्रंसदनंतकम् अतोमांसुदुराराध्यंहित्वान्यान्भजतेजनः १० ततस्तआशुतोषेभ्योलब्धराज्यश्रियोद्धताः मत्ताःप्रमत्तावरदान्विस्मरंत्यवजानते ११ श्रीशुकउवाच शापप्रसादयोरीशाब्रह्मविष्णुशिवादयः सद्यःशापप्रसादोंगशिवोब्रह्मानचाच्युतः १२ अत्रैवोदाहरंतीममितिहासंपुरातनम् वृकासुरायगिरिशोवरंदत्वापसंकटम् १३ वृकोनामासुरःपुत्रःशकुनेःपथिनारदम् दृष्ट्वाशुतोषंपप्रच्छदेवेषुत्रिषुदुर्मतिः १४॥ ८कामायकल्पतइतिदुःखदुःखितमितिदुःखादनुपुनर्दुःखितमिवप्रतीयमानमित्यर्थः

सपुनर्बंधूनामाग्रहेणधनेहयाप्रयत्नोपिमदनुग्रहेणयदानिष्फलोद्यमोनिर्विण्णःस्यात्तदामदनुग्रहमितिममासाधारणमनुग्रहमितितमेवाह तद्ब्रह्मेति ९ जनःपश्चादपिमोक्षमरोचयन् अतआसक्तोजनइत्यर्थः १०।११ एतदेवेतिहासेनस्प

१५ सुसंकटमापकैलाशोत्साटनंपुरपालनंच १६ स्वगात्रतउपाधावत्कथंआत्मक्रव्येणस्वमांसेनजुह्वानइति।
१७ अवृश्चत्छेत्तुमुद्यतः १८ मूर्त्तिमानग्निरिवदेदीप्यमानः वयंअधुनातनाः यथाकथंचिद्दुःखेनमर्त्तुकामंवार-

स आहदेवंगिरिशमुपाधावाशुसिद्ध्यति योल्पाभ्यांगुणदोषाभ्यामाशुतुष्यतिकुप्यति
१५ दशास्यबाणयोस्तुष्टः स्तुवतोर्वन्दिनोरिव ऐश्वर्य्यमतुलंदत्वाततआपसुसंकटम् १६
इत्यादिष्टस्तमसुरउपाधावत्स्वगात्रतः केदारआत्मक्रव्येणजुह्वानोग्निमुखंहरम् १७
देवोपलब्धिमप्राप्यनिर्वेदात्सप्तमेहनि शिरोवृश्चत्स्वधितिनातत्तीर्थक्लिन्नमूर्द्धजं॥
१८ तदामहाकारुणिकःसधूर्जटिर्यथावयंचाग्निरिवोत्थितोनलात् निगृह्यदोर्भ्यांभु-
जयोर्न्यवारयत्तत्स्पर्शनाद्भूयउपस्कृताकृतिः १९ तमाहचाङ्गालमलंवृणीष्वमेयथाभि-
कामंवितरामितेवरम् प्रीयेयतोयेननृणांप्रपद्यतामहोत्वयात्माभृशमर्द्यतेवृथा २० दे-
वंसवव्रेपापीयान्वरंभूतभयावहम् यस्ययस्यकरंशीर्ष्णिधास्येसम्रियतामिति २१ तत्
श्रुत्वाभगवान्रुद्रोदुर्म्मनाइवभारत ओमितिप्रहसंस्तस्मैददेहेरमृतंयथा २२॥ २२॥

यामः तद्वदिति सचउपस्कृताकृतिः परिपूर्णदेहोभवत् १९ न्यवारयत् एवमाहचयतोयेनापिभजतांप्रीतःस्यां
सत्वयातुदेहोवृथापीड्यतइति २० । २१ दातुमनर्हमपिदत्तवान् सर्पायक्षीरमिव २२ ॥ २२ ॥ रामः ॥

२३ उपसृष्टः अनुगतः सन् उदगात् उदक् उत्तरतः २४ वैकुंठं श्वेत द्वीपम् २५।२६ तं वृकासुरं तथा व्यसनं ताहग्व्यस
नं यस्य तं वृजिनार्दनः दुःखहंता दूरत एव दण्डमेखलादिभिरुपलक्षितः प्रत्युदियात् संमुखमागतः २७। २८ व्यक्तमि

इत्युक्तः सोऽसुरो नूनं गौरीहरणलालसः स तद्वरपरीक्षार्थं शंभोर्मूर्ध्नि किलासुरः स्वह।
स्तं धातुमारेभे सोऽबिभ्यत्स्वकृताच्छिवः २३ तेनोपसृष्टः संत्रस्तः पराधावन्सवेपथुः या
वदंतं दिवो भूमेः काष्ठानामुदगादुदक् २४ अजानंतः प्रतिविधिं तूष्णीमासन्सुरेश्वरेश्व
राः ततो वैकुंठमगमद्भास्वरं तमसः परम् २५ यत्र नारायणः साक्षान्न्यासिनां परमा गतिः
शांतानां न्यस्तदंडानां यतो नावर्त्तते गतः २६ तं तथा व्यसनं दृष्ट्वा भगवान्वृजिनार्दनः दूरा
त्प्रत्युदियाद्भूत्वा बटुको योगमायया २७ मेखलाजिनदंडाक्षैस्तेजसाग्निरिव ज्वलन्
अभिवादयामास च तं कुशपाणिर्विनीतवत् २८ श्रीभगवानुवाच शाकुनेय भवान्व्यक्तं
श्रांतः किं दूरमागतः क्षणं विश्रम्यतां पुंस आत्मायं सर्वकामधुक् २९ यदि नः श्रवणा।
यालं युष्मद्व्यवसितं प्रभो भण्यतां प्रायशः पुंभिर्धृतैः स्वार्थान्समीहते ३०॥ ३० ॥

श्चितं किं किमर्थम् आत्मा देहः सर्वपुरुषार्थत्वे हेतुः अतो मा पीडयेति २९ प्रायशः पुंभिर्धृतैः भगवान्स्वार्थान्स।
मीहते साधयितुमिच्छति अथवा जनः पुंभिः सहायैः स्वकार्याणि साधयति अतो नः कथ्यतामिति ३०। ३० ॥

३१ पैशाच्यंपिशाचानामिववृत्तिम् ३२। ३३ यत्‌यथावक्तावदिष्यति ३४ चित्रैर्भ्रामकैः सुपेशलैः अतिर

श्रीशुकउवाच एवंभगवताऽऽदिष्टोवचसाऽमृतवर्षिणा गतक्लमोऽब्रवीत्तस्मैयथापूर्वम
नुष्ठितम् ३१ श्रीभगवानुवाच एवंचेत्तर्हितद्वाक्यंनवयंश्रद्दधीमहि योदक्षशापात्पै
शाच्यंप्राप्तःप्रेतपिशाचराट् ३२ यदिवस्तत्रविश्रंभोदानवेंद्रजगद्गुरौ तर्ह्यंगाशुस्वशिर
सिहस्तंन्यस्यप्रतीयताम् ३३ यद्यसत्यंवचःशंभोःकथंचिद्दानवर्षभ तदैनंजह्यसद्वाचं
नयद्वक्तानृतंपुनः ३४ इत्थंभगवतश्चित्रैर्वचोभिःससुपेशलैः भिन्नधीर्विस्मृतःशीर्ष्णि
स्वहस्तंकुमतिर्व्यधात् ३५ अथापतद्भिन्नशिरावज्राहतइवक्षणात् जयशब्दोनमःश
ब्दःसाधुशब्दोऽभवद्दिवि ३६ मुमुचुःपुष्पवर्षाणिहतेपापेवृकासुरे देवर्षिपितृगंधर्वा
मोचितःसंकटाच्छिवः ३७ मुक्तंगिरिशमभ्याहभगवान्पुरुषोत्तमः अहोदेवमहादेव
पापोयंस्वेनपाप्मना हतःकोनुमहत्स्वीशजंतुर्वैकृतकिल्बिषः क्षेमीस्यात्किमुविश्वेशे
कृतागस्कोजगद्गुरौ ३९ यएवमव्याकृतशक्त्युदन्वतःपरस्यसाक्षात्परमात्मनोहरेः॥८८॥

भ्यैः भिन्नधीः भ्रंशितमतिः ३५।३६।३७।३८ किमुवक्तव्यंविश्वेशेत्वयिकृतागस्कःकृतापराधइति ३९ अव्याकृ

वाङ्मनसागोचरशक्तिसमुद्रस्य गिरित्रमोक्षं शिवमोचनरूपं चरित्रं संस्मृतिभिर्नानायोनिसंचारैः ५ भक्तसंकट
मालोक्यकृपापूर्णहृदंबुजः गिरित्रं विप्रवाक्याच्चुमोक्षयामासकेशवः १ ॥ इति श्रीदशमे टीकायां अष्टाशीतितमो

गिरित्रमोक्षं कथयेच्छृणोति वा विमुच्यते संसृतिभिस्तथारिभिः ४० ॥ इति श्रीभागव-
ते महापुराणे दशमस्कंधे रुद्रमोक्षणं नाम अष्टाशीतितमोऽध्यायः ८८ ॥ श्रीशुक उवा-
च ॥ सरस्वत्यास्तटे राजन्नृषयः सत्रमासत वितर्कः समभूत्तेषां त्रिष्वधीशेषु को म-
हान् १ तस्य जिज्ञासया ते वै भृगुं ब्रह्मसुतं नृप तज्ज्ञप्त्यै प्रेषयामासुः सोऽभ्यगाद्ब्रह्म-
णः सभाम् २ न तस्मै प्रह्वणं स्तोत्रं चक्रे सत्त्वपरीक्षया तस्मै चुक्रोध भगवान्प्रज्वलन्
स्वेन तेजसा ३ स आत्मन्युत्थितं मन्युमात्मजायात्मना प्रभुः अशीशमद्यथा वह्निं स्वयो-
न्या वारिणात्मनः ४ ततः कैलासमगमत्स तं देवो महेश्वरः परिरब्धुं समारेभ उत्थाय भ्रा-
तरं मुदा ५ नैच्छत्त्वमस्युत्पथग इति देवश्चुकोप ह शूलमुद्यम्य तं हंतुमारेभे तिग्मलो-
चनः ६ पतित्वा पादयोर्देवी सांत्वयामास तं गिरा अथो जगाम वैकुंठं यत्र देवो जनार्दनः
॥ ७ ॥

८९ ॥ नवाशीतितमे देवः को महानिति संशये परीक्ष्य विष्णोरुत्कर्षं मुनिभ्यो वर्णयद्गुरुः १ ॥ इतिहा-
सांतरमाह सरस्वत्या इति १।२।३ स्वयोन्या स्वस्यैव रूपांतरेणाभिव्यक्तिस्थानेन स्वकार्येणेत्यर्थः तेन यथा कश्चिद्व-
न्हिं शमयन्ति तथा स्वकार्येण पुत्रेण निमित्तेन क्रोधं शम-
यामासेत्यर्थः ४।५।६।७ ॥

८९
भा॰ १०
उ॰
१४३

८।९।१०। तीर्थकारिणा तीर्थत्वनिमित्तेन ११।१२ तस्समंद्रयागंभीरयागिरानिर्दत्तस्तूष्णीबभूवेतिशेषः १३। १४।
विस्मिताअपराधातिरेकेपिनिर्विकारित्वेनभूयांसश्रद्दधुःमहत्तमन्निश्चितवन्तःयतःयस्मिन् १५ वैराग्यचच

शयानंश्रियउत्संगेपदावक्षस्यताडयत् ततउत्थायभगवान्सहलक्ष्म्यासतांगतिः स्वा
तल्पादवरुह्याशुननामशिरसामुनिम् ८ आहतेस्वागतंब्रह्मन्निषीदात्रासनेक्षणं।
म् अजानतामागतान्वःसंतुमर्हथनःप्रभो ९ अतीवकोमलौतातचरणौतेमहामुने
इत्युक्त्वाविप्रचरणौमर्दयन्स्वेनपाणिना १० पुनीहिसहलोकंमांलोकपालांश्चमद्गतान्
पादोदकेनभवतस्तीर्थानांतीर्थकारिणा ११ अद्याहंभगवल्लक्ष्म्याआसमेकांतभाजनं॥
वत्स्यत्युरसिमेभूतिर्भवत्पादहतांहसः १२ श्रीशुकउवाच एवंब्रुवतिवैकुंठेभृगुस्तन्मंद्र
यागिरा निर्वृतस्तर्पितस्तूष्णींभक्त्युत्कंठोऽश्रुलोचनः १३ पुनश्चसत्रमाव्रज्यमुनीनां।
ब्रह्मवादिनाम् स्वानुभूतमशेषेणराजन्भृगुरवर्णयत् १४ तन्निशम्याथमुनयोविस्मि
ताश्छिन्नसंशयाः भूयांसंश्रद्दधुर्विष्णुंयतःशांतिर्यतोऽभयम् १५ धर्मःसाक्षाद्यतोज्ञानं
वैराग्यंचतदन्वितम्॥ ९ तुर्विधमितिपाठेनच्चातुर्विध्यमेवंद्रष्टव्यम् विषयान्संत्यक्तुंशक्नुवतोपिसंमाने
आत्यागोनामाद्यंवैराग्यंततोविषयाणांमध्येलवणादिव्यतिरेकेणापिवर्तनिर्हूतीयंतथावर्त्तनावपिमनसिरागशैथिल्ये

नवाखिलैवैविविधस्वतारिकम्॥

तत्राप्यौदासीन्यंचतुर्थंयथाहुः वैराग्यमाद्यंयतमानसंज्ञंक्वचिद्विरागोव्यतिरेकसंज्ञः एकेंद्रियाख्यंहृदिरागसौक्ष्म्यं
तस्याप्यभावस्तुवशीकृताख्यमिति १६।१७।१८ तस्यभगवतएवयद्यपित्रिविधाआकृतयस्तत्रतासुसत्वमेवतीर्थंसा॰

ऐश्वर्य्यंचाष्टधायस्माद्यशश्चात्ममलापहम् १६ मुनीनांन्यस्तदंडानांशांतानांसमचेतसाम्
अकिंचनानांसाधूनांयमाहुःपरमांगतिम् १७ सत्वंयस्यप्रियामूर्त्तिर्ब्राह्मणास्त्विष्टदेवताः
भजंत्यनाशिषःशांतायंवानिपुणबुद्धयः १८ त्रिविधाकृतयस्तस्यराक्षसाअसुराःसुराः
गुणिन्यामाययासृष्टासत्वंतत्तीर्थसाधनम् १९ श्रीशुकउवाच एवंसारस्वताविप्रान्
णांसंशयनुत्तये पुरुषस्यपदांभोजसेवयातद्गतिंगताः २० सूतउवाच इत्येतन्मुनितन
यास्यपद्मगंधपीयूषंभवभयभित्परस्यपुंसः शुश्लोक्यंश्रवणपुटैःपिबत्यभीक्ष्णंपांथो
ऽध्वभ्रमणपरिश्रमंजहाति २१ श्रीशुकउवाच एकदाद्वारवत्यांतुविप्रपत्न्याःकुमारकः॥
जातमात्रोभुवंस्पृष्ट्वाममारकिलभारत २२ विप्रोगृहीत्वामृतकंराजद्वार्य्युपधायसः इ
दंप्रोवाचविलपन्नातुरोदीनमानसः २३॥ १८धनंपुरुषार्थहेतुः १९ इत्थंनिश्चित्यसरस्वतीतीर
वासिनोविप्राः हरिसेवयामुक्तिंप्रापुरिति २० व्यासनंदनस्यमुखपंकजादुद्गतंगंधयुक्तपीयूषतुल्यंहरेःप्रशस्तं
यशोयःसंसारीसेवतेसमुक्तोभवतीति २१ सचोक्तलक्षणोभगवान्कृष्णएवेतिदर्शयितुमाख्यानांतरमाह एकदेति

२४।२५ ब्रह्मद्विषइत्यादिकांतां गाथां वाक्यं मयितु न कश्चिद्दोषः अतोराजदोषेणैवमस्तु त्वाम्प्रियं तद्दुनिवारं वारंवा ब्रु
क्रोशेत्यर्थः २६।२७ ब्रह्मन्किंस्विदिति किमर्थं वृथारोदिषि यतस्त्वन्निवासे धनुर्धरमात्रोऽपि राजन्यबंधुरपिनास्ति

ब्रह्मद्विषःशठधियोलुब्धस्यविषयात्मनः क्षत्रबंधोःकर्मदोषात्पंचत्वंमेगतोऽर्भकः २४
हिंसाविहारंनृपतिंदुःशीलमजितेंद्रियम् प्रजाभवन्त्यःसीदंतिदरिद्रानित्यदुःखिताः॥
एवंद्वितीयेविप्रर्षिस्तृतीयेत्वेवमेवच विसृज्यसन्नृपद्वारितांगाथांसमगायत २६ तामर्जु
नउपश्रुत्यकर्हिचित्केशवांतिके परेतेनवमेबाले ब्राह्मणंसमभाषत २७ किंस्विद्ब्रह्मंस्त्व
न्निवासेइहनास्तिधनुर्धरः राजन्यबंधुरेतेवैब्राह्मणाःसत्रमासते २८ धनदारात्मजाप्र
क्तायत्रशोचंतिब्राह्मणाः तेवैराजन्यवेषेणनटाजीवंत्यसुंभराः २९ अहंप्रजांवांभगव
न्रक्षिष्येदीनयोरिह अनिस्तीर्णप्रतिज्ञोऽग्निंप्रवेक्ष्येहतकल्मषः ३० ब्राह्मणउवाच सं
कर्षणोवासुदेवःप्रद्युम्नोधन्विनांवरः अनिरुद्धोऽप्रतिरथोनत्रातुंशक्नुवंतियत् ३१ त
त्कथन्नुभवान्कर्मदुष्करंजगदीश्वरैः चिकीर्षसित्वंबालिश्यात्तन्नश्रद्दध्महेवयम् ३२॥

ब्रह्मण्यस्यतुकावार्त्ता एतेतुसत्रेयागइवब्राह्मणामिलिताभवितुमर्हंतीत्यर्थः २८ तदेवाह धनदारात्मजाप्रक्ता
यत्रइतिधनादिभिर्वियुक्ताःसंतःयत्रयेषुजीवत्सुराजन्येषुशोचंतितेजीवंतिकेवलंजीविकांसंपादयंति २९ हतकल्म

टी॰ ८९
षइतिअग्निप्रवेशेनब्राह्मणविलापश्रवणपातकान्पूतोभ
वेयमित्यर्थःअहतकल्मषइतिवा ३०।३१ नश्रद्दध्महिनसम्भा

३३।३४ एवंप्रौढिवादैर्विश्रंभितः विश्वासंप्रापितः निशामयन्शृण्वन् ३५।३६ ब्राह्मणोपेक्षकत्वेनकृष्णावज्ञयाऽसहे

अर्जुनउवाच नाहंसंकर्षणोब्रह्मन्नकृष्णःकार्ष्णिरेवच अहंवाअर्जुनोनामगांडीवंय
स्यवैधनुः ३३ माऽवमंस्थाममब्रह्मन्वीर्यंत्र्यंबकतोषणम् मृत्युंविजित्यप्रधनेआनेष्ये
तेप्रजांप्रभो ३४ एवंविश्रंभितोविप्रःफाल्गुनेनपरंतप जगामस्वगृहंप्रीतःपार्थवीर्यंनि
शामयन् ३५ प्रसूतिकालआसन्नेभार्यायाद्विजसत्तमः पाहिपाहिप्रजांमृत्योरित्याहार्जु
नमातुरः ३६ सउपस्पृश्यशुच्यंभोनमस्कृत्यमहेश्वरम् दिव्यान्यस्त्राणिसंस्मृत्यसज्यंगांडी
वमाददे ३७ न्यरुणत्सूतिकाऽगारंशरैर्नानाऽस्त्रयोजितैः तिर्यगूर्ध्वमधःपार्थश्चकारशर
पंजरम् ३८ ततःकुमारःसंजातोविप्रपत्न्यारुदन्मुहुः सद्योऽदर्शनमापेदेसशरीरोविहा
यसा ३९ तदाहविप्रोविजयंविनिंदन्कृष्णसन्निधौ मौढ्यंपश्यतमेयोऽहंश्रद्दधेक्ली
बकत्थनम् ४० नप्रद्युम्नोनानिरुद्धोनरामोनचकेशवः यस्यशेकुःपरित्रातुंकोऽन्यस्तदवि
तेश्वरः ४१ धिगर्जुनंमृषावादंधिगात्मश्लाघिनोधनुः दैवोपसृष्टंयोमौढ्यादानिनीषतिदुर्मतिः

श्वरंनमस्कृत्य ३७ न्यरुणत् आवृतवान् तदेवाह तिर्यगूर्ध्वमिति ३८ अदर्शनमापेदे देहोपिनावशिष्टइत्यर्थः ३९।४०

यस्यप्रजाः ननन्न ४१।४२॥

४३।४४ प्रत्युक्तः वारितः उपपत्तिभिः प्रतिषेधं कुर्वता ४५ मावज्ञामाऽवज्ञानीहि येनेदं तितएवमनुष्याः नःकीर्त्ति
एवं शापति विप्रर्षौ विद्यामास्थाय फाल्गुनः ययौ संयमनीमाशु यत्रास्ते भगवान्यमः ४३ वि
प्रापत्यमचक्षाणस्ततऐन्द्रीमगात्पुरीम् आग्नेयीं नैर्ऋतीं सौम्यां वायव्यां वारुणीमथ र॥
सातलं नाकपृष्ठं धिष्ण्यान्यन्यान्युदायुधः ४४ ततोऽलब्ध्वद्विजसुतो ह्यनिस्तीर्णप्रतिश्रु
तः अग्निं विविक्षुः कृष्णेन प्रत्युक्तः प्रतिषेधता ४५ दर्शये द्विजसूनूंस्ते माऽवज्ञात्मानमा॥
त्मना ये ते हकीर्त्तिं विमलां मनुष्याः स्थापयंति नः ४६ इति संभाष्य भगवानर्जुनेन सहेश्व
रः दिव्यं स्वरथमास्थाय प्रतीचीं दिशमाविशत् ४७ सप्तद्वीपान्सप्तसिंधून्सप्तसप्तगिरी
नथ लोकालोकं तथातीत्य विवेश सुमहत्तमः ४८ तत्राश्वाः शैव्यसुग्रीवमेघपुष्पबला॥
हकाः तमसि भ्रष्टगतयो बभूवुर्भरतर्षभ ४९ तान्दृष्ट्वा भगवान्कृष्णो महायोगेश्वरेश्वरः
सहस्रादित्यसंकाशं स्वचक्रं प्राहिणोत्पुरः ५० तमः सुघोरं गहनं कृतं महद्विदारयद्भूरि
तरेण रोचिषा मनोजवं निर्विविशे सुदर्शनं गुणच्युतो रामशरो यथा चमूः ५१॥ ((स्थापयिष्यंति॥
निश्चलां करिष्यंति एते नेति पाठांतरं तु छंदोभंगभयादागंतुकमिति ४६।४७ सप्तसप्तसंख्या गिरयो येषु द्वीपेषु तान् ४८

४९।५० कृतमिति प्रकृतिपरिणामरूपं नालोकाभावमात्रं ५१

चक्रानुपथेन चक्रमनुगतेन द्वारेण तत्तमः परं तस्मात्तमसः परं दूरे वर्त्तमानं परं श्रेष्ठं भागवतं ज्योतिः समश्नुवानं व्याप्नुवत् प्रसमीक्ष्य प्रताडिताक्षो नेत्रे न्यमीलयदिति ५२ एजंतः उच्चलंतः बृहन्तः महान्तः ऊर्मयो भूषणं यस्य तत्तत्र सलिले भवनं महाकालपुरं द्युमत्तमं द्युतिमत् श्रेष्ठम् ५३ सहस्रं मूर्ध्निभवाः फणास्तास्थ मणयस्तेषां द्युतिभिः द्विसहस्र

द्वारेण चक्रानुपथेन तत्तमः परं परं ज्योतिरनंतपारम् समश्नुवानं प्रसमीक्ष्य फाल्गुनः प्रताडिताक्षोऽपिदधेऽक्षिणी उभे ५२ ततः प्रविष्टः सलिलं नभस्वता बलीयसैजद्बृहदूर्मिभूषणम् तत्राद्भुतं वै भवनं द्युमत्तमं भ्राजन्मणिस्तंभसहस्रशोभितम् ५३ तस्मिन्महाभीममनंतमद्भुतं सहस्रमूर्द्धन्यफणामणिद्युभिः विभ्राजमानं द्विगुणोल्बणेक्षणं सिताचलाभं शितिकंठजिह्वम् ५४ ददर्श तद्भोगसुखासनं विभुं महानुभावं पुरुषोत्तमोत्तमम् सांद्रांबुदाभं सुपिशंगवाससं प्रसन्नवक्त्रं रुचिरायतेक्षणम् ५५ महामणिव्रातकिरीटकुंडलप्रभापरिक्षिप्तसहस्रकुंतलम् प्रलंबचार्वष्टभुजं सकौस्तुभं श्रीवत्सलक्ष्म्या वनमालयावृतम् ५६ सुनंदनंदप्रमुखैः स्वपार्षदैश्चक्रादिभिर्मूर्त्तिधरैर्निजायुधैः॥ ५ नेत्रे रूर्ज्जितं स्फटिकगिरिसंकाशं शितिकंठजिह्वं कंठाश्च जिह्वाश्च कंठजिह्वाः शितयः नीलाः कंठजिह्वा यस्य तं ५४ तद्भोगसुखासनं तस्याऽनंतस्य भोगो देहः सुखकरमासनं यस्य तं ५५ महांतो मणिव्राना येषु तेषां किरीटकुंडलानां प्रभातया परिक्षिप्ताः सर्वतः स्फुरंतः स

लर्द्धिभिरणिमादिविभूतिभिर्मूर्त्तिधराभिः ५७ ऊर्ज्जयाऊर्ज्जितयागिरा ५८ मेकलावतीर्णाविति संबोधनम् शीघ्रं

पुष्ट्याश्रियाकीर्त्यजयाखिलर्द्धिभिर्न्निषेव्यमाणंपरमेष्ठिनांपतिम् ५७ ववंदआत्मानम-
नंतमच्युतोजिष्णुश्चतद्दर्शनजातसाध्वसः तावाहभूमापरमेष्ठिनांपतिर्बद्धांजलीसस्मि-
तमूर्ज्जयागिरा ५८ द्विजात्मजामेयुवयोर्दिदृक्षुणामयोपनीताभुविधर्मगुप्तये कलाव-
तीर्णाववनेर्भरासुरान्हत्वेयभूयस्त्वरयेतमंतिमे ५९ पूर्णकामावपियुवांनरनारायणावृ-
षी धर्ममाचरतांस्थित्यैऋषभौलोकसंग्रहम् ६० इत्यादिष्टौभगवतातौकृष्णौपरमेष्ठिना
ओमित्यानम्यभूमानमादायद्विजदारकान् ६१ न्यवर्त्ततांस्वकंधामसंप्रहृष्टौयथागतम्
विप्रायददतुःपुत्रान्यथारूपंयथावयः ६२ निशाम्यवैष्णवंधामपार्थःपरमविस्मितः यत्
किंचित्पौरुषंपुंसांमेनेकृष्णानुकंपितम् ६३ इतीदृशान्यनेकानिवीर्याणीहप्रदर्शयन् बु-
भुजेविषयान्ग्राम्यानीजेचात्यूर्ज्जितैर्मखैः ६४ प्रववर्षाखिलान्कामान्प्रजासुब्राह्मणादि-
षु यथाकालंयथैवेन्द्रोभगवान्श्रैष्ठ्यमास्थितः ६५॥

५९ मेअंतिसकाशंइतंआगच्छतम् ५९ शमः
आचरतांआचरतंइदंतुभारतयुद्धात्पूर्वमेवकृतमपिश्रैष्ठ्यकथनप्रस्तावेनअत्रोक्तम् ६०।६१।६२।६३।६४।६५

।६६।।इतिदशमेटीकायांनवाशीतितमोध्यायः ८९।।चरमेतुपुनःप्रोक्ताकृष्णलीलासमासतः यदुवंशप्रसूतानामा
नंत्यंचसंकारणम् १ श्रीकृष्णविभूतिंसमासेनदर्शयतिस्कवंस्वपुर्य्यामितिसर्वसंपदादिविशिष्टायां १।२।३।४ श्रि

हत्वानृपानधर्म्मिष्ठान्घातयित्वार्जुनादिभिः अंजसावर्त्तयामासधर्मंधर्मसुतादिभिः।। ६६।।इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेद्विजकुमाराहरणंनामनवाशीतितमोध्यायः ८९।।श्रीशुकउवाच सुखंस्वपुर्य्यान्निवसन्द्वारकायांश्रियःपतिः सर्वसंपत्समृद्धायांजुष्टायांवृष्णिपुङ्गवैः १ स्त्रीभिश्चोत्तमवेषाभिर्नवयौवनकांतिभिः कंदुकादिभिर्हर्म्येषुक्रीडंतीभिस्तडिद्द्युभिः२ नित्यंसंकुलमार्गायांमदच्युद्भिर्मतंगजैः स्वलंकृतैर्भटैरश्वै रथैश्चकनकोज्ज्वलैः ३ उद्यानोपवनाढ्यायांपुष्पितद्रुमराजिषु निर्विशद्भृंगविहगैर्नादितायांसमंततः ४ रेमेषोडशसाहस्रपत्नीनामेकवल्लभः तावद्विचित्ररूपोसौतद्गेहेषुमहर्द्धिषु ५ प्रोत्फुल्लोत्पलकल्हारकुमुदांभोजरेणुभिः वासितामलतोयेषुकूजद्द्विजकुलेषुच ६ विजहारविगाह्यांभोह्रदिनीषुमहोदयः कुचकुंकुमलिप्तांगःपरिरब्धश्चयोषिताम् ।।७।।

यःपतिःषोडशसहस्रपत्नीनामेकवल्लभःसन्तासांगेहेषुरेमेइत्यन्वयः ५ गेहेविशेषणंप्रोत्फुल्लेत्यादि ।।६।।
श्लोकेन ६ तथाह्रदिनीषुचअंभोविगाह्यविजहारमहानुदयोवैभवंयस्यसः योषितांकुचकुंकुमैर्लिप्ताङ्गःयतस्ताभि

पृष्ठ ७॥

सूतमागधवंदिभिश्चोपगीयमानः ८ ताः क्लिन्नवस्त्राः अतएव विवृतोरुकुचप्रदेशाः उद्धृतानि विस्रस्तानि बृहत्क-
वरेभ्यः प्रसूनानि यासां ताः जातेन स्मरेण य उत्सवः तेन लसंति वक्त्राणि यासां ताः १० तासां स्तनेभ्यो विषज्जितकुंकुमा

उपगीयमानो गंधर्वैर्मृदंगपणवानकान् वादयद्भिर्मुदा वीणां सूतमागधवंदिभिः ८ सि-
च्यमानोऽच्युतस्ताभिर्हसंतीभिः स्म रेचकैः प्रतिषिंचन्विचिक्रीडे यक्षीभिर्यक्षराडिव
९ ताः क्लिन्नवस्त्रविवृतोरुकुचप्रदेशाः सिंचंत्य उद्धृतबृहत्कवरप्रसूनाः कांतं स्म रेचक-
जिहीर्षुतयोपगूह्य जातस्मरोत्सवलसद्वदना विरेजुः १० कृष्णस्तु तत्स्तनविषज्जितकुं-
कुमस्रक् क्रीडाभिषंगधुतकुंतलवृंदबंधः सिंचन्मुहुर्युवतिभिः प्रतिषिच्यमानो रेमे
करेणुभिरिवेभपतिः परीतः ११ नटानां नर्तकीनां च गीतवाद्योपजीविनाम् क्रीडालंका-
रवासांसि कृष्णोऽदात्तस्य च स्त्रियः १२ कृष्णस्यैवं विहरतो गत्यालापेक्षितस्मितैः नर्मक्ष्वे-
लिपरिष्वंगैः स्त्रीणां किल हृता धियः १३ ऊचुर्मुकुंदैकधियो गिर उन्मत्तवज्जडम् चिंत-
यंत्योऽरविंदाक्षं तानि मे गदतः शृणु १४ ॥

११ स्रग्यस्य सः क्रीडाया अभिषंगेण अभिनिवेशेन धुतः कंपि-
तः कुंतलवृंदबंधो यस्य सः ११ । १२ । १३ मुकुंदैकधियः समाहिता इव क्षणमात्रं गिरः सत्यः पुनस्तमेव शं चिं-
तयन्त्यो जडं यथा भवति तथा यानि वाक्यानि ऊचुस्तानि मे मत्तो गदतः शृण्वित्यर्थः १४ । १४ । ९० । राम० ।

ईश्वरः श्रीकृष्णः स्वपिति त्वं तु निद्राभङ्गं कुर्वती विलपसि न शेषे न स्वपिषि तदनुचितमित्यर्थः अथवा नापराधः
स्तवापीत्याशयेनाहुः नलिननयनस्य भगवतो हासेन सहितं उदारं यल्लीलेक्षितं तेन कच्चिद्गाढं निर्विद्धचेतास्त्वं
मिति १५ नक्तं रात्रावदृष्टबंधुस्त्वं ततो रौरवीषि किं वा नैतावत् अपितु वयमिव स्पृहयसे १६ अलब्धनिद्रः सदा

श्रीमहिष्य ऊचुः कुररि विलपसि त्वं वीतनिद्रा न शेषे स्वपिति जगति रात्र्यामीश्वरो
गुप्तबोधः वयमिव सखि कच्चिद्गाढनिर्भिन्नचेता नलिननयनहासोदारलीलेक्षि
तेन १५ नेत्रे निमीलयसि नक्तमदृष्टबंधुस्त्वं रोरवीषि करुणं वत चक्रवाकि दास्यं
गता वयमिवाच्युतपादजुष्टां किं वा स्रजं स्पृहयसे कवरेण वोढुम् १६ भो भोः सदा निः
ष्टनसे उदन्वन्नलब्धनिद्रोऽधिगतप्रजागरः किं वा मुकुन्दापहृतात्मलांछनः प्रा
प्तां दशां त्वं च गतो दुरत्ययाम् १७ त्वं यक्ष्मणा बलवताऽसि गृहीत इन्दो क्षीणस्तमो न नि
जदीधितिभिः क्षिणोषि कच्चिन्मुकुन्दगदितानि यथा वयं त्वं विस्मृत्य भोः स्थगितगीरु

निःष्टनसे क्रोशसि किं वा अस्माभिः प्राप्तां दशां त्वमपि गतोसि अहो कष्टं यथा वयं संभोगेन मु ((पलक्ष्यसे नः १८
कुन्दापहृतकुचकुंकुमादिलांछनाः तथा त्वमपि यतः अपहृतश्रीकौस्तुभादिलांछनो लक्ष्यसे १७ मुकुन्दगदि
तानि रहस्यानि विस्मृत्य तदेकचिंतया कच्चित्त्मौनं त्वं क्षिणोषि वयमिव स्थगितगीः स्तब्धवाक् हे इंदो न स्तथैवोपल

गी०
भा०टी०
उ०
१४८

अप्रियाचरणंविनास्मरोदीरणेनव्यथानमनंमलयानिलतवानुचितमित्यर्थः १९ मेघेति आतपार्त्तिहरणा।
दिसाम्यात्त्वयादवेन्द्रस्यनूनंदयितःसखाऽसिअतोभवांस्तंध्यायति ध्यानेलिंगान्याहुःअत्युत्कंठइत्यादिअहो
किमितित्वयातेनसख्यंकृतंयतोदुःखदस्तत्प्रसंगइति २० हेकोकिलप्रियरावस्यप्रियंवदस्यश्रीकृष्णस्यपदानी
वपदानिशब्दास्तैर्भाषसेमृतान्संजीवयतीतितथातयाऽनयाकोमलयागिरावल्गितकंठरमणीयकंठमेकथयकिंत

किंवाचरितमस्माभिर्मलयानिलतेऽप्रियम् गोविंदापांगनिर्भिन्नेहृदीरयसिनः।
स्मरम् १९ मेघश्रीमंस्त्वमसिदयितोयादवेन्द्रस्यनूनंश्रीवत्सांकंवयमिवभवान्ध्याय
तिप्रेमबद्धः अत्युत्कंठःशबलहृदयोऽस्मद्विधोबाष्पधाराःस्मृत्वास्मृत्वाविसृजतिमुहुर्दुः
खदस्तत्प्रसंगः २० प्रियरावपदानिभाषसेमृतसंजीवकयानयागिरा करवाणिकिमद्य
तेप्रियंवदमेवल्गितकंठकोकिल २१ नचलसिनवदस्युदारबुद्धेक्षितिधरचिंतयसे।
महांतमर्थम् अपिवतवसुदेवनंदनांघ्रिंवयमिवकामयसेस्तनैर्विधर्त्तुम् २२ शुष्यद्ध्रदाः
करशितावतसिन्धुपत्न्यःसंप्रत्यपास्तकमलश्रियइष्टभर्त्तुः॥ ॥वप्रियंकुरवाणीति २१ हेक्षितिधर
त्वनवदसिनचलसिअतोनूनंमहांतमर्थंचिंतयसेवततर्हिअपिकिंवयंयथास्तनैर्विधर्त्तुंवयंकामयामहेनथात्वंस्तनतु
ल्यैःशृंगैर्वोढुंकामयसे ओमितिचेत्तर्हितवापिअस्मदवस्थाभविष्यतीतिभावः २२ भोःसिंधुपत्न्यःनद्यःसंप्रतिग्रीष्मे। राम०
सिंधुर्मेघद्वाराअमृतवृष्ट्यायुष्मान्नानंदयतिवत अहोकष्टंअतःशुष्यंतोह्रदायासांताअपगतकमलशोभाः॥ ७ ॥ १४८

कृशाश्चवयंयथाप्रियतमस्यभर्तुर्मधुपतेःस्मप्रसिद्धम् २३ तदेवंदैवादागतंहंसंदूतंकल्पयित्वाहुः हंसेतिनः अस्मा
न्वतिपुराहहसिउक्तंकिंवाचलसौहृदःस्मरतिस्मृत्वैवमांप्रस्थापितवानितिचेत्अतआहुः हेक्षौद्रस्तुद्रस्यदूतकस्मा
त्त्वंवयंभजामःकामार्थमाह्वयतियुष्मदाज्ञेतिचेदतआहुःअहोतर्हितंइहालापयआकारयओमितिगच्छतमिवतंप्र
नराहुः याऽस्मान्वंचयित्वाएकाकिनीसेवतेतांश्रियम्तेतमेवालापयसातदेकनिष्ठाकथंपरिहर्तुंशक्यतइतिचेदतआ

यद्हृदयंयदुपतेःप्रणयावलोकमप्राप्यमुष्टहृदयाःपुरुकर्शितास्स्म २३ हंसःस्वागतमा
स्यतांपिवपयोब्रूह्यंगशौरेःकथामदूतंत्वानुविदामकच्चिदजितःस्वस्त्यास्तउक्तपुरा किं
वानश्चलसौहृदःस्मरतितंकस्माद्भजामोवयंक्षौद्रालापयकामदंश्रियमृतेसैवैकनिष्ठा
स्त्रियाम् २४ शुकउवाच इतीदृशेनभावेनकृष्णेयोगेश्वरेश्वरे क्रियमाणेनमाधव्योलेभि
रेपरमांगतिम् २५ श्रुतमात्रोपियःस्त्रीणांप्रसह्याकर्षतेमनः उरुगायोरुगीतोवापश्यंतीनां
कुतःपुनः २६ याःसंपर्य्यचरन्प्रेम्णापादसंवाहनादिभिः जगद्गुरुंभर्त्तृबुद्ध्यातासांकिंवर्ण्यते

((तपः २७
हुः स्त्रियांजातावेकवचनंअस्मासुस्त्रीषुमध्येकिंसैवैकनिष्ठानतुवयमित्यर्थःपाठांतरेतुक्षौद्रंमधुत
द्वन्मधुरालापमात्रंयस्यतंअकामदंअरतिप्रदंश्रियमृतेवयंकस्माद्भजामःकिंतुअनादृताअपिसतीपुनःपुनःसेवभ
जतुयतःअस्मादृश्योमानिन्यःस्त्रियएकनिष्ठाःएकत्रैवस्वसंमानसिद्धौनिष्ठायासामिति २४।२५ तासांकृष्णेएवंभूतोभा
वोनातिचित्रमित्याह श्रुतमात्रोपीति उरुभिर्गायैर्गीतिःउरुधागीतोवायैःकैश्चिदपिगीतैःकथाभिःकथंचिदपिगीतोवेत्यर्थः
२६।२७

टी० भा० द० उ० १४९

परंस्थानम् २८।२९ यारुक्मिणीप्रमुखाअष्टौताउद्दाहृताःप्राक् ३० एवंअष्टोत्तरशताधिकषोडशसहस्रमहिषी।

एवंवेदोदितंधर्म्ममनुतिष्ठन्सतांगतिः गृहंधर्मार्थकामानांमुहुश्चादर्शयत्पदम् २८ आस्थितस्यपरंधर्मंकृष्णस्यगृहमेधिनाम् आसन्षोडशसाहस्रंमहिष्यश्चशताधिकम्। २९ तासांस्त्रीरत्नभूतानामष्टौयाःप्रागुदाहृताः रुक्मिणीप्रमुखाराजंस्तत्पुत्राश्चानुपूर्वशः ३० एकैकस्यांदशदशकृष्णोऽजीजनदात्मजान् यावत्यआत्मनोभार्याअमोघगतिरीश्वरः ३१ तेषामुद्दामवीर्याणामष्टादशमहारथाः आसन्नुदारयशसस्तेषांनामानिमेशृणु ३२ प्रद्युम्नश्चानिरुद्धश्चदीप्तिमान्भानुरेवच सांबोमधुर्बृहद्भानुश्चित्रभानुर्वृकोऽरुणः ३३ पुष्करोवेदबाहुश्चश्रुतदेवःसुनंदनः चित्रबाहुर्विरूपश्चकविर्न्यग्रोधएवच ३४ एतेषामपिराजेंद्रतनुजानांमधुद्विषः प्रद्युम्नआसीत्प्रथमःपितृवद्रुक्मिणीसुतः ३५ सरुक्मिणोदुहितरमुपयेमेमहारथः तस्मात्सुतोऽनिरुद्धोऽभून्नागायुतबलान्वितः ३६ सचापिरुक्मिणःपौत्रींदौहित्रोजगृहेततः वज्रस्तस्याभवद्यस्तुमौशलादवशेषितः ३७॥ ((णांपुत्राःलक्ष।

मेकमशीत्युत्तरैकषष्टिसहस्राणिचभवंति ३१।३२अनिरुद्धश्चेति अतःपुत्राणांमध्येसप्तदशैवमहारथाज्ञेयाःअथवा

[illegible]

।३८।३९।४० सहस्राणामपरिमितानांकुमाराणामियन्त्वयः ४१ यदाप्रत्येकंबहूनध्यापयतामाचार्य्याणामियंसं।
ख्यातदपिश्रुतमात्रंननतुसम्यक्ज्ञायतेतदाकुमाराणामेवसंख्यानंकर्त्तुंनशक्यतेकुतःपुनःसर्वयादवानामिति ४२

प्रतिबाहुरभूत्तस्मात्सुबाहुस्तस्यचात्मजः सुबाहोःशांतसेनोभूच्छतसेनस्तुतत्सुतः॥
३८ नह्येतस्मिन्कुलेजाता अधना अबहुप्रजाः अल्पायुषोल्पवीर्य्याश्च अब्रह्मण्याश्चज
ज्ञिरे ३९ यदुवंशप्रसूतानांपुंसांविख्यातकर्मणाम् संख्यानशक्यतेकर्त्तुमपिवर्षायुतै
र्नृप ४० तिस्रःकोट्यःसहस्राणामष्टाशीतिशतानिच आसन्यदुकुलाचार्य्याःकुमारा
णामितिश्रुतम् ४१ संख्यानंयादवानांकःकरिष्यतिमहात्मनाम् यत्रायुतानामयुतल
क्षणास्तेसआहुकः ४२ देवासुराहवहतादैतेयायेसुदारुणाः तेचोत्पन्नामनुष्येषुप्रजा
दृप्तावबाधिरे ४३ तन्निग्रहायहरिणाप्रोक्तादेवायदोःकुले अवतीर्णाःकुलशतंतेषा
मेकाधिकंनृप ४४ तेषांप्रमाणंभगवान्प्रभुत्वेनाभवद्धरिः येचानुवर्त्तिनस्तस्यववृधुः
सर्वयादवाः ४५ शय्यासनाटनालापक्रीडास्नानाशनादिषु नविदुःसंतमात्मानंवृष्णयः
कृष्णचेतसः ४६॥ ॥तेचोत्पन्नाइतिप्रत्येकंबहुभीरूपैरितिज्ञेयम् ४३ एवमेवयदुकुलेपिदेवाइति न।
थाचोक्तम् सहस्रशःसमुद्भूतादेवायदुकुलेपृथगिति ४४॥ ४५॥ ४६॥ श्रीरामचंद्राभ्यान्नमोनमः

तस्मात्कृष्णकीर्त्तेः सर्वतीर्थोत्तमत्वं कृष्णस्य च सर्वदेवोत्तमत्वं न विचित्रमित्याह तीर्थञ्चक्र इति इतः पूर्वं स्वःसरि
द्देव सर्वतोधिकं तीर्थमित्यासीत् इदानीं तु यदुषु यदजनि जातं तीर्थं श्रीकृष्णकीर्त्तिरूपं एतत्स्वःसरिद्रूपं पादशौचं तीर्थं कृ
नमत्यं चक्रे स्वयमेव सर्वतीर्थोपरि विराजत इत्यर्थः श्रीकृष्णस्य विद्विषः स्निग्धाश्च तत्सारूप्यं ययुरित्यपि नातिचित्रं त
स्य परमकारुणिकत्वात् तथा च इदं न चित्रं किं तत् अजितपरा अजिता केश्चिदप्यप्राप्तापरा सर्वतः परिपूर्णा श्रीः कृष्ण
स्यैव नान्यस्येति तदेवाह यदर्थे अन्येषां ब्रह्मादीनां यत्न इति न तु निरपेक्षं तमेव लक्ष्मीः श्रयत इति चित्रमेवेति चेन्नहि

**तीर्थं चक्रे नृपोनं यदजनि यदुषु स्वःसरित्पादशौचं विद्विट्स्निग्धाः स्वरूपं ययुरजितप
राश्रीर्यदर्थेऽन्ययत्नः यन्नाम मंगलघ्नं श्रुतमथ गदितं यत्कृतो गोत्रधर्म्मः कृष्णस्यैतन्न
चित्रं क्षितिभरहरणं कालचक्रायुधस्य ४७ जयति जननिवासो देवकीजन्मवादो यदुव
रपरिषत्स्वैर्दोर्भिरस्यन्नधर्मम् स्थिरचरवृजिनघ्नः सुस्मितश्रीमुखेन व्रजपुरवनितानां व
र्द्धयन्कामदेवम् ४८ ॥**

परममंगलनामधेयत्वात्तस्येत्याह यन्नामेति तदपि नार्थस्मरणापेक्षमित्याह श्रुतमथ
गदितमिति सर्वधर्माश्रयत्वादपीत्याह यत्कृतो गोत्रधर्म इति गोत्रेषु तत्तदृषिवंशेषु धर्मो यत् कृतः येन प्रवर्त्तितः तस्य
क्षितिभरहरणं नैव चित्रमित्याह कृष्णस्यैतदिति कालचक्रायुधस्येति सर्वसंहारककालमूर्त्तेर्विशेषतो दुरंतप्रभावच
क्रायुधस्य कियदेतदित्यर्थः ४७ यत एवंभूतः श्रीकृष्णः ततः स एव सर्वोत्तम इत्याह जयतीति जनानां जीवानां यो निवासः आश्र
यस्तेषु वा निवसति अंतर्यामितया तथा स कृष्णो जयति देवक्यां जन्मेति वादमात्रं यस्य सः वस्तुनः अजन्मा यदुवराः पर्षत्सभा

९०
भा०द० अधिकारिविशेषानपेक्षमेववृंदावनगततरुतृणलतादीनांसंसारदुःखहंता तथाविलासवैदग्ध्यानपेक्षंव्रजवनि
उ० तानांपुरवनितानांचसस्मितेनशोभनहास्ययुतेनश्रीमतामुखेनैवकामदेववर्द्धयन्कामश्चासौदीव्यतिविजिगीष
२५९ तिसंसारमितिदेवस्तंभोगद्वारामोक्षप्रदमित्यर्थः ४८ नन्वत्कार्य्यविशेषैःस्वीकृतमत्स्यकूर्मादिनानामूर्त्तेर्विशेषतोय
द्वृत्तमस्यसतःपरस्यतदनुरूपानुकारीणिकर्मकर्षणानिकर्माणिचरितानिश्रूयात्शृणुयादित्यर्थः ४९ अनुवृत्तेःफ
इत्थंपरस्यनिजवर्त्मरिरक्षयात्तलीलातनोस्तदनुरूपविडंबनानि कर्माणिकर्मकष
णानियदूत्तमस्यश्रूयादमुष्यपदयोरनुवृत्तिमिच्छन् ४९ मर्त्यस्तयानुसवमेधित
यामुकुंदश्रीमत्कथाश्रवणकीर्त्तनचिंतयैति तद्धामदुस्तरकृतांतजवापवर्गग्रामाद्व
नंक्षितिभुजोपिययुर्य्यदर्थाः ५० चित्रंनचैतदुरुगायविचित्रलीलाविध्वस्तकल्मष
कदंबकमुक्तिरूपम् स्त्रीणांसुदुस्त्यजकृतांतजवापवर्गग्रामाद्वनंक्षितिभुजोपिययु
र्य्यदर्थाः॥५१॥ ॥इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेऽष्टादशसाहस्र्यांसंहितायां
वैयासिक्यांश्रीकृष्णलीलाचरितानुवर्णनंनामनवतितमोऽध्यायः ९०॥ ॥११लमाह मर्त्यइ
ति श्रीमत्याःकथायाःश्रवणकीर्त्तनयुक्तयाचिंतयासंवर्द्धितयानुवृत्त्यातयानन्निष्ठत्वेनतस्यधामलोकमेति लोक
त्वेपिकालानाकलितत्वमित्याह दुस्तरेति दुर्लभपुरुषार्थतामाह ग्रामादिति ॥५०॥५१॥ ॥इतिश्रीपरमानंदश्रीश्रीध
रस्वामिविरचितायांश्रीभागवतभावार्थदीपिकायामष्टादशसाहस्र्यांसंहितायांवैयासिक्यांदशमस्कंधटीकायांनवतिन मोऽध्यायः ९०॥

स्यफलमाह सस्तदितिद्वाभ्यां २७ शंतमानिपरममंगलानि परमहंसगतौश्रीकृष्णे २८ एवमेका
दशस्कंधभावार्थस्यप्रदीपिका स्वाज्ञानध्वांतभीतेनश्रीधरेणप्रकाशिता १ इतिश्रीभागवतेमहापुरा

कीर्तयेच्छ्रद्धयामर्त्यः सर्वपापैः प्रमुच्यते २७ इत्थंहरेर्भगवतो
रुचिरावतारवीर्याणिबालचरितानिचशंतमानि अन्यत्रचे
हचश्रुतानिगृणन्मनुष्योभक्तिंपरांपरमहंसगतौलभेत २८ इ
तिश्रीभागवतेमहापुराणेएकादशस्कंधेएकत्रिंशत्तमोऽध्या
यः ॥ ३१ ॥ ॐ ॥ ॐ ॥ ॐ ॥ ॐ ॥ ॐ ॥ ॐ ॥ ॐ ॥

णेऽष्टादशसाहस्र्यांसंहितायांवैयासिक्यामेकादशेश्रीधरस्वामिविरचितायांश्रीभावार्थदीपिका
॥ यामेकत्रिंशोऽध्यायः ३१ ॥

॥इतिदशमस्कन्धोत्तरार्द्धसमाप्तः॥